

*Ойлик
адабий-бадший
ижтимоий-сиёсий
журнал*

Шарк Золдузи

ЎЗБЕКИСТОН ССР ЁЗУВЧИЛАРИ УЮШМАСИНИНГ ОРГАНИ

1 '1990

59-йил чиқishi

Бош муҳаррир

Ўткир ҲОШИМОВ

Таърир хайъати:

Неъмат АМИНОВ

Саид АҲМАД

Салоҳиддин МАМАЖОНОВ

Омон МУХТОРОВ

(наср бўлими мудири)

Мурод МУҲАММАД ДЎСТ

Умарали НОРМАТОВ

Гулчеҳра НУРУЛЛАЕВА

Муҳаммад СОЛИҲ

Хайриддин СУЛТОНОВ

Зоя ТУМАНОВА

Туроб ТЎЛА

УЙҒУН

Ўлмас УМАРБЕКОВ

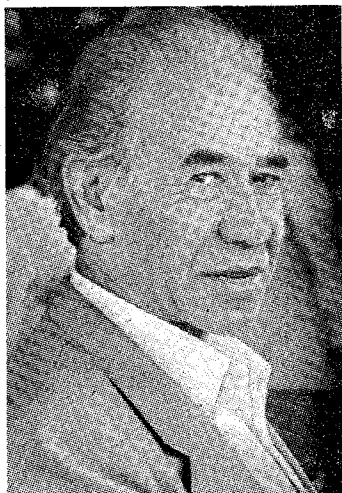
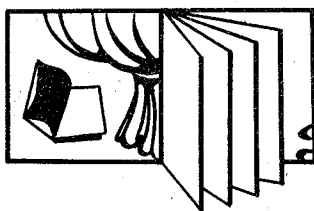
Носир ФОЗИЛОВ

(масъул котиб)

Азиз ҚАЮМОВ

Ҳамид ҒУЛОМ

ҒАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ АДАБИЁТ ВА САНЪАТ НАШРИЁТИ

Шукрулло

УНСИЗ ФАРЁД

Икки парда, етти кўринишли шеърий фожа

ҚАТНАШУВЧИЛАР:

- БОҶИ АЛИЕВ**— эътиборли ташкилотлардан бирининг бошлиғи.
НАЗИРА— Боқи Алиевнинг олдинги хотини. Кўринишидан савдойи-намо, аммо ақли расо.
ЖАМШИД ҲАЛИМОВ— бошлиқнинг муовини.
САИД ВАЛИЕВ— оддий ходим, бошлиқнинг яқин сирдошларидан.
МУБОРАК— бошлиқнинг котибаси.
ОМИЛ ЖАМИЛОВ— бўлим мудирини.
АБДУЛАЗИМ— бўлим мудирини, тик сўзлиги билан танилган ходим.
ОДИЛЖОН— Абдулазимнинг ўғли.
НАЗОКАТ— Одилжоннинг севгилиси.
НАСИБА— қишлоқдан келган, ёш қолган бева.
КОМИЛ ОТА— кўр бўлиб қолган колхозчи мўйсафид.

I ПАРДА

БИРИНЧИ КЎРИНИШ

Дала манзараси. Атроф пахтазор. Омил, Абдулазим ва фарёд солиб йиғлаётган Комил ота кўринади.

ОМИЛ

Кўзёшининг фойдаси йўк!

КОМИЛ ОТА

Ахир, бу алам!..

АБДУЛАЗИМ

Қийин, қийин!
Сизга осон тутиб бўлмайди.

ОМИЛ

Бардам бўлинг!

КОМИЛ ОТА

(Кўзёшларини артиб)

Илож қанча, тақдир, чидаймиз?!

АБДУЛАЗИМ

Бу аҳволга чидаш эмас, дод солиш керак!
Ахир, ўйланг, шунча ташвиш, офат тушса-ю,
Фарёд солиб, бошингизга бутун дунёни
Кўтаришнинг ўрнига сиз!..

КОМИЛ ОТА

Дод солиш билан
Мурод ҳосил бўлса агар битта дунёмас,
Кўтарардим бу бошимга етти фалакни.
Аммо, бундан нима фойда? Ким эшитади?

АБДУЛАЗИМ

Бутун бало битта менми, битта ўзимми
Кўп бошига келган тўй деб қараб туришда!

ОМИЛ

Қани, кетдик!

АБДУЛАЗИМ

(Омилга жаҳл билан)
Сен кетабер! Бир гапни айтинг,
Қишлоқдаги ёш-ёш қизлар, ёш-ёш келинлар
Ўзларини ёққани ҳам...

(Омил бу гап ёқмагандек чиқиб кетади.)

КОМИЛ ОТА

Шу ёшда сенга!..

АБДУЛАЗИМ

Набирангиз бевақт ўлиб кетганлиги-чи?

КОМИЛ ОТА

Қани энди битта менинг набирам бўлса!

АБДУЛАЗИМ

Шу рост бўлса, инсофданми индамай туриш?!
Ўлаберса ажалидан олдин гўдаклар,
Ўз-ўзини ёқаберса келинлар, қизлар,
Бизлар эса, тирилтириб бўлмас, не чора,
Дод солиш-у, кўз ёшидан борми деб фойда,
Индамасак! Нима илож, чидаймиз десак,
Қани, айтинг, бўлмайдими бундан баттарроқ?!

КОМИЛ ОТА

(йиғлаб)

Ҳамдардлинг учун қуллуқ!

АБДУЛАЗИМ

Яна куллуқми?

Бошларингга шунча ташвиш тушганигами?
Нега куллуқ?

КОМИЛ ОТА

(йиғлайди)

Сендайларнинг бориға куллуқ.

Омил қайтиб киради, бир четда кулоқ солади.

АБДУЛАЗИМ

Куллуқ!.. Куллуқ!.. Қутиласиз қачон куллуқдан!

КОМИЛ ОТА

Тўхта, эшит, бу фалокат, бу офатларни
Райондаги раҳбарлар-у, областдагилар,
Ёки, ундан катталари билишмайдими?
Буни билган битта менми, ё битта сенми?
Шунча қилган оҳу воҳнинг фойдаси борми,
Тақдиримиз ўшаларнинг қўлида бўлгач?!
Ачинаман, майиб қилиб қўйма ўзингни?

АБДУЛАЗИМ

На бир ишонч, на бир умид қолмаса, афсус!

КОМИЛ ОТА

Ишончим ҳам, умидим ҳам, имоним ҳам бор.
Билатуриб, бевақт ўлим, фожияларни
Нега, улар индашмайди? Сабаби нима?

АБДУЛАЗИМ

Бўлди, хайр! Илтимосим, қўлингиздаги
Далилларни кечиктирмай менга етказинг.

КОМИЛ ОТА

Етказаман... Аммо, битта дардимни эшит!
Бир вақтлар, қолмади деб пулларнинг қадри
Нолир эдик, энди сўзнинг қадри қолмади.
Пулнинг қадри кетса, унга илож топилар,
Молнинг қадри қолмаса ҳам, топилар чора.
Аммо, сўз-у ва субутдан кетса эътибор,
Ана буни қайта тиклаш, жуда ҳам мушкул.

(Комил ота кетади.)

ОМИЛ

Менга қара! Энди сен ҳам, кўп катта кетма!
Мен ҳам одам! Гапларимга сен ҳам кулоқ сол!
Ёмонликка курашганда, қаҳру ғазабнинг
Фақат ўзи камлик қилар, ақл ҳам керак.
Айтиб қўяй, тўғри тушун, қаҳру ғазабу
Нафратнинг ҳам чегараси бор-да, оғайни!
Акс ҳолда ёки золим, ё жаллод деган
Ном оласан! Бу лаънатдан қутулмоқ учун
Қаҳр билан юрагингнинг бир чеккасида
Сақлаш керак доим шафқат деган нарсани.

АБДУЛАЗИМ

Шафқат дегин! Кимга шафқат қилишим керак!
Халқ бошига шунча офат солганларгами?

Қаҳри йўқда меҳр ҳам йўқ, меҳри йўқларда
Қандай қилиб, ахир, қаҳр бўлиши мумкин?
Нопокларга раҳм қилиб, ҳимоя қилмоқ
Муросамас, мунофиқлик, ёдингда сақла!
Бу йўл охир, хоинликка олиб боради.

ОМИЛ

Хоинлик де! Ҳали мени!..

АБДУЛАЗИМ

Комил отадан
Гина қилиб юрибман-а! Жумҳуриятнинг
Ходимидан чиққан фикр! Шўримиз қурсин!

ОМИЛ

Кимнинг шўри қуришини энди биласан.

(Кетади.)

АБДУЛАЗИМ

Аблаҳ! Ўз қадр-қимматини билмаган аблаҳ!

(Кетади.)

ИККИНЧИ КЎРИНИШ

Анҳор бўйида ёзги кафе. Атрофда деярли ҳеч ким йўқ. Баланд қилиб
қўйилган эстрада музикаси аста тинади. Чеккароқдаги стол ёнида ёлғиз
ўтирган Одилжон кимнидир кутиб, дам-бадам диққат бўлиб соатига қа-
райди.

ОДИЛЖОН

(Ўзича)

Келмади-ку?!.. Наҳотки, рост чиқса миш-мишлар!
Асло ақлим бовар қилмас. Наҳот, алдансам!..
Наҳот, бутун умидларим чиқса чиппаққа.
Наҳот, шундай тубанликни кўрса муносиб?
Хўш, борди-ю, шу миш-мишлар рост бўла қолса!
У маҳалда!.. Йўқ, йўқ, даҳшат! Йўқ, ишонмайман!

(Жимлик. Ўзича шеър ўқийди)

«Севаман!» деб қасамёд этма зинҳор,
Солма йўлларига гулдан поёндоз.
Агар қилмоқ бўлсанг севгингни изҳор,
На булар керагу на безак, пардоз.

Муқаддас севгини, наҳот, безаклар,
Гуллар қадри билан ўлчанса, ахир!
Наҳотки, завқ билан айтилган бир сўз
Севгига абадий бўлолса муҳр!

Тилда «севаман» деб, ўтмасдан йиллар
Муқаддас бу сўзни хор қилганлар бор.
Сиртки пардоз рангдек ювилиб кетар,
Гуллар хазон бўлар, ўтаркан баҳор.

Севги нималигин англамоқ бўлсанг,
Покиза сақламоқ бўлсанг ҳар нафас:
Мансаб ва ҳусннинг кетидан қувма,
Севгини вафо деб англай олсанг, бас!

(Сўнги сатрини ўзича такрорлайди)

Севгини вафо деб англай олсанг, бас!

(Сукут)

Шубҳаларга берилмасдан босиқлик билан
Кузатай-чи... келиб қолди ана ўзи ҳам.

(Одилжон сир бой бермай хурсандчилик билан Назокатни қаршилайди)

НАЗОКАТ

Кечирасиз, бироз кечикдим!

ОДИЛЖОН

Ҳечдан кўра кеч ҳам яхши, нима, тинчликми?
(Жой кўрсатади.)

НАЗОКАТ

Тинчлик, тинчлик. Ҳаммаёқни дефицит қилиб
Магазиндан дуруст совға топиб бўлмайди...
Бугун битта ўртоғимнинг туғилган куни.

ОДИЛЖОН

Кеча телефон қилсам, уйингиздагилар
Зиёфатга кетган деди. Мана бугун ҳам...
Сизни топиш жуда қийин бўлиб қолди-ку!

НАЗОКАТ

Мана келдим.

ОДИЛЖОН

(кулиб)

Эҳ, хайрият, бизлар билан ҳам...

(Одилжон шишалардаги шарбат ва сувларни очиб хурсандчилик
билан бакалларга қуйиб Назокатга узатади)
Хўш, нимага кўтарамиз? Бирор нарса денг?

(Назокат истар-истамас бакални қўлига олади, индамайди. Одилжоннинг
ўзи қадаҳ айтади.)

Назокатхон, соғлиғингиз, севгимиз учун!

(Назокат уриштиради-ю, аммо ичмасдан энсаси қотиб қадаҳини қўяди.)
Машқингиз паст?

НАЗОКАТ

Уриштириб ичмайди сувни.

ОДИЛЖОН

Шампанский ўрнида деб олаверамиз.

НАЗОКАТ

Ахир, бу ҳам кўз бўяш-ку, хасис бўлибсиз!

ОДИЛЖОН

Хоҳласангиз мана ҳозир...

НАЗОКАТ

Йўқ, йўқ, керакмас...

ОДИЛЖОН

Мабодо сиз бирор шароб ичмоқ бўлсангиз,
Сизнинг учун бир шишамас, бочкаси билан...
Ҳазили йўқ, ичасизми?

НАЗОКАТ

Ичса, айбми?

ОДИЛЖОН

Нима десам!..

НАЗОКАТ

Яхшиси сув, чиқимдор бўлманг.

ОДИЛЖОН

Бу қандай гап! Кесатиқми? Яшиги билан...

НАЗОКАТ

Ичганимни кўрганмисиз?

ОДИЛЖОН

Бош оғриғини
Сув босмайди. Ҳозирдаёқ олиб келаман.

НАЗОКАТ

Бош оғриғи...

ОДИЛЖОН

Севгим ҳақи яширмай айтинг,
(ва) Кена тўйда ичганингиз, наҳот, рост бўлса?!

НАЗОКАТ

Бу терговми? Шартми сизга ҳисоб беришим?

(Ўрнидан туради.)

ОДИЛЖОН

Ўтинаман, Назокатхон, тўхтанг, ўтиринг!

НАЗОКАТ

Айтадиган ҳеч гапим йўқ, орамиз очик.

ОДИЛЖОН

Нима?! Аттанг!

НАЗОКАТ

Ачинишми? Менга ачинманг!

(Кетмоқчи бўлади.)

ОДИЛЖОН

Сизга эмас, инсон учун муқаддас бўлган
Муҳаббатнинг хор бўлганига ачинаман.

НАЗОКАТ

Ким хор қилди? Муҳабатни фақат меҳнат деб
Унвон учун сарф қилиш бу хор қилишмасми?

(Жимлик)

Археолог! Каламушдек ер тагин кавлаб,
Қадим шаҳар, сопол кўза топгандан кўра
Ҳозир борин сақлашликни ўйласанглар-чи!
Чин муҳаббат, меҳнатдамиш?

(Кулади.)

ОДИЛЖОН

Кулгини бас қил!

НАЗОКАТ

Эртадан кеч меҳнат қилган эшшакнинг жойи
Оқибатда фақатгина молхона бўлар.
Мен одамман, очилмаган ғунча бўлсам-у,
Орзусига етказмаган йигит йигитми?

ОДИЛЖОН

Очилмаган шу ғунчага, ахир, бировлар
Шароб тутса, орзу-ҳавас, маишат шуми?

НАЗОКАТ

Бу дунёда нима учун одам яшайди?

ОДИЛЖОН

Ўз одамлик қиёфасин йўқотишгами?
Ё севгисин маишатга алмашишгами?

НАЗОКАТ

Ҳақоратми! Тўғри гапни айтдим, севмайман.

ОДИЛЖОН

Қандай севги!

(Истеҳзо билан кулади.)
Оёқ ости бўлди-ку севги!

НАЗОКАТ

Мендан кўра вафодорин, гўзалроғин топ.

ОДИЛЖОН

Ҳусн агар инсон учун фазилат бўлса,
Қурбақага уйланганим минг бор афзалроқ.

НАЗОКАТ

Ачинганинг, ҳали мени севганинг шуми?

ОДИЛЖОН

Агар кимдир, ботқоқзорга отса гавҳарни
Ҳеч вақт дунё, асло-асло қолмас гавҳарсиз.
Гавҳарлигин билиб аммо отган инсоннинг
Гуноҳларга қолиб, кўзи кўр бўлмайдимми?

НАЗОКАТ

Отган сен-ку!

(Кетади.)

ОДИЛЖОН

Ҳали шундайми? Назокат, тўхта!

(Кетидан кетади.)

УЧИНЧИ КҮРИНИШ

Бошлиқнинг хонаси. Хонада бургут ва бўриларнинг қотирилган таналари, тувакларда гуллар, деворда табиат харитаси Жамшид, Омил ва Боқи Алиев. Боқи Алиев асабий.

ЖАМШИД

Бўпти, бўпти!.. Айтиб қўйиш менинг вазифам.

БОҚИ АЛИЕВ

Бари иғво!

(Жамшид кетади.)

Одамларга яхшилик қилсанг,
Битта айбинг топишади қариндоши деб.

(Ўйланиб)

Гап шундай де!.. Аблах, аблаҳ!

ОМИЛ

Шу сабаб бўлиб
Иккаламиз бориб қолдик сен билан менга!

БОҚИ АЛИЕВ

Менга қара, икковларинг яқин дўст эдинг,
Нега шундай бўлди, буни ўйлаб кўрдингми?

ОМИЛ

Қишлоқдаги аҳволларни...

БОҚИ АЛИЕВ

Қишлоқни эмиш...
Қишлоқдаги аҳволларни у айтмаса ҳам
Хўш, ўзимиз билмаймизми?
Бу сир эмас-ку!
Ким ўлади, ким қолади, уни текшириш
Нега керак бўлди унга, сабаби нима?
Бундай ишлар милиция, судларнинг иши!
Прокурор бор! Тўғримасми?

ОМИЛ

Тўғри-ю...

БОҚИ АЛИЕВ

Балли!

Агар кимдир заҳарланса уни текшириш...
Врачлар бор. Соғлиқ сақлаш министрлиги...
Давлат биздан ким ўлгани, ким қолганинимас,
Талаб қилар фақат план бажарилмоғин.

Пахта — миллий бойлигимиз ҳамда фахримиз,
Абдулазим фаҳм этмайди дейсанми буни?!
Бу қилмиши хуш келади қайси раҳбарга!

(Телефон жиринглайди. Трубкани олиб, сўзлашмасдан жаҳл билан
илиб кўяди.)

Пахта билан ўйнашмоқлик, иккинчи ёқдан —
Тоғдан кўчган тошга қарши чиқиш билан тенг.
Қарши чиққин! Парча-парча қилиб ташлайди.
Шундай экан, ўзинг ўйла, уйма-уй юриб
Қанча ёққан, қанча ўлган ҳисобин олиб
Арзи-додлар йиғишидан мақсади нима?
Мақсад битта: айбдор деб бизни кўрсатиш!
Шу баҳона йўқ қилишлик сен билан мени?
Бундан унга нима фойда? Ўйлаб кўрдингми?

(Телефон жиринглайди. Трубкани олиб жаҳл билан илиб кўяди.)

Ўз устида шунча гап-сўз бўлиб турганда,
Бу ташвишлар нега керак?

ОМИЛ

Қанақа гап-сўз?

БОҶИ АЛИЕВ

Билмайман де?

ОМИЛ

Хабарим йўқ.

БОҶИ АЛИЕВ

Унда билиб қўй!
Хотинининг ўлганига йил тўлмай туриб..
Айтмасам ҳам бу ёғини эшитгандирсан?..

ОМИЛ

Худо ҳаққи!

БОҶИ АЛИЕВ

Айтишликка тил ҳам бормади.

(Телефон жиринглайди. Олади.)

Абдулазим! Лаббай, яхши!.. Хўп-хўп, бемалол!
Кириг, кириг!

(Трубкани жойига илиб кўяди.)

ОМИЛ

Абдулазим?!

БОҶИ АЛИЕВ

Ҳозир кирмоқчи!
Битта гапни у кирмасдан тайинлаб қўяй,
Бўлмасайдим бу гапларнинг боши-қошида,
Гапирмасдим. Бировлардан эшитилган гап
Биласанми, худди сиқим қорга ўхшайди.

Битта чангал қорни олиб, юмалатиб кўр,
Уч-тўрт қадам ерга бормай, муштумдек нарса,
Қучоққа ҳам сиғмайдиган бўлиб кетади.
Худди шундай, бировлардан эшитилган гап
Йўл-йўлакай жиндай-жиндай кўшиб, чатилиб
Бир қоп бўлиб эгасига етиб боради.
Бу гапларга ўзим гувоҳ бўлмаганимда
Сенга айтиб ўтирмасдим...

ОМИЛ

Мендан яширманг!

БОҶИ АЛИЕВ

Наҳот сендан сир яширсам, очигин айтсам,
Шундай одамга, мукофот бериб бўладими?
Аммо сенга беришимга ҳамма тарафдор,
Арзи-додлар йиғишига қишлоққа бориб
Мана шу ҳам сабабмасми?

(Эшикдан Саид Валиев киради.)

САИД ВАЛИЕВ

Мумкинми?

БОҶИ АЛИЕВ

Келинг, келинг, Саид Валиевич!

САИД ВАЛИЕВ

Раҳмат, Боқи Алиевич!

БОҶИ АЛИЕВ

Қани, марҳамат!

(Омилга)

Ҳаммасини гаплашамиз...

ОМИЛ

Менга ижозат!

БОҶИ АЛИЕВ

Тўхта! Битта гапим ёддан кўтарилибди:
Кел қучоқлаб, пешонангдан бир ўпиб қўяй.
Менинг лабим теккан жойдан қуёш чиқади,
Ишонабер, ярқирайди, энди пешонанг,
Бўладиган бўлди, айтган ваъдаларим ҳам,

ОМИЛ

Раҳмат! Раҳмат!

(Кетади.)

САИД ВАЛИЕВ

Омонмисан!

БОҶИ АЛИЕВ

Ўзингиз, қалай?

САИД ВАЛИЕВ

Биласан-ку, қалай эмас, бизники олтин.
Чойингдан куй.

(жимлик)

Кўзинг бежо, бир гап бўлдимми?

БОҶИ АЛИЕВ

Нима десам!..

САИД ВАЛИЕВ

Нима десанг, қани, деявер!
Айланиши қийин бўлди тилингниг мунча!

БОҶИ АЛИЕВ

(ўйланиб)

Бу аблаҳлар бошимизга етмаса ҳали.

САИД ВАЛИЕВ

Нима, нима? Бошимизга?!

БОҶИ АЛИЕВ

Ҳа, бошимизга!
Агар дўстинг юзта бўлса, кам-у, душманинг
Битта бўлса, ундан кўрк деб бекор айтмаган.

САИД ВАЛИЕВ

Уша битта, қани, кўрсат, ўзи ким экан?

БОҶИ АЛИЕВ

Қани энди битта бўлса!

САИД ВАЛИЕВ

Ҳай, менга қара,
Битта эмас, ўнта бўлсин, гуноҳингни айт!

БОҶИ АЛИЕВ

Бизлар одам ўлдирганмишмиз!

САИД ВАЛИЕВ

Нима, қайтар?!

БОҶИ АЛИЕВ

Йўк, бу Абдулазим эмас, балойи азим!

САИД ВАЛИЕВ

Абдулазим?!

БОҶИ АЛИЕВ

Ҳа, ўша онкўр!

САИД ВАЛИЕВ

(Истеҳзо билан кулади)

Ё, тавба, тавба!

БОҶИ АЛИЕВ

Бу ҳазилмас, куладиган гап ҳам эмас-ку?!

САИД ВАЛИЕВ

Агар кимдир така улоқ туғибди деса,
Ишонардим, аммо бу гап Абдулазимдан...
Чиқишига!..

БОҶИ АЛИЕВ

Ҳозир Омил олдимга кирди.
Наҳот, ёлғон гапирса у!

САИД ВАЛИЕВ

Гапимни эшит!
Мени тушун, гап ёлғону ростлигидамас,
Ёлғон билан, ахир, ростни фарқ қилмоқ учун
Бир ўлчов бор — ҳар бир гапнинг сабабин билмоқ.
Бизга одам ўлдирган деб, айб қўйишидан
Мақсад нима? Унга бирор фойдаси борми?
Оламушук ўтганми ё ораларингдан?

БОҶИ АЛИЕВ

Ҳеч қанақа!

САИД ВАЛИЕВ

Ундай бўлса Абдулазимнинг
Қани, менга исботлагил, мақсади нима?!

БОҶИ АЛИЕВ

Балки ўрним унга керак бўлиб қолгандир?

САИД ВАЛИЕВ

(Истеҳзо билан кулади).

Ўрним эмиш, у амални нима қилади!
Авваламбор партиясиз. Унинг устига
Билмайсанми кимлигини, ярим девона,
У кўчадан пул топса ҳам ташлаб кетади.
Ҳаққи бор деб бузоқнинг у сут ҳам ичмайди.

БОҶИ АЛИЕВ

Балки юксак унвон истар?

САИД ВАЛИЕВ

Қани, кошкийди!

БОҶИ АЛИЕВ

Нима, юксак мукофотми?

САИД ВАЛИЕВ

Бу ҳам керакмас!

БОҶИ АЛИЕВ

Асло! Ақлим бовар қилмас! Шундай асрда
Шону шуҳрат, мукофотлар кетидан қувмай,
Орзу қилмай мартабаю ва ё амални
Яшамоқлик?! Ақли расо бунга ишонмас!
Ҳақиқатни айтар бўлсам, бу лавозимга
Чиққанимда, сизга қанча суянган бўлмай,
Ҳатто мен ҳам одамларнинг кўнглин овлаш-чун
Мукофотлар кудратига таянган эдим.
Абдулазим ҳақидаги айтган гапингиз
Чиндан бўлса, бу шубҳали, тан-жони соғмас!

САИД ВАЛИЕВ

На мукофот, на амалнинг унда ташвиши,
На партбилет... О, бу даҳшат, йўк, бу жиннимас!..

БОҶИ АЛИЕВ

Бизга одам ўлдирган деб айб қўймоқдан
Тушунмайман, мақсади не?

САИД ВАЛИЕВ

Узингга келдинг!

Унга эмас, керак бўлиб кимгадир ўрнинг
Балки шулар фойдаланиб Абдулазимдан
Шу мақсадда уни ишга солган бўлса-чи!
Ўйладингми, улар кимлар бўлиши мумкин?

(Жимлик)

Амал деган шундай нарса — қариндошни ҳам,
Дўстликни ҳам танимайди, буни унутма!

БОҶИ АЛИЕВ

Сиз айтганча, Абдулазим шуҳрат, мартаба,
Мақтовга ҳам учмайдиган фаришта дейлик,
Менга қарши курашмоқдан нияти нима?

САИД ВАЛИЕВ

Ниятини ўйлаб, уни нима қиласан,
Шўринг курсин, раҳбар бўлиб шуни билмасанг.
Битта йўл бор, энг тўғри йўл айбини топиш;
Айбин топсанг, сенга қарши курашиш эмас,
Узр сўраб, оёғингни ўзи ўпади.

БОҶИ АЛИЕВ

Бу тўғри-ю... Айб бўлса.

САИД ВАЛИЕВ

Шуни билсанг бас!..

Битта гуноҳ топсанг бўлди. Ҳақми, ноҳақми,
Суриштириб қай азамат етар тагига.
Ҳозир шундай бир замонки...

БОҶИ АЛИЕВ

Зўрсиз, жуда зўр.

САИД ВАЛИЕВ

Сен раҳбарсан, бир нарсани таъкидлаб қўяй:
Хатто, ўғри бирор жойга тушмоқчи бўлса,
Қочадиган жойин аввал ўйлаб қўяди.
Қайбир раҳбар, ўз амали, мартабасида
Узоқ даврон суришликни агар истаса,
Эшитиб қўй, ҳеч бўлмаса, ўз ходимларин
Бир-иккита айбин топиб қўйишлиги шарт.
Гуноҳ топиш керак бўлса, қўйиб бер менга.

(Муборак қоғозларни олиб киради.)

БОҶИ АЛИЕВ

(Муборакка)

Айтиб қўяй, ким сўраса, бугун мен йўқман.

(Муборак кулиб кета бошлайди.)

САИД ВАЛИЕВ

Тўхтанг, шошманг, Муборакхон, бир ёнбош қаранг,

МУБОРАК

Тушунмадим?

САИД ВАЛИЕВ

Нима десам, ёнбош қарашнинг,
Таржимаси, битта қиё боқинг дегани!
Янги қўйлак ярашибди!

МУБОРАК

Раҳмат, минг раҳмат!

САИД ВАЛИЕВ

Қуруқ қошиқ оғиз йиртар, деган мақол бор,
Минг раҳматдан кўра бизга... ҳа, лаббай, битта...

(Бармоқларини ўпади. Муборак кетади.)

Топгансан-да, жононини котибанинг ҳам...

БОҶИ АЛИЕВ

Жононлар ҳам кўзларимга ҳозирги кунда
Шайтон бўлиб кўриняпти. Жонон дейсиз-а!

САИД ВАЛИЕВ

Ҳозир сенга ҳамма йўлни кўрсатиб бердим.
Менга қара, бошлиқ менга ким бўлишини
Билмайсанми? Маишатни қилаверсанг-чи!

БОҶИ АЛИЕВ

Маишатни денг!

(Эшикдан Назира кириб келади.)

Агар менда жуда зарур ишинг бўлмаса...

НАЗИРА

Тушунарли, қаерга ҳам шошилишамиз.
Шошмасак ҳам у дунёга ҳамма боради...

(Индамай чиқиб кетади.)

САИД ВАЛИЕВ

Уралашиб қопти яна, бир-биринг билан...
Нима бало ёки чала ажрашганмидинг?

БОҚИ АЛИЕВ

У ёғини суриштирманг, жини тутганда,
Унинг феълин биласиз-ку...

(Эшикдан Абдулазим киради. Боқи Алиев сир
бермай, очиқ чеҳра билан кутиб олади.)
Абдулазим, келинг, келинг, зиёрат қабул?

АБДУЛАЗИМ

Ҳеч сўраманг, қишлоқларда аҳвол даҳшатли!

БОҚИ АЛИЕВ

Ҳай-ҳай, мунча! Қани, олдин нафасни ростланг,
Чойдан ичинг, қишлоқларга ўт кетибдимми?

АБДУЛАЗИМ

Ундан баттар! Чернобилдан ёмонроқ аҳвол.

САИД ВАЛИЕВ

Бу қандай гап?

АБДУЛАЗИМ

Сақлаш керак халқни офатдан!

БОҚИ АЛИЕВ

Қандай офат?

АБДУЛАЗИМ

Сувлар заҳар, ҳаво ҳам заҳар
Қишлоқдаги одамларнинг ҳаммаси мажруҳ.

САИД ВАЛИЕВ

Ҳаммаси деб ваҳма солманг!

АБДУЛАЗИМ

Болалар мажруҳ.

Оналари бўлса оқ қон, кўпчилик сарик...
Бундан ортиқ...

БОҚИ АЛИЕВ

Узингизни босинг, шошилманг!
Ҳар нарсанинг чораси бор!

АБДУЛАЗИМ

Битта чораси...

БОҚИ АЛИЕВ

Сабр қилинг! Жуда куйманг! Аввало сизга
Минг-минг раҳмат! Қани энди, ҳамма ҳам сиздек

Одамларнинг тақдирига жонин куйдирса,
Оҳ, бу дунё аллақачон жаннат бўларди.
Ҳар нарсанинг чораси бор ўлимдан бошқа!
Қишлоқдаги одамларнинг саломатлиги
Ёмонлиги битта сизмас, ҳаммага аён.
Жуда куйманг! Бунинг фақат битта сабаби;
Врачларни қишлоқларда ёмон ишлаши.
Касалликни даволамак сиз ва менингмас,
Ўшаларнинг вазифаси. Айб ўшаларда.

АБДУЛАЗИМ

Бу сабабмас!

САИД ВАЛИЕВ

Хўш, хўш, қани!

АБДУЛАЗИМ

Наҳот, билмайсиз!

Бунинг учун врачлармас, бизлар гуноҳкор.
Далаларга заҳар сепган сиз билан биз-ку!

БОҚИ АЛИЕВ

Далага мен сепганим йўқ!

АБДУЛАЗИМ

Хўш, ким сепяпти!!

БОҚИ АЛИЕВ

Мен билмайман!

АБДУЛАЗИМ

Билатуриб наҳот тонсангиз!
Химикатни сочгин деб ким буйруқ берган?

БОҚИ АЛИЕВ

Бу бошқа гап, фойдаланмай иложимиз йўқ!
Пахта учун керак бўлса жонни берамиз.

АБДУЛАЗИМ

Одамларнинг тақдири-чи?!

САИД ВАЛИЕВ

Хўш, пахтаинг-чи?!

АБДУЛАЗИМ

Одамларнинг соғлиғи-чи?!

БОҚИ АЛИЕВ

Пахта мўл бўлса,
Одамларнинг соғлиғи ҳам... бу бойлигимиз!

АБДУЛАЗИМ

Ким бойиди? Етмиш йилда бойидимизми?

БОҶИ АЛИЕВ

Бундай дейиш, кўрлик, ҳатто сиёсий хато!

АБДУЛАЗИМ

Ҳақиқатни айтиш наҳот, хато саналса!?

БОҶИ АЛИЕВ

Ҳақиқатмиш! Ватан учун, ахир, фронтда
Миллион-миллион одамлар жонини берган!

АБДУЛАЗИМ

Улар жонин ўққа тутган. Аммо тинчликда
Нега бевақт ўлишлиги керак одамлар!
Бизлар фашист эмасмиз-ку!

БОҶИ АЛИЕВ

Хатога кетманг!

АБДУЛАЗИМ

Йўқ, бу ватанпарварликмас, шуҳратпараслик,
Халқ бошига битган бало!

БОҶИ АЛИЕВ

Ҳақорат қилма!

САИД ВАЛИЕВ

Агар қадим замон бўлса, бу гапинг учун...
Шундай фикр юритишлик пахта ҳақида...

(Кетади.)

АБДУЛАЗИМ

О, Ватанни шўри курсин! Ҳатто Чингиз ҳам
Одамларни қирганида Ватан деб қирган.
Ҳамма хоқон, ҳамма подшо, Пётрлар ҳам
Халққа жавр қилганида, баҳона Ватан.
Ҳа, сенлар ҳам ватаннимас, ўз халқнингнимас...

БОҶИ АЛИЕВ

Бу гапларни эшитмоқлик мен учун гуноҳ!
Бўлди, жўна, ҳозирданоқ ишдан бўшадинг!

АБДУЛАЗИМ

Ҳаддан ошма! Ким бўшашин ҳали кўрамиз.

(Абдулазим кетади. Телефон жиринглайди.)

БОҶИ АЛИЕВ

Эшитаман! Нима? Нима? Йиғламай гапир!
(Эшикдан Назира кириб бир четда тўхтаб, гапга
қулоқ солади. Боқи Алиев унинг кирганини сезмайди.)
Эшитяпман!.. Уйимизни ўғри урибди?!
Ҳамма олтин буюмларни... Ҳаммасини-я?
Заёмларни, пулларни ҳам... Бўлди, гапирма!

(Жаҳл билан телефонни илади. Назирага кўзи тушади.)

НАЗИРА

Агар ўғри урган бўлса, сира ачинма!

БОҚИ АЛИЕВ

Ачинмайми, бор-йўғимни шилиб кетса ҳам?

НАЗИРА

Ўз эгаси олгандир-да! Нега куясан?!

БОҚИ АЛИЕВ

Нима? Нима?! Ўз эгаси деганинг у ким?

НАЗИРА

Кимлигини билмайсанми? Дуру гавҳарлар
Олтинларни ким берганин, қайдан келганин?

БОҚИ АЛИЕВ

Ҳай, ўзингча нималар деб валдираяпсан!

НАЗИРА

У молларни кимлар берган, айтиб берайми?
Валдираш де! Сен инсофга келмапсан, ҳали!
Мен сен билан эру хотин бўлиб яшадик.
У даргоҳга кимлар келиб, нелар бўлмади!
Наҳотки сен сир сақласанг, мендан ҳали ҳам?
Агар мени сенга ёмон ниятим бўлса,
Сирларингни очиб дарҳол қаматар эдим.
Билмайманми, бу молларни қайдан келганин.

БОҚИ АЛИЕВ

Раҳмат! Менга илтимосинг бўлса, бирорта...

НАЗИРА

Шу чоққача сенинг қилган жиноятларинг,
Топган бутун молу мулкинг ҳаромлигини,
Келармикин инсофга, деб яширган эдим.
Ким эдинг сен? Истеъдодли инженер эдинг,
Амакингнинг паноҳида нима бўлди-ю
Ҳа йўқ, ҳу йўқ, бошлиқ бўлдинг пахта пунктга.
Ўша кундан маст-у, аласт, ҳатто ой ўтмай,
Қайтадиган бўлдинг минг-минг пул билан уйга.

БОҚИ АЛИЕВ

Ўтинаман, мендан бирор талабинг бўлса...

НАЗИРА

Пул зўрида раис бўлдинг райижрокомга,
Кўкдан ёққан каби ёғди совға-саломлар,
Бу давлатлар кишан бўлиб сенинг ўзингга
Жаҳаннамга бошлашини ўйламадинг ҳеч!
Молу мулку, маишату амал олдида
Бола-чақа, оилага муҳаббат сўнди.
Жон куйдирган мен ажрашдим жиннига чиқиб,
Ҳатто пулга сотиб олдинг бу амални ҳам.
Мана энди, мартабангни сақламоқ учун
Жирканмайсан жинояту тўхматдан зинҳор,
Ва, тоймайсан одамларга заҳар беришдан!

Одамларнинг ўлимига сабаб бўлган сен!
Энди, сени аямайман, ҳа, фош қиламан,
Севар эдим, йўқ, инсофга келтиролмадим.

БОҚИ АЛИЕВ

Тўхта, тўхта! Утинаман, тўхта, Назира!
Ташлаб кетай машинамда.

НАЗИРА

Мен аллақачон
Қутилганман бундай темир «паранжилар»дан.
Машиналар сенлар учун паранжи бўлди.
Мен савдойи, шошган бўлсанг, кейин келаман.

БОҚИ АЛИЕВ

Тўхта сенда маслаҳатли ишим бор эди!

НАЗИРА

(гулларни ҳидлаб)

Гулларнигга сув куйиб қўй, гулни севмаган
Одамларнинг қаҳри қаттиқ, бемехр бўлар.

Хайр, Отелло!
(Назира кетади. Боқи Алиев ғазабнок у ёқдан-бу ёққа
юради. Телефон жиринглайди, олиб қўйиб қўяди.)

БОҚИ АЛИЕВ

Бутун йиққан олтинларим, дуру гавҳару
Тилло асбоб, тақинчоқлар!.. Олтин заёмлар...
Агар буни пойлаб Юрган одам бўлмаса...
Ким олади? Мен ҳозироқ милицияга...

(Телефон қилмоқчи бўлади-ю, аммо ниманидир ўйлаб
қолади.)

Йўқ, йўқ! Буни айтишлигим милицияга
Ўз орқамни ўзим очиб берган билан тенг,
Хўш, борди-ю, ўғирланган моллар топилса...
Учюзминглик бу бойликнинг қайдан келгани
Очилгудай бўлса, унда, хўш, нима жавоб?
Битта жавоб — рад этаман, билмайман дейман.
Бу сирларни хўш, Назира очиб берса-чи!
Ўз бошимга шунча ғалва тушиб турганда,
Менга олтин бисотларми ёки жон керак?
Бир сиримни фош қилмаган шу қолган эди.
Аттанг, аттанг! Мен нодонман, шунча бойликни
Қўзаларга солиб уйга қўйгандан кўра,
Танишларнинг уйларига ёки сейфимга
Қўймайманми! Мен нодонман! Нодонман, аблаҳ!

(Сейфни очиб пачка-пачка пуллар,
тўппонча олади. Унга қараб)

Бу нимага? Бойлигимни кўриқлашгами,
Ё умримнинг заволига!

ТЎРТИНЧИ КЎРИНИШ

Бошлиқ муовини — Жамшиднинг хонаси. Атрофдаги кресло ва
стулларда Омил, Абдулазимлар ўзаро нима ҳақидадир баҳслаш-
моқда. Омил қаҳ-қаҳ уриб ўрнидан туради. Абдулазим ғазабнок.

АБДУЛАЗИМ

Бўлди, бас қил! Куладиган нима гап айтдим?

ОМИЛ

Ахир, айтган гапларингни ўзинг ўйлаб кўр!

АБДУЛАЗИМ

Нимасини?

КОМИЛ

Ҳаммасини!

АБДУЛАЗИМ

Айбим бўлса айт!

ЖАМШИД

Ҳай, ҳазилни бўлди, чинга айлантирманглар!
(Телефон жиринглайди. Телефонда.)

Бўлди, ҳозир ҳаммасини олиб кираман.

(Трубкани илади. Утирганларга)

Мен буларни ташлаб чиқай...

(Кетади.)

ОМИЛ

Йўқ, мен сени ҳеч айбдор қилмоқчимасман.
Ўзинг ўйла, бу раҳбарнинг наҳот, кимлигин,
Тушунмасанг!

АБДУЛАЗИМ

Нимасини тушуниш керак?

ОМИЛ

Нимасини? Курашмоқчи бўлган кимсангнинг
Уланганин ўйладингми илдизи қайга?!

АБДУЛАЗИМ

Илдизини?

ОМИЛ

Ҳа, Ҳа, шундай, ҳа, илдизини!
Айтиб қўяй, чучварани сен хом санама!
Сен ўйлаган режаларинг, боксчиларнинг
Машқларига ўхшаган гап! Ҳа-Ҳа, шошилма!
Кўргандирсан, машқ қопини боксчиларнинг?

(жимлик)

Қоп ичига қум тўлдириб, осиб қўйиб сўнг,
Машқ чоғида икки қўллаб ураверади.
Уравериб у ҳорир-у, аммо қоп эса,
Тебранганча, ўз жойида тураверади.
Чунки, уни юқорига мустаҳкам қилиб
Шу қадарли чандилганки, ўша тугундан
Ажратмасанг, урган билан тушириш қийин!
Бу ёгин ҳам бир ўйлаб кўр. Сенинг ишинг, ҳам,
Улар билан курашмоғинг, шундоқ эмасми?

АБДУЛАЗИМ

Мақсад нима? Мени майна қилмоқчимисан?

ОМИЛ

Майна эмас, сени дўст деб ачинганимдан...

АБДУЛАЗИМ

(Кесатиб кулади.)

Дўстлигимдан?

ОМИЛ

Худди шундай, гапимдан кулма.
Бир гапни айт, унга қарши курашганингда
Хўп, нимага орқа қилиб, суянмоқчисан?!

АБДУЛАЗИМ

Менми?!

ОМИЛ

Ҳа, сен, битта гапни айтиб қўяйин:
Бир бегуноҳ бечорани битта амалдор,
Ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, гоҳ у юзига,
Гоҳ бу юзига шапалоқлаб ураверибди.
У фақир ҳам юзларини қўллари билан
Яширишнинг ўрнига-чи, икки белига
Қўлларини қўйганича, тураверганмиш.
Баъзи бирлар, унга — сенинг юзингга урса,
Юзларингни беркитмасдан, қўлларинг билан
Нега энди белларингни ушлаб турибсан? —
Дейишганда: Мен шўрликни бировлар урса,
Ким суяйди, суямасам ўзимни ўзим! —
Деган экан.
Қани айт-чи, сенинг киминг бор:
Амалингни ё амалдор қариндошингни?

АБДУЛАЗИМ

Мен ҳам, ахир, чоти айри, боши думалок,
Одамманми? Суянишим керак нимага?
Ё сенларга ўхшаб мен ҳам хушомадга-ю
Елғон мактовларга суянишим керакми?..

ОМИЛ

Ҳақгўйман деб ҳамма гапни айтаберишлик,
Ҳақгўйликмас, фурсатини билиш донолик.

АБДУЛАЗИМ

Пайтин пойлаб иш қилади фақат ўғрилар,
Фоҳишалар мўлжаллайди фақат хилватни.
Ғарамларга ўт кетганда, қўрқиб, ҳайиқиб
Жар солмасдан пайт пойлаш!..

ОМИЛ

Йўқ, йўқ, бақирма!
Ўзинг ўйла, сен билан биз пожарниймас-ку
Ўт ўчирсак!

АБДУЛАЗИМ

Куйганича куяберсин де?..

ОМИЛ

Ҳар кишининг ўз ҳунари! Сен билан менинг
Уйимизга бирор бир зот ўт қўйгани йўқ!

АБДУЛАЗИМ

Бошқаларнинг уйи ёнса ёнаверсин де?!
Ана энди кимлигингни аниқ кўрсатдинг.
Бутун гуноҳ, бутун бало — кўзга кўринмас
Нарсалардан кўрқмай қолдик, ишонмай қолдик!

ОМИЛ

Нима? Нима?!

АБДУЛАЗИМ

Худди шундай, кўзга кўринмас...

ОМИЛ

Сафсатани, бўлди, бас қил!

АБДУЛАЗИМ

Бу сафсатамас,
Бу фалсафа! Кўзимизга кўринмас нарса,
Булар қарғиш, булар дуо, келажагимиз!
Кўзимизга кўринмовчи бу худо, виждон!
Кўзимизга кўринмовчи қарғишдан кўрқмай,
Дуога ҳам ишонмаслик оқибатида
Ут тушса ҳам учирмадик, оҳга беписанд,
Бировларнинг ҳақларидан ор қилмай қолдик.
Йўлимизда бирор нарса кўриниб қолса,
Эгалари бўлмаса бас, ўмаравердик.

(Жамшид киради.)

ОМИЛ

Сенга ўхшаб, бизлар кўзга кўринмайдиган,
Қарғишлардан кўрқмаймиз ҳам, ишонмаймиз ҳам.
Материалист дейди бизни...

АБДУЛАЗИМ

Материалист-а!

Материалист кўзи билан ўзи кўрмасдан
Оқни оқ-у ё қорани қора демайди.
Аммо кўзга кўринувчи эгаси йўқ деб,
Хазинани ўғирламоқ, бу ҳалолликми?
Агар халқнинг қарғишидан Боқи Алиев
Қўрққанида одамларни заҳарлармиди?
Заҳарланиб ўлганларнинг арвоҳи сизнинг
Еқангиздан тутмайдими?

ЖАМШИД

Кимни? Нима гап?

ОМИЛ

Бизни эмас, халқ ризқига хиёнат қилган
Сендекларни халқ ноласи бўғар бўйнингдан!

АБДУЛАЗИМ

Мендекларни?

ОМИЛ

Пахта халқнинг ризқи эмасми?!
Унга қарши чиққан бизмас, сенинг ўзинг-ку!

АБДУЛАЗИМ

Алиевнинг тўтисига айланиб қолибсан.
Алиевнинг қули бўпсан, сенинг миянгга
Ақл эмас, у пахтани тиқиб қўйибди!

ОМИЛ

Миям эмас, вужудим ҳам менинг пахтадан.
Сўнги марта айтиб қўяй, Алиев билан
Сен олишиб ҳалок қилма ўзингни, гап шу!

(Муборак киради.)

МУБОРАК

Кутишяпти, вақт бўлди, қани киринглар!

(Омил кетади.)

ЖАМШИД

Абдулазим, ҳаммадан ҳам излайман деса,
Битта гуноҳ топилади.

АБДУЛАЗИМ

Нега одамлар

Нуқсон билан яшамоғи керак, қани, айт!
Ёки яшаб бўлмайдими беайб, бенуқсон?
Йиллар бўйи ваъдасига амал қилмасдан,
Қўйнимизни тўлдирсалар пуч ёнғоқ билан.
Биз уларнинг юзларига қора суртмасдан,
Бадфеъл, деб ўзимизча таскин берамиз.
Юзларида табассуму тилларда шакар,
Дилларида асрагувчи сен учун заҳар,
Оёғингга сажда қилар мунофиқларни
Билатуриб, феъли шу деб бирга яшаймиз!
Нечук, ахир, ҳаққимизни еган қаллобни
Кечирамиз, янглишмаган банда борми, деб!
Кечирамиз бирни икки қилиб кўрсатса,
Хато кимдан ўтмайди, деб топамиз таскин,
Нуқсонларга топаберсак турли баҳона,
Бу гуноҳлар, жиноятлар қачон тугайди?
Қачон инсон яшай олгай айбсиз, нуқсонсиз!

ЖАМШИД

Абдулазим, менга аён сизнинг дардингиз.
Лекин... Лекин сиз айтгандек, Боқи Алиев
Ёмон эмас, Омилжоннинг гапида жон бор
Ҳаммасига айби бор деб, гуноҳкор қилиш
Ўйлаб кўринг, қаршимасман, инсофданмикин?
Унутмоқлик унинг қилган яхшиликларин...

АБДУЛАЗИМ

Яхшилигин!

ЖАМШИД

Одамларга меҳрибон раҳбар.

Айбимизни, хатомизни яшириб келган,
Тушганда ҳам баъзи бирлар хушёрхонага,
Бўлади деб бундай гаплар одам бор жойда
Хайдамади, кўпчиликка ошкор қилмади.
Хато кимдан ўтмайди, деб сақлаб қолди-ку!..

АБДУЛАЗИМ

Сизча, бу ҳам яхшиликми?!

ЖАМШИД

Мени эшитинг!
Ҳаммамиз ҳам кечикамиз ишга баъзида,
Айримлар бор, тирикчилик, тўй-томоша деб,
Бир кун эмас, ҳафталаб ҳам кўринмай қолса,
Кечирган-у, билмаганга олиб ўзини...

АБДУЛАЗИМ
(истеҳзо билан)

Хоҳлаганда ишга келиб, хоҳламаганда,
Ялло қилиб тушаберса хушёрхонага,
Мушугини пишт, дейдиган одам бўлмаса,
Бу эркликка нима етсин, демоқчимисиз?

ЖАМШИД

Уни ёмон деб бўлмайди, мени эшитинг,
Ахир, ҳатто машинада одам босганини,
Қамалишдан олиб қолди, мардлиги ҳам бор!

АБДУЛАЗИМ

Демак, сизча жиноятни яширишлик ҳам...

ЖАМШИД

Қулоқ солинг!

АБДУЛАЗИМ

Эшитаман!

ЖАМШИД

Яна бир мисол:
Гектар-гектар ўрмонзорлар, боғларимиз бор,
Меваларин олганда ҳам ходимларимиз,
Давлат мулки талон-тарож қилиняпти, деб
Йўқ дейсизми орамизда арз ёзгувчилар?
Буларни ҳам тинчитди у озор бермасдан,
Хўш, ёмонми кўнглин топса, ҳамма одамнинг?!

АБДУЛАЗИМ

Нега шундай?

ЖАМШИД

Қизиқ савол, нега бўларди?

АБДУЛАЗИМ

Билмайман денг? Сабабини яхши биласиз!
Машинада одам босган унга кимлигин,
Билмайсизми, амакисин ўғли эканин?

ЖАМШИД

Ахир...

АБДУЛАЗИМ

Тўхтанг! Ойда бир кун ишга келмасдан
Пул олувчи қай раҳбарнинг қизи эканин
Билмайман денг! Сабр қилинг, маст-аласт бўлиб
Жиянчаси ишга келса, буни кечириш,
Қани айтинг, шу инсофми, меҳрибонликми?
Отиш керак!

ЖАМШИД

Наҳот, бундай шафқатсизлик сизга муносиб?

АБДУЛАЗИМ

Шафқатсизлик?!

ЖАМШИД

Ҳа, ҳа, шундай, ўзингиз ўйланг.

АБДУЛАЗИМ

Одамларни ўлдириш-чи?

ЖАМШИД

Тушунолмадим?

АБДУЛАЗИМ

Тушунмайсиз, сафсатани, бўлди, бас қилинг!
Ўғриларнинг, майхўрларнинг бошин силаса,
Заҳарланиб далаларда одамлар ўлса,
Сувлар заҳар-заққум бўлса, парво қилмасак,
Қани, бу ҳам яхшиликми?

(Жаҳл билан кетади.)

ЖАМШИД

Тўхтанг, эшитинг!

(қотиб-қотиб кулади.)

Гўё сиртдан Алиевни мақтаган бўлиб
Аслида-чи, гуноҳларин фош қилиб бердим.
Абдулазим энди унинг гўштини ейди.

(Боқи Алиев киради.)

БОҚИ АЛИЕВ

Ҳа, тинчликми? Абдулазим тажанг кўринди,
Нима бўлди, икковларинг?

ЖАМШИД

Эй, кўяберинг!

Сизга қандай тушунтирсам... Очиғин айтсам,
Гапларимга ишонмайсиз, буни биламан...

БОҶИ АЛИЕВ

Даромадин узоқ қилма!

ЖАМШИД

Мана, худо бор...
Бутун бало, ёнингизни олганим бўлди,
Жанжалимиз шундан чиқди.

БОҶИ АЛИЕВ

Гуноҳим нима?

ЖАМШИД

Гапим мана тўғри чиқди, сизга айтгандим.
Гуноҳингиз, кечирасиз, муттаҳам борми,
Ўғри борми, маишатбоз, ишёқмас борми,
Ҳаммасини йиққанмишсиз атрофингизга.

БОҶИ АЛИЕВ

Кимлар экан у аблаҳлар атрофимдаги?
Кўзи билан кўрибдимми? Далил айтдимми?
Қани, кимдан эшитибди?

ЖАМШИД

Уни билмадим!

БОҶИ АЛИЕВ

Қайси, ўғри, муттаҳамнинг ёнин олган, деб
Урмадингми, қараб турмай, ахир, оғзига!

ЖАМШИД

Унинг феълин биласиз-ку!

БОҶИ АЛИЕВ

Феъли эмиш-а!

(Боқи Алиев жаҳл билан чиқиб кетади.
Жамшид якка, ўзича кулади.)

ЖАМШИД

Мана, боплаш бундай бўлди. Битта ўқ билан
Уриш дейди бунинг номин икки куённи.
Мана энди, иккаласи бир-бирларининг
Тағларига сув қуяди, этларин ейди!
Мени ишдан бўшатмоқчи бўлган бошлиқнинг
Ўзин энди боши кетар мендан олдинроқ.
Таажжубмас, бошлиқ бўлиб қолсам ўрнига,
Абдулазим ёпишдимми, асло қўймайди!

ПАРДА

Давоми келгуси сонда

Улмас Умарбеков

ҚАЙТАР ДУНЁ

Ҳикоя

Яқинда юз берган бир воқеа сабаб бўлиб, отамни эслаб кетдим, уни бевақт ўлимга олиб келган кулфат, касалманд онам бошлиқ оиламиз чекига тушган оғир кунлар тўғрисида ўйлаб, юрагимдаги жароҳат янгиланди.

Отам асли паркентлик, уч ака-уканинг кенжаси эди. Кенжалиги туфайли отасидан, яъни бобом Дўсимбек полвондан қолган уйда турар, амакиларим эса шу уйнинг икки қанотидан ўзларига ҳовли-жой қилиб олишган эди. Қариндош-уруғларнинг айтишлари-ча, отам ҳам, амакимларим ҳам инқилобдан олдин, ўша давр шароитига қақиб айтганда, ўзларига тўқ яшаган эканлар, ҳар бирининг битта-иккитадан сигири, беш-ўнтадан қўйи бўлган экан, ота касблари деҳқончиликда эса бутун қишлоқнинг уларга ҳаваси келар экан. Ҳар йили ширинлигидан тилни ёрадиган бозорнинг олди қовун-тарвузи уларники бўларкан. Қўрбилари етганиданми, ё тасодиф ёрдам бердим, икки амаким уларнинг томини оқ, ялтироқ тунука билан ёптириб олишган экан. Уста ўзбек бўлмаса керак, баланд томдан йўлкаларгача тушган оппоқ тарновларнинг тепасига биттадан тунука хўроз қоқиб қўйибди. Бундай хўрозли тарнов Паркентда бошқа йўқ экан.

Амакиларимни мен кўрмаганман. Отамдан, ҳали айтганимдек, қариндошларимизнинг ҳикояларидан биламан. Ҳамма уларни ҳурмат билан полвон, дёр экан. Шу жумладан, отамни ҳам. Билишимча, гап фақат ҳурматда эмас эди. Отамни кўрган одам уни чиндан ҳам палвон дерди. Бўйи баланд, кўкрак, елкалари кенг, қадам босганида, ер гурсилларди. Бир тўйда икки қоп унни устма-уст гарданига қўйиб, болаҳонага олиб чиққанини ўзим кўрганман. Амакиларим отамдан ҳам тикроқ, йўғонроқ экан. Уларни полвон дейишларига яна бир сабаб бор эди. Муҳтожлик сезганда, Тошкентга бориб, жанггоҳда кураш тушиб келишар экан, шу билан кам-кўстларини бутлаб олишар экан. Қанчалик рост, билмайман, лекин айтишлари-ча, амакиларимнинг кураш тушиб елкалари ерга тегмаган. Фақат бир марта, катта амаким машҳур Саксовул полвонга ўзи йиқилиб берган экан. Ушанда Паркентда оқ тунука Саксовул полвондан йиқилгани эвазига, деган гап тарқалган экан. Бу, албатта, шунчаки миш-мишлардан. Лекин катта амакимнинг Саксовул полвондан йиқилгани рост. Шундан гап очилганда, отам тутақиб кетардилар: «Тунукани Саксовул полвон олиб келиб берган бўлса бергандир. Билмайман. Аммо-лекин акам шу тунукани деб йиқилмаганлар. Ердан даст кўтариб Саксовулга қарасалар, кўзлари ёшмиш. Раҳмлари келиб, шундоқ устиларига ташлабдилар-қўйибдилар!»

Лекин офтобда кўзни қамаштириб, олис-олисдан ялтираб кўринадиган шу оқ тунука томли, синч девор уйларда узоқ яшаш амакиларимга насиб қилмади. Инқилоб шамоли Паркентни ҳам алғов-далғов қилиб юборди. Халқ иккига ажраб кетди. Уз қўли,

меҳнатига ишонган амакиларимга ошиқча мол-мулк керак эмас эди, ярим оч яшашни ҳам исташмасди. Шунинг учун у томонга ҳам, бу томонга ҳам ўтмай, ўз ишлари билан юраверишди. Аммо бу кўпга чўзилмади. Йигирма учинчи йили кечаси дон-дун қидириб тоғдан тушган Мадаминбек қўрбошининг йигитлари билан олишувда катта амаким, Тўлаганбек полвон ҳалок бўлди. Йигирма тўққизинчи йилда Қоплонбек амакимининг ҳам бошига ташвиш тушди. Уз ерида қовун узиб турган пайтда қишлоқ активи ва милиция келиб, уни қамоққа олди. Отам ўшанда оёғига эски маҳси тортиб, оғилхона томига қамиш босаётган эканлар. Эшитибдилар-да, маҳсида милиция идорасига югурибдилар. Аммо у пайтда ким кимга қулоқ осарди? Ҳамма ўзича ҳақ эди. Бунинг устига камдан-кам одамда иккита сигир, ўнта қўй бор эди. Мардикор ишлатмай, ўз хўжалигини ўзи тебратиб келган амаким колхозга кирмагани, шунча қорамоли бўлгани учун қулоқ қилиниб, мол-мулки, уй-жойи колхозга ўтиб кетди. Ўзи, хотини, иккита боласи билан Украинадаги Николаев деган шаҳарга сургун қилинди. Уша томонда амаким картошка, ер ёнғоқ экишни ўрганди. Дарёнинг қирғоғида шоликорлик қилади. Унча-мунча пахта ҳам экиб туради. Уч-тўрт йил деганда янги шароитга кўникиб, турмушини тузатиб олади, таниш-билиш орттиради. Меҳнаткашлиги, миришкор деҳқонлиги маҳаллий халққа ёқиб, анча обрў-эътибор қозонади. Отамга унинг охири хати урушнинг иккинчи йили келиб теккан. Партизан отрядидан ёзган экан. Урушдан кейин отам уни кўп қидирдилар. Ҳатто Николаевга бориб ҳам келдилар. Аммо на ўзидан, на оиласидан дарак топилди. Ҳатто уйдан ҳам нишон қолмаган эди. Қариндош-уруғ, туниш-билишлар жаноза очишни бир неча бор маслаҳат беришди. Отам кунмадилар. Биронтасининг дараги чиқиб қолса, ё ўзи кириб келиб қолса, кўзига қандай қарайман, деб туриб олдилар. Орадан, мана, шунча йил ўтиб кетди, аммо ҳеч қандай дарак чиқмади. Баъзиларнинг тахмини бўйича, Николаевда қолган барча болаларни Германияга ҳайдаб кетишган, аёлларни хуторларнинг ўзида отиб ташлашган. Баъзилар эса бомбардимон пайти ҳаммалари ҳалок бўлишган, бўлмаса уйлар битта қолмай вайрон бўлмасди, дейишади. Амаким ҳақида яна бир тахмин юради. Гўё, немислар келиши билан уларга қўшилган эмиш. Улар билан бирга кейин Германияга ўтиб кетган эмиш. Турист бўлиб борганлар уни кўришганмиш. Лекин ҳеч ким отамнинг олдида, бизнинг олдимизда бундай деган эмас. Амакимининг бирон жангда ҳалок бўлгани ҳақиқатга яқин эди. Лекин қайси жангда, қаерда, қачон? — ҳеч ким билмайди.

Отам амакимни оиласи, руҳсат берилган икки бўғча юки билан темир йўлга кузатиб келган кунлариёқ, ярим кечада арава қўшадилар, ойимни, етти яшар опамни ўтқазиб, Тошкентга йўл оладилар. Уйдаги бирон нарсага тегмайдилар, оғилхонада сигир-бузоқ, қирда қўйлар қолганича қолади. Нега ҳеч нарса олмадилар, қанча сўрамайлик, ҳеч қачон отам аниқ бир жавоб берган эмаслар. Назаримда, у кишининг бу ишида тобуткаш, бир лагандан ош еб келган ҳамқишлоқларига зардаси, беғуноҳ, қишлоқнинг бирон маърақасидан қолмайдиган, оч-яланғочга доим ёрдам қўлини чўзиб келган акасига, ачиниш бор эди. Балки хато қилаётгандирман? Балки янги ҳокимиятдан норози бўлганларидан шундай иш туггандирлар? Лекин отамни яхши билганимдан бунга қўшилишни қийин! Улимларигача бошларига не-не кунлар тушмасин, отам ҳукуматга нори-золик билдирганлари йўқ.

Хуллас, қуп-қуруқ аравада уч киши тонгги ғира-ширада бобомнинг сингиси, амма-мизникига кириб келишади.

Аммам Тошкентнинг Миробод маҳалласига, зиёлилар хонадонига келин бўлиб тушган, эри, қайнотаси ёнида ўқитувчилик қиларди. Қайнотаси ўша даврдаги илғор фикрли зиёлилардан бўлиб, асрнинг бошида ота-бобосидан мерос қолган ичкари-ташқарилик катта ҳовлининг ярмини ажратиб, янги усулда мактаб очган эди. Мактабда фақат ўғил болалар эмас, қиз болалар ҳам бепул ўқитиларди. Аммам шу қизларга раҳбарлик қилар, бундан ташқари ҳамма синфларда ўзбек тилидан дарс ўтарди. Учинчи синфни битиргунимча, мен ҳам унинг қўлида ўқиганман. Аммамнинг оламдан ўтганига ярим аср бўлганига қарамай, мен ҳамон уни яхши эслайман. У ҳам отамга ўхшаб новча, бурни катта, аммо ўзига ярашган эди, йирик кўзлари доим кулиб турарди. Бўйи, жуссасига яраша, овози ҳам бардам эди, шошмасдан, сўзларни дона-дона қилиб гапирарди. Уни эшитганимда, кўз олдимда ғалати бир манзара жонланарди: кенг, бепоён чўл. Бўйиниларига қўнғироқ осилган қатор туялар қарвони битта-битта босиб келаяпти... Бу манзарани эслатадиган, у ўргатган бир шеър ҳалигача эсимда:

Бу на кун бўлдиким, қулоқ қар, тилимиз лол,
Рус лисонин билмайин кўзимиз мўлтир-мўлтир.
Миллат бари арбокашдир, ё ҳаммол,
Афти-ангори қаро, кийгани жулдур-жулдур...

Аммам, унинг қариндошлари қочоқларни яхши кутиб олишди. Дарров битта хона ажратиб беришди. Қудабобонинг таклифи билан отам ўз от-араваси билан мактабнинг хўжалик ишларини қиладиган бўлди. Кейин у шу мактабда қолиб кетди. Умрининг охиригача хўжалик ишлари мудирини бўлиб юрди.

Орадан кўп вақт ўтмай отам шу маҳалланинг этагида бўш ётган ерни сотиб олди. Отасидан қолган беш ғиштлик машҳур полвон қолипда ўзи ғишт қуйиб, иморат солди.

Ҳавас қилиб қўйганиданми, ё ўртанча амакимни қулоқ қилганларга ўчакишганданми, ўртасига катта айвон тушган икки хонали уйнинг томини — қаердан топди, билмайман — оқ, ялтироқ тунука билан ёптирди. Айвоннинг чеккаларидан тушган икки-та тарновнинг тепасига иккита тунука хўроз ҳам қоқтириб қўйди.

Мен шу уйда туғилганман. Унинг ҳар бир ғишти, ҳар бир ёғочи менга азиз ва қадрдон эди. Нон-қути, идиш-товоқлар териб қўйилган кенг ва баланд тоқчалар, иккала хонанинг тўридаги гулли дорпечлар билан тўсилган тахмонларни ҳозир ҳам кўриб тургандекман. Ҳар куни эрталаб ўринларни йиғиштириб шу тахмонларга тахлаш опамнинг бўйнида эди. Кўрпаларни кўтарса ҳам, бечора, тўшакларга кучи етмасди. Мени чақирарди. Иккаламиз инқиллаб-кучаниб йиғиштирардик. Мен уялардим, хотинларнинг иши, деб. Қочардим. Опам ҳовлини бошига кўтариб, орқамдан қувларди. Тутолмаса, айвоннинг остонасига ўтириб олиб, кап-катта, бўйи етган қиз, йиғларди. Ориқ, касалманд ойим аралашганларидан кейингина қарашардим. Ойимнинг шу уйдалик пайтлари хотирамда қолган. Қишда айвоннинг ўртасига қуриладиган танча ёнида ўтирувдилар, ёзда остонага яқин жойда. Олдиларида доим сариқ самовар шақиллаб қайнаб турарди.

Уруш бошланишидан бир-икки ой олдин ҳовлимизнинг ўртасидан водопровод ўтди. Одам зўрга ҳатлаб ўтадиган зовур қазилди. Қулочга сиғмайдиган қувурлар ётқизилди. Отам ишчилар билан гаплашиб, ўзимизга ҳам водопровод ўтказиб олдилар. Уруш бошланган куни сув келди. Мен бунақа ширин, муздек сувни сира билмайман. Нима учун бизнинг ҳовлимиздан ўтказилганини ҳам билмайман. Ўтказишди-ю, зовурларнинг устини ёпиш эсларидан чиқиб кетди. Қувурлар очиқ қолди, ёздан келаси йили эрта баҳоргача ҳовлида тоғ-тоғ бўлиб, тупроқ уюлиб ётди. Отам бир неча марта турли идораларга бориб келдилар. Ҳеч ким ёпишни ўйламади. Ёмфиргарчилик тугаши билан ўзлари ёпдилар. Ҳовли яна очилиб кетди. Сувнинг таърифи маҳаллага ёйилди. Қўни-қўшнилари овқатга, чойга бизникидан сув олиб кетадиган бўлишди. Ёз кунларининг бирида ўқишдан келсам, ойим водопроводни шарқиратиб очиб, тагида ўтирибдилар. Мени кўриб уялиб кетдилар.

— Паркентдан кетганимиздан бери оқар сувда чўмилгим келарди. Босими яхши экан, худди дарёга ўхшайди.

Ҳали-ҳали кўриб тургандекман, ойимни сўлғин кўзларида орзуси ушалган одамнинг илиқ табассуми, таскини бор эди.

Ойим, отам сингари одамларнинг арзимаган нарсадан тиним, қувонч топганини, шу воқеаларни менга эслатиб юборган, оиламизнинг кулфатларига сабабчи бўлган киши умрида бирон марта кўрганмикан? Шундай тиним, қувончлар ўша одамлар учун чинакам бахт бўлганини тасаввур қилганмикан? Ё ўз ниятлари йўлида ҳаммани хор қилиб, устидан босиб, топтаб ўтиб кетаверганмикан? Шундай бағри тош кишиларнинг чанқаганга бир пиёла сув, очқаганга бир бурда нон берганини, ўлим чиққан уйдан бориб ҳол сўраганини билмайман...

Аввал мен уни танимадим. Ўттиз йилдан зиёд вақт ўтган, унутган эдим. Кейин, кўримсиз эди. Ранги ҳам бузуқ эди, эндигина захдан чиққан қурбақанинг рангига ўхшарди.

Ижрокомга эртароқ келиб, зарур ҳужжатлар билан танишиб ўтирсам, уялиқираб котиба қиз кирди.

— Сизни бир одам сўраяпти. Қабул қилармишсиз.

— Қабул куни келсин, — дедим бошимни кўтармай.

— Жуда илтимос қиялпти, — деди яна котиба. — Қабул қила қолинг, ветеран экан. Ветеранлардан у қўрқарди. Уларнинг баъзилари билан гаплашишга эса менинг тоқатим йўқ эди.

— Ҳай, кирсин.

Шу заҳотиёқ паст бўйли, тўладан келган, думалоқ юзи кўкимтир бир киши пилдираб хонага кирди.

— Саломалайкум, раис ука!

У узун мажлис столини ёш йигитдек чаққонлик билан айланиб ўтди-да, рўпарамга келиб, қўлини узатди. Урнимдан туриб; қўлини олдим. Назаримда, бармоқлари бир текисда болта билан чопиб ташлангандек, кичкина қўлининг суяги йўқ эди.

— Келинг, ўтиринг.

У таклифимни қутмасданоқ икки қўли билан стулни суриб, ўтириб олди. Тезроқ мақсадга ўтиш ниятида сўрадим:

— Келинг?

У мунчоқдек кичкина кўзларини менга қадаб илжайди.

— Раис ука, сизни кўрганимдан хурсандман. Кўп яхши гаплар эшитаман. Барака топинг. Мартабангиз бундан ҳам баланд бўлсин.

— Отахон!..

Уни бўлмақчи эдим, аммо гап бермади.

— Бир пайтлар Қорасув одам назар-писанд қилмайдиган кичкина район эди. Энди қаранг, бай-бай, бай!... Ана қурилиш, мана қурилиш! Раис ука, мен ҳам узоқ йиллар

ижроқўмларда ишлаганман. Эллингчи йилларда ҳатто райижроқўм раисининг муовини ҳам бўлганман. Бутун қурилиш ишлари менда эди. Меҳмонхона, йўл, комбинат!..

Шу пайт уни танигандек бўлдим. Башарасига тикилдим.

— Фрунзе районида ишламаганмисиз? — аниқроқ билиш учун сўрадим.

Саволимдан у хурсанд бўлиб кетди.

— Ҳа-да! Уша энг оғир районда, энг оғир йиллари ишлаганман. Меҳмонхонани кўрсангиз ҳозир, ҳавасингиз келади. Кўчалар-чи? Икки баравар кенгайиб кетди. Лохутий, Шота Руставели... Жониз роҳат қилади.

Ҳа, бу ўша, отам не-не қийинчиликлар билан қурган, мен туғилган уйни буздирган одам эди. Қўчқоров. Али Қўчқоров. Узини унутибман-у, исми-шарифи ёдимда қолибди. Нима қилиш керак? Еқасидан кўтариб, тепиб-тепиб, ҳайдайми? Ҳаққим йўқ. Бечора онамга, отамга кўрсатган хунарини эслатайми? Нима дерди? Топшириқни бажарганман, дейди. Менда айб йўқ дейди. Қизиқ, мени у таниганмикан? Уша, уйи бузилиб, бевақт ўлиб кетган девдек одамнинг ўғли эканимни билармикан? Тақдирни қаранг, райижроқом раиси ўринбосари буздирган уйнинг эгаси ҳозир райижроқом раиси бўлиб ўтирибди, ва ўша, бошига кулфат ёғдирган одамни қабул қилаяпти!.. Қайтар дунё, деб шуни айтсалар керак. Нима иш билан келган экан? Шу савол хаёлимга келди-ю, аламларимдан чиқиш ниятида унинг гапини бўлдим.

— Уртоқ Қўчқоров! Вақт зиқ. Хизмат?

— И-я! Мени биласизми? — у севиниб кетди.

— Сизни Мирободда кўпчилик билади. Айниқса, уйи бузилганлар. Мен мирободликман.

У киноамни тушунмади. Думалоқ қўллари билан бирпасда нам бўлган кўзларини арта бошлади.

— Баракалла! Баракалла! Раҳмат сизга, раис ука!..

— Ишга ўтайлик. Хизмат? — яна сўрадим.

Бу гал кўполроқ сўраганимни у сезиб, мақсадига ўтди.

— Бизни уйни устидан кўча ўтадиган бўпти. Йўқ-йўқ, ҳеч қарши эмасман. Кўча хайрли иш. Лекин... Лекин қариганимда бир парча бўлса ҳам ерда бўлай дейман. Опақингиз ҳам шу гапни эшитиб, тинчини йўқотиб қўйди. Домда турмайман, дейди. Тобутимни қандоқ олиб чиқишади, дейди. Болалар бошқа гап. Аммо бизга, кексаларга раҳм қилинг, раис ука.

— Нима, кўчани бошқа жойдан ўтказайликми? — жаҳл билан сўрадим. — Ё участка беришмаяптими?

— Участка беришаяпти, раис ука. Қулоқ солинг. Аммо олисда. Иннай-кейин қари одамни иморат қуришга қурби етармиди? Йўлниям бошқаёқдан ўтказиш керак эмас, жойида қолаверсин...

— Нима дейсиз, бўлмаса? — ҳайрон бўлдим.

Қўчқоров ўрнидан туриб, стол устидан мен томон эгилди ва сирли оҳангда деди: — Архитектор бола узоқ қариндош чиқиб қолди. Йўл сизнинг уйингиздан ўтишини билганим йўқ, дейди. Агар раис рози бўлсалар, бир метр четга буриб юбораман. Шунда уйингиз ҳам қолади, йўлга ҳам зиён етмайди, дейди. Ота-онангиз роҳатингизни кўрсин, раис ука, хўп денг. Бир оғиз гапингиз. Умр бўйи дуойингизни қилиб ўтаман.

У жойига ўтириб, кўзларига яна ёш олди.

Чиндан ҳам қайтар дунё! Ўттиз йил бурун, мен, студент йигит, худди шундай кўз ёши қилиб, худди шундай илтимос билан шу одамнинг олдида турган эдим. Аммо менинг кўз ёшларим аччиқ алам ёшлари эди. Эслатсаммикан?

— Архитектор билан гаплашаман, қани нима дер экан, — дедим зўрға ўзимни босиб олиб.

— Гаплашиб овора бўласизми? — Қўчқоров яна жонланиб кетди. Кичкина кўзлари ўйнай бошлади. Афтидан, мени, рози бўлади, деб ўйлади шекилли. — Сиз менга хўп десангиз бўлди, уёғини ўзим тинчитаман. Барака топинг, раис ука.

— Бари бир архитектор билан гаплашмасам бўлмайди, — ўз гапимда турдим мен. — Йўлни бир метр чеккага суриб юбориш нимага олиб келишини билмайман. Суриштиришим керак. Кейин бу проект исполкомда тасдиқланган.

— Э, ука! Исполкомни биз ҳам биламиз, — мен томон эгилиб ўтирган Қўчқоров гавдасини ростлади, калта панжаларини стол устига тираб, елкаларини кўтарди. — Раис нима деса исполком аъзолари шуни қилади. Қилмаса, кейинги сафар сайланмайди.

У мийиғида кулиб қўйди.

— Ҳозир исполкомлар ўзгариб кетган, давр бошқа.

— Менинг гапимга қулоқ солинг, раис ука! Раис-раис! Шундай бўлиб келган. Шундай бўлиб қолади. Акс ҳолда ҳаммаёқ остин-устун бўлиб кетади. Хўп, денг, жон ука! Унга бирон нарсани тушунтириш фойдасиз эканини кўриб, ўрнимдан турдим.

— Архитектор сизга жавобини айтади. Бораверинг.

У менга анграйиб қараб қолди. Қўлини олиб хайрлашаётганимда ҳам кўзини менидан узмади. Ундан ўгирилиб, жойимга ўтирганимдагина, секин сўради:

— Хўп дейсизми? Ишонсам бўладими? А, раис ука?

— Сиз бораверинг. Маслаҳат қиламиз, — шундай деб, эшик томонга қичқирдим. — Сурайё!

Котиба қиз кирди.

— Буларни кузатиб қўйинг. Мени, Пўлатов, район архитектори билан уланг кейин. Қўчқоров эшик олдида тўхтади.

— Раис ука, бир яхшилик қилинг. Савоб бўлади.

Яхшилик, савоб... Мен ҳам унга ўзим билган энг сара гапларни топиб ялинган эдим. Касал онамга раҳм қилинг, жуда бўлмаганда бир йил сабр қилинг, деган эдим.

Ушанда университетнинг иккинчи курсида ўқирдим. Лекция кетаётган маҳали деканатдан бир аёл келиб, мени чақириб кетди. Ҳайрон бўлиб, деканатга кирсам, опам йиғлаб ўтирибди. Қўрқиб кетдим. Хаёлимдан дарҳол онам ўтдилар.

— Нима бўлди?

— Уймизни бузишвотти! Ошхонани бузиб бўлишди!

— Ким бузвотти? Нега?

Ўзини йўқотиб қўйган опамнинг елкаларини силтаб сўрадим.

— Раисполкомми одамлари.

— Дадам уйдадилар?

— Ҳа, чақириб келдим мактабдан. Лекин дадам индамай ўтирибдилар. Шунийчун сенга келдим. Бир нарса қилиш керак. Энди қаёққа борамиз.

Опам ҳўнграб йиғлаб юборди. Судраб кўчага олиб чиқдим. Зўрға битта машинани тутиб, уйга келдим.

Чиндан ҳам уймиз тўполон эди. Томда, деворларнинг устида лом, болта кўтарган одамлар юрибди. Яна қандайдир одамлар ҳовлидаги дарактларни кесишяпти. Томдан, ҳовлининг бурчагидаги ярим ағдарилиб бўлган ошхонадан чанг осмонга кўтарилаяпти. Барзанги-барзанги йигитлар кўчирилган тунукаларни бир чеккага тахлаш йўқ, тарақла-тиб ҳовлига отишяпти. Нима қилишни билмай, анграйиб қолдим. Кейин овозим бори-ча, бутун вужудимни титроқ босиб, томга қараб қичқирдим:

— Тўхта! Тўхталаринг!

— Фойдаси йўқ, ўғлим.

Шундай ёнимдан сокин товуш эшитилди. Бу отам эдилар. Кўча деворга яқин ўрик-нинг тагида ўтирган эканлар, кўрмабман.

— Фойдаси йўқ, — қайтардилар яна отам. У кишини мен ҳеч қачон бундай хомуш кўрмаган эдим. — Мелиса ҳам чақирдим, ҳеч нарса қилишолмади. Қўлларида қоғозла-ри бор.

— Қаерда турар эканмиз?

— Чилонзорга, домга борармишмиз. Истамасак, Дўмбирободдан олти сотих ер беришармиш.

Отам ниҳоятда хотиржамлик билан гапирдилар. Аммо сезиб турибман, ичлари ёниб кетаяпти. Ҳали-ҳали эсимда, ўзларини овутиш ниятида ёнларида олиб юрадиган ўзбекча пичоқлари билан хивич йўнаяптилар. Дили вайрон бўлган, ҳамма нарсадан умиди узилган одамгина шундай бемақсад иш билан машғул бўлади.

— Нима қиламиз?

— Ойингизни биласиз, ўғлим, — отам мени доим сизлаб гапирардилар. — Ойин-гиз домга чиқмайдилар. Менга ҳам бир парча ер бўлса бўларди.

Шу пайт нимадир гўмбурлаб кетди. Ижроком ишчилари тунука аралаш тўсинларни ҳам бузиб, ҳовлига ташлай бошлашган эди.

Қандай қилиб, томга кўтарилганимни, иккинчи бир тўсинни кўчираётган одамнинг бошини кўтариб туриб, кўкрагига мушт туширганимни билмайман. У гадираклаб том-нинг зиҳига йиқилди. Ўрнидан туриб ҳужум қилса керак, деб ўйлаб, қўлимга оёғим остида ётган ломни олдим. Лекин ишчи энгагини ушлаб секин ўрнидан турди, унинг буйруғини кутиб турган шерикларига парво қилманглар, дегандек қўл силтади-да, менга қаради.

— Бекор урдинг, ўғлим. Бизда айб йўқ. Кичкина одаммиз биз. Буйруқни бажар-япмиз. Сен райсоветга бор. Катталар билан гаплаш. Қўчқоров билан гаплаш Шундай мустаҳкам иморатни бузиб, биз ҳам эзилиб кетаяпмиз. Ҳали юз йил қилт этмай турар-ди уйларинг. Бор, вақтни кетказма. Пойлаб турамиз келгунингча.

Уша зоҳотиёқ пастга тушиб, кўчага югурдим.

«Қўчқоров, Қўчқоров! Ким экан Қўчқоров? Ҳансираб ижроком томон кетаяпман-у, ўзимдан-ўзим сўрайман. Ким бўлса ҳам гапи гап бўладиган, ишни ҳал қиладиган одам бўлса керак. Ишқилиб ўзида бўлсин. Ўзида бўлса тушуниши керак. Ахир, ноҳақлик, жиноят юз бераяпти-ку? Тушуниши керак! Шундай ишонч, шундай умид билан рай-ижроком биносига етиб келдим. Қўчқоров ижроком раиснинг ўринбосари экан. Қа-булхонасида еттитами, саккизта одам ўтирибди. Уларга парво қилмай, ҳансираганимча, эшикни шартта очиб, ичкарига кирдим. Узун хонанинг тўрида қорачадан келган бир одам газета ўқиб ўтирибди. Тепасида Сталиннинг расми осиглиқ. Трубка чекиб, менга қараб турибди.

— Уртоқ Қўчқоров! Ака! — нафасим томоғимга тиқилиб турганидан зўрға гапирардим. — Ердам беринг! Уйимизни бузишаяпти. Исполкомнинг қарори бор эмиш. Ердам беринг, жон ака! Онам касал ётибдилар. Ҳозир борадиган жойимиз йўқ. Дадам... Дадам...

— Қаерда уйларинг? — сўради гапимни бўлиб Қўчқоров.

— Сапёрная кўчасида, — шошиб жавоб бердим. — Йигирма иккинчи уй.

— Бекнинг уйми? — у гавдасини ростлаб менга тикилди.

— Ҳа, мен Сулаймонбек аканинг ўғиллари бўламан. — Юрагимда қандайдир илиқлик пайдо бўлди, шу одамнинг ўзини топганимдан севиниб кетдим. «Бу ҳал қилади, жиноятни тўхтатади!» деган фикр яшин тезлигида хаёлимдан ўтди. — Уқишда эдим. Келишибди-ю, бузабошлашибди. Томнинг ярмини бузиб бўлишди. Мени буёққа, сизнинг олдингизга келганимни билишади. Жавобингизни кутиб туришибди. Жон ака! Ердам беринг. Шу йилча қолдинг. Узимиз бузиб берамиз кейин.

Қўчқоров индамади. Қўлидаги газетани шилдирашиб, уёқ-буёғини кўрган бўлди-да, ўрнидан турди. Шунда ҳайрон қолдим. У пак-пакана, лилипутдек одам эди. Бунинг устига семизлигидан теп-текис тўнкага ўхшарди.

У кенг столни айланиб ўтиб, хонанинг бурчагида турган, ўзи каби пакана сейф устидаги икки қўлғлик эски қора чарм портфелини олди-да, мен томон юрди. Унинг ниятини билмай, рўпарамга келгунича юрагим эзилиб кетди. Рўпарамга келганда, менга қарамади ҳам. Жуссасига келишмаган йўғон овозда:

— Қани, юр! — деди ва эшик томон йўл олди.

Юрагим қинидан чиқиб кетай деди, унинг гапини эшитиб.

— Раҳмат. Раҳмат, ўртоқ Қўчқоров! — дедим севинчим ичимга сиғмай ва орқасидан чиқдим.

Қабулхонадагилар гурр этиб ўринларидан турдилар. Қўчқоров ҳеч кимга қарамади:

— Икки соатдан кейин келаман.

Биронта одам сўз қайтаргани йўқ.

Уйга етай деб қолганимизда, Қўчқоров кимнидир кўриб қолди. Икковлари қуюқ кўришибди, кейин гапга тушиб кетдилар. Қўчқоров икки гапнинг бирида қўлларини белига тираб, кичкина думалоқ бошини орқага ташлаб куларди ва ҳар замон-ҳар замонда бизнинг уй томонга қараб кўярди. Мен эса бетоқат эдим, ичимни ит тимдаларди, тезроқ уйга бориб, отамни тинчтигим келарди. Охири чидолмадим, яқинроқ келиб, рухсат сўрадим. Қўчқоров ҳам, унинг шериги ҳам ҳайрон бўлиб менга тикилишди, лекин ҳеч нарса дейишгани йўқ. Мен уйга югурдим.

Отам ҳовлининг ўртасидаги яқиндагина сувоқдан чиққан супанинг зиҳида ўтирардилар. Супанинг ўртасидаги хонтахта ёнида эса ойим ишчиларга чой қуяётган эди. Опам ёзги ўчоқбошида овқат қилаяпти.

Биринчи бўлиб мени ҳалиги мен урган ишчи кўрди.

— Келдингми, ўғлим? Мана, ҳеч нарсага текканимиз йўқ. А, опа, тўғримми?

Ойим миннатдор бўлиб, жилмайдилар.

— Уртоқ Қўчқоровнинг ўзлари келаяптилар! — дедим мен ҳам миннатдор оҳангда. — Яхшиям мени исполкомга юбордингиз. Ҳозир ўзлари келадилар. Кўчада ушлашиб қолдилар.

Отам меҳрибонлик билан менга қарадилар.

— Раҳмат, ўғлим.

Кўп ўтмай Қўчқоров кириб келди. Ҳамма беихтиёр ўрнидан туриб кетди.

Қўчқоров ҳеч ким билан сўрашмади. Тўппа-тўғри ҳалиги мен урган ишчининг олди-га келиб бақирди:

— Самад! Нега ялпайиб ўтирибсанлар? Бир ҳафта бурун келишларинг керак эди бу уйга. План нималигини биласанларми сенлар?! Турларинг! Бугуноқ тугатларинг!

Унинг гапларидан мен ҳанг-манг бўлиб қолган эдим. Маккорлик билан мени ёш бола қилиб алдагани ҳам майли, ота-онам олдида, ишчилар олдида мени у бу гаплари билан шарманда қилган эди. Ҳеч кимга қаролмай, иликларимгача бўшашиб, супага ўтирдим.

Қўчқоров отамга ўғирилди.

— Сулаймонбек! Беклигингизни ташланг. Сал ерга тушинг. Билъакс акангизнинг йўлидан кетасиз. Фақат Украинага эмас, Сибирга. Ҳукумат сизга, бир ой бурун қарор юборди. Тамом-вассалом! Одамларни ўртага қўйиб, ўғлингизни исполкомга юбориб нима қиласиз? Билиб қўйинг, уйингизнинг устидан совет кўчаси ўтади, совет меҳмонхонаси тушади шу ерга!

Ўзидан икки баравар баланд одамга бўйни сингудек бўлиб пастдан юқорига қараб, савлатироқ кўриниш учун оёқларини йириб, дағал муомала қилаётган кўримсиз, пакана бир кишининг ҳолати ғайри табиий, кулгили ҳолат. Аммо ўшанда бундай кўрингани йўқ. Ҳаммамиз ичимизда ғазабимиз қайнаётган бўлса ҳам жим уни эшитардик.

— Ҳамма тўполон қилса ҳам, сиз қилманг. — у ҳовридан тушгандек бўлиб маслаҳат берди. — Урушда бедарак кетганларнинг кўпи қаердалигини яхши биламиз. Уша

ёқларда ҳам душманлик қилиб юришибди. Акаси душман бўлгандан кейин, укаси ким бўларди?

Мен ялт этиб отамга қарадим. Шу пайтгача, оғирлик қилиб, сукут сақлаб турган отамнинг йирик қўллари мушт бўлиб тугилди. Шундан кейинги унинг ҳаракатларини аниқ айтиб беролмайман. Бир маҳал Қўчқоровнинг калта оёқлари тепамизда, бошимиз устида пилдирай бошлади. Отам уни бошлари узра даст кўтарганларича, кўча эшик томон уч-тўрт қадам босдилар, кейин бир силтаниб улоқтирдилар. Қўчқоров учиб бориб, сомон тикилган қопдек дўп этиб йўлгага тушди. Бир-икки думалаб ўрнидан турар экан, йўтал аралаш «мелиса! мелиса!» деб қичқирди ва оқсоқланиб кўчага қочиб чиқиб кетди.

— Ҳароми!

Отамнинг айтган гаплари шу бўлди. Бирдан гандираклаб кетдилар. Югуриб бориб, қўлтиқларидан олдим. Бир амаллаб супага ўтказдим. Аммо ўтиролмадилар, ётиб, ойим узатган ёстиққа бошларини қўйдилар. Опам муздек водопровод сувида сочиқ хўллаб келди. Пешоналарига қўйдик. Доктор чақиршига кўнмадилар. Эсимни таниганимдан бери биринчи марта, у кишини шундай, бетоб ҳолда кўришим эди, хўрлигим келиб кетди. Ичимда йиғладим ҳам. Ҳовлида эса тақира-туқир яна бошланган, ижроком ишчилари энди ҳеч иккиланмасдан, ҳеч нарсани аямасдан уйни бузишга тушган эдилар.

— Камолбек, — чақирдилар бир маҳал отам. — Шу ердამисиз?

— Шу ердამан, дада!

Кўракларига қўлимни қўйдим. Отам кўзларини очмоқчи бўлдилар, аммо очолмадилар. Тимискиланиб, тирсагимдан ушладилар.

— Битта ишингиз бор, ўғлим...

— Хўп бўлади, дада! — дедим қўлларини силаб.

— Аҳмадҷон тунукапуруш деган одам бор. Мактабнинг рўпарасида туради. Шундан икки ярим минг қарзим бор. Узиб қўйиш керак.

— Хўп бўлади, дада, — дедим мен, аммо гапимни эшитдиларми, йўқми, билмайман. Тирсагимни ушлаб турган қўллари шилқ этиб кўрпача устига тушди.

— Дада!!

Бор овозим билан қичқириб юборганимни ўзим билмай қолдим.

Бирпасда уйимизни қий-чув босиб кетди. Отам ўшанда олтмишга кирган эдилар. Маҳалла имоми, кексалар икки ёш қўшиб, пайғамбар ёшида, деб чиқаришди. Еттиларини ҳам шу, ўзлари қурган, энди эса ярми бузилиб вайрон бўлиб ётган уйда ўтказдик. Эртасига аммамнинг ўғиллари яна ўз ҳовлиларига бизни кўчириб олиб кетишди. Ижрокомнинг икки хоналик квартирага берган ордери супада, эски шолчанинг тагида қолганча қолди.

Отамизга йил оши берганимиздан сўнг, ойим, тоғаларимнинг қистови билан опам аммамизнинг неварасига турмушга чиқди. Турмушлари яхши. Поччам иккалови боболаридан қолган, аммо энди анча кенгайган мактабда ўқитувчилари қилишади. Бешта фарзанд кўришган. Ҳаммаси ўғил. Қонга тортар экан. Жиянларим ҳам гавдали, полвон йигитлар. Энди оила қуриб, бола-чақалик бўлиб кетишган. Ойимнинг маслаҳати билан бўлса керак — амакиларим, отам бир жойда яшаганларини мактаб-мактаб гапирардилар, — ўша ҳовлининг ўзида, опам билан ёнма-ён туришади.

Опамнинг тўйдан кейин йил ўтмай, ойим иккаламиз Дўмбрободдаги участкага кўчиб бордик. Каникул пайти зоминлик курсдошим Абдуқарим деган, худди менинг жиянларимга ўхшаган паҳлавон йигит билан отамдан қолган полвон қолипда фишт қуйдик. Эски уйдан деярли бутун фишт чиқмади. Бульдозер солиб ағдарилгандан кейин бутун чиқармиди? Тунукаларнинг ҳам ярмидан кўпи қоқишга ярамади, лом билан кўчириб илма-тешик қилиб юборилганидан чиқиндига чиқиб кетди.

Ойим иморат битганини кўрмадилар. Ҳовлининг этагида омонат қурилган ҳужрада отамнинг ўлимидан ўн йил ўтгач, қандай тинч яшаган бўлсалар, шундай тинч қазо қилдилар. Уйни хотиним иккимиз бозордан биттадан ёғоч, биттадан тахта ташиб, қуриб олдик. Ҳали ҳам битди дейиш қийин, ҳали ҳам чаласи кўп. Аммо уйнинг икки четидан йўлкаларга тушган иккита тарновни том ёпилган йилиёқ қоқтириб қўйганмиз. Иккаловининг тепасида отамдан қолган иккита хўроз турибди. Шамол кўтарилган пайтлари иккалови тебранади. Қанот ёзиб, қичқиргандек бўлади. Уларнинг овозини эшитаман, отам кўз олдимга келадилар, болалигим ўтган эски ҳовлини эслаб кетаман.

Учинчи курсга ўтганимда дилимда турган отамнинг васиятини бажариш имконияти туғилди. Математикадан ўтказилган конкурсда ғолиб чиқиб, икки минг сўм мукофот олдим. Бўлажак хотиним билан Аҳмадҷон тунукафурушнинг уйига бордик. Отам тенги одам экан. Шунга қарамай, биз борганимизда, баланд пахса деворга миниб олиб, тунука карнизни тузатаётган эди. Эзилиб кетдим. Ҳеч иш қилмасалар ҳам, отам ўз тенгдошлари қатори юрсалар бўлмасмиди?!

Аҳмадҷон ота аввал олмайман деб туриб олди. Қистаганимиздан сўнг олиб, дуо қилди, бизга бахт тилади.

— Отангиз яхши одам эди, — деди кетаётганимизда. — Мабодо, зарурат бўлиб қолса, келинг. Мен ё уйда бўламан, ё отангиз, Сулаймонбекнинг чойхонасида.

Ҳайрон бўлиб унга қарадим.

— Ҳа, отангиз бош бўлиб, чойхона қурганмиз, — деди уста мени тушуниб. — Шундоқ Мирободнинг белида. Ҳар куни қари-қартанглар ўшатда бўлади...

Мана шунга чорак асрдан ошди. Аҳмаджон тунукафуруш ўлиб кетди. Отамнинг тенгқурлари, таниш-билишларидан деярли ҳеч ким қолмади. Қўчқоров юрибди. Юриш-туришидан, гапларидан ҳали тетик. Мен унга ўлим истаганим йўқ. Яшасин, болачақасининг роҳатини кўрсин. Лекин нега яхши одамлар кам яшайди? Нега уларнинг ҳаёти кўпинча азоб-уқубатда ўтади? Кимнинг адолатсиз ҳукми, қандай бемантиқ қонун шундай қолади? Яхшига кун, ёмонга ўлим йўқ. Ким буни тўқиган?

Уша, Қўчқоров келиб-кетган куни архитектор билан гаплашдим. Йўл бир оз сурилса бўлар экан. Шундай қилинг, дедим. Дедим-у, ўзимдан хафа бўлиб кетдим. Чап юзингга урганларга ўнг юзингни тут, деганлари шу бўлса керак. Нима зарурати бор эди? Ким мени уришарди йўл лойиҳадагидек қолса? Ҳеч ким. Лекин биламан, ўзим азоб чекардим.

Эртасига эрталаб ишхонага келсам, ижроком эшиги олдида Қўчқоров турибди. Мени кўриб қаршимга юрди.

— Сизни кутиб турувдим. Раис ука, раҳмат! Мартабангиз бундан ҳам баланд бўлсин, дард кўрманг.

Мен индамай ёнидан ўтиб кетмоқчи эдим, тўхтатди.

— Ука!... Сизга айтадиган зарур гапларим бор... Район...

Ўзимни тутолмадим, тутоқиб кетдим:

— Халқ душманининг ўғлига қандай гапингиз бўлиши мумкин? Мен Сулаймонбек аканинг ўғлиман.

— Тўхтанг, тўхтанг, ука! Қайси Сулаймонбек? — У даккам-дуккам қошларини чиририб менга ёпишди. — Ҳалиги...

— Уша, ўша! — дедим зарда билан ва юмшоқ қўлларини силтаб қўлимни бўшатдим-да, ичкарига кириб кетдим.

Кун бўйи ўзимни билмай, қилган ишларимда тайин бўлмай юрдим. Шу кичкина, бадбашара, дўпписини олиб кел деса, боши билан олиб келадиган бешафқат одам туфайли кўрган кулфатларимизни хаёлимдан ҳайдайман, лекин яна бўлмайди. Қайтар дунё! Нимаси қайтар? Яхшининг бевақт ўлими-ю, ёмоннинг умри боқийлигимми? Қайтар эмас, вафосиз дунё.

Шундай, нохуш хаёллар билан кунни кеч қилдим. Уйга кетай деб турганимда, котиба қиз кирди.

— Бир гуруҳ қариялар сиз билан учрашишни илтимос қилишяпти.

— Кимлар?

— Мирободликлар. Боришга қийналамиз. Иложи бўлса ўзлари келсалар, дейишяпти. Сулаймонбекнинг чойхонасида кутишармиш. Борасизми?

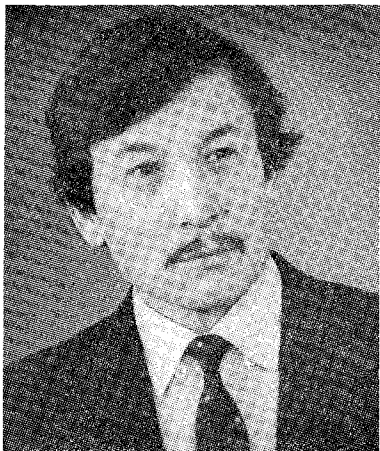
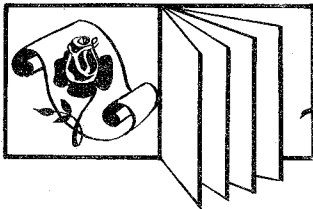
Бу гапни эшитиб, енгил тортиб кетдим, кўкрагимдан тоғ ағдарилгандек бўлди. Сулаймонбекнинг чойхонаси... Демак, отам тирик. Яхшилик қолар экан, топтаб бўлмас экан уни.

— Бораман, албатта бораман. Қайтар дунё!

— Нима? — ҳайрон бўлиб сўради котиба.

— Халқда шундай гап бор, — тушунтирдим ўзимча. — Қайтар дунё. Бир кун гапириб бераман.

У ҳеч нарсани тушунмади.

Абдулла Шер

СЕВГИ ОЛМОШИ

«Сонетлар» китобидан Мен

Бу тоғлар ром этди мени, жонгинам,
Бу тоғлар ўйлатди — ўйладим сени,
Бу тоғлар сўйлатди — сўйладим сени,
Мен тошлар тилини ўргандим, эркам.

Дарахту гуллардан иборат олам
Гиёҳдек гуллатди — куйладим сени,
Бир зум ҳам тилимдан қўймадим сени,
Гиёҳлар тилини ўргандим, бекам.

Сўзларни унутдим, сўзлар йўқолди,
Муқаддас ҳис учун шовқин не керак? —
Бир япроқ шаклига кирди бу юрак.

Тилим атиргулга айланиб қолди.
Ойга қўл узатган энг адил терак
Менга арш сиридан сўйлади эртак.

Сен

Ёдингни қийнайди — соғинч ҳисси зол,
У Вақтга тўсиқлар кураверади:
Найзали рақамлар соқчидир қаттол, —
Соатлар гардишда юраверади.

Қийнайди ҳаттоки сен суйган ҳилол, —
Ойга айланмасдан тураверади.
Энг азиз бир ниманг бўлгандек увол
Юрагинг зор қақшаб ураверади.

Узун тун дардини сочга турмаклаб,
Тахи бузилмаган чойшабга қараб
Кўнглинг бузилади титроқларингдан;

Тонг чоғи тақмаган марваридларинг,
Мен учун сақлаган марваридларинг
Бир-бир узилади қароқларингдан.

У

Вақт мени кузатди, сени кузатди,
Эркалаб етаклаб югурди қувноқ.
Йиқитган пайтида руҳларни чарчоқ
Даставвал онадек кўлин узатди.

Сўнг ҳурпак сочларни секин тузатди, —
Кўлида йиллардан ясалган тароқ.
Қарадик: сочларда икки тола оқ,
Қарадик: баҳор йўқ, ёзу куз ўтди.

Қарадик: бақувват армон тикани,
Тобора нимжондир орзулар гули,
У эса жилмаяр энди бепарво, —

Эслатар онамас, ҳоким эканин:
Афсона, дейди у, самандар кули,
Бевафо, дейди у, сиз севган дунё.

Биз

Нурланиб севамиз юксакларни биз,
Қорайиб турса ҳам ҳайбатли тоғлар, —
Шафақвор куйлайди саҳарда қоғлар,
Тинглаймиз қуёшранг эртақларни биз.

Кўксимиз оғритган куртакларни биз
Эъозлаб ўстирдик, қулф урди боғлар,
Бахтиёр кўргаймиз яна кўп чоғлар
Ёзларни келтирган лайлакларни биз.

Нурланиб севамиз, нурланиб доим:
Армонга айланмас орзулар қариб,
Ишқимиз қоғлардек яшайди қоим,

То ҳануз боқамиз андуҳлар ариб:
Мен — совчи жўнатган уйдек мулойим,
Сен — совчи қўйилган қиздек қизариб.

Мен

Қошларинг эгмасин қилич десам гар,
Қиличлар яроқмас бу замон учун.
Ҳилол-чи — олисда, совуқ эрур тун,
Уларни ҳилолга менгзасам, дилбар.

Гар камон ўқидир десам киприқлар, —
Ул ўқлар бошоқсиз, тўмтоқдир бугун.
Оғзингни «мим» десам, гар холингни «нун», —
Ёт имло ичида ташбеҳ дарбадар.

Шул сабаб сўйлайман сийнабанд аро
Қамалган каптарлар тумшуғин тираб
Ул ҳарир матони чўқиганидан;

Шул сабаб сўйлайман хонбалиқнамо
Болдирлар ойдинда гоҳ-гоҳ ялтираб
Чойшабга ғазаллар ўқиганидан.

Сен

Майлига, сўзимга ишонма, дилдор,
Ишонма совуққон сабоқларимга,
Сен фақат ишонгин, ишонгин юз бор
Лабингни излаган дудоқларимга.

Майлига, юзимга ишонма, зинҳор,
Ишонма қор ёққан қовоқларимга,
Сен фақат ишонгин, ишонгин, эй ёр,
Сийнангда чақнаган қароқларимга.

Гарчандки орада яшар айрилиқ:
Тоғлару ўрмонлар, йўллар шаклида, —
Мен салом йўллайман гуллар шаклида.

Сен эса қарайсан интиқ қайрилиб,
Ҳижронинг гуноҳи эзар бўйнимни,
Хотирот тикани тирнар қўйнимни.

У

Соғинчда овоз йўқ — лекин солиб дод
Уйғотиб юборар қоқ ярим тунда:
Қалбни орзиқтирган бу сирли унда
Орзу бор, армон бор, бордир хотирот.

Соғинчда шакл йўқ — лекин у ҳаёт
Кўзларнинг тубига чўккан очунда:
Ялт этган ҳар битта маъюс учқунда
Севги бор, вафо бор, бор эрур сабот.

Соғинчда шакл йўқ — сўзга кўнар у:
Юракнинг тарихи тушар қоғозга,
Минг йиллик имлолар кирар овозга;

Соғинчда шакл йўқ — кўзга дўнар у:
Кечаги ҳисларнинг сурати унда,
Бугунги бардошнинг қудрати унда.

Биз

Ё рабким, бу қандай мўъжизадир, айт,
То ҳануз белларинг толмадир, толма,
То ҳануз сийналар олмадир, олма, —
Ўн бешмас, ўттизмас, қирққа кирар пайт.

«Қирчиним қирқдадир, қидиргил шоҳ байт,
Толма бел дейишдан толмагил, толма,
Олмадан кўзингни олмагин, олма,
Сийнамни сиқатган йўлларингдан қайт!»

Умримни отдим-ку тошқин сойингга,
Чечакдай сочилдим ётар жойингга,
Жонимиз жаҳони бир бўла қолсин!

Тумордай тақилдим тўлин ойингга,
Қучсам — қучибман-да, айтма ойингга,
Муҳаббат хирмони сир бўла қолсин!

Мен

Сарвлар буй чўзган кенгликлар аро
Мен сарв бўйингни соғиндим жуда;
Хотир деб аталган сирли кўзгуда
Ҳар битта сўзингга бераман оро.

Бу ерда тоғлар — чўнг, қоялар — қаро,
Вақт эса беқанот, кунлар осуда.
Бундаги ҳар гиёҳ, ҳар томчи сувда
Исмингни такрорлаб янграр бир наво.

Юз тубан қулаган осмон парчаси
Сингари тўлғанмас бу ерда чимзор —
Шаҳарнинг шовқини ичра қалтираб.

Фақат шивирлайди тоғлар арчаси,
Фақат уқтиради жилға ялтираб:
«Бу ерда хотир бор, орзу бор, сен бор!»

Сен

Сен — Ҳофиз мадҳ этган ўзбеки барно:
Кўзингни кўзлаган кўзлар ўйнади,
Сўзингни сўзлаган сўзлар ўйнади, —
Имлони рашк қилиб ўлдирди имло.

Мақдаминг ҳис этса, боғ бўлди пайдо, —
Гул сўраб бўзлаган бўзлар ўйнади,
Минг йилда музлаган музлар ўйнади, —
Қуёшдек бир боқсанг қутурди дарё!

Чалғитди, бошингда тарих чарх уриб,
Бир онда кечмишни, ҳатто бугунни —
Бешафқат Вақт милин эртага суриб:

Ошиқлар унутди «дол» билан «нун»ни,
Алифдек рост ўтди қаддингни кўриб, —
Янгитдан кашф этиб кўҳна очунни!

У

Осмондан чақинлар дурдек ёғади:
Хонангга чироқдир ёввойи шарор.
Нух сузиб боради Қозғиртга такрор,
Ерда Сомон йўли қайнаб оқади.

Дарёлар тикланиб ойга боқади,
Силкинар тоғларда минг-минг йиллик қор.
Юлдузлар чўғман деб бўлади иқрор,
Ҳайратдан дунёнинг эси оғади.

Биргина ёрингу сен борсан фақат,
Сен учун яралмиш шу мангу хилқат, —
Шу эрур Мухаббат: энг илоҳий ҳис!

Лабларинг ним очик, юмилар кўзинг,
Бўсага айланар бехосдан сўзинг, —
Шу эрур Мухаббат: суратини чиз!

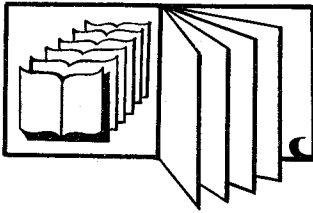
Биз

Дунёда тушдан-да ажиб ҳолат йўқ:
Тушимда сен қизмиш, йигитмишман мен.
Масофа занжирин ирғитмишман мен,
Бағримга сингибсан бахтдан кўнглинг тўқ.

Сен берган камондан отибману ўқ,
Вақт деган қарғани йиқитмишман мен.
Сен — ёш бир орзу-ю, умидмишман мен,
Баданлар гулханмиш, лабларимиз чўғ.

Туш асли, жонгинам, антиқа ҳаёт:
Асл бахт кўрингай юмганда кўзни,
Юксакка учамиз бепар, беқанот,

Гўрўғли, Мисқолдек сезамиз ўзни,
Бизники бўлади ҳаттоки Ғирот,
Овозсиз айтамиз энг зарур сўзни...

Акс-садо

«Шарқ юлдузи» журналининг 8-сонигаги «Темур тузуқлари» асарини жуда қизиқиб ўқидим. Чунки мен тарихий романларни севиб мутолаа қиламан. Шу муносабат билан бир-икки истагимни билдирмоқчиман. Шу асарни ўқиб туриб ҳайрон қолдим, нега бутун бир тарихимиз ҳақида чет элларда ва иттифоқимизда рус тилида кўплаб асарлар босиб чиқарилади-ю, ўзимизнинг ёзувчиларимиз эса бу соҳага деярли эътибор бермайдилар. Бундан, албатта, Пиримқул Қодиров ижоди мустасно. Бу ёзувчимизнинг меҳнатига раҳмат дегим келади.

Иккинчи бир саволим, Петр I, Чингизхон, умуман мўғуллар тарихи ва Амир Темур ҳақидаги романларни ўзбек тилида чоп этиш режалаштириляптими?

Яна бир илтимосим шуки, тарих фанлари доктори, профессор Бўриной Аҳмедов «Темур тузуқлари» асари ҳақидаги кириш сўзида иттифоқимиз журналларида босилган бир қанча ажойиб тарихий асарлар ҳақида ёзибди, агар иложи бўлса ана шу асарларни севимли журналимиз саҳифасида чоп этсаларинг, тарих қайси халқники ва қаерда бўлгани билан бари бирдай қизиқ, чунки китоб магазинларида ўзбек тилида босилган тарихий асарлар умуман йўқ.

Салом билан, ўқувчингиз:

Ҳамдам ИМОМОВ,
Қува

Набижон БОҶИЙ

БИР МУҶАББАТ ҚИССАСИ

Ертўланинг сирти ўчоқбошига тўнкариб қўйилган улкан дошқозонга ўхшарди, лекин мен негадир Карбало даштида кўрганам — карвон манзилларида бот-бот учраб турадиган сардобаларни эсладим, қулоқларим остида туя қўнғироқлари жаранглаётгандай бўлди, қоп-қора ҳабаш сорбон кўз ўнгимда гавдаланди, бийдай саҳро — поёни кўринмайди... Булар ўтган замоннинг гаплари, анави йигит эса ҳозирги замон вакили, нигоҳи келаси замонга қадалган, у ўтган замонни ўйлаётгани йўқ, нималарни ўйлаётгани номаълум — қийғос гуллаган бодом соясида ажабтовур манзарага ажабланиб текилиб турибди, холос. Дарвоқе, ер остидан чиққан тупроқ уюми... гумбазни ҳам эслатарди. Унинг чўққисида мовий тусли байроқ ҳилпирарди. Чорбоғнинг қибласида жойлашган бу масканни сўз билан таърифлагандан кўра, бирорта дайди сураткашни ёллаб келиб, ҳар хил кўриниши суратга олдирилиб, фотонусхалари ўқувчиларга бепул тарқатилса ҳам муаллиф зиён кўрмаса керак — хийла арзон тушади, деб ўйлайман. Хуллас, чорбоғ буржида мунғайиб турган ертўлани ҳеч иккиланмай бирорта таниш шаклга менгзаб, билмаган одамга англатиш мушкул. Шунинг учун хаёлингизга эрк беринг-да, чорбоғингиз кунботарида гўё ертўла қазингиз ва лаҳимдан чиққан тупроқни ертўла устига тўплаб, уюмни етмиш беш яшар инжиқ чолнинг дидига мослаб оби-тобида шиббаланг, вассалом.

Ертўланинг ғўзапоя тўшалган поғоналарини бир-бир босиб, пакана кишининг бўйи кўринмайдиган даражада қуйига тушилгач, увадалари титилиб ётган эски тўшак қопланган эшикка юзма-юз келинади. Эшик ичкарига очилади: тутқичи йўқ, ошиқ-мошиқлари кўринмайди...

Жамол эшикни елкаси билан бир туртиб очди-ю, тўсатдан баҳайбат махлуқнинг оғзига дуч келиб қолгандай сесканиб кетди ва икки қадам орқага чекинди, деворга тақалиб қолди, шув этиб эгнига тупроқ тўкилди, димоғига зах ҳиди урилди, кафти билан оғиз-бурнини шошилиб тўсди ва нима қиларини билмай, серрайб тураверди.

— Олға бос, ўғлон! — деди ичкаридан биров йўғон товушда.

Қоронғиликда йирик бир соя жонланди: чамаси, кимдир мук тушиб ўтирарди.

— Ассалому алайкум, бува, — деди Жамол қўлини тушириб. — Кирсам мумкинми?

— Шошмай тур, мен ҳозир жинчироқни ёқаман — кундузи ёнилғини тежаш лозим. Чол чарс этказиб гугурт чақди: хонтахта устидаги лавҳа тиллоранг муқовали

Қуръони карим турарди, мўсафид саҳифалар орасига хатчўп қистирди-да, астагина қутлуғ китобни ёдди. Қорачироқ буруқсиди, ертўлага ғира-шира шуъла таралди.

— Киравер, — деди буваси. Жамол бошини бир оз эгиб, остонадан ҳатлаб ўтди. — Хуш келибсан!

— Хуш кўрдик, — деди Жамол пойғаҳдаги пўстакка чўк тушиб ўтирар экан. У бувасининг қиёфасига зимдан назар солди: соч-соқоли тарвақайлаб кетган эди. Жамолнинг назарида, у қулоқчин кийиб ўтиргандай туюлди. — Бува сартарошни чақириб келайми?.. — Сукунат. — Гузарда янги ҳаммом қурилди...

— Хўш?

— Газ билан иситиляпти, буғхонаси ҳам бор...

— Бу дейман, ёруғ дунёни ҳалиям ер ютмапти-да, а? — Чолнинг хонтахта устида турган сертомир қўллари мушт бўлиб тугилди.

Уртага ноқулай жимлик чўкди.

— Бува, мен яна бир марта Тошкентга бориб келмоқчиман. Агар Адилани кўндиролсам, бирга олиб келаман — тўйни шу ерда ўтказамиз. Ўзингиз оқ фотиҳа берасиз...

— У рози бўлмайди. Қолаверса, мен бу дунёнинг ишларига аралашмайман. Билганингни қилавер, мени ҳисобдан чиқариб ташлагин, мен сонда бор-у, санокда йўқ одамман. — Чол айри калтакка илиб қўйилган тимсоҳ терисидан тикилган халтани қўлига олди-да, силкитиб кўрди: тангалар жиринглади. — Эшитяпсанми, тиллоларим мўл. Қанча керак?

— Мен сиздан розилик сўраб келдим, бува. «Розиман» денг ахир, шу ҳовлида ҳам тўйлар бўлсин! Биламан, агар сиз норози бўлсангиз, бари бир ишим юришмайди...

— Мени тинч қўй, болам. Охиратим қўйиб кетмасин: уч марта қасам ичдим, икки марта қасамимни буздим — «худо йўқ» деб тилхат ёзиб бердим, қамоқдан кўрқдим. Бас энди... Ма, тиллоларимни олгин-у, лекин тириклигимда мени йўқламагин, хўпми?!

Жамолнинг кифтидан чумоли ўрмалаб ўтди, лабларининг устида реза-реза тер пайдо бўлди.

— Хўп, бува. Васиятингиз бўлса, айтинг — бажо келтирай.

— Номимни ҳеч қаерда ҳеч қачон тилга олмагин — ҳаётлик чоғимда менга қилган энг катта яхшилигинг шу бўлади. Қазо куним етиб, дунёдан кўз юмсам, эл ухлаган паллада шу ертўлани сувга тўлдирасан, токи эрталабгача тепалик чўкиб, чорбоғ теп-текис бўлиб қолсин, кейин мозоримнинг бош тарафига бир туп қайрағоч кўчати ўтқазасан — сўнгги васиятим шу. Бўпти, бора қол энди. Ҳа, энангга айтиб қўйгин, нон-сувимдан хабардор бўлиб турсин: бундан кейин нонга жизза қўшмасин — бари бир емайман, ана, бурчакда бозланиб ётибди. Хайр, орамизда яхши-ёмон гап ўтган бўлса, рози бўлгин.

Жамол яна бир нималар дейиш учун оғиз жуфтлади-ю, лекин буваси мук тушган кўйи Қуръони каримнинг хатчўп қистирилган қутлуғ саҳифасини очганини кўриб, тилини тишлади ва юзига фотиҳа тортиб, ўрнидан турди.

— Тиллони олиб кетмайсанми?! — деди буваси зардали оҳангда.

Оғзи боғланган халта тап этиб остонага тушди. Жамол ғўзапоя тўшалган пиллапояннинг дастлабки поғонасидан оёғини олиб, ертўлага юзланди, бироқ ичкаридаги бирор нарсани илғамади, фақат баҳайбат махлуқнинг каппа очилиб турган оғзини кўрди, холос. Жинчироқ пуфлаб ўчирилган эди. Қоплама эшик ўз-ўзидан ғийқ этиб ёпилиб қолди. Тоб ташлабди, шекилли.

Бодом гуллари ер билан битта бўлиб тўкилиб ётарди. Жамол бодом остидан ўтаётган чоқда асалариларнинг виз-виз товуши қулоғига чалинди: «Бол йиғишяпти», деб қўйди у мийиғида кулган кўйи.

Тушлик маҳали энаси:

— Бекор қилибсан, — деди астагина.

Дафъатан Жамол энасининг нима демоқчи эканини, нима ҳақда гапираётганини англамади.

— Тушунмадим, — деди. — Қанақа тилда гапиряпсиз ўзи?.. Қаттиқроқ товuşда сўйланг, қулоғим вазмин.

— Шундоқ ҳам рамақижон бўлиб турибди — беш кунлик умри ё бор, ё йўқ. Бекор безовта қилибсан.

— Табиб чақирсак бўлмайдими, эна? Ёки дўхтирга кўрсатайлик... Хоразм томонларда нафаси ўткир эшон бор эмиш, у ўтирган жойида Амударёни ҳам тескари оқизиб юборар экан. Одамлар шунақа дейишяпти.

Кампир индамади, шўрвасини ичаверди... «Одамзод умрининг нимчорак қисми овқатланишга сарфланади». Дастурхонга фотиҳа ўқилди, кампир коса-товоқларни йиғиштира бошлади. Шолчага тўкилган нон ушоқларини териб-териб оғзига солди, чой хўплади. Сўнг бирпас номаълум нуқтага тикилиб қолди ва:

— Узини отиб қўяди, — деди пичирлаб. Тиззасига қўлини тираганча инқиллаб ўрнидан турди. — Энди аввалги кучим қолмади. Қаридик. — Кампир даҳлизга чиқиб кетди.

Жамол лўлаболишни қўлтиғи остига қистирди-да, ёнбошлади, хомуза тортди. Шифтга кўзи тушди: бўйра ёриғига суқиб қўйилган жамбил шохлари қовжираб турарди.

Остонада бир тутам эски-туски латта сиқимлаган энаси пайдо бўлди.

— Боя гапимга ишонмадинг-а? Мана, кўриб қўй: етти дона ўқ бу, бувангнинг тўппончасидан чиқариб олганман. — Кампир қават-қават латтани очиб, ўқларни шолча устига тўкиб кўрсатди. — Лекин тўппонча ўзидан ўзи ўқланиб қолаверади. Буванг кечасию кундузи тўппончасини эстиғининг остига яшириб ётади. Уни ҳеч ким тириклайин қўлга туширолмайдди: ўзини отиб қўяди.

Жамол ўқларни ушлаб кўрди, бувасининг эски маузерини эслади: янглишмаса, маузер дастасига араб имлосида бувасининг номи ёзилган эди. «Буни менга Мадаминбек ўз қўли билан топширган», деб мақтаниб юришни яхши кўрарди буваси.

— Эна, бувам Шўро ҳокимиятига қарши курашганми?

— Дастлаб Шўроларнинг додини берарди, кейин босмачиларни Қашқаргача қувиб борган, изига қайтаётиб эса қизилларни сўкиб қўйган...

— Билиб сўкканми ёки билмайми?

— Қайдам. Лекин сўкканини бўйнига олади. Бўйнига қўйишган...

— Неча йил ётиб келган?

— Эсимда турадимми, хўҳ-хў... Онанг туғилганда олиб кетишган эди, тўнғич аканг армиядан ўрис хотин олиб келган йили қайтиб келди. — Кампир ўқларни латтага тугиб, даҳлизга чиқди.

Жамол яна шифтга тикилди: жамбилнинг қовжироқ барглари дир-дир титрарди.

Жамол бозор куни тимсоҳ терисидан тикилган халтани ички чўнтагига жойладию ноҳия марказига йўл олди. Дорихонанинг сўл қанотидаги яхудий заргарнинг дўконига борди: ичкарига киришдан аввал темир эшикни уч марта чертди.

— Можно, можно! — деди заргар.

Жамол бўсағада ётган оқ айиқнинг пўстагига туфлисини артиб, дўконга кирдию оғзи очилиб қолди: не кўз билан кўрсинки, заргар мумланган ипни тишлаган қўйи махси ямаб ўтирарди.

— Кечирасиз, — деди Жамол тараддудланиб. — Мен адашиб қолибман шекилли.

— Чтў вий, адашганингиз йўқ! — деди заргар қулочларини кенг ёйиб. У битта курсини суриб қўйди — Жамолга жой кўрсатди. — Марҳамат, ўтирсинлар! Хайрон бўлманг, ямоқчилик — бизга отамерос. Хўш, хизмат?

— Маслаҳат сўраб келдим. — Жамол ички чўнтагидан халтасини олди.

— Бош устина!

— Опоқдадамиздан бизга бир ҳовучгина тилло қолган экан: мана шуни кўриб берсангиз — бузилиб, мисга айланиб қолмаганмикан? — Жамол халтани заргарга узатди.

Заргар тиззалари орасидаги махсини кўҳна сандиқ устига ирғитиб юборди-да, халтачани қўлига олди ва ясама ўтирғичга газета тўшади, халтадаги тангаларни газетага тўқди.

— Оҳ! — деди заргар кўзларини юмиб. Сўнг битта тангани авайлабгина ушлади-да, тишлаб кўрди. — Асл! — деди. — Олтин зангламайди, — деди. — Булар асл тилло, мен сизга кафолат беришим мумкин ёки лабораторияда текшириб кўришимни хоҳлайсизми? Агар сўзларимга ишонмасангиз, текшириб кўраман.

— Овора бўлманг, раҳмат!

— Шошманг, шунча тиллони нима қиласиз?

— Уйланмоқчиман.

— Ха-ха-ха! — Заргар тиззасига шапатиланганча қаҳқаҳа отиб юборди. — Ахир бунга бир арава хотин беради-ку! Эсингиз бўлса, хотинни кўпайтирманг, барака топмайсиз! Ҳа! Ана, жойинг жаннатда бўлгур, амир Темур хотинни кўпайтиб, охири нима обрў топди? Салтанати яксара бўлиб кетди, холос. Яхшиси, бунинг ярмини менга сотиб қўя қолинг. Келинг, эркакчасига савдолашамиз!

— Қандоқ бўларкан?

— Ўғилбола гапни айтайми?

— Айтинг-чи!

— Давлатга топширсангиз, манавини оласиз! — Заргар бошмалдоғини икки бармоғи орасига тиқиб кўрсатди.

— Чорак қисмининг пулини беради, дейишади-ку.

— Чорак қисмининг давлат нархи коппейка бўлади. Ишонмайсизми?

— Йўғ-э, нега энди, ишонаман... Лекин мен ҳозирча пулга зориққанам йўқ — тўйга бир-икки ой бор ҳали. — Жамол тилло тангаларни халтага солди-да, оғзини маҳкам тугиб, ички чўнтагига жойлаштирди.

— Молодой человек, позвольте! — деди заргар, ўрнидан турар экан.

— Нима?

— Позвольте узнать вашый домашний адрес? Я должен сообщить нужник, тойисную инстанцию. Пожалуйста, скажите сами, не заставляйте меня применять силуую приёмни. А то хуже будет, обещаю вам!

— Ие! — деди Жамол каловланиб. Сўнг у чўнтагидан халтасини чиқарди ва боғич-

ни ечиб, битта тилло тангани заргарнинг кафтига қўйди. — Олинг, кўрганнинг кўз ҳақи! Боя эсимдан чиқибди, кечирасиз.

— Уберите монету! — деди заргар тангани маҳкам сиқимлаганча. — Монету уберите говорю! Я не торгаш, меня не закупить! Я високо ценю свою честь! Тем более честь мундира надо сберечь! Ясно?!

— Илтимос, шовқин солмасак. — Жамол халтачадан яна икки дона танга олди заргарнинг кафтига қўйди. — Олинг, кўрганнинг кўз ҳақи! Боя эсимдан чиқибди, кечирасиз.

— Уберите монету! — деди заргар тангани маҳкам сиқимлаганча. — Монету уберите говорю! Я не торгаш, меня не закупить! Я високо ценю свою честь! Тем более честь мундира надо сберечь! Ясно?!

— Илтимос,, шовқин солмасак. — Жамол халтачадан яна икки дона танга олди заргарнинг кафтига ташлади.

Бирпасда заргар мулойим тортиб қолди.

— Яхши йигит, мен сизга оталарча битта маслаҳат берайми? — деди у Жамолнинг қўлтиғидан олиб.

— Бош устина!

— Так вот. Тилло — иблис, одамни бузади. Агар бундан кейин тинчгина яшайман десангиз, тиллонгиз борлигини асло бировга айтманг; ҳатто хотинингиз ҳам, сизга қизини бериб қўйган қайнотангиз ҳам билмасин! Акс ҳолда, ўртага албатта совуқчилик тушади, албатта жанжал чиқади... Тилло тез-тез қонсираб туради, ҳа!

— Хайр! — деди Жамол, эшик тутқичига қўл юбориб.

— Хайр! — деди заргар. — Илойим, қўли косову сочи супурги келинчак учрасин! Омин, оллоҳу акбар!

Жамол ташқарига чиқдию энгил тин олди ва беихтиёр бошидан дўпписини ечди-да, тиззасига уриб-уриб чангини қоқди.

Кўча гавжум эди: қоп кўтарган бозорчилар бир маромда бекат томон боришарди. Устига жанда кийиб олган Даврон бува ҳамон оловкуракда исириқ тутатиб юрарди: бояқиш хийла букчайиб қолибди. Кексаликни бўйнига олибди-да. «Э-э, йўқ, кексалик унинг бўйнига осилиб олибди. Лекин бува ўжарлик қиялпти шекилли, қўлига ҳасса ушламапти-ку. Қўлига ҳасса олса, бирдан кексайиб қоламан, деб ўйласа керак», деб хаёлидан ўтказди Жамол. У ҳам бозорчилар орасига қўшилди: нотаниш кишиларнинг гап-сўзлари кулоғига чалина бошлади.

— Қўқон сариқ сабзи ейди...

— Марғилон оқ пиёз ичади...

— Беҳига ел тушди, сотолмадим.

— Меваларга иллат тегди ўзи.

— Отам раҳматли, мучал алмашадиган йил беҳосият келади, дерди.

— Қариялар бир нарсани билмаса гапиришмайди...

Жамол нотаниш кишиларни ортда қолдирди, нотаниш кишилар Жамолни ортда қолдиришди: ҳамма манзил сари ошиқарди, бориладиган манзил битта эди: бекат. Одамлар бекатдан уй-уйларига тарқалишади, одамлар бекатда тўпланишади.

— Уқубатли кунлар ортда қолди, болам, — деди энаси кунларнинг бирида. У супа-да бир шода олча гулини юзларига суртиб ўтирарди.

Жамол тандир тоқчасига кўзгу парчасини ўрнаштириб олиб, устара билан соқолини қираётган эди — худди энгил машина кабинасида ўтиргандай бир оз эгилиб, кўзгудан энасига ҳайратомуз назар ташлади.

Кампир тўзғий бошлаган кигизга муштларини ниқтаганча кечмишини сўйлай бошлади. Узоқ сўйлади, мунгли оҳангда сўйлади. Укпар булутлар йиғлаб юборди, Жамолнинг мижжалари ёшландию таажжубланиб осмонга тикилди.

— Ёмғир ёғяпти, қизиқ! — деди.

— Қуёш чарақлаб турган пайт ёмғир ёғса, бўри болалайди, — деди энаси. Сўнг: — Уқубатли кунлар ортда қолди, шукр! — деди яна.

— Эна, «уқубатли кунлар» қанақа бўлади? — деб сўради Жамол пуркагичда пиз-пиз этказиб юзига атир сепар экан.

— Уқубатли кунлар келса, одамлар битлаб кетади: биров тандирига олов ёқса, қишлоқ аҳли тизилишиб, навбатда туришади — бирин-кетин кўйлақларини ечишиб, қоқаверадилар, чўққа тушган битлар порс-порс ёрилаверади.

— Уялишмайдимми?

— Уят бировнинг хаёлига келадими, болам. Уят — тўқчилик нишонаси.

— Булмасам, бувам нега одамлардан уялиб, беркиниб ўтирибди?

— Унақа дема, болам... Бошқалар айтса ҳам сен унақа демагин — айб бўлади.

Буванг узлатга чекинган, у покиза одам...

— Биламан, — деди Жамол маънос товушда.

Кечга томон салқин тушди. Осмонда юлдузлар жимирлай бошлади. Оймомо кўринмасди. «Янги ой чиққанмикан?»

Кампир ҳадемай хуфтон номозини ўқиб бўлади ва Каъбага қараганча пешонасига битган яккаю ёлғиз ўқимишли набирасига узоқ умр, бахт-саодат тилайди. Жамол эса, одатдагидай, мийиғида кулиб қўяди. «Кулма! — дейди ўзига ўзи. — Нега куласан?.. Биров очиб қўйибдими?» Лекин, бари бир шайтони зўрлик қилади. У хаёлларини чалғитиш учун жунунсифат дўстини эслайди: ана, у овлоқ хиёбонларни сарсари кезиб юрибди — Турон йўлбарси мисоли жуфтини қидиряпти; аслини олганда, жунун дўсти мушукка ўхшарди: олти ойда бир марта «мов» бўлиб қоларди, бармоқ вазнида рубобий шеърлар ёзарди, шеърларига ўзи ҳуштакда куй басталарди, хиргойи қилиб юрарди, кўрган одам уни жиннимикан деб ўйларди; «Ошиқлик, акаси, ошиқлик!», дерди Жамол баъзан ўтган-кетган қизларга. Қизлар эса бурунларини жийиришарди: «Ҳиҳ!»

Жамол лўлаболишни қўлтиғига қисди-да, аста ёнбошлади, кўзлари сузилди ва шуурида Боғи Эрам намоён бўлди: димоғига анвойи гуллар атри гуп этиб урилди, саъва-булбул хониши қулоқларини қоматга келтирди, тўсатдан жимир-жимир чайқалаётган ҳовузга бир дона қизил олма шалоп этиб тушди. Мажнунтол соясида кашта тўқиб ўтирган Адила сесканиб кетди, номсиз бармоғига игна санчиб олди, ҳусайни узум донасидай тим-тирис лаъли бармоғини сўрганча хиёл жилмайди — садаф тишларининг оқи кўринди. Олма шоҳида писиб ўтирган Жамолга ўғринча назар ташлади: кўзлар тўқнашди — гўё қорачиқлардан учқун сачраб кетди. Қиз шоша-пиша бошидан ироқи дўпписини, оёғидан амиркон маҳсисини ечди-да, ҳовуз ёқасига келди; бежиримгина бўлиб ўтирди, сўнг ҳовучлаб-ҳовучлаб юзига сув сепди, сўнг жажжи ҳовучлари билан юзидаги сув томчиларини сидириб ташлади. Олма эса жодулангандай қирғоққа яқинлаша бошлади, қиз ҳам жодулангандай аста-аста олға интилаверди ва туйқус мункиб кетди, шалоп этиб... Жамолнинг кучоғига йиқилди, жонҳолатда типирчилади, сўнг тинчиб қолди: Жамолнинг сочларини, кифтларини сийпалай бошлади. Жамолнинг юраги ўртанди, вужуди чўғдай қизиб кетди, тилига тушов тушди, нафаси бўғзига тикилди. У оғир-оғир ҳансирарди, холос. Шу пайт қаёқдандир бир гала яшил либос парилар пайдо бўлишдию чуввос солишганча ҳовуз теварагини қуршаб олишди: «Горько! Горько! Горько!» деб қичқаришди. Ҳовуз чайқалди. Адила яна типирчилади, Жамол уни маҳкамроқ бағрига босди...

Курраи замин ўз ўқи атрофида айланишдан бир муддат тўхтади: кимдир сайёрадан тушиб қолди (афтидан, арман шоираси шекилли), Галилей тириклайин гулханда ёндирилди, Насимийнинг терисига сомон тикилди, Машраб дорга тортилди, Одам Ато нариги дунёнинг Қрим ярим оролидан қувилди. Қачон! Қачонки, олма пишиб остига тўкилган маҳалда. Пишиқчилик мавсуми мавланган кезлар эди.

Жамол ўн тўққиз марта муччи олди (Адила ўн тўққизга қадам қўйган эди).

— Қайтимини бермайсизми? — деб сўради Адила қимтиниб.

— Қайтимини тўйдан кейин оласиз, — деди Жамол қувлик билан кўз қисиб.

— Йўқ-йўқ, ҳозир берасиз, ҳозир! — дейишиб чуввос солишди яшил либос парилар.

Жамол ноилож дудоғини Адилага тутди.

— Лабларингиз анжирга ўхшар экан, — деб пичирлади Адила. — Анжир — менинг жони-дилим!

— Нималар деб шивирляяпсан, Адий, биз ҳам эштайлик!

Адила бош чайқади. Унинг сочларидан сон-саноқсиз марварид доналари дув-дув тўкилди...

— Ухлаб қолдингми, болам?

— Э-э йўқ, шунчаки хаёл суриб ётибман, — деди Жамол кўзларини очиб.

— Жой солиб берайми?

— Овора бўлманг, эна. Мен бугун кетаман.

— Бемаҳалда-я?

— Поезд ўзи бемаҳал юради.

— Паттанг борми?

— Патта ҳар доим топилади, фақат истак бўлса — бас.

Жамол ўрнидан туриб, сафар тадорлигини кўра бошлади. Кампир нима қилишини билмай, элаксираб қолди. Энасининг абгор ҳолатига қараб туриб Жамолнинг юраги эзилди.

— Эна, ахир мен қайтиб келаман-ку, Афғонистонга кетаётганим йўқ... — У жомадонига лаш-лушларини жойлаштира бошлади. А. И. Нимцовичнинг «Менинг системам» рисоласини ҳам буюмлари устига ташлаб қўйди: «Поездда эрмак қилиб кетаман», деб ўйлади. Девордаги қозикда илиғлик турган куртқасининг чўнтақларини ағдар-тўнтар қилиб, ниманидир қидирди. Излаган нарчасини тополмади шекилли, лабига сигарет кистирдию уф тортганча даҳлизга чиқиб кетди.

Кампир уй ўртасида тиззаларини кучоқлаган қўйи мунғайиб ўтирарди. Деразадан

кўчанинг нариги бетига қаққайиб турган симёғоч кўриниб турарди: неон лампадан ғира-шира нур тараларди.

Даҳлиздан йўтал товуши эшитилди. Жамолнинг томоғига тамаки ушоғи қадалиб қолди, чоғи.

Девордаги осма соат занг урди. Жамол муқовасини қалин чанг қоплаган «Бобурнома»ни кўтариб, ичкарига кирди.

— Эна, манави зўр китоб! — деди у ва китобни очдию кўзи тушган жойидан ўқий бошлади: — «Номози шомға яқин чоғир мажлиси бўлди, аксар ичкилар бор эдилар, охир суҳбатға Қосимбекнинг хоҳарзодаси Гадои Муҳаммад хейли шалойинлиқ қилди. Маст бўлғонда менинг ёнимдаги такаяга таянди. Гадои тағойи мажлисдин кўтариб чиқариди. Ул юрттин эрта кўчулди. Қуруқсой ёнидаги Борик об қуйи-юққори сайр қила бордим. Бир неча туроқ дарахтлари хўб хазон бўлуптир. Уша ерда тушуб, йилқирон оши тортулди. Хазан боис бўлди, чоғир ичилди. Йўлдин қўй келтуруб, буюрулдиким, кабоблар қилғойлар. Балут шохлариға ўтлар қўюб, тафарруж кўрдук». Қалай! Тошкентдан қайтиб келганимдан сўнг ҳаммасини ўқиб бераман, хўпми?!

Кампир бошини қимирлатди.

Ногаҳон ҳовли ёришиб кетди: юлдуз учди шекилли, балки Халта маҳаллалик истеъфодаги полковник мушакбозлик қилаётгандир. Уни армиядан бир вагон мушак олиб келган, дейишди.

— Эна, келинингизнинг суратини кўрасизми? — Жамол «Бобурнома» орасидан каттагина рангли сурат чиқарди-да, энасига узатди.

Сурат орқасида: «Жамолжон акамга, бахтсизлик нуқтасидан эсталик учун», деган ёзув бор эди. Суратда истараси иссиққина қиз жилмайиб турарди; бурнининг учига жимитдай холи бор эдики, ғуборга ўхшарди. Не ажабки, сохибжамолнинг кўзларида бир томчи ёш қотиб қолган эди!

Кампирнинг бўғзига муштдай тош қадалгандай бўлди, у қулт-қулт ютиниб, суратни авайлабгина бағрига босди. Бир нималар деб пичирлади. Сўнг яна суратга тикилди: назарида қизнинг кўзлари ожиздай туюлди, чунки суратдаги қизнинг кўз гавҳарлари кўринмасди, қорачиғи ёйилиб кетган эди.

— Эй парвардигор, карамингни дариг тутма! Бандам, дегин! — Кампирнинг кўзларидан дув-дув ёш тўкилди.

Жамолнинг ҳам кўзлари жиққа ёшга тўлди. Хўрлиги келди.

— Эна, мен кетдим, — деди у синиқ товушда. Урнидан турди. — Яхши қолинг. Омон бўлсак, кўришармиз! — Жомадонини кўтариб, даҳлизга чиқди.

Энаси қилт этмади.

Қўқон томондан ғир-ғир шабада эсарди. Кўча жимжит эди. Симёғочдаги симчиروқдан хирагина нур тараларди. Қассобхонадан суяк талашиб иррилашаётган итларнинг товуши эшитилди. Халта маҳаллада яна мушак отилди: қишлоқ устига митти юлдузчалар бодроқдай сочилиб кетди.

Жамол чигитариқ кўпригиға етган маҳали ортидан энасининг товуши эшитилди.

— Жа-мо-ол-жо-он! ...а-мо-ол! ...мо-ол! ...ол!

У қорайиб турган мактаб биноси ёнидан ўтдию энасининг товуши бирдан тинди-қолди.

Ёзги клубдан бўғиқ чақириқлар, отларнинг кишнаши, жанговар марш садолари аралаш-қуралаш тарзда эшитиларди. Чамаси, ҳормас-толмас Аъзам киночи қайси гўрдандир «бошдан-охиригача уруш — отишма!» фильмни топиб келгану ўсмирлар «бизникилар»га офаринлар айтишиб, айғир отдай кишнашиб, «Марсельёза»ни куйлашганча «бўлган воқеалар»ни томоша қилишарди.

Симёғочлар орта қолди. Чилла мазор четидаги асрий қайрағочлар қорайишиб кўринди. Қовжираб қолган қамишлар маъюс-маъюс тебранарди, маъюс-маъюс шивирларди. Кутилмаганда Жамолнинг олдидан қоп-қора мушук югуриб ўтди.

— Ҳе онангни!.. — деди Жамол баралла.

Унинг юраги ҳаприкиб кетди. Ич-ичида бемаҳал йўлга чиққанига афсусланди. Ортага қайтсамикан?..

— Йўқ, — деди у пичирлаб. Сўнг товушини кўтариб қўшиб қўйди: — Олға! — деди. — Фақат олға! Орқага қайтмаймиз, оптимизда — Москва!

Чилла мазорнинг этак томонидаги ҳужра дарчасидан шуъла кўринди: кимдир фонус кўтариб ташқарига чиқди ва қув-қув йўталди. Афтидан, у гўрковга ўхшарди: елкасида белкурак, кетмон кўринди — шайх айтган бўлса, тонгача янги гўр қазади. «Бир мўмин мусулмоннинг норасидаси қайтиш қилган шекилли, худо раҳмат қилсин!» — Жамол ўнг қўли билан юзига фотиҳа тортиди.

У бемаҳал йўлга отланганига яна бир бора ўкинди. Ҳали катта йўлга чиққунча икки чақиримдан мўл пиёда юриши лозим. Дарҳол йўловчи машина учраб қолса, омади юришгани — шу. Акс ҳолда, Фурқат бекатида уч дақиқа тўхтаб ўтадиган поездга ё улгуради ёки улгурмайди.

Жамол Қодир калнинг капасига етган пайт Ёзёбон томондан юк машинаси келиб қолди. Ҳайдовчи яхши одам экан, Жамол қўл кўтармаса ҳам, ғийқ этказиб тормоз босди.

— Ака, районга ташлаб ўтасизми? — деб сўради Жамол кабина эшигини очар экан.
— Чиқинг, — деди ҳайдовчи. — Йўл бўлсин, йигит? Жомадон кўтариб олибсиз...
— Тошкентга кетяпман.
— Чуваланчиликмисиз?
— Ҳа, нимаиди?
— Э-э, бўлди, бўлди! Ҳалиги тиллоси бор чолнинг невараси бўлсангиз керак-а?
— Сиз қаёқдан биласиз?
— Шу кунларда Фарғона мардумининг оғзида битта гап: эмишки, сиз заргарга уч дона тилло танга совға қилган эмишсиз! Тўғрими?

— Жинни эканман-да!
— Эл оғзига элак тутиб бўлмайди.
— Ернинг остида илон қимирласа билишади-я!
— Нимасини айтасиз! — Сўнгра ҳайдовчи кечаги телекўрсатув ҳақида Жамолнинг фикрини сўради. — Эркин Воҳид ёзган экан. Ўзимиздан чиққан шоир! — деб қўшиб қўйди гердаиб.

— Кўрганим йўқ, — деб иқрор бўлди Жамол.
— Кўриш керак эди. Михдай! — Ҳайдовчи телетомоша мазмунини оқизмай-томизмай баён эта бошлади.

Жамол унинг ҳикоясини «пластинка» бир марта айлангунча қизиқиб эшитди. Лекин ҳайдовчи аслида «аввал» нима бўлганини, қайси қаҳрамон қанақа кийимда эканини тушунтира бошлаган, Жамолни уйқу босди.

— Охири ҳамма гап маълум бўлди. Ислombўлдан келган меҳмоннинг ўзи аввал нима бўлганини айтиб қўйди. Агар ўзи айтмаганда борми, ҳеч ким аввал нима бўлганини билмасди. Қизиқ, бу ёзувчилар аввал нима бўлганини мундоқ суриштириб-нетмасдан ҳам ёзишаверар экан-да, а?! Ё тавба! — деди ҳайдовчи ёқасига туфлаб.

Жамол оғзини кафти билан тўсиб эснади. Кейин кўзи илинганини ўзи ҳам сезмай қолди.

— Биродар, етиб келдик!
Жамол кўзларини очди — фаралар рўпарадаги кўмир уюмини ёритиб турарди.
— Раҳмат, ака! Саломат бўлинг! — Жамол шоша-пиша кабинадан тушди.
— Ишқилиб, тиллони ишончли жойга кўмиб қўйдингизми? — деб сўради ҳайдовчи кабинадан бошини чиқариб.
— Албатта.

Станциянинг «кутиш хонаси» илиққина эди. Йўловчилар унчалик кўп эмас. Дорулфунунда таҳсил кўрадиган риштонлик сочи жингалак йигит дераза рафига суянганча юпқа китобчани варақларди. Эшик очилиб-ёпилгач, у қайрилиб Жамолга қарадио бирдан суюниб кетди.

— Ие, Жамолжон ака! Сиз ҳам кечикибсиз-да, офарин-э! Кечкилар доим кечикиб юришади, — деди жингалаксоч йигит. — Мана, Баҳодирхон китоб чиқарибди, азамат! Булбулнинг тилича келади-ю, лекин бари бир китоб деган номи бор. Мусулмончилик — астачилик, дейдилар. Бирданига ёстиқдай китоб чиқариб юборса ҳам бўлмайди — ярашмайди. Худди ёш болага соқол чиққандай нохуш таассурот қолдиради. Нима дедингиз?

— Баланд дорга осилмаслик керак.
— Ана!
— Патта бормикан, кассирдан сўрамадингизми?
— Сўрадим. Лекин тайнли жавоб бермади, варвар!
Шу чоқ кассанинг темир тўйнуги очилдию ичкаридаги кўзойнак ялтираб кўринди.
— Таниб олдим, ҳали гаплашамиз! — деди «кўзойнак».
Темир тўйнуқ ёпилди.

Жингалаксоч йигит кўрсаткич бармоғини лабига босди.
— Деворнинг ҳам қулоғи бор, — деди.
Жамол ичида гижинди. У «шеърят шайдолари»ни унчалик ёқтирмасди. Бу халқ эзма бўлади, ҳар қадамда ҳайратланаверади, кўзёшларини оқизаверади. Боз устига, таниш-билишларини чумолига, ниначига, чўртанбалиққа, Гулливерга, бола подшога, гўсфандга ўшатадилар. Икки қаватли кўшкларда истиқомат қиладиган амалдорларни эса: «Ҳукуматга алоҳида садоқат кўрсатган боёнлар!» деб атайдилар.

Касса тўйнуғи очилди.
— Қани, кимга патта керак? — деб сўради кассир.
Ўриндикда боласини эмизиб ўтирган аёл биринчи бўлиб кассага яқинлашди, қулф-калитли вагондан жой беришни сўради. Кассир болали хотиннинг раъйини қайтармади. Жамолга ҳам қулф-калитли вагондан жой тегди. Жингалак сочли шайдо йигитга умумий вагон паттаси таклиф этилди. Кассир чойчақа сўрамади, лекин Жамол унга чой пули таклиф этиб кўрди.

— Бирга кетсак, дуруст бўларди. «Йўқ» деманг, ака! — деди Жамол.

Кассир унамади. Телефон жиринглаб қолди, у трубкани кўтарди.

— Лаббай!.. Ҳа, шундай. Бўпти. — У трубкани жойига қўйиб, туйнукка юзланди: — Энди умумий вагонда ҳам жой қолмади. Қўқон сўраб олди.

Темир туйнук ёпилди.

— Кетдикми? — деб сўради Жамол.

— Оқ йўл! — деди шайдо йигит. — Мен эртага автобусда кетаман.

Улар ташқарига йўналишди. Перронда уч-тўртта йўловчи гаплашиб турарди. Олти-ариқ томондан тепловоз чинқириги эшитилди.

— Ҳозир келади, — деди Жамол.

— Жамол ака, мен битта гап эшитдим, шу ростми? — деб сўради шайдо йигит жомадонини ерга қўйиб.

— Қанақа гап?

— Уйларингдан бир халта тилло чиққан эмиш. Одамлар бувангизни эски бойлардан дейишяпти. Уни қамаб қўйишибди-а?

— Ростданми? — деди Жамол талмовсираб.

— Боғдодда очиқ суд қилишар экан-ку. «Отिलाди», дейишяпти.

— Йўғ-э!

— Ёлгонми?.. Ўзим ҳам ишонмаган эдим. Ахир, мен сизни яхши биламан-ку — ўзимизга ўхшаган фақирсиз. Лекин, Жамол ака, кўнглингизга келмасин-у, ўша қизга чакки илакишдингиз-да. У сизга муносиб эмас.

— Шунақами?

— Кўрасиз ҳали.

— Кўраверамиз-да, биздан нима кетди — «карнайчидан бир пуф», деганлар.

Поезд биринчи йўлга келиб тўхтади. Саккизинчи вагон бўсағасига оппоқ поёндоз тўшалди. Вагондан бошига ҳарир ёпинчиқ ташлаб олган келинчак туша бошлади. Чакка-сига Марғилон дўпписини дол кўндирган хипчагина куёв кулранг кўйлакли кузатувчи — малла аёлга бир нималарни уқдирарди.

— Ижроқўмнинг ўғли, — деди шайдо йигит. — Ушдан хотин олиб келяпти.

— Кеч қолишибди-ку. Тўйлари бугун бўладими? — деб сўради Жамол.

— Эртага тайинланган. Ажаб, келин-куёв бугун кечаси ҳам бирга ётишармикан-а?

— Нима бўпти?

— Тўйдан олдин ҳам мумкинми?

— Билмадим.

Фонар кўтарган темир йўл хизматчиси ҳуштагини чалди.

— Хоп! Хоп! Спасибо! — деди кузатувчи хотин таъзим қилиб.

Шайдо йигит Жамолни ўн тўртинчи вагон бўсағасигача кузатиб борди. Қўл бериб хайрлашдилар. Жамол тамбурга чиқди.

Тепловоз чинқирди.

— Жамол ака, бояги гапим кўнглингизга малол келмасин-а, мен шунчаки айтдим-қўйдим-да!

— Ҳечқиси йўқ, — деди Жамол кулумсираб. — Ўзим ҳам биламан.

Шайдо йигит жилмайди. Поезд ўрnidан қўзғалди. Йигит қўлини кўтарди: имо-ишоралар билан яна бир марта хайр-хўшлашди.

Жамол кириб борган купеда иккита мўйсафид домино ўйнаб ўтирарди. Жамол салом берди, мезбонлар унга бошдан-оёқ синчиклаб разм солишди.

— Бамаъни йигит кўринасиз, кимнинг ўғлисиз? — деб сўради чоллардан бири.

Жамол отасининг исми шарифини айтди. Чол қошларини чимирганча эшлашга уринди. Сўнг:

— Эслаёлмадим, — деди иқрор бўлиб. — Балки, бувангизни танирман?

Жамол бувасининг исми шарифини айтди.

— Бўлди! Бўлди! Эсладим! — деди чол қувониб. — Қадрдонимнинг невараси экан-сиз-ку! Қалай, оғайнимнинг тани-жони соғми?

— Шукр.

— Биз Ёқутистонда ўн беш йил бир хонада — ертўлада яшаганмиз. Қўзиқорин териб ердик. Қўзиқорин сероб эди. Сиз қўзиқорин еганмисиз?

— Йўқ, — деди Жамол.

— Албатта татиб кўринг, мазаси бир умр оғзингизда қолади.

Жамол жомадонини товадонга ташлади. Сўнг паттада кўрсатилган жойга чойшаб тўшади, ёстиғига филоф кийдирди, туфлиснинг боғичини, куртқасининг тугмаларини ечиб, тик турганча бирпас ўйинни томоша қилди. У домино ўйнашга қизиқмасди, ўйиннинг нозик жиҳатларини яхши билмасди.

Қибладаги ўриндиқда ўтирган гуручсоқол чол бирдан жўшиб кетдию:

— Мана бўлмасам! — деб кафтида яшириб ўтирган тошни қарс этказиб столга урди. — Ёпиштирдим-а?

— Бай-бай-бай! — Чол қўлидаги тошга қараганча бош чайқади.

Ғолиб доминочи бармоқларини қарс-қарс этказиб, муқом қила бошлади.

Купега кулранг кўйлакли кузатувчи мўралади.

— «Фурқат»дан ким чиқди? Сизми? — деб Жамолга юзланди у.
 — Ҳа.
 — Бир сўм чўзинг.
 Жамол бир сўм узатди.
 — Сафарингиз бехатар бўлсин! — деди кузатувчи ва купе эшигини ёпди-да, ғойиб бўлди.
 — Хўш, ўғлим, йўл бўлсин? — деб сўради чол.
 — Тошкентга.
 — Ўқийсизми?
 — Тугатдим. Дипломга кетяпман.
 — У-ў, яшанг! Энди ким бўлдингиз?
 — Меъмор.
 — Устаман, денг. Балли! Уйланганмисиз?
 — Йўқ ҳали.
 — Уйланиш керак. Уйин-кулги ўз йўлига, лекин битта хотин уйда муқим ўтирмаса бўлмайди.

— Менинг насиҳатимни олсангиз, ўғлим,— деб суҳбатга аралашди гуручсоқол мўйсафид,— мудом хотиннинг чиройлисига ишқивоз бўлманг. Чиройли хотиннинг бозори қаққон бўлади... «Минг бир кеча»ни ўқиганмисиз?

— Ўқиганман.
 — Бирорта хунук хотиннинг ёмон йўлга юрганини учратдингизми?
 — Йўқ.
 — Мамарайим, китоб бошқа, ҳаёт бошқа. Чиройли хотинлар орасида ҳам вафодорлари учрайди. Беш қўл баравар эмас-ку.
 — Бэ-э! — деди Мамарайим бува қўл силтаб.— Улар одамларнинг кўзига сипо бўлиб юришади, холос. Керак бўлса, мен СССР Халқ артисти билан ҳам ётганман!
 — Узларингга йўл бўлсин? — деб сўради Жамол мавзуни четга буриб.
 — Сталин шаҳрини зиёрат қилгани кетяпмиз.
 — Волгоградга Сталин номини қайтариб беришдими? — деб сўради Жамол ҳайратланиб.

— Э-э, Сталиннинг оғзига урай! — деди чол тутатиб.— Мамай қўрғонида Мамарайимнинг битта оёғи қолган.

Жамол Мамарайим буванинг оёқларига кўз қирини ташлади: ҳақиқатдан ҳам, мўйсафиднинг битта оёғи ёғоч эди.

— Мен чекиб келаман,— деб Жамол ўрнидан турди.
 — Менда нос бор, шу ерда чекаверинг,— деди чол.
 — Нос чеколмайман, кўнглим айнийди.
 — Урганиш керак. Нос — покиза чекимлик.

Жамол курткасининг ички чўнтагидан сигарет қутисини олди-да, йўлакка чиқди. Кузатувчи хонаси ёнидаги осма ўриндикда бояги аёл боласини эмизиб ўтирарди. «Маммаси қийилиб кетмадимикан?» деб қўйди Жамол ўзича ва юзини терс ўгириб, этак томондаги тамбур сари кетди. У йўл-йўлакай сигаретини тутатиб, оловни бир пуфлаб ўчирдию гугуртчўпнинг қорайиб қолган салласигами, калласигами кўзи тушди ва беихтиёр хаёлида шеърӣй образ гавдаланди: пешонасини ҳарқанча тириштирса-да, шоир ўша образ воситасида қандай «ғоя»ни илгари сурганини мутлақо эслаёлмади. Жамол ўша образнинг ғоявий мазмунини эслаб қолмаган бўлса-да, мартабаси улуғ танқидчиларимиз гугуртчўп ҳақида олти ойми, бир йилми роса талашиб-тортишишганини ҳали унутмаган эди. У мийиғида кулди ва тамбурга чиққач, белигача қорайиб турган шўринг қурғур чўпни ахлатдонга итқитди.

Тамбурнинг бир бурчагида сап-сарик пальтоли, шимини тиззасигача енгичасимон жун пайпоғига қистириб олган аллақандай шубҳали кимса оғзига тўр тутилган эшакдай немис овчаркасини қучоқлаб ўтирарди.

— Кечки салом! — деди нотаниш кимса бошидаги абжағи чиққан шляпасини салгина юқори кўтариб.

— Гутен морген! — деб «алик» олди Жамол.— Олмонияликмисан? Биз томонларда нима қилиб юрибсан?

— Уйнаб келдим.

— Жосус бўлмагин-а тагин?

— Йўғ-э, ўлибманми!

— Менга қара, сен мабодо Ремаркни танимайсанми? Туркшунос эди. Мишмишларга қараганда, у мусулмон динини қабул қилган эмиш. Шу гап ростми?

— Мен ундай жанобни танимайман.

— У «жаноб» эмас, ўртоқ. «Ўртоқ» нима эканини биласан? Тошкентда қандолатчилик фабрикаси бор-ку, шоколад чиқаради.

— Шоколад! О-о, зўр!

— Шоколад эмас, «ўртоқ»ни биласанми деяпман, галварс?!

— А-а, уртак! Панимаю, панимаю — зер гут!
 — Нима «гут»?
 — Уртак — яхши, жаноб — буржуй, ба-бах!
 — Отинг нимаиди?
 — Бу от эмас, ит-ку! — деди немис овчарканинг бошини силаб.
 — Аҳмоғ-эй, ўзингнинг исминг нима деб сўраяпман!
 — Узимники, ўзимники — свояк. Яхши ит.
 — Уф-ф, тушунмайсан-а? Немисча тушунасан?
 — Ў-ў, ўзим немисман-ку!
 — Гапни чўзма! — деди Жамол зарда аралаш.— Ҳе-е, жипирик!
 — Мен бахтсиз одамман, бўтам! — Немис пальтосининг чўнтагидан кирлаб кетган
 рўмолчасини чиқарди-да, күзёшларини арта бошлади.
 — Нега йиғлайсан? Хотининг капут бўлдимди?
 — Хотиним ўлганда кошкийди!
 — Ҳў-ў!
 — Фалокат рўй берди.
 — Қачон? Қаерда?
 — Ҳали эшитганларинг йўқми?! Оврўподаги жамики оммавий ахборот воситалари
 Регенсбургдаги темир йўл ҳалокати ҳақида дунёга жар солди-ку! Бизнес қилишяпти,
 яшамагурлар!
 — Шунақами! Танобини тортиб қўйиш керак! Йўл қўймаймиз! Ҳўш, иннайкейин-чи?
 — Регенсбургга етишимизга озгина қолган эди: қандайдир станциядан ўтаётувдик,
 поездимиз бирдан иккинчи йўлда турган юк вагонларининг қуйруғига бориб урилса
 бўладими! Хуллас, Мюнхендаги «Маффен» фирмасига қарашли улкан буғарава тилка-
 пора бўлиб, анор донасидай сочилиб кетди. Лаънати тўғрилагич носоз экан. Дастлабки
 ҳисоб-китобларга кўра, етмиш минг марка иқтисодий зарар кўрилибди. Суғурта ташки-
 лоти фирмага товон тўласа керак... Йўловчилар адои тамом бўлишганини айтмайсиз-
 ми! Айтмоқчи, сизларда Адои тахаллусли шоир бор экан-а?
 — Ҳа, бор. Яхши шоир.
 — Қий-чув, тўс-тўполон бошланди — ит эгасини танимасди, воҳ! Манави қан-
 жиқ вагон ойнасидан сакраб чиқиб, қочди-я! — Немис овчарканинг бошига бир мушт-
 лаб қўйди.
 — Қўй, урма! Ит — вафо, хотин — жафо.
 — Во!
 — Қаёққа кетаётган эдиларинг?
 — Дрезденга, албатта.
 — Ие, Мюнхен — нариги Олмонияга тегишли-а? Дрезден — биз томонда, социа-
 листик шаҳар. Уртада чегара-пегара деган гаплар йўқми?
 — Чегара?! — Немис кўзларини олайтирди.— Қанақа чегара?!
 — Ўзингни гўлликка солма! Қаматиб қўяйми?
 — За что?!
 — Ие!
 — Худо урсин! «Таврот» урсин!
 — «Таврот»га тил теккизма, бўладиган гапни гапир: кимсан ўзи, нега келдинг?
 Ё кимлигингни, нега биз томонларга келганингни ўзим айтиб берайми?
 — Билсангиз — айтинг, нега мени ҳадеб тергайверасиз?
 — Мен айтсам... уйинг куяди! Яхшиликча ўзинг айт, ўзинг айтсанг... сенга енгиллик
 берилади.
 — Енгилликка зор эмасман. Ўзим шундоқ ҳам енгилман — бошим очиқ, бўй-
 доқман.
 — Вей, менга қара, калланг борми? Нақд манглайингдан отиласан-а! Билдинг?
 Ба-бах!
 — Найн, найн! Мен сайёҳман. Интурист,— деб немис қўйнидан саккиз букланган
 қалин қоғоз чиқарди.— Мана, харитам бор: қаерларни кезиб ўтган бўлсам белгилаб
 қўйибман — битта ҳам ҳарбий иншоотга дуч келганим йўқ. Буниси Сирожиддин Са-
 йиднинг илк китоби — «Рухим харитаси». Муаллиф ўз қўли билан дастхат ёзиб берган. —
 У пальтоси чўнтагидан шапалоқдай китобчани олиб. Жамолга кўрсатди. Сўнгра «сайёҳ»
 харитани тамбур деворига тақаб туриб ёйди: унда дунёнинг Улуғ Октябрь тўнтариши-
 дан илгариги сиёсий-маъмурий чегараланиши ўз аксини топган эди.— Биз ҳозир собиқ
 Қўқон хонлиги ўрдасига яқинлашяпмиз... Кейин Туркистон генерал губернатори қа-
 роргоҳига — Тошкентга йўл оламиз. Кстати, губернатор бизнинг қавмдан: фон Ка-
 уфман.— Немис жимжилоқдай қизил қаламининг учини ҳўллаб харитага иккита белги
 қўйди.— Саволлар борми?
 — Кўриниб турибди, пишиқ экансан. Лекин нима учун тентираб юрганиннга сира
 ақлим бовар қилмаяпти.
 — Найн, мен тентираб юрганим йўқ — манави қанжиқ тентираб юрибди. Бу наҳс
 босган ҳайвон темир йўл ҳалокатидан сўнг, думини чотиға қисиб қочиб берди, мен

қувиб бердим: эҳ-ҳе, қанча тоғу тошлар, ўрмону яйловлар, дарёлару шаҳарлар ортда қолди! Охири Талас водийсида қўлга туширдим, чўпон-чўлиқлар тутиб беришди... Агар мен бирпас ҳаяллаганимдан борми, итимни отиб қўйишар экан. Овчилар мегажиннинг йўлини тўсиб чиқишмаганда, у Хитой деворини ошиб ўтиб, Гоби саҳросига қараб қочишдан ҳам тоймасди.

— Офарин-э! Битта итнинг кетидан минг-минг километр йўл босиб, салкам юз йилдан буён орқасидан эргшиб юрганинга қойилман!

— Ҳа, ўшанда ХХ аср бошланган эди. Лекин ҳозир нечанчи йил эканини аниқ билмайман, фақат ортимда қолган масофа эсимда бор, холос.

— Хийла навқирон кўринасан, сени ҳеч ким юз йилдан ортиқ яшаган чол демайди. Ҳатто соқолингга оқ ораламабди.

— Аммо оёқларимда мадор қолмади, белимда қувват йўқ — қуруқ сувратим қолди, холос.

— Хафа бўлмагин-у, йўл-пўлда ўлиб кетмаганинга ҳайронман!

— Ишқивозчилик экан-да, жин урсин!

— Нима иш қиласан? Қўлингга ҳунаринг борми?

— Ит уриштираман.

— Итбозмисан?

— Итбозлик ҳунар эмас, сабаби тирикчилик, холос. Лекин жувонбозлик менга отақасб.

— Уят бўлмайдими?

— Нима?

— Тушунмади?

— Тушунча берсангиз, тушунади.

— Ғунажин кўзини сузмаса ҳам буқа арқонини узиб кетаверадими?

— Но! Но! — деди немис бошини сарак-сарак қилиб.

— Йўлдошларинг ёрдам беришмадими?

— Фалокат чоғидами?

— Ҳа-да.

— Ҳамма ўзи билан ўзи овора эди-ку! Боз устига, Томас Манн деган ёзувчи Берлиндаёқ мийиғида кулиб қўйган эди. Ҳойнаҳой, каминани «Ит етаклаган хоним»га менгзаган бўлса керак. Мен ёзувчи халқини яхши биламан: у ҳозир ҳамма ёққа гап тарқатиб юрган бўлса-да ажаб эмас.

— Энди қаерга бормоқчисан?

— Дрезденга. Чамамда, ит уриштириш мавсумидан бир оз кечикдим. Аммо, насиб этса, ит бозори авжи қизиган паллада етиб бораман — манавини бозор кўтарган нархда сотаману инглиз лайчаси харид қиламан. Лайчалар тўсиқлар оша югуриш мусобақасида тез-тез шоҳсупага кўтарилишиб туради. Итпойгада ҳам омадимни синаб кўрай-чи!

— Омад ёр бўлсин!

— Данке!

— Оф фидер зайн!

— Хайрли тун!

Жамол купега қайтиб кирган маҳалда ҳамроҳлари донг қотиб ухлаб ётишарди. Столдаги хитой пиёлалар тубида кўкнори юқи қолибди: чамаси, чолларни кўкнори элитган эди. Шапалоқдай қоғозга илтимоснома ёзишиб, ойнага ёпиштириб қўйишибди: «Хурматли йўлдош! Худо хайрингизни берсин, бизни Сталин шаҳрида уйғотиб қўйсангиз! Ғафлатда қолмайлик, деб Уруш ва Меҳнат ветеранлари: Мамарайим ҳамда Сотволди». Чойнакка бостириб қўйилган қалин қоғозда эса юқоридаги илтимоснома туркий тилларда, жумладан, туркманча, қозоқча, қирғизча, озарбойжонча, татарча, чувашча, бошқирдча такрорланган эди. Жамол кулумсиради. Тунги чироқни ўчирди ва уст-бошларини ечиб, юқори қаватдаги ўринга чиқиб чўзилди. Вагон шифтида қип-қизил шуълалар ўйноқларди:

Тепловоз уч-тўрт марта чинқирдию тезлигини пасайтира бошлади. Чамаси, Қўқонга кириб боряпти. Жамол эстиқдан бошини кўтариб, ташқарига қарашга эринди: шаҳарга яқинлашаётганимиз шундоқ ҳам аниқ-ку, деб ўйлади. Поезд секинлай-секинлай, охири таққа тўхтади. Дам ўтмай вокзал карнайдан: «Жалолобод — Куйбишев поезди биринчи йўлга тўхтади», деган эълон янгради. Кузатувчилар вагонларга чиқиб-тушиладиган темир пиллапояларни тарақлатиб очиб қўйишди. Ғўнғир-ғўнғир гаплашаётган йўловчилар перрон бўйлаб уёқдан-буёққа ўта бошлашди.

— Хадича, ўн тўртинчи вагонга манави ердан чиқилар экан! — деб қичқирди эркак киши.

— Перажки! Перажки! Кимга иссиқ перажки? — деди хотин киши қурама лаҳжада.

— Айро-он сотама-ан! Айро-он со-отама-ан! — деди айронфуруш бола.

— Ҳой, тирмизак! Қани, айрон-пайронинг билан даф бўл-чи! Шагом марш! Бегом!

— Хўп бўлади, ўртоқ лейтенант! Мана ҳозир... «Айро ҳам тушдик баъзан, қалб билан, иймо-он била-а-а...» — Айрончи бола авж пардаларда куйлаб юборди.

— Отставить! — деб ер тепинди камендантлик соатининг назоратчиси — кичик лейтенант.

Боланинг уни ўчди.

Жамол ётган жойида тамшанди: бирдан чанқов тутди — айрон ичгиси келди. Ҳозир шартта ўрнидан турсаю перронга тушса ва айрончи боладан бир стакан қуйиб беришни илтимос қилса, камендантлик соати режимини «бузганим учун» мени ҳам авахтага ташлашармикан, деб ўйлади... Сўнг, дабдурустандан бир сакраб полга тушди-да, туфлисини қўлантаёқ кийиб, йўлакка чиқди ва купе эшигини қия ёпиб, тамбур сари уч-тўрт қадам ташладию йўлак бошида оғиргина жомадонни бир томонга майишганча кўтариб келаётган сипо йигитни кўриб, жойида таққа тўхтади: йигит танишга ўхшади, аммо уни қаерда кўрганини ва қайси жиҳатдан таниш эканини сира ҳам эслаёлмади. Балки, кимдир уни Жамолга таърифлаб бергандир...

— Ака, ўн тўртинчи ўрин қаерда? — деб сўради у.

— Тўртинчи эшикдан кирасиз, — деб жавоб берди Жамол.

— Миннатдорман, ака, — деди йигит ва: — Ассалому алайкум! — деганча тўртинчи бўлмага кириб кетди.

— Вуй-й!.. Карау-у-ул, гра-абят! — Нохос ичкаридан қиз боланинг чинқирган товуши эшитилди.

Тўртинчи бўлма эшиги зарб билан очилдию ҳалиги сипо йигит йўлакка отилиб чиқди. Жомадони ичкарига қолибди.

— Ҳе-е онагинангни... сени! Узи қип-яланғоч ётган экан-да! — деди у Жамолга кўзи тушиши билан гуноҳқорона жилмайиб. Кейин шимининг орқа чўнтагидан оппоқ рўмолчасини олди-да, пешонасидаги терини артди.

— Сперва надо было стучать! — деди эшикдан ташқарига мўралаган малла сочли қиз.

— Нима деяпти? — деб сўради сипо йигит Жамолдан.

— Эшикни тақиллатмасдан кирибсиз, шунинг учун хафа бўляпти, — деди Жамол.

— Ие, вагон унинг отасининг маҳрига тушмаган-ку, сал уёқ-буёғини йиғиштириб ётса ўладими, қанжиқ! — деди йигит тутаяқиб.

— Что он говорит? — деб сўради қиз Жамолдан.

— Кечирим сўраяпти, — деди Жамол. — Узингиз тушунмайсизми?

— А почему он сам не может говорить по-русски?

— Потому что вы очень перепрекрасная существа! Извините, я правильно выразился?

— Благодарю вас! Скажите, пусть зайдут, — деди қиз маъноли жилмайиб. — Если хотите, вы тоже зайдите! — Қиз гулдор халати ёқасини тузатган бўлди-да, ўзини ичкарига олди.

— Энди кираверар экансиз, — деди Жамол йигитга.

— Э-э, кирмайман! — деди йигит қўл силтаб. Сўнг қўшиб қўйди: — Қайнотам киради.

Йигит рўмолчаси билан пешонасидаги реза терини яна бир марта артди-да, тамбур томон йўл олди. Жамол ҳам ўша томонга қараб юрди. Йигит тамбурда турган ўрта ёшлар чамасидаги бир киши билан қуюқ хайрлашдию вагонни тарк этди; эшик панасида турган келинчак ҳам куёви ортидан кетмоқчи эди, лекин отаси уни бағрига маҳкам босиб олди: қиз ҳам отасининг бағрига маҳкам ёпишди.

— Отажоним, — деб шивирлади у.

Жамолнинг юраги сирқираб кетди: у беихтиёр тамбурнинг жанубий қисмига чекиниб, юзини тескари ўгириб тураверди: перронга тушай деса, йўл тўсилган эди, ичкарига кириб кетиш ҳам негадир ноқулай туюлди.

— Қўқон — Шаҳидистоннинг юраги бўлади, қизим. Бу шаҳарнинг тупроғи оғир. Сен ҳам оғир бўлган, илойим, тушган жойингда тиниб-тинчиб кетгин! Қудаларим ҳам бамаъни одамларга ўхшайди, уларнинг дилини оғритмагин, хўпми?

— Хўп бўлади, отажон!

— Энди борақол, Пойизжон маҳтал бўлиб қолмасин. Соғинсанг, хат ёзгин, лекин йиғламагин!

— Бўпти, — деди келинчак.

Ота қизини бағридан бўшатди. — Йиғламагин, қизим, — деди у шивирлаб.

— Бўпти... — Келинчакнинг кўзларидан дув этиб ёш тўкилди.

— Борақол, маҳтал бўлиб қолди. Ҳадемай камендантлик соати бошланади, — деди ота.

— Отажон! — деди қиз энтикиб. — Йиғламанг, отажон! — Қиз тамбур деворларини силаганча бир-бир босиб перронга тушди. Тушдию орқасига ўгирилмай бирпас турди.

«Орқасига ўгирилса — тамом, йиғи-сиғи бошланади», деб қўйди ўзича Жамол. Аммо қиз орқасига ўгирилмади; жадал юриб кетди, нарироққа боргандан сўнг югурди. «Яхши кўрар экан... Ҳартугул, куёвини яхши кўрса керак», деди Жамол ичда.

— Тоғажон, қизингиз бахтли бўлади, — деди Жамол.

Кўзёшларини дастрўмолига артаётган киши ялт этиб Жамолга қаради.

- Илойим, айтганингиз келсин!— деди у ва синиққина жилмайди.
- Бешик тўйига ҳозирлик кўраверинг, ҳадемай неварали бўласиз!
- Худо хоҳласа!
- Тоғажон, сиз Мунис опоқимнинг эрига ўхшар экансиз,— деди Жамол тоғасини эслаб.
- Вох, қизимнинг исми ҳам Мунисхон-ку, ўғлим!
- Муни қаранг-а!.. Мунис — хосиятли исм. Туф-туф-туф, кўз тегмасин, ишқилиб!— Жамол ёқасига туфлаб қўйди.
- Киши яна дастрўмолининг учи билан мижжаларини артди.
- Ўзингизнинг исмингиз нима, ўғлим?— деб сўради.
- Отабой,— деди Жамол кулумсираб. Сўнг дув қизарди. «Тўғрисини айтиб қўя қолсам, ўлармидим!» деб ичида ўзини койиди.— Куёвингизга адаш эканманми-а, тоғажон?
- Авлиё экансиз, ўғлим, авлиё экансиз! Куёвимнинг исми шарифи ҳам Отабек.
- Ростини айтсам, тоғажон, биз — отабеклар Юсуфбек ҳожи ўғли Отабек Тошкандийнинг отининг тегагига ҳам арзимаймиз,— деди Жамол.
- Унақа деманг, ўғлим, ёмон бўлади,— деди тоға норози бўлиб.
- Маъзур тутинг, тавба қилдим!
- Билсангиз, Аббос Бакиров бизнинг қариндошимиз бўлади.
- Мен у кишининг мухлисман,— деди Жамол.— Юсуфбек ҳожининг муборак товушини эшитсам — бас, нариги дунёдан ҳам қайтиб келардим!
- Рост, қайтиш керак...— Тоға бошидан дўпписини олди-да, қошларини чимириб, жиддий қиёфага кирди. Сўнг:— Ўхшаяпманми?— деб сўради Жамолдан. Жамол боши билан тасдиқ ишораси қилгач, давом этди:— «Мен кўп умримни шу юртнинг тинчлиги ва фуқаронинг осойиши учун сарф қилиб, ўзимга азобдан бошқа ҳеч бир қаноат ҳосил қилолмадим. Иттифоқни нима эканини билмаган, ёлғиз ўз манфаати шахсияси йўлида бир-бирини еб-ичган мансабпараст, дунёпараст ва шухратпараст муттаҳамлар Туркистон тупроғидан йўқолмай туриб, бизнинг одам бўлишимизга ақлим етмай қолди... Биз шу ҳолда кетадиган, бир-биримизнинг тағимизга сув қуядиган бўлсак, яқиндирки, чор истибодди Туркистонимизни эгаллар ва биз бўлсак ўз қўлимиз билан келгусимизни ўрис қўлига қолдирган бўлурмиз. Ўз наслини кофир қўлига тутқун қилиб топширувчи — биз кўр ва ақлсиз оталарга худонинг лаънати албатта тушар, ўғлим! Боболарнинг муқаддас гавдаси мадфун Туркистонимизни кофирхона қилишга ҳозирлаган биз итлар яратувчининг қаҳрига албатта йўлиқармиз! Темур Кўрагоний каби дохийларнинг, Мирзо Бобур каби фотиҳларнинг, Форобий, Улуғбек ва Али Сино каби олимларнинг ўсиб-унган ва нашъу намо қилганлари бир ўлкани ҳалокат чуқурига қараб судрагувчи, албатта тангрининг қаҳрига сазовордир, ўғлим! Гуноҳсиз бечораларни бўғизлаб, болаларини етим, хоналарини вайрон қилувчи золимлар албатта қуртлар ва қушлар, ердан ўсиб чиққан гиёҳлар қарғишига нишонадир, ўғлим!..¹»
- Ия, тоғажон, сиз ҳам артистмисиз?!— деб сўради Жамол ҳайратланиб.
- Ўхшатдимми, азизим?
- Бўлмасам-чи!
- Ўғлим, сўрагани айби йўқ, бу дейман, ўзлари Марғилондан яна ҳайдалдиларми, нима бало?
- Жамол хаҳолаб юборди.
- Сиз қаёқдан билдингиз?— деб сўради кулгиси босилгач.
- Хизмат кўрсатган артист бўлмасак ҳам билаверамиз, ўғлим!
- Асли қаерликсиз, тоға? Кўзимга жуда иссиқ учраяпсиз-да!
- Қизилқияликман, ўғлим, қизилқиялик.
- Э-э, бўлмасам, битта дуоингизни олиб қолай: чой-пой дамлаб берайми?
- Раҳмат, термосда чой бор. Кириг, меҳмон қиламан!— Тоға яйраб-яшнаб ўз бўлмаси томон кетди.
- Жамол мийиғида кулганча перронга тушди: майдончада уч-тўртта қўқонлик йигит кузатувчи билан аския қилишиб туришган экан. Қизиғи шундаки, аския мавзуси — айронфуруш, айрон, айро, айрилиқ, айри ва Хайри эди. Жамол кузатувчидан айронфурушни сўраши билан даврада гурр кулги кўтарилди.
- Оғайни, Хайрихонни сўраяпсизми?— деди ғулабирдай йигит ва қўшиб қўйди:— Хув, анави қоронғиликка ўтиб кетди.— У ҳожатхона томонга ишора қилди.
- Дарҳақиқат, зум ўтмай ҳожатхона томонда пақир кўтарган айронфуруш кўринди — у ўн олтидан ўтган, ўн еттига етган дўндиқ қиз эди.
- Айро-он со-отама-ан!
- Ана!.. Хайрихон, бақа кел-чи! Манави аканг чанқаб қолибди!
- Хайрихон сочларини селкиллатганча йигитлар даврасига яқинлашди.
- Ака, суюқ жойидан қуяйми ёки қуюғидан?— деб сўради қиз.
- Қайноғидан қуй, жонгинам, қайноғидан!— деди гирдиғум йигит.

¹ А. Қодирий. «Ўтган кунлар»дан. «Ўқитувчи» нашриёти, 1980, 283 бет.

— Қайноғи куйдириб қўяди-да, майлими?— деди айронфуруш сузилиб.
— Куявер, пуфлаб ичади, пуфлаб!
— Пуфлашни билмасалар-чи?— деди Хайрихон қош қоқиб.
— Эшитдингизми?!— деди кулранг кўйлакли кузатувчи Жамолга юзланиб.— Пуфлашни биласизми ёки қўқонлик йигитлар ўргатиб қўйишсинми?

Гурр кулги янгради.

— Қуйсин,— деди Жамол.— Неча пулдан?

— Э-э, ичаверинг, ош бўлсин! Мен йигитлардан пул олмайман!— деди Хайрихон хиринглаб.

— Ҳо-о, шунақами ҳали?!— деди миқти йигит шерикларига кўз қисиб.— Билдик, беғоналарга текинга бериб юбориб, биздан ҳақини олар экансиз!

— Сиз аввал сўранг, бермасам — кейин гапиринг, акажон!

— Оҳ, тилингда шакар!

— Жоним тасаддуқ!

— Шунақа, мен насияга ҳам беравераман.

— Қистамайсанми?

— Қочиб кетмасангиз — қистамайман.

— У-у!..— Аскиячи йигит тиззаларига шаппатилаб кулиб юборди.

Аския бепарда тус олди.

Жамол энди вагонга чиқмоқчи бўлиб турган пайт зиёлинамо бир киши шу вагондан тушиб қолди: унинг қўлида ё Жамолнинг жомадони, ёки айнан Жамолниқига ўхшаш жомадон бор эди. Жамол аввал жомадонга, сўнгра жомадон кўтарган қўлга қаради. Кимса шляпасини бостириб кийган эди, юзи аниқ кўринмасди.

— Кечирасиз, сиздан бир нарсани илтимос қилсам майлими?— деди кимса кузатувчининг қўлтиғидан олиб. Кузатувчи тасдиқ ишорасини билдиргач, давом этди:— Синглимни вагонингизга жойлаштириб тушдим, ўнинчи купеда. Тошкентга боради. Илтимосим шуки, унга кўз-қулоқ бўлиб кетсангиз. Ўзини ҳеч ёлғиз жўнатмасдик, лекин бу сафар шунақа бўлиб қолди.

— Хавотирланманг. Синглинги соғ-саломат етиб олади. Вагонимиз йўловчиларга намунали хизмат кўрсатади — бир йилдан бери Кўчма Қизил байроқни қўлдан берма-япмиз.

— Раҳмат сизга! — деди зиёли ва кузатувчининг қўлига ўн сўмлик қистирдию бедана юриш қилиб вокзал майдони томон равона бўлди.

— Юришини қаранглар, юришини! — деди гирдиғум йигит шерикларига шип-шиб.— Нима бало, оёқларининг орасига хино қўйганми дейман!

— Хайрихон, оёқ орасига ҳам хино қўйиш мумкинми? — деди бошқаси.

Аския яна эски мавзуга кўчди.

Жамол бадгумонлиги учун ўзини ўзи койиди: қай бир ака ўз синглисини битта жомадонга алмаштириб кетарди, ахир! Тўғри, жомандонлари ўхшаш экан, лекин бир турдаги маҳсулот оммавий нусхада ишлаб чиқарилади-ку!

Семафорнинг яшил чироғи ёнди. Йўл назоратчиси ҳуштак чалди. Вокзал пештоқига ўрнатилган карнайдан диктор аёлнинг қурама товуши янгради: «Диққат қилин-гиз, Жалолобод — Куйбишев поезди биринчи йўлдан жўнаяпти».

— Бўпти, оғайнилар! Новқотга қовун-повун олиб борганларингда бизнинг эшик-да албатта меҳмон бўласизлар! — Кузатувчи қўқонлик йигитлар билан қарс-қарс қўл ташлашиб хайрлашди.— Бир ҳафта йўлда бўлсам, бир ҳафта уйдаман — вақтим бемалол.

— Оғайни, мендан кўнглинги қолмадими, ишқилиб? — деди миқти йигит Жамол-га ўгирилиб.

— Э-э, йў-ўқ! — деди Жамол.

— Текинга ҳам беравераман, дедим-ку! — деди Хайри қичиқ оҳангда.

Кулги кўтарилди.

— «Трап»ни кўтаряпман,— деди тамбурга чиқиб олган кузатувчи.— Тагин адре-симни йўқотиб қўйманглар-а! Хайр, дўстлар!

— «Хайр энди-и... қалбимда бир нидо қолди». — Хайрихон ашула айта бошлади.

Поезд жойидан оҳиста кўзғалди. Кузатувчи йигитларга охирги марта қўл силкитди-да, вагон эшигини ёпди. Нимқоронғи тамбурда Жамол иккаласи юзма-юз туриб қо-лишди.

— Ака, этак томондаги тамбурда битта жаҳонгашта сайёҳ итини қучоқлаб ўтириб-ди — ошиқ Ғарибга ўхшайди. Шўрликнинг пули ҳам йўқ шекилли. Жой-пой тўғрилаб берсангиз, савоб бўларди... Назаримда, у машҳур немис ёзувчиси Томас Маннинг қаҳрамони — асл нусхаси.

— Ити ҳам борми? — деб сўради кузатувчи.

— Ҳа, овчарка.

— Инструкцияга мувофиқ пассажир поездларига хонаки ҳайвонларни олиб чиқиш тақиқланган. СССР Темир йўл министрлиги махсус рухсатнома бермаган бўлса, мум-кин эмас.

— Энди, ака, у бизнинг қонун-қоидаларимизни билмайди — мухожир. Устига устак, мўъжаз ҳикоянинг қаҳрамони — ўзи ҳаётда ё бор, ё йўқ. Тўқима одам. Томас Манн ҳаёлида яралган образ — тимсол. Ёзувчи халқини биласиз-ку.

— Биламан — қуруқ гапга ҳам тўн кийдириб юборишади... Майли, сиз дамингизни олаверинг. Мен бригадир билан маслаҳатлашиб кўраман. Чой-пой ичсангиз, ана, самовар қайнапти; чойнак-пиёла жавонда турибди. Лекин қуруқ чой тугаб қолди... Бояги йигитнинг синглиси сизларнинг купеларингга жойлашибди: айтинг, ўзи келиб паттасини отетка қилдириб кетсин — кўрайлик-чи, қанақа нарса экан. Проводник чақиряпти, деб кўйинг. Шошманг, тамбурда кетаётган йўловчини ким дедингиз?

— Томас Маннинг қаҳрамони, аммо исмини ўзгартириб айтган бўлиши мумкин — ёнида паспорти йўқ шекилли,— деди Жамол.

— Қаҳрамон денг-а! Сўрамадингизми, мабода у СССР Олий Советининг депутати эмасмикан? Тагин Москвада бизни шарманда қилмасин...

— Унақа Қаҳрамон эмас, шунчаки қаҳрамон — мухожир.

— Сиёсий мухожирми?

— Йў-ўқ, адашиб юрган турист.

— Интуристми?

— Ҳа.

— Шунақами? Томас Манн қанақа одам ўзи?

— Яхши ёзувчи. Нобель мукофотининг лауреати.

— Бизга қарашли ёзувчимиз ёки уларникимиз?

— Холис ёзувчи. Горькийнинг жўраси эди.

— Горькийнинг жўраси бўлса, нега Қаҳрамонни кўчага ҳайдаб кўйибди?

— У атайлаб ҳайдагани йўқ... Қаҳрамоннинг ихтиёри ўзида — қаёққа борса бораверади.

— Арқонни устига ташлаб кўйса, боши оққан томонга кетаверади-да! Танобини тортиб кўйса бўлмайдимиз?

— Билмадим.

— Оти нимади?

— Отасининг оти — Томас Манн, боласиники — Адольф Валдъхайм.

— У-ў, отлари пойма-пой экан-ку! — Кузатувчи ён дафтарчасига нималарнидир қайд этиб кўйди.

Жамол бўшашибгина купега кирди. Нохос кимдир: «Вой, ўлай!» деб юборди нозик товушда. Жамол бошини кўтариб муңдоқ қараса, ўттиз олтинчи жойда сулув ётарди, тим қора сочлари ёстиқ билан битта бўлиб ётарди. У чойшабни бўйнигача тортиб олди.

— Кечирасиз,— деди Жамол гуноҳқорона жилмайиб.

— Майли, ўзим айбдорман.

— Нега ундай дейсиз? — Жамол қизга ўғринча назар ташлади.

— Агар устимни ёпиб ётганимда бунчалик кўрқиб кетмасдим.

— Устингиз очикмиди?

— Кўрмадингизми?

— Худо урсин!

— Алдаяпсиз.

— Ишонмайсизми?

— И-и! — деди қиз бошини билинар-билимас қимирлатиб.

— Келинг, гаров ўйнаймиз!..

— Кўрдингиз

— Йўқ!

— Кўрдингиз!

— Йўқ!

— Кўрмадингизми?

— Йўқ!

— Ва-а, кўрипсиз-ку!

— Ёлғон, мен шунчаки адашиб кетдим, холос.

— Лафзингиздан қайтманг!

— Қани қайтганим?

— Тоняпсиз-ку?!

— Тонаётганим йўқ.

— Тонмайсизми?

— Тонмайман.

— Кўрганингиз рост экан-да?

Жамол бошини ҳам қилди.

— Сал-пал кўзим тушди, холос.

— Хўш, ютқиздингизми?

— Ютқиздим.

— Нимадан баҳс бойлашган эдик?

— Нимадан баҳс бойлашган эдик?

— Ўзингиз шарт қўйдингиз-ку!
 — Шарт қўймадим.
 — Қўйдингиз!
 — Ҳали шарт қўйиб улгурмадим-ку!
 — Бундан чиқди... ҳазилакам ўртоқлик учрашуви ўтказибмиз-да?!
 Жамол хахолаб юборди. Сўнг:
 — Исмингиз нима? — деб сўради.
 — Сизники-чи?
 — Отабек.
 — Меники нима бўлсин?
 — Кумушбиби.
 — Мени ёмон йўлга бошляпсиз! — Қиз ўнг қўлини чойшаб остидан чиқариб,
 Жамолга ёлғондакам пўписа қилди.
 — «Кумушбиби» ёмон исми?
 — Муғомбир экансиз.
 — Мен-а?
 — Ҳа, сиз!
 — Ё тавба! Бўлмасам, мен таклиф этган исм ёқмаса, ўзингизнинг асл исмингизни
 айтинг!
 — Аввал ўзингиз айтинг!
 — Мен айтдим-ку.
 — Алдадингиз.
 — Келиб-келиб қиз болани алдайманми?
 — Бўлмаса, яна кимни алдайсиз?!
 — Паспортиمنى кўрсатайми?
 — Паспортингиз йўқ.
 — Йўқ?! — Жамол чўнтақларини пайпаслаб кўрди. — Дарвоқе, уйда қолибди.
 — Алдоқчи.
 — Мана, пешонамга ёзиб қўйилган — мен Отабекман.
 — Мўйловингиз кўринмаяпти-ку?!
 — Олдириб ташладим. Ўрни оқаришиб турибдими? — Жамол юзини қизил чироқ
 шуъласига тутиб кўрсатди.
 — Нега олдиридингиз?
 — Сигарет тутуни ўтириб қолди, битта пишган ғишт эриб кетгунча ишқалаб-ишқалаб
 юрсам ҳам кетмади.
 — Кўп чекманг-да!
 — Бўпти, чекишни ташлайман. Исмингиз нима?
 — Исмиمنى нима қиласиз?
 — Билгим келяпти-да. Чиройли экансиз.
 Қиз шифтга қараганча ўйланиб қолди. Жамол ундан кўзларини узмай тикилиб
 тураверди.
 — Тўйдингизми?
 — Чиройлисиз, — деди Жамол босиқ оҳангда.
 — Чирой — қаймоқ эмас, унга нон ботириб еб бўлмайти.
 — Бекор гап, буни хунук қизлар ўйлаб топишган.
 — Хунук қизлар камсуқум бўлишади.
 — Унчалик эмас.
 — Сиз қаёқдан биласиз?
 — Биламан-да... Исмингиз нима? Айтинг. Айтсангиз, мен сизга бир гап айтаман?
 — Қанақа гап?
 — Янги гап.
 — Қайси мавзуда?
 — Қайси мавзуда бўлсин?
 — Холис.
 — Айнан. Кўнглингиз сезган экан.
 — Демак, эшитмасам ҳам бўлаверади. Қизиғи йўқ.
 — Чой ичасизми? — Жамол курткасини ечиб бўш ўринга ташлади.
 — Раҳмат.
 — Айтмоқчи, кузатувчи паттангизни сўради. Кўрмоқчи шекилли.
 — Энди нима қилдим-а?
 Жамол унинг ички кийимда ётганини пайқади.
 — Менга беринг.
 — Ноқулайлик-ку.
 — Боши оғрияпти экан, дейман.
 — Ўзимга ноқулай. — Қиз оёқ томонидаги илгакда осилиб турган сумкачасини
 олди-да, ичидан паттасини чиқариб Жамолга узатди. Жамол унга қарамади, жўрттага
 ўз ўрнини текислаш билан машғул бўлиб турди.

— Бўлдингизми?

— Мана,— деб қиз дарров устига чойшабни тортиб олди.

Жамол паттани олдию йўлакка чиқди. Енгил тин олди.

Кузатувчи ўз хонасида Адольф Валдъхайм билан гаплашиб ўтирган экан. Стол устида бир даста марка /немис пули/турарди. Кузатувчи паттани лампочка нурига тутиб кўрди-да:

— Бўпти, бораверинг,— деди.— Керак бўлса, эрталаб олади.

Адольф нажот кутгандай Жамолга тикилиб қолди.

— Пули йўқмикан?— деб сўради кузатувчидан.

— Аллақандай императорнинг сурати туширилган қоғозларни кўрсатяпти!— деди кузатувчи зардали товушда ва стол устидаги маркаларни нарироққа суриб қўйди.— Бир соатдан бери унга доҳиймиз Ленин тўғрисида гапириб ўтирибман. Лекин ҳеч нарсани уқмаяпти. Узини жўрттага жинниликка соялпти шекилли.

— Унда бизни пул нима қилсин! Бу маркалар энди ўзининг мамлакатида ҳам ишламайди — эскирган.

— Ҳали у мени эски пуллар билан алдаб ўтирибдими?!— Кузатувчи столни бир муштлаб ўрнидан туриб кетди. Маркалар полга сочилди.

— Олмонияда тузум ўзгариб кетганини унинг ўзи ҳам билмайди. Шўринг қурғур, жуда узоқ сафарга чиққан экан.

— Мен уларни биламан — сайру саёҳатни жуда яхши кўришади: эшитишимга қараганда, Ахсикентда ҳафталаб тентираб юришармиш! Вайронада пишириб қўйибдими! Худди бойўғлига ўхшайдилар-а!

— Майли, койинманг. Йўл ҳақини мен тўлайман.— Жамол шимининг орқа чўнтагидан бир даста ўн сўмлик чиқарди-да, немисга юзланди:— Адольф, қаергача борасан?

— Москов, Москов!

— Охиргача боради,— деди кузатувчи қовоғини уюб.— Куйбишевдан Москвага электричка қатнайди. Электричкада чўчка боласини кўтариб юрса ҳам биров индамайди.

— Эллик сўм етадимми?— деб сўради Жамол кузатувчидан.

— Итига ҳам йигирма сўм беринг: назоратчилар кўриб қолишса жарима солишади. Уни Куйбишевдан ўзим электричкага ўтқазиб юбораман. Йўлни яхши билмайди шекилли.

Жамол кузатувчига етмиш сўм санаб берди ва яна эллик сўм санаб Адольфга узатди.

— Ма, ол!

— Найн, найн!— деди немис.

— Олмайсанми, ол! Кўряпсанми, бунда Ленин бобом расми бор — янги пул!— деди кузатувчи Адольфнинг елкасига нуқиб.

— Москвага борганингда кейин Олмония элчихонасига учрашгин. Бўлмасам, сени чегарадан ўтказишмайди, отиб қўйишади:— ба-бах!

— О-о!— Адольфнинг кўзлари олайиб кетди.

— Ҳа, беҳазил!— деди кузатувчи.

Адольф Жамол узатган пулни олди-да, ҳамёнига солиб қўйди.

— Бўпти, яхши туш кўриб ётинглар!— Жамол орқасига тисарилиб, йўлакка чиқди.

— Акангга «раҳмат» дегин!— деб кузатувчи Адольфнинг елкасига яна нуқиди.

— Данке!— деди Адольф.

— Арзимайди.

— Отаси қилмаган яхшилиқни қилдингиз!— деди кузатувчи Жамолнинг орқасидан эргашиб чиқар экан.

Жамол купесига қайтиб борганда қиз қўлларини боши остига қўйганча шифтга қараб ўйланиб ётарди: устидаги чойшаб сирғалиб, полга тушиб кетибди.

— Келдингизми?

— Келдим.— Жамол чойшабни қоқиб-қоқиб қизнинг устига ёпиб қўйди.

— Раҳмат.

— Сизни овора қилдим-а?— деди қиз хижолатомуз.

Жамол ечиниб жойига чикди. Беихтиёр товадонга кўзи тушди: жомадони кўринмасди. Балки, поезд силкинганда ичкарироқ сурилгандир? Унинг кўнглида жимитдай шубҳа уйғонди, лекин ёнидаги қизга кўз қирини ташлаши билан кўнглидаги шубҳа тумандай тарқалиб кетди: бадгумонлиги учун ўзини ўзи койиди. Қиз хаёл суриб ётарди.

— Чироқни ўчириб қўяйми?

— Ўчириб қўясизми?

— Ихтиёрингиз.

— Менга бари бир.

— Мунча хаёл сурдингиз?

— Узим.

— Исмингиз нима?

— Зарифа.

- Зарифа,— деб такрорлади Жамол.— Чиройли исм.
- Сизники-чи?
- Жамол.
- Энди алдамадингиз,— деди Зарифа.
- Қаёқдан билдингиз?
- Биламан-да.

Жамол қизга ишонқирамай назар ташлади.

- Мен сизни биринчи марта кўришим.
- Мен ҳам.
- Тошкентда ўқийсизми?
- Йўқ, ўқимайман.
- Тошкентга нега кетяпсиз?
- Эртага Нилуфарнинг туғилган куни.
- Дугонангизми?
- Тоғамнинг қизи — тенгдошмиз.
- Турмушга чиққанми?
- Энди. Уқишини битирса узатишади.
- Қаерда ўқийди?
- Студентлар шаҳарчасида.
- ТошДУдами?
- Шунақа шекилли.
- Аниқ билмайсизми?
- Ҳеч қизиқмаган эканман.
- Ажабо!
- Қизиқишим шартми?
- Жилла курси, кўнгил учун сўраб қўймаганмисиз?
- Фурсат бўлмаган. Биз доимо бошқа мавзуларда гаплашамиз.
- Қанақа мавзуларда?
- Суюмли мавзуларда.
- Масалан?
- Айтсам, айбга буюрмайсизми?
- Айтинг-чи.
- Уяляпман.
- Кимдан?
- Ўзимдан.
- Мендан уялмайсизми?
- И-и! — Зарифа лабларини жуфтлаганча эшитилар-эшитилмас товуш чиқарди.
- Уялмайсизми? — Жамол Зарифа томон қўл чўзди. Зарифа қимирламади. Жамол унинг тирсагидан ушлади.

— Гапиринг. Товушингиз чиқмай қолди-ку, ҳаяжонланяпсизми?

— Ҳазиллашдим,— деди Жамол қўлини тортиб олар экан.— Бояги йигит ўз акангизми?

- Ухшамадими?
- Тундроқ кўринди. Менимча, характерларинг ўхшамаса керак.
- Топдингиз.

Жамол ўйланиб қолди.

— Ухлаймизми? — деди Зарифа астагина.

- Уйқунгиз келдимми?
- Аксинча, уйқум қочиб кетди.
- Қаёққа?
- Оли-ис, олисларга.
- Нималарни ўйлаяпсиз?
- Сизни.

— Мен «нималар» бўлдимми?

— Бўлмайсизми?

— Бўлайми?

— И-и! — Туйқус Зарифанинг ёноғида бир томчи кўзёш пайдо бўлди.

— Йиғлаяпсизми?! — деди Жамол ҳайратланиб. У тирсагига таяниб қаддини кўтарди.— Сизга нима бўлди?

— Ҳеч нима.

— Ростини айтинг, мен бирор ёмон гап айтиб қўйдимми?

— Нега ундай дейсиз?

— Ростини айтинг!

— Йиғлаганим йўқ.

— Кўзёшингизни ўзим кўрдим-ку!

— Йиғлаганим йўқ, худо ҳаққи! Эҳтимол, юзимга томчи томгандир.

— Қанақа томчи? Вагон томи тешик эмас-ку.

— Нима вагон терламайдими?.. Илиқ экан, томганини ҳам сезмай қолибман. Сез-
яписизми, купе дим бўлиб кетди.

Жамол индамади. У бошини астагина ёстиққа қўйди.

— Сизга нимадир бўлди. Лекин мендан яширяпсиз — айтмаяпсиз. Кўнглим сезиб
турибди.

— Ҳеч,— деди Зарифа. Сўнг қўшиб қўйди: — Ухлайлик.— У чойшаб билан юзини
ёпиб олди.

— Ширин тушлар кўринг!

— Сиз ҳам.

Жамол бир текис нафас олаётган қизга тикилганча ажабланиб ётарди. «Нимадир
бўлди», деб ўйларди у ичида.

Ер ўз ўқи атрофида муттасил айланмоқда эди: Вақт кафгири норасида сонияларни
соат бағридан юлиб олиб, тубсиз жарликка итқитарди — гўё никоҳсиз бино бўлган
ҳомила она қорнидан ёриб олинарди, лекин бу ҳақда овоза қилинмасди; Вақт сукут
сақларди. Вақт сукут сақлайдими?.. Вақт сукут сақлайди — фақат соат миллари айла-
нишдан тўхтасагина... одам боласи вақт ўлчови борлигини сезади, бир дам ўйга толади
ва яна елдирим шамолдай елиб-югура бошлайди.

Жамол ҳам сизу биздай одам боласи эди — у ҳам Вақт ўтиб бораётганини мутлақо
пайқамасди: эрталаб ўрнидан турардию ишга отланарди, заводдан тўппа-тўғри ўқишга
кетарди — бир кун ўтарди; ўқишдан қайтардию дарсликларни варақларди, мутолаа
қиларди, келгуси машғулотларга тайёрланарди, кейин ухларди — бир кеча ўтарди.
У худди бехато ишлаётган соат милига ўхшарди: — Ижарахона-Завод-Институт йўнали-
ши бўйлаб тўхтовсиз айланарди, айланаверарди. Тиришқоқ эди, сира тиним билмасди.
Интилувчан эди, тирбанд автобусларга уриниб-суриниб чиқиб оларди; тирбанд авто-
буслардан уриниб-суриниб тушиб оларди — муроду мақсадга етарди: беш тийинлик
автобусда ишга бораётганидан, беш тийинлик автобусда ўқишга бораётганидан ва беш
тийинлик автобусда қўнолғасига қайтаётганидан мамнун эди. Ҳормасди, толмасди. Гоҳ-
гоҳ ҳамқишлоқларига: «Беш тийин билан икки миллион киши истиқомат қиладиган
пойтахтни айланиб чиқиш мумкин», деб мақтаниб ҳам қўярди. «Мақсад — айланиш
бўлса, тўрт тийин билан ҳам, уч тийин билан ҳам бемалол айланиш мумкин», дерди.
Ҳаммани қойил қолдирарди. Айни чоқда ўзи ҳам қойил қоларди. Содда ҳамқишлоқла-
ри эса тинмасдан беш тийинлик, тўрт тийинлик, уч тийинлик нақлиёт воситаларини
олқишлардилар ва бепул сайру саёҳат қилинадиган кунларга етиб боришни орзу қи-
лардилар: «Умумий фаровонлик — КОММУНИЗМ остонамизда турибди!» дейишиб
башорат қилишарди ва токи бурунларидан чиққунча арақ ичишиб, жой-жойларида
думалаб қолишарди.

Фақат Ер шари ўз ўқ атрофида б е п у л айланарди.

Одатий кунларнинг бирида мўъжиза рўй берди: автобусга чиққандан бери тинмас-
дан ҳайдовчини қарғаб келаётган кўзойнакли кампир аллақайси бекатда тушиб қолди;
Жамол умрида илк бора бўш ўриндиққа ўтирди. Унинг ёнида бир қиз турарди: Жамол
ўриндиққа чўкиши билан у пиқ этиб кулиб юборди ва дарров кафти билан оғзини тўсди.
Қизнинг ҳаракатлари Жамолга ғалати туюлди — ўсал бўлди, қизарди. Узр сўради,
жойини бўшатди. Лекин қиз ўтирмади. Бўш жойга бақалоқ киши ўтирди. Қиз яна-тағин
пиқ этиб кулиб қўйди. Жамол ҳам жилмайди. Қиз юзига зўраки жиддий тус берди,
Жамол ҳам дарров тундлашди: кўз қири билан қизга назар ташлади; ажабки, қиз ҳам
кўз қири билан уни зимдан кузатиб турарди — нигоҳлар кесишади. Жамолнинг юраги
жиз этди, қиз астагина томоқ қириб қўйди: пинҳоний шартнома тузилди, томонлар
пинҳоний шартномага имзо чекдилар... Жамол сўнгги бекатгача борди — қизни уйигача
кузатиб қўймади, фақат қайси бекатда автобусдан тушганини кўриб олди, холос. Жа-
мол қизнинг қанақа қўйлақда эканини ҳам эслаб қолмади, фақат унинг бурни учида,
учгинасида жимитдай холи борлиги хотирасига муҳрланиб қолди. Хол табиийми ёки
сунъийми, биллолмади. Балки, сиёҳ сачрагандир? «Ишқилиб, эртагача тўкилиб кетмаса
бўлди!»

Жамол эртаси кунни тонг-сахар уйғонди. Ер шари ўз ўқи атрофида бир маромда
айланарди. Вақт ҳавода муаллақ осилиб турарди. Соат кафгири норасида гўдагини —
сонияни оппоқ чойшабга йўргаклаётган эди; дунё гўзал эди, дунё мушфиқ эди. Жамол
каталакдай хонасига сигмай қолди — зудлик билан ишга отланди. Қуёш ҳали тоғлар
ортидан бош кўтармаган эди. Янги кун бошланди — бугун наврўз, бугун наврўзи олам!

Унгуруларда сакрайди оҳу,

Наъматақда савва — миттижон.

Қорликлардан сипқорилган сув

Дараларда уради жавлон.

Нигоҳимдан фақат сен пинҳон,

— Сен баҳорни соғинмадингми?¹

Шундай қилиб, календарь варақларида қайд этилмаган илоҳий байрам бошланди.

¹ Абдулла Ориповдан.

Улар танишдилар. Қизнинг исми Адила экан. Холи табиий экан: «Ўзимники», деди Адила ерга қараб.

Жамолнинг назарида, курраи замин чаппа айлана бошлади. Эҳтимол, шу тобда Сайхун билан Жайхун ҳам тескари оқаётгандир? Дарё ортидан ўқ товушлари эшитилмаётгандир?.. Хуллас, Ер юзасида нимадир, нималардир ўзгарса керак.

Дастлаб Жамол Адиллага нималар деганини, нималар тўғрисида сўраганини идрок этолмади. Адила кўзларини ердан узмасди. Юзма-юз тураверибди, бир-бирларига қарашолмади. Кимдир автобусга чиқарди, кимдир автобусдан тушарди... Улар сўзсиз-сўроқсиз Ботаника боғи томон йўл олишди.

— Ғалати бўлар экан,— деди Жамол.

— Нима?

— Капалак тутиб берайми?

— Капалак?

— Гербарий қилмайсизми?

— Гербарий?..

Адила юришдан тўхтади-да, бошини қия қилиб Жамолга қаради. Жилмайди. Жамол ҳам жилмайди: пинҳоний шартномага муҳр босилди. Сўнг:

— Боққа керамизми? — деб сўради Адила.

— Кирайлик.

Ботаника боғининг дарвозаси ланг очиқ эди. Ичкаридаги қоровулхонада ҳеч ким кўринмади. Қоровулхона айвонида қўшотар милтиқ осиглиқ турарди.

— Нимани кўриқлашар экан? — деди Жамол таажжубланиб.

— Капалакларни! — Адила Жамол томонга қия боқиб жилмайди.

Улар шилдир-шилдир сув оқаётган ариқча ёқасида тўхтадилар. Жамол Адиланинг паршон сочларини кафтлари орасига олиб ҳидлади. Ариқча қирғоқларидаги садарай-ҳонлар оҳишта-оҳишта чайқаларди.

— Фарғона узоқдами? — деб сўради Адила.

— Самолёт-учоқда бир соатлик йўл. — Жамол қизнинг сочларини қўйиб юборди.— Нима қилди?

Адила ариқчани ҳатлаб ўтди-да, ёлғизоёқ сўқмоққа қадам қўйди.

— Юрмайсизми? — деди у орқасига қарамай.

— Илгари Тошкент ҳам Қўқон хонлиги тасарруфида бўлган,— деди Жамол. У қадамини бир оз тезлатиб, Адиллага етиб олди.

— Илгари...— Адила чуқур уф тортди.— Тошкентга қачон келгансиз?

— Ҳарбий хизматдан сўнг. Уч йил бўлди.

— Нега ўрта мактабни битириб келмагансиз?

— Институтга киролмаганман.

— Пора бермаганмисиз?

— Олишмаган. Вакант ўринлар тўлиб қолган экан.

— Илгарироқ ҳаракат қилиш лозим эди. Ёки пулни аямаслик керак.

— «Ё остидан, ё устидан», денг. Сиз ҳам пора билан кирганмисиз?

— Йўқ. Бизнинг зўр танишимиз бор.

— Ким у?

— Биттаси-да.

— Билсак бўладими?

Адила юришдан тўхтадию сочларини бармоқларига ўраганча ўйланиб қолди. Сўнг:

— Фарғона узоқми? — деб сўради яна.

— Унчалик узоқ эмас. Ҳар ҳолда, Бухородан яқин. Нима, Фарғонага сира бормаганмисиз?

— Йўқ,— деди Адила ва йўлида давом этди.

— Ўзим олиб бораман,— деди Жамол чин дилдан.

Сўқмоқ бошида чаман-чаман гулзор кўринди. Ранг-баранг атиргуллар барқ уриб очилиб ётарди.

— Энди нима қиламиз? — деди Адила.

— Қайси маънода?

— Умуман, шунчаки айтяпман.

— Умуманми? — деди Жамол шўхчан оҳангда. Ва бир-бир босиб Адиллага яқинлашди.— Менга қаранг-чи! — Адила у томон ўгирилди, лекин кўзларини ердан узмади.— Кўзларимга қаранг деяпман! — Жамол қизнинг елкаларидан тутди. Адила Жамолнинг истагини бажо келтирди: воҳ! унинг кўзлари, унинг қуралай кўзлари жиққа ёш эди! Жамол бирдан каловланиб қолди.— Нима бўлди?

Адила индамай унга тикилиб тураверди. Жамол баттар каловланди, устки лабларида шода-шода тер пайдо бўлди.

— Сизга нима қилди? — деди Жамол Адиланинг елкаларини сиқимлаб.

Адила бош чайқади.

— Сўраманг,— деди пичирлаб.

—Нега?

— Сўраманг.

— Жамол Адиланинг холидан чўлп этказиб ўпиб олди. Сўнгра қизнинг ёшли кўзларидан ўпди.

— Кўйинг,— деди Адила шивирлаб.

Жамол қизни бағрига босди.

— Кўймайман,— деди Жамол Адиланинг қулоғига шивирлаб.— Эшитяпсизми, кўймайман!

— Ҳовуз бор экан,— деди Адила. У гулзор томонга қараб турарди.

Жамол Адилани бағридан бўшатиб, гулзорга юзланди: дарҳақиқат, гулзор ортида кўм-кўк ҳовуз мавжланиб турарди. Ҳовуз атрофига нақшин олмалар экилган эди.

— Олма териб берайми? — деди Жамол.

— Мумкинми?

— Тақиқловчи белги кўринмаяпти, демак мумкин! — Жамол Адиланинг елкаларидан кучган кўйи ҳовуз сари одимлади.

— Боғбон кўриб қолса-чи?

— Оламизму қочамизу ке-етамиз!

Жамол дарахтнинг айри шоҳига чиқди-да, тўрт дона олма узиб, тап этиб ерга сакради.

— Эй, секинроқ! — деди Адила кўрсатгич бармоғини лабига босиб.

— Марҳамат, Темирниёзов олмалари!

— Наманганнинг олмаси-ку! — деди Адила қошларини чимириб.— Ювиб беринг, илтимос.

Жамол ҳовуз ёқасига борди-да, энгашганча олмаларни сувга чайиб олди.

— Раҳмат,— деди Адила ва Жамол узатган битта олмани кирс этказиб тишлади — олманинг шарбати сачраб кетди.— Ўзингиз емайсизми? Ширин экан.

— Бир тишлаб берсангиз ейман.— Жамол битта олмани Адилага тутди: Адила олмадан бир тишлаб олди.— Оҳ! — деди Жамол олмани карс-курс чайнар экан.

— Ширинмикан?

— Бўлмасам-чи!

— Айтдим-ку!

— Айтдингиз, кейин-чи?

— Нима?

— Нима?

— Тушунмадим?

— Энди ўзим тишлаб олсам майлими?

— Ҳо-о! — Адила икки қадам орқага чекинди.

— Қочманг! — Жамол икки қадам олға босди, важоҳатини ўзгартирди.— Қочманг деяпман!

— Жим! — деди Адила қандайдир товушни диққат билан тинглаётган ҳолатда.— Эшитяпсизми, қаердадир бедани сайраяпти.

— Қоравулхонада шекилли.

— У ерда тўрқовоқ йўқ эди-ку?!

— Биз кўрмаган бўлсак ажаб эмас.

— Вой! — деди Адила сесканиб.

— Ҳа?

— Биров пойлаб турган бўлса-я!

— Ким?

— Биров.

— Биров?

— Ҳа.

— Нима бўпти?

— Сиз уларни билмайсиз.

— Кимларни?

— Уларни-да.

— Қоравулларними?

— Пойлоқчиларни.

— Пойлоқчиларни! — Жамол қаҳқаҳа отиб юборди.

— Юринг, кетамиз,— деди Адила жиддий тусда.

Жамол ҳам жиддийлашди.

— Ростдан ҳам пойлоқчилардан кўрқяпсизми?

— Кўрқяпман.

— Э-э, кўрқманг! Мевали дарахт одамлар учун экилади-да!.. Боз устига, олмани еб бўлдик: қани, олма ўғирлаганимизни исботлаб кўришсин-чи! Ҳеч қандай ашёвий далил йўқ. Қорнимизни ёриб кўришмас ахир!

— Турупи-чи?

— Бир ёқларга отиб юбордик — искович ит ҳам тополмайди. Ҳатто Шерлок Холмсни ёллаб келишса ҳам бекорга овора бўлишади, холос.

— Кеч бўлди, кетайлик.

— Юринг,— деди Жамол.

Улар ёнма-ён изларига қайтишди. Қош қорая бошлаган эди.

— Сўқмоқдан юринг, майсалар устида туфлигингизнинг изи қоляпти.

— Вой-бў-уй, юракдан ҳам берган экан-ку! — деб кулди Жамол.

— Қаерда турасиз? — деб сўради Адила.

— Бодомзорда.

— Ишчилар ётоқхонасида яшамайсизми?

— Жой тегмаган. Ижарада тураман.

— Кўпчиликми?

— Бир ўзим.

— Хўжайкангиз борми?

— Кампир. Қизиникида яшайди. Олой бозори атрофида.

— Ёлғиз яшаш яхши — ҳеч ким халақит бермайди.

— Унчаликмас.

— Мен негадир ёлғиз яшашни орзу қиламан.

— Умр бўйими?

— Умр бўйи.

— Энди-чи?

— Энди... билмадим.

Жамол Адилга ўғринча назар ташлади: қизнинг юзи сокин эди.

Улар асфальт йўлка бўйлаб «Ўзбек машинасозлиги» заводи томон боришарди.

Пастликдаги катта йўлдан зув-зув машиналар ўтиб турарди. Бирин-кетин темир йўлни кесиб ўтишди.

— Қачон кўришамиз? — деб сўради Жамол.

— Қачон кўришайлик?

— Ҳар куни.

— Ҳар куни иложи йўқ.

— Ишингиз кўпми? Уқиш оғирми?

Адила бир замон ўй суриб борди-да, сўнг:

— Гап унда эмас,— деди.

— Адресимни берайми, меҳмон бўп борасизми?

— Қайси кўча?

Жамол кўчанинг номини айтди.

— Нечанчи уй?

— Эллик олтинчи. Ёзиб берайми?

— Йўқ, хотирам дуруст. Сиздан илтимос, уй адресингизни ҳеч кимга айтманг, ёзиб ҳам берманг.

— Рашк бошландими?

— Шунақароқ.

— Агар шу пайтгача адресимни...

— Мен бугундан бошлаб деяпман.

— Хайрият, бир қошиқ қонимдан кечдингиз.

— Институтда адресингизни ёзиб олишмаганми?

— Уларга ётоқхонанинг адресини берганман.

— Яхши,— деди Адила мамнун бўлиб.

— Нимаси «яхши», сал тушунтириброк гапирсангиз бўлмайдимми?

— Бўлмайди!

— У-ў!

— Кўрқиб кетдингизми-а? Жиловингиз қўлдан кетяпти-да! — Адила кулиб юборди.— Сиз қизларни яхши билмайсиз, фақат адрес тарқатишни биласиз, холос.

— Тавба қилдим! — деди Жамол ҳазиллашиб.

— Ҳали кўп тавба қиласиз, шошмай туринг!

— Доим тайёрман!

— Будь готов!

— Всегда готов!

Бирданига кулиб юборишди.

— Хўп, мен кетдим.

— Кузатиб қўяман.

— Овора бўлманг.

— Йўқ.

— Кўрушгунча хайр.

— Хайр.

Адила катта йўл ёқасига борди-да, битта енгил машинага қўл кўтарди. Енгил машина тўхтади, ҳайдовчи узалиб орқа эшикни очиб:

— Қаёққа борасиз? — деб сўради.

— Бўпти,— деди Адила Жамолга ўгирилиб ва машинага ўтирди.

Бир мuddатдан сўнг машина ўрнидан илкис қўзғалди — ҳайдовчининг жаҳли чиқди шекилли. Адила ўтирган кўйи орқасига қарадио Жамолга қўл силкитди. Жамол қимир этмади: маъюсгина тикилиб тураверди.

У Бодомзорга қандай етиб келганини ҳам билмай қолди. Боғчадан, мактабдан қайтган болалар кўчани бошларига кўтаришиб копток ўйнашарди. Қўшни қиз Маъмура эса дарвозалари рўпарасига ичакда сув сепарди. У Жамол акасига бошини қимирлатиб салом берди.

— Жамол ака, эркин мавзуда иншо ёздим,— деди Маъмура ичакни ариқчага тўғрилаб.

— Қанақа мавзуда? — деб сўради Жамол. Тўхтади.

— «Бурун керакми?» деган мавзуда.

— Керак эмасмикан?

— Ўқитувчимизнинг айтишича, балиқлар қулоғи билан нафас олар экан.

— Хўш?

— Мен, агар одамзоднинг бурни бўлмаганда борми, у албатта қулоғи билан нафас олишни ўрганиб оларди, деб ёздим. Ҳамма нарса эҳтиёждан туғилади, тўғрими?

— Бурун бўлмаса хол қаерда туради?

— Қанақа хол?

— Жимитдай хол.

— Қулоқнинг солинчоғида ҳам тураверади. Мана, турибди-ку! — Маъмура қулоғининг солинчоғини ушлаб кўрсатди.

— Холинг борми?

— Бор, — деди Маъмура қиқирлаб.

— Нега куляпсан?

— Шунчаки.

— Сирға тақсанг холинг кўринмай қолмайдими?

— Кўринмай қолади. Шунинг учун ҳиндларга ўхшаб бурнимга сирға тақаман.

— Тешиги борми?

— Йўқ. Қистириб қўяман.

— Нафасинг бўғилиб қолмайдими?

— Қулоғим билан нафас олишни ўрганиб оламан-да, вой!

— Беҳазилми?

— Чин пионерлик сўзим!

— Ие, ҳалиям комсомолга ўтганинг йўқми?

— Келаси йили ўтаман.

— Мен сени катта қиз деб юрардим. — Маъмура уялинқираб ерга қаради. — Бўпти.

— Уйга кириш.

— Раҳмат. Китоб ўқишим керак.

Жамол чўнтагидан калитини олди-да, қулфни очди: остона ҳатлаб ичкарига киришдан аввал Маъмура томонга беихтиёр кўзи тушиб қолди; Маъмура ҳамон унга тикилиб турарди, ғамгин эди.

— Ҳа? — деди Жамол. Юраги шиғ этди.

— Шунчаки.

Жамол ичкарига кирди. Эшикни оҳиста ёпди. Димоғига гуп этиб тамаки ҳиди урилди. Нимқоронғи хонанинг бурчакларида сувараклар тизилишиб туришарди — Жамол лампочкани ёқиши билан улар тумтарақай бўлиб қочди. Тахтапол узра сочилиб ётган китобу дафтарлар орасидан суваракларнинг бошлари кўриниб қоларди. Жамол бирпас серрайиб турди-да, сўнг энгашмасдан оёғидан туфлисини ечди ва йиғма каравотга ўзини ташлади. Чалқанча ётган кўйи киссасидан сигарет олиб тутатди.

Жамол ижарага олган ушбу хона аслида дарвозахона эди: уй эгаси ит боқиш мақсадида дарвозани кўчириб, ўрнига пасха урган, кейин пахсани ойболта билан кесиб эшик-дераза ўрнатган. Маъмуранинг айтишича, дастлабки йили хонадон соҳиби битта қоқоқи ит сақлаган экан. Лекин кузак пайти тегишли идорадан битта вакил келадио итни пақ этказиб отиб, ўлигини аравага юклаб кетади. Кўп ўтмай уй хўжаси ҳам вафот этади ва жасадни қабристонга элтиб кўмадилар. Шундай қилиб, кампир бева қолади. У анча вақтгача қўни-қўшниларида ўпкалаб юради: «Агар шулар чақимчилик қилишмаганда, мен ёлғиз қолмасдим — итим мени кўриқлаб ётарди». Охири Олой бозори яқинидаги кўп қаватли уйда яшайдиган қизиникига кўчиб кетади... Жамолга бу уйда ижарада туришни Маъмуранинг дадаси таклиф этган. Улар заводда бирга ишлайдилар. Шунақа. «Илойим кўз тегмасин-у, Маъмура бамаъни қиз бўляпти».

Жамол чўчиб уйғонди: кўча бошида ахлат ташийдиган машина тинмасдан дудутларди. Чорраҳадан челақларнинг даранглагани, ахлат юкловчи йигитнинг дўнғиллаган товуши эшитилди — биров ахлатни ерга тўкиб юборди шекилли.

— Ҳайда! — деди ахлат юкловчи йигит зардали оҳангда.

Машина кучаниб ўрнидан қўзғалди.

Одамлар уй-уйларига тарқалишди, ғўнғир-ғўнғирлар тинди.

Биров дераза остидан астагина томоқ қириб ўтди. «Ким бўлдийкин?» деди Жамол ўзича. Лекин ўрнидан туришга эринди.

Учлари томга тегиб турган гилос шохларида чумчуқлар чуғурлай бошлади. Аллақерда ҳаққа сайради. Шу пайт кўчадан пап этган қисқа сигнал товуши эшитилди. Жамол ўрнидан сапчиб туриб, деразадан мўралади: «ГАЗ-24»нинг орқа ўриндигидан «хўжайка» тушмоқда эди. Жамол апил-тапил кийиндию ташқарига — ҳовлига чиқиб кетди. У хонасига қайтиб кирган маҳали кампир деразани зўр бериб тақиллатларди.

— Ҳозир! — деди Жамол сочиққа юзини артар экан.

— Отинг ўчгур, уйдамансан? — деди кампир хирилдоқ товушда.

— Уйдаман, бувижон, уйдаман! — Жамол шоша-пиша эшик зулфинини туширди. Остонада кампирни ўн-ўн икки яшар қизалоқ қўлтиқлаб турарди.

— Хуш келибсиз, бувижон! — деди Жамол қўлларини кўксига қовуштириб.

— Шўттамининг, отинг ўчгур!

— Шўттаман, шўттаман.

Кампир инқиллаб-синқиллаб ичкарига кирди ва йиғма каравотнинг бир четига омонатгина ўтирди.

— Қани, илоҳо омин! — Кампир фотиҳага қўл очди. — Шу ерда яшаб ўтган барча азизларнинг жойи жаннатда бўлсин, оллоҳу акбар!

— Илойим, умрингиз узоқ бўлсин!

— Аҳволинг яхшими, отинг ўчгур?

— Бирнави, бувижон, бирнави.

— Қийналмаяпсанми?

— Худога шукр.

— Фарғонага қачон бординг? Кампирга хат ёздингми?

— Уйга борганимга анча бўлди. Лекин ҳар куни энамга хат ёзиб турибман.

— Тез-тез хат ёзиб тургин. Бу ерда лаллайиб юравермай, кампир ўртоғимдан хабар олиб келгин. Хўпми?

— Хўп бўлади.

— Пулинг борми?

— Бор. Мана, ҳозир! — Жамол ёстиқ жилдида асраб қўйган учта ўн сўмликни олиб, кампирга узатди.

Кампир бармоқларини ҳўллади-да, пулни уч марта санаб кўрди. Сўнг пулларни буклаб-буклаб сийнабандигами, сийнабандига ёпишиб турган «ўғри чўнтаги»гами солиб қўйди.

— Бувижон, чой дамлаб берайми? — деди Жамол юзини четга буриб.

— Кекса одамнинг ҳамёни ҳам бўш бўлиб қолар экан, отинг ўчгур...

Шолча устида тиз чўкканча «Қобуснома»ни варақлаётган қизалоқ кулиб юборди.

— Нега куласан, отинг ўчгур?! — деди кампир қизалоққа ўдағайлаб.

— Неварангизми? — деб сўради Жамол. Кампир боши билан тасдиқлади.

— Тарғил мушук болаламадимми?

— Болалабди шекилли, ҳовлида битта мушукбола юрибди.

— Битта, холосми?

— Битта. Бошқасини кўрмадим. Оппоқ — булутга ўхшайди.

— Чарчабди. Энди туғмайди. Улади. Улса, ўлигини ҳовлига кўмиб қўйгин. Деворнинг тагидан гўр кавлагин.

— Хўп.

— Уйланмадингми?

— Йўқ ҳали.

— Қишлоғингдан улангин, шаҳарнинг қизлари бўлмайди — бузилиб кетган. Уйлансанг, хотинингни шу ерга олиб келавер — пайпоқ-майпоғингни ювиб бериб ўтиради.

— Бўпти.

— Ё бисмилло! — Кампир ўрнидан турди. — Қани, қўлтиғимга кир-чи! — деди у неварасига. Невара кампирнинг қўлтиғига кирди.

— Хайр, бувижон!

— Уёқ-буёғингни йиғиштириб ўтиргин. Ўтирган жойингни қара, отхонага ўхшаб кетибди-ку, отинг ўчгур!

— Ҳозир йиғиштириб қўяман, бувижон.

Жамол кампирнинг орқасидан кузатиб чиқди. Машинада газета ўқиб ўтирган ҳайдовчи Жамолга хўмрайиб қараб қўйди. Кампир инқиллаб-синқиллаб орқа ўриндиққа чўкиши билан машина ўрнидан шитоб қўзғалди.

— Аслида, кампир ҳам ўз қизиникида ижарага туради, — деди биров.

Жамол қўшни дарвозасидан мўралаб турган майкачан кишини кўрди: у Маъмуранинг дадаси эди.

— Ассалому алайкум, Розик ака! — деди Жамол ва жадал бориб қўшнисини билан сўрашди.

— Уйга киринг, чой ичамиз.

— Қўллуқ. Иш вақти бўлиб қолди.

— Мен бу ҳафта иккинчи сменада ишлайман.

— Хўп бўлмасам.

— Кирмайсизми?

— Бошқа пайт.

Жамол изига қайтди. Хонасига кирдию полда ётган «Қобуснома»нинг очиқ варағига кўзи тушди: «Уйланиш тўғрисида».

«Искандардан сўрабдилар:

— «Нима учун фалончининг қизига уйланмаяпсан? Ахир у бениҳоя гўзал — сенга муносиб-ку!»

Искандар жавоб берибди:

— «Бутун оламни ўзига бўйсундирган жаҳонгир битта ожизанинг пойига бош уриб ўтирса, уят бўлмайди?»

Орадан бир ҳафта ўтди. Адиладан дарак бўлмади. Жамол уни йўл-пўлда ҳам учратмади: «Йўлда топишганлар йўлда ажраладилар».

Умидсиз кунларнинг бирида кимдир деразани чертди. Жамол ўзи билан ўзи шахмат ўйнаб ўтирган эди. Бирдан хушёр тортди, лекин қулоқларига ишонмади. Яна бир оз кутди. Сабри чидамай, югуриб бориб эшикни очди: гилос остида Маъмуранинг укаси Душан ийманибгина унга термилиб турарди.

— Деразани ким тақиллатди? — деб сўради Жамол.

— Мен эмас, — деди Душан лабларини тишлаб.

— Ёлғон гапиришни ҳам ўрганиб олдингми?

— Адамга айтмайсизми?

— Нима ишинг бор?

— Музқаймоқ егим келяпти.

— Еявер, ош бўлсин!

— Майда пулим йўқ.

— Берайми?

Душан фақат бошини эмас, бутун вужудини қимирлатиб тасдиқ ишорасини билдирди. Жамол ўзини тутолмай кулиб юборди.

— Оббо бойвачча-ей, майда пули йўқ эмиш! Қанча керак?

— Ун тўққиз тийин.

— Қаерда сотяпти?

— Каппонда.

— Каппонда?

— Ўша ерда кўчма дўкон турибди.

— Менга қара, сенга ўзбекча гапиришни ким ўргатган-а?

— Ўзим, — деди Душан эгнини қисиб. — Ўзим ўзбекман-ку!

— Яша, азамат! — Жамол боланинг елкасига қоқиб қўйди-да, қўлига қирқ тийин тутқазди.

— Ун тўққиз тийинми? — деб сўради Душан.

— Санашни билмайсанми?

— Ўнгача санашни биламан, холос.

— Неччига кирдинг?

— Бешга тўлдим.

— Эҳ-ҳе, оғайничалиш, бундай суръатда савод чиқарадиган бўлсанг борми, минггача санашни ўрганиш учун камида беш юз йил яшашинг керак!

— Сиз минггача санашни биласизми?! — деди Душан ҳайратланиб.

— Кўзимни юмиб туриб санаб ташлайман.

— Зўр экансиз! Манави неча тийин? — Душан кафтини очиб бояги тангаларни кўрсатди.

— Қирқ тийин. Иккита музқаймоқ беради. Биттасини Маъмурага олиб келиб бергин. Айтмоқчи, Маъмура нима қияпти?

— Йиғлаяпти.

— Йиғлаяпти?

— Ҳа.

— Нега?

— Битта масалани сираям жавобига тўғри чиқара олмаяпти.

— Жиннивой-ей!.. Майли, сен музқаймоқ олиб келавер-чи, унгача юпаниб қолар.

— Энди юпанмайди. Адам уйда йўқ — қидириб кетган.

— Сен айтгин, йиғламасин — уят бўлади.

— Бўпти, — деди Душан ва тангаларни маҳкам сиқимлаганча «Каппон» томон югуриб кетди.

Қўшни ҳовлидаги ёнғоқ شوҳида тинмай ҳаққа сайрарди.

Жамол худди қафасга қамалган Турон йўлбарсига ўхшарди: бошини қайси деворга уришни билмасди, чангалига илинган буюмни нимта-нимта қилиб ташламоқчи бўлар-

ди — эшик зулфинини зарб билан суғуриб олди, бир мушт тушириб хонтахта ўртасини тешиб қўйди... Кўзлари билан яна ниманидир қидира бошлади. Лекин кўзига ҳеч нарса кўринмади. Шаҳд билан ҳовлига чиқиб кетди. Бошини совуқ сувга чайиб келди. Йиғма каравотга ўзини ташладию бирпас кўзларини юмиб ётди.

Хув анави мажнунтол остида Адила пайдо бўлади, буй кўрсатади. Унинг соясига майсалар эгилиб-букилиб салом беради, муаттар сочларини атиргул тиканлари тортқилайди, мўъжаз холини дайди еллар силаб-сийпалайди — Жамол бўлса, ўша елларни тўйиб-тўйиб искайди, симиради, қулочини кенг очиб... елларни бағрига босади. Оҳ! Наҳотки у рўё бўлса? Наҳотки у ширин бир туш? Наҳотки ҳаммасини унутган бўлса?

Унутиш мумкинми?.. Йўқ, йўқ, йўқ!

«Жавобингизни ўзимга айтасиз. Жавобингизни ўз қулоқларим билан эшитишим керак. Сиз айтасиз, мен эшитаман — ўртамазда бегона бўлмайди».

Бас, топди: талабнома беради! Ишқилиб, бояқишнинг капалаги учиб кетмасмикан? Қизлар ёлғон бўлса-да, ширин гапнинг гадоси бўладилар. Жамол билмасдики, Адила ҳам Оврўпо мақомидаги қизларнинг биттаси эди.

«Олдиндан бир гапни таъкидлаб қўймоқчиман: билиб қўйинг, мен дунёда иккита нарсадан ҳазар қиламан — ҳам янгилик сарқитидан, ҳам бировдан қолган сарқитдан!» Чамаси, Жамол садақа бериш лозим эканини хаёлига ҳам келтирмасди. У ширакайф эди гўё.

У шаҳд билан ўрнидан турдию хонтахта ёнига бориб тиз чўкди ва хат ёзишга тутинди. «Тўхтовсиз Адилага топшираман», деди ичида.

«Адила бону!»

Хулласи калом, иқрорман — гуноҳим бўйнимда. Лекин зинҳор-базинҳор Сиздан «амнистия» сўрамоқчи эмасман: тагин ночорликдан менинг ҳузуримга бош уриб келди, деб ўйламанг. Тўғри, сиздан сал-пал истиҳола қиламан. Ҳайиқаманми-ей. Ишқилиб, сал шунақароқ ёки шунақага сал яқинроқ.

Келинг, гапни шиминқанддай чўзиб ўтирмайин: муддао шуки, агар лозим топсангиз — менга турмушга узатилинг. Сўнги сўзим дилингизга оғир ботмасин — янглишмасам, таомил шунақа шекилли. Ахир ҳаммамиз мусулмонмиз. Розиликни ота-оналар берадилар, фарзандлар эса ўз бурчларини адо этадилар, холос. Яъни, розилик берилишига ё имкон яратадилар ёки совчиларнинг «йўлларига чим босиб, ўтказгани қўймадилар». Биз томон Сизнинг турмушга узатилишингизни ўтиниб-ўтиниб сўрайди. Ва келгусида ҳеч қандай зўравонлик воситалари ҳаракатга солинмайди. Тақдирга тан беради, вассалом. Сир эмаски, зўравонлик — тенг ҳуқуқли Иттифоқ ройишларига мутлақо зиддир. Қисқаси, каминанинг билганлари шу. Сиз ҳам билишингиз лозим бўлган жиҳат эса будир:

«Мен сендай мезбонни топмоғим гумон,

Сен ҳам тополмасан мендай меҳмонни».

Қўрқитаётганим йўқ, бафуржа ўйлаб кўринг. Лекин қатъий бир ҳукм чиқарингиз ва бу ҳукми ўзгартиришга ҳеч қандай имкон қолдирмангиз. Ҳозир ҳаммасини — ҳар қандай вақти кечириб олиш мумкин. Зеро, Сизнинг ҳукмингизни, қарорингизни табиий бир ҳол деб биламан (ҳартугул, ўзимни ўзим еб қўймасман). Кейинчалик эса, бу Иттифоққа путур етказиши мумкин бўлган зиғирдай оғмачиликни ҳам, зиғирдай либералликни ҳам, «болаларча сўллик касали»ни ҳам асло ҳазм қилаолмайман — кечирмайман. Айни чоқда камина қулингиз томонидан йўл қўйиладиган ва Бутуниттифоққа (қандай Иттифоқ назарда тутилаётгани маълум бўлса керак) зимдан пишанг берадиган зиғирдай либералликни ҳам ҳар қандай «касал»ни Сиз ҳам абадул абад кечирмасангиз ажаб эмас, деб ўйлайман. Шунинг учун камина таклиф этаётган «сулҳ-шартнома»ни қайсидир бир томоннинг ҳақ-ҳуқуқларини поймол этадиган адолатсиз «битишув» мазмунида тушунмасангиз муқаддас ҳосил бўларди. Келинг, бир-биримизни лақиллатмайлик — аввалбошдан ростгўй бўлайлик.

Овмин, қўша қарийлик! (Яхши ният — ярим давлат, дейдилар).

Илова: ушбу нома Сиз ёқдан ўқилгач ва унинг маъноси Сизнинг шуурингизга кўчгач, бул қоғоз ўзининг асл қимматини йўқотурки, ҳеч иккиланмай уни ёқиб юборсангиз борми, нариги дунёда бир мисқол савоб олгайсиз, деб қўлим қўйдим (Имзо)».

Жамол хатга сўнги нуқта қўйди-да, сигарет тутатди ва мактубни шошилмасдан ўқиб кўрди, баъзи бир имло хатоларини тузатди, лекин назарида ғализ туюлган жумлаларга тегмади, фақат охирига: «Хатоси бўлса, кечиринг», деган одатий иборани тиркаб қўйди, холос.

«Чакки эмас, — деди Жамол мийиғида кулганча. — Кесатиқларим андак меъёридан ошиб кетибди-ю, лекин чакки эмас! Муҳими — асосий гап айтилган: мен Адилага уйланмоқчиман...»

Жамол елкасидаги зил-замбил юкдан қутулгандай енгил-енгил нафас олди. Шолчага чўзилди, мириқиб эснади. У шанба ёки якшанба куни Адилани ернинг остидан бўлса ҳам топиб, ушбу мактубни қўлга топширишга қарор қилди. Шанба ёки якшанба... бугун пайшанба — жума оқшоми, тонг отса, атиги бир кун қолади.

Адила жума куни кечкурун ташриф буюрди. Жамол ўқишдан қайтиб, пешоб қилиш учун ташқи ҳовлига чиқиб кетган эди. Юз-қўлини ювиб, елкасидаги сочиққа артина-артина хонасига қайтиб кирса, йиғма каравотида Адила «Қобуснома»ни варақлаб ўтирибди.

— Салом! — деди у ўрнидан туриб.

— Қандай кирдингиз? — деди Жамол қизнинг қўлини сиқар экан.

— Вуй, оғриди! — деди Адила афтини буриштириб ва қўлини тортиб олиб, силтай бошлади.

— Эшик очиқ қолган эканми?

— Тақиллатсам ҳеч ким товуш бермади, чироқ ёниб турибди. Зарб билан бир тортган эдим, очилиб кетди — зулфини зўрға илиниб турган экан.

— Майли, тузатиб қўяман. — Жамол сочиқни бурчақда турган китоб уюмига қаратиб отиб юборди. — Утиринг, нега қараб турибсиз?

Адила каравотга ўтирди. Оғзини очмай жилмайди.

— Роса чекар экансиз-а?

— Тамаки — менинг овунчоғим.

— Соғлиқни ҳам ўйлаш керак.

— Дарагингиз йўқ?

— Практикада бўлдик.

— Қаерда?

— Туркистонда.

— Туркистонда?

— Аҳмад Яссавийнинг мақбарасини таъмирладик.

— Нураяптимиқан?

— Йў-ўқ, чангларини артиб қўйдик, холос.

— Зиёратчилар кўпми?

— Дунёнинг одами ўша ерда. Мавританиядан ҳам келишибди.

— Арабларми?

— Оқ танлилар.

— Ишқилиб, мусулмонларми ахир?

— Албатта.

— Неча кун бўлдиларинг?

— Бир ҳафта-ўн кун.

— Аниқроғи?

— Эсимда йўқ. Кейин уч кун уйдан чиқмай ҳисобот ёздим.

— Консерва еймизми?

— Ниманики?

— Балиқ. Тинч океанида тутилган.

— Узоқ Шарқдами?

— Магаданда. Менинг бувам ҳам Магаданда йигирма беш йил... хизмат қилган.

Кейин Ёқутистонга жўнатишган.

— Ҳарбий кишимми?

— Ҳа... Истеъфодаги қўрбоши. Ватанпарвар.

— Ватанпарвар?

— Қирчиллама йигитлик даврида, қирқ даражали совуқда, оч-наҳор, юпун юриб қирқ йил хизмат қилган инсон ватанпарвар бўлмайдими?

— Ҳаётми?

— Ҳаёт.

— Менинг аммам Ёркентда-яшайди.

— Уйғуристондами?

— Хитойда. Инқилобдан кейин кўчиб кетишган экан.

— Поччангиз ҳам...

— Поччамни 1929 йили отиб ташлашган.

— Ким?

— Аниқ билмайман, ҳар хил гаплар юради.

— Ҳаёт шунақа экан-да, жин урсин!

Жамол каравот остидан икки банка балиқ консервасини олди-да, хонтахта устига қўйди. Дастурхонга ўроғлик турган буханкага пичоқ уриб кўрди, лекин пичоқ ўтмади — буханка қотиб қолган эди. У нонни қўли билан ушатди.

— Мағзи бозланиб қолибди. Бўлаверадими?

— Зиёни йўқ.

— Мен ҳозир газга чой қўйиб келаман.

— Сиз ўтиринг, мен ўзим қўйиб келаман.

— Сиз чойгумни тополмайсиз. Ўзим ҳам қаердалигини аниқ билмайман. Бу уйда қачон чой қайнатиб ичганим ҳам эсимда йўқ.

Жамол пиёлаларни олдию йўлакка чиқди. Адила яна «Қобуснома»ни қўлига олди.

Дам ўтмай, пиёлаларнинг сувини сирқитган кўйи Жамол хонага қайтиб кирди. Хонтахта ёнига тез чўкканча консервани оча бошлади.

— Очгич йўқми? — деди Адила китобдан бошини кўтармай.

— Бор.

— Пичоқ ўтмас бўлиб қолади.

— Ўзи ўтмас. — Жамол дастурхон қатидан очгични топиб, консервага урди.

— «Қобуснома» қизиқ китоб экан.

— Ўқимаганмисиз?

— Эшитганман. Қизлар айтиб беришган эди.

— Едлаб олишган эканми?

— Шунақа шекилли.

— Зўр-ку!

— Зўр-да!

— Сиз ўқиманг. Буни аламзада одам ёзган: бошидан-охиригача миш-миш, ёлгон.

Ишонарсиз.

— Ишонарсиз?

— Сал эви билан-да! Гўё қадимги замонларда аёл зотидан ёвузроқ душман бўлмагандай.

Адила китобни ёпиб, полга ташлади.

— Чой қайнагандир, дамлаб келайми?

— Ўзим чиқаман. Қани, буёққа ўтиринг-чи! — Жамол консерва банкасига иккита темир қошиқни суяб қўйди ва: — Мен ҳозир, — дедию йўлакка чиқиб кетди. Сўнг дарҳол изига қайтди. — Қанақа чой ичасиз? — деб сўради йўлакни тўсиб турган духоба пардани қия очиб.

— Бари бир, фарқи йўқ.

— Бизда кўк чой ичишади.

— Майли, анъана бузилмасин, — деди Адила кулумсираб.

Жамол пахта гулли чойнакка чой дамлаб келди.

— Эртага бўшмисиз?

— Келинг, мен қуяман. — Адила чойнакни олдига суриб олди-да, пиёлаларга чой қуйиб қайтарди. — Нимаиди?

— Кинога борамиз.

Адила кулиб юборди.

— Қизиқмайман. Кино — бекорхўжаларнинг эрмаги.

— Олинг, емабсиз-ку?

— Оляпман.

— Тўғри, — деди Жамол. У қошиғи билан консервани аралаштириб қўйди. —

Бўлмасам, нима қиламиз?

— Ўзингиз бориб кино кўриб келасиз.

— Э-э, бормайман! Мен шунчаки Сизнинг кўнглингиз учун айтдим, холос.

— Мен унғача хонангизни йиғиштириб, кир-пирларингизни ювиб қўяман.

Жамол нон чайнашдан тўхтаб, Адилага синчков назар солди.

— Ҳазиллашяпсизми?

— Нега энди, — деди Адила қошларини чимириб.

— Ўзим йиғиштираман. Мен ҳарбий хизматда юрган пайтим ҳатто «старик»ларнинг пайтаваларини ҳам ювиб, дазмоллаб берардим.

— Ҳеч жаҳонда пайтава ҳам дазмолланар эканми?

— Мажбур қилишарди-да, ярамаслар!

— Ҳа-ҳа, шунақа демайсизми! — Адила қўли билан оғзини тўсганча кулиб юборди.

— Тун бўйи ухлатишмасди, устма-уст қўйилган табуретканинг устига чиқариб қўйишиб, тонггача — то товушим битиб қолгунча ашула айттиришарди.

— Қанақа ашула?

— Билганимни айтаверардим. Манавини айтасан деб қисташмасди.

— Сиз қайси ашулани айтардингиз?

— «Воҳай бола»ни... Саф тортиб кетаётганимизда ҳам, айниқса, ротамиз старшинаси бизни бошқариб бораётган бўлса, яна-тагин «Воҳай бола»ни айттиришарди. Ўзлари ҳам жўр бўлиб туришарди. Бечора старшинамизнинг сочлари тикка бўлиб кетарди. У қайта-қайта: «Ашула айт!» деб қичқираварарди, биз яна «Воҳай бола»ни бошлайверардик. У бизни турган жойимизда роса югуртирарди, ўпкамиз оғзимизга тиқилиб қоларди... «Старик»лар старшинамизни ёмон кўришарди. Биз бўлсак, старшинадан кўра, кўпроқ «старик»лардан кўрқардик.

Адила жиддий тортиб қолди.

— Ростданми? — деб сўради у ишонқирамай.

— Э-э, нимасини айтасиз, падарига лаънат!

— Мен бўлсам, саф тортиб юрган аскарларни кўрсам завқланаман.

— Сафнинг охирида юрсанг — яхши, ўртасигами, бошигами тушиб қолсанг борми, ҳар қадамда бир тепки ейсан.

— Ордона қолсин!
Жамолнинг бармоқлари титрай бошлади, утски лабида реза-реза тер пайдо бўлди.
— Ҳа, майли. «Қирқ йилда бир марта эшак ўйин», дейдилар.
— Қўйинг, ўшаларни эсламайлик, Чойингизни ичинг, совиб қолди.
— Сиз мушукболани яхши кўрасизми?
— Йўқ. Кучукни «куч-куч» деб орқамдан эргаштириб юришни яхши кўраман.
— «Пиш-пиш» десангиз, мушук ҳам орқангиздан эргашиб юраверади.
— Мушук дарров суйкала бошлайди.
— Кучук-чи, доим думини ликиллатиб турмайдими?
— Думи бўлгандан кейин ликиллатади-да, лекин асло суйкалмайди.
— Ғурури йўл бермаса керак.
— Эҳтимол.
— Демак, бугун қоласиз-а?
— Қолайми?
— Бемаҳал бўлиб қолди-ку.
— Кузатиб қўймайсизми?
— Кузатиб қўяйми?
— Албатта.
— Э-э, йўқ, гаплашиб ётамиз.
— Уят бўлади.
— Уят бўлмайди.
— Нимани гаплашамиз?
— Гап кўп. Мен сизга хат ёзиб қўйганман, ўқийсиз. Агар бугун келмаганингизда,
ўзим элтиб бермоқчи эдим.
— Биз келишган эдик-ку?
— Нимага?
— Мен сизни ўзим топаман, демаганмидим?
— Деганидингиз.
— Бўпти-да!
— Барибир излаб борардим.
— Мени излаб юрманг.
— Нега?
— Бекорга овора бўласиз, тополмайсиз.
— Топардим.
— Топардингиз?
— Ҳа-да.
— Ишонинг гапимга, мени излаб юрманг, тополмайсиз. Аксинча, бир умрга йўқо-
тиб қўйишингиз мумкин.
— Мумкин?! — Жамол мийиғида кулиб қўйди.
— Кулманг, — деди Адила маъюс. — Кулгили гап айтганим йўқ.
— Кулгили эмасми?
— Рост айтдим.
— Ажабо, — деди Жамол ўрнидан турар экан.
— Емайсизми? — деб сўради Адила консервага ишора қилиб.
— Тўйдим.
— Еб қўйинг, исроф бўлади.
— Мушукка берамиз.
— Мушугингиз борми?
— Шу ўйники. Болахонадами, қай гўрда яшайди.
— Дастурхонга фотиҳа қилмадик-ку?
— Кечирасиз, — деди Жамол ва қайтиб ўрнига ўтирди.
Улар индамасдан юзларига фотиҳа тортишди.
— Раҳмат, — деди Адила.
— Агар мен сизнинг келишингизни билганимда..
— ...рўза тутиб ўтирмасдим, денг.
Жамол консерва банкасини кўтариб ташқарига йўл олди.
— Шошманг, менга сув-пув, тоғора-моғоралар қаерда эканини кўрсатиб қўйинг, —
деб Адила ҳам ўрнидан кўзгалди.
— Юринг, — деди Жамол.
Ойдинда она мушук қордай оппоқ боласини ялаётган экан, ташқи эшик ғийқ этиб
очилиши биланоқ у гулзорга кириб кетди. Боласи ёлғиз қолди.
— Кўрдингизми? — деди Жамол мақтангиси келиб.
— Ширинлигини қаранг!
— Сиз яна ёмон кўраман дейсиз-а!
— Мен хаёлимга келган гапни айтган эдим, холос. Мушук боқиб кўрмаган бўлсам,
нима қилай!
Гулзорда она мушук миёвлади. Унга жавобан боласи ҳам миёвлади.

— Ма, пиш-пиш-пиш! — Мушук бола Жамолнинг олдига югуриб келди. Жамол консерва банкасини ерга қўйган заҳоти мушукбола банкага тумшугини тикди. Жамол унинг юнгларини силади.

Адила ҳам Жамолнинг ёнига чўнқайиб ўтирди.

— Қани, мен ҳам бир силай-чи, — деди Адила. — Қочиб кетмайдими?

— Йўқ, ҳозир оёғингизни ялай бошлайди. Бир оз қорнини тўйдириб олсин, кейин кўрасиз.

— Вуй, мунча яхши! — Адила мушукболани сийпалади.

— Қалай!

— Энаси нега келмаяпти? Ахир консервани боласининг ўзи еб қўяди-ку! — Адила гулзор томонга назар ташлаб қўйди. — Ма, пиш-пиш-пиш!

— Мен ҳозир бутунини олиб чиқаман. — Жамол ичкарига кириб кетди.

Шу пайт она мушук гулзордан чиқиб келди-да, Адиланинг оёқларига суйкалди: «Миёв».

— Ҳа, чидолмадингми? — деди Адила она мушукка қараб. — Ҳозир сени ҳам меҳмон қиламиз. Балиқни яхши кўрасанми?

«Миёв», деди она мушук.

— Қорнинг очми?

«Миёв».

— Нега боланг билан емиш талашмаяпсан?

«Миёв».

— Мендан уяляпсанми?

— Энаси қаёққа кетди? — деб сўради Жамол остонада туриб. У янги консерва банкасини олиб чиққан эди.

— Мана, мен билан гаплашиб ўтирибди.

— Қани? — Жамол Адиланинг ёнидан айланиб ўтди. — Ие, тил топишиб олиб-сизлар-да! — Жамол банкани она мушук олдига қўйди. Лекин мушук емишга қайрилиб ҳам қарамади.

— Нега емаяпти? — деб сўради Адила.

— Билмасам, ўзидан сўранг, — деди Жамол.

— Нега емаяпсан? — деб сўради Адила она мушукдан.

«Миёв», деди она мушук.

— Нима деяпти?

— «Миёв» деяпти, — деди Жамол.

— Бу нима дегани?

— Буми... Эсимда йўқ. «Изоҳли луғат»ни қараб кўриш керак.

— «Изоҳли луғат»да борми?

— Бўлиши керак. Унда ҳамма сўзнинг изоҳи берилган, — деди Жамол ишонч билан.

— Юринг. Айтмоқчи, ҳозир, — деб Жамол обдастада қўлини чайди-да, Адиллага ўгирилиб: — Қўлингизни ювасизми? — деди.

— Ўзим юваман.

— Келинг энди!

Жамол Адиланинг қўлига сув қуйиб турди.

— Водопровод йўқми? — деб сўради Адила.

— Сув қувурими? — деб такрорлади Жамол. — Бор. Ҳаммаси бор. Ваннахонада.

— Ваннахона қаерда?

— Ичкарида, йўлакнинг охирида.

— Иссиқ сув ҳам борми?

— Бор. Чўмиласизми?

Адила бошини чайқади.

— Кетдик.

Бирин-кетин ичкарига киришди.

— Анави томонда, — деди Жамол эшигига душ остида ювинаётган болакай тасвири туширилган лавҳа ёпиштирилган хонани кўрсатиб.

Сочиқнинг икки томонидан тутишган кўйи қўлларини артишди. Сўнг Жамол токчадан «Ўзбек тилининг изоҳли луғати»ни олиб Адиллага узатди. Адила каравотга ўтирди-да, китобни очди.

— Биринчи жилдми?

— Биринчи жилд.

— «М» «л»дан кейин келади.

— «Алифбе»ни ёддан биласизми?

— Ёддан билмасам ҳам, лекин «л»дан кейин «м» келишини биламан.

— Бор экан, — деди Адила луғат варақлашдан тўхтаб. — Мана!

— Уқинг-чи!

— Изоҳини беришмабди-ку... «Миёв» айнан «мушук» дегани экан.

Суратни Х. Зиёхонов чизган.

— Топган гапларини қаранг: «мушук» эмиш! Сўзнинг мазмунини тушунишмаса, нима қилишарди «изоҳ» чиқаришиб!

— Қизиқсиз-а, ахир бу китоб мушуклар учун чиқарилмаган-ку!

— Ҳеч бўлмаса, битта мушукни таҳрир ҳайъатига аъзо қилиб олишса, асакалари кетармиди! — деди Жамол товушига зўраки жиддий тус бериб.

— Ҳа-я! — деди Адила кулумсираб. Сўнг луғатни ёпиб, хонтахта устига ташлаб қўйди.

— Жой солайми? — деди Жамол хонтахтани бир четга суриб.

— Сиз каравотда ётасизми?

— Бирга ётмаймизми?

— Нима!!! — Адиланинг кўзлари олайиб кетди.

— Ҳазиллашдим-э!... Кўнгил учун ҳам таклиф этиб бўлмайдимми?!

— Сиз каравотда ётасиз! Қимир этмай ётасиз! Агар каравотнинг «ғичир» этган товушини эшитсам, бўлди — шартта ўрнимдан тураману чиқиб кетаман.

— Бўпти. Аммо каравот эски — даққионуздан қолган, йўталсам ҳам ғичирлайве-ради-да!

— Йўталишингиздан аввал мени огоҳлантириб қўясиз.

— «Йўталяпман» деб-а?

— Ҳа-да.

— Оббо, ундан кўра ўзингиз каравотда ётақолинг — кўраимиз.

— Йўқ, сиз ётасиз. Мен тажовуз қилмайман. Нияти бузуқ одам жазоланиши керак.

— Шубҳасиз.

— Боринг, ташқарига чиқиб мушукларингиздан хабар олиб келинг-чи! Мен унганча ўрин солиб қўяман.

— Хатим «Бобурнома»нинг орасида турибди.

— Қани?

— Токчада. Анави ялтироқ халтачада спортча кўйлак-шимим бор. Жисмоний тарбия дарсида кияман деб харид қилган эдим, лекин кундузги бўлимда ўқиш бизга насиб этмади. Сизга лойиқ келса керак.

Жамол беқасам чопонини елкасига ташлаб, ташқарига йўналди.

* * *

Эрталаб Жамол ўрнидан турса, Адила йўқ — ўрни йиғиштирилган. У сарпойчан ҳовлига югуриб чиқди: Адила спортча кўйлак-шимда ҳовли супурарди; ажриқларни обдан қиртишлабди, ахлатни эски тоғорага солиб қўйибди.

— Турдингизми, уйқучи?! — деди у остонада кўзларини уқалаб турган Жамолга нигоҳи тушиши билан.

— Уйғотмабсиз-ку.

— Тўйиб ухласин дедим. Кечаси босинқирадингиз-а?

— Ёмон туш кўрибман.

— Қанақа?

— Ювиниб чиқай, кейин айтиб бераман. — Жамол орқасига бурилдию ваннахонага кириб кетди.

Нонуштадан сўнг у бозорга кетди. Адила пешинганча ҳовлию хоналарни чиннидай тозалаб чиқди. Жамолнинг кир уст-бошларини ювиб, ҳовлидаги дорга қатор қилиб осиб қўйди. Кейин ажабтовур бир овқат пишириб дастурхонга тортди.

— Битта келинчак шунчалик бўлади-да! — деди Жамол мамнун бўлиб.

— Қўйинг-э, мақтовни кўтара олмайман!

— Бугун ҳам ётиб қолинг.

— Вазифаларим кўп.

— Қачон келасиз?

— Қачон келай?

— Шанба куни.

— Якшанба куни келаман.

— Шанба куни-чи?

— Шанба куни иложим йўқ; институтда «қизил шанбалик» бўлар экан.

— Оббо, янами! Жонга тегди-ку! Ҳа, майли... Хатимни олдингизми?

— Уқиганим йўқ. Ётоқхонага бориб ўқийман.

— Албатта келасиз-а?

— Келаман, дедим-ку.

— Келинг. Бўлмасам, ўзим излаб бораман.

— Жим! — деди Адила кўрсатгич бармоғини лабига босиб. — Биз келишган-миз, ахир.

— Бўпти, бормайман. Ўзингиз келасиз.

— Келаман.

— Келинг, ўтинаман.

— Дастурхонга фотиҳа ўқийлик!
— Омин! — деди Жамол ҳовучини очиб. — Илойим, ка-атта тўйлар бўлсин!
— Оллоҳу акбар!
Адила ўрнидан турди.
— Мушукларингиздан хабар олиб келмайсизми?
Жамол дастурхонни йиғиштириб, ташқарига йўл олди. Адила кийимларини ал-
маштира бошлади.
Жамол хонага қайтиб кирган пайтда у сочларига тўғноғич қадаётган эди.
— Адила, — деди у деворга суянганча.
— Ҳи-и, — деди Адила қия боқиб.
— Хол ўзингизникими?
— Насияга олганман.
— Кимдан?
— Ўзидан.
— Қайтариб берасизми?
— Қайтариб олади.
— Айтинг, олмасин.
— Мендан сўрамайди-да. Тавба қилдим, худойим! Шак келтирмайлик!
— Мендан ҳам сўрамайди: ла илоҳа илло Олло! — Жамол аста келиб Адила-
нинг елкаларидан кучди. — Майлими?
— И-и! — деди Адила бош чайқаб.
Жамол Адиланинг холидан омонатгина муччи олди.
— Кузатиб қўяман.
— И-и!
— Нега?
— Кейин айтаман.
— Нимани айтасиз?
Адила Жамолнинг кўзларига тикилганча ўйга толди. Сўнг:
— Менга ишонасизми? — деб сўради.
— Сиз-чи?
— Жавоб бермадингиз.
Жамол Адилани маҳкам бағрига босди. Адиланинг елкалари титрай бошлади.
— Сизга нима бўлди?
— Жавоб бермадингиз, — деди Адила бўғиқ товушда.
Жамол унинг кўзларига, қуралай кўзларига қаттиқ тикилди ва:
— Шу кўзларга ишонмай бўладими? — деб пичирлади. — Шу кўзларга
ишонмасам, мен... мен... — Унинг бўғзига муштдай тош қадалиб қолди. Қулт-қулт
ютиндию кўзларидан потирлаб ёш отилиб кетди.
Адиланинг кўзларидан дув-дув ёш оқарди, Жамолнинг кўзларидан ҳам дув-дув
ёш оқарди.
— Ҳаммаси яхши бўлади, — деди Адила жилмайишга ҳаракат қилиб.
— Ҳаммаси яхши бўлади, — деди Жамол ҳам жилмайишга ҳаракат қилиб.
Жамол Адилга бир пиёла доғсув қуйиб узатди.
— Раҳмат, — деди Адила. — Ўзингиз ҳам ичинг. — Адила пиёлани яримлатиб
Жамолга тутди.
Адила пиёлани Жамолга тутиб турди, у доғсувни охириги томчисигача ичди.
— Ширин экан, — деди. — Худога шукр!
Адила пиёлани хонтахтага қўйди. Рўмолчаси билан ёноқларини, мижжаларини
артди. Сўнг Жамолнинг юз-кўзларини ҳам артиб қўйди.
— Энди мен борай, — деди Адила.
Жамол Адиланинг сунбул сочларига юзини босди. Қизнинг бўйинларидан, то-
моқларидан энтикиб-энтикиб ўпди.
— Адила, — деди унинг қулоқларига шивирлаб. — Жоним, — деди унинг юзи-
га юзини босиб. — Кетманг, ўтинаман! — деди қизнинг пойига тиз чуқиб. — Кўнглим
сезяпти, бир нарса бўлади, — деди унинг тиззаларини қучоқлаб.
— Ҳаммаси яхши бўлади, — деди Адила хаста товушда.
— Рост-а? — Жамол қаддини тиклаб Адиланинг кўзларига тикилди.
— Рост, — деди Адила киприк қоқмай. — Ахир сиз менга ишонасиз. Ишо-
насиз-а?
— Ишонаман, — деди Жамол киприк қоқмай.
— Ҳаммаси яхши бўлади, — деб такрорлади Адила.
— Ҳаммаси яхши бўлади. — Жамол Адиланинг елкаларидан қўлини олди. Оёғига
шиппагини илиб эшикни очди. — Катта йўлгача кузатиб қўяман.
— Керак эмас.
— Бўпти.
— Хайр.
— Яхши боринг!

Жамол Адила то чорраҳадан бурилиб кетгунча унинг изидан кузатиб турди. Чорраҳага етганда Адила ортига бурилиб, билинар-билинемас бош силкитиб қўяди.

«Нимадир бўлди, — дерди Жамол ўзига ўзи. — Нимадир бўлиши керак, — дерди у юрган йўлида. — Ҳаммаси яхши бўлади; — дерди кечалари ноҳос уйғониб кетса. — Ҳаммаси яхши бўлади!!!»

Адила якшанба кунлари албатта келарди. Яйраб-яшнаб келарди. Чошгоҳ маҳали келарди. Айни бир пайтда — қуёш тиккага келган паллада келарди. Хонага кирардию ҳолсизланиб Жамолнинг бағрига ўзини ташларди. Суратдай қотиб қолардилар. Бир замон ўтарди. Бир замон келарди. Бир замон кетарди. Улар қайси замонда эканликларини унутишарди: ўтган замондами? ҳозирги замондами? келаси замондами? Бир-бирларининг юзларини искаб кўришарди, қўллари билан бир-бирларининг сочларини силаб-сийпалаб, оҳиста-оҳиста тараб кўришарди. Кўзларига ишонишмасди. Узларига ишонишмасди.

— Менга ишонасизми? — дерди Адила. Унинг кўзлари, қуралай кўзлари жикқа ёшга тўларди.

— Сиз-чи? — дерди Жамол. Унинг мижжалари ачишарди, кўзларида ялт-юлт ёш айланарди.

Адила унинг кўксига бошини қўярди.

— Юрагингиз дукурляпти, — дерди.

— Юрагим дукурляпти, — дерди Жамол.

— Фарғона узоқми? — дерди Адила.

— Узоқ эмас, — дерди Жамол. — Учоқда қирқ дақиқалик йўл.

— Уйғуристон-чи?

— Узоқ, — дерди Жамол. — Узоқ бўлса керак.

— Кетайлик.

— Бизни ўтказишмайди. Уртада Давлат чегараси бор.

— Чегарачилардан илтимос қиламиз.

— Қўймайдилар. Хитой билан алоқаларимиз дуруст эмас.

— Фурқат кетган-ку?!

— У махсус мухбир эди.

— Махсус мухбир?

— «Туркистон вилояти газетаси»га мақолалар ёзиб юборарди.

— Биз ҳам ёзиб турамиз. Фақат имзо қўймаймиз.

— Мумкин эмас.

— Мумкин эмас?

— Ҳа.

— Кетайлик, — дерди яна Адила.

— Қаёққа?

— Узо-оққа.

— Бухоро узоқми?

— Бухороми?

— Бухоро.

— ...

— Қоракўл-чи?

— Қоракўлми?

— Қоракўл.

— ...

— Нима бўлди? Адила!

Адиланинг елкалари титрай бошларди.

— Нима бўлди?

— Ҳеч.

— Нима бўлди?

— ...

— Менга ишонасизми?

— Сиз-чи?

— Жоним! — Жамол Адиланинг тиззаларидан қучарди. — Мана, пойингизда тиз чўкиб турибман.

— Тиз чўкманг!

— Сиз яхшисиз.

— Арзимайман.

— Сиз-а?.. Сиз...

— Арзимайман.

— Сиз яхшисиз.

— Арзимасам керак.

— Сиз яхшисиз.

— ...
 — Айтинг, «яхшиман» денг.
 — Фарғона узоқми?
 — Оташарава бир кечада етади.
 — Оташарава?
 — Поезд.
 — Бир кечадами?
 — Бир кечада.
 — Бир кеча...
 — Саккиз соат.
 — Саккиз соат?
 — Абадиятдай туюлади.
 — Абадият?
 — Абадиятдай — саккиз соат, холос.
 — Кетайлик!
 — Кетайлик!
 — ...
 — Қачон?
 — Қачон?
 — ...Бўпти, кетамиз.
 — Қачон кетамиз?
 — Қачон кетайлик?
 — Бугун.
 — Бугун улгурмаймиз.
 — Поезд кетиб қолдимиз?
 — Поезд кетиб қолди. Эртага кетамизми?
 — Эртага бўлмайди.
 — Нега?

— ...
 — Нега?! — Жамол қаддини ростлаб, Адиланинг елкаларидан тутарди ва товушини пасайтириб: — Кўзларимга қаранг-чи, — дерди.

Адила Жамолнинг кўзларига қарарди: унинг кўзлари, қуралай кўзлари жикқа ёш бўларди.

— Нега? — дерди Жамол товуши қалтираб.
 — Менга ишонасизми? — дерди Адила шивирлаб.
 — Сиз яхшисиз, — дерди Жамол маънос билмайиб.
 — Йўқ! — Адила бош чайқарди.
 — Ҳукм қатъий, шикоятга ўрин йўқ: Сиз яхшисиз!

Адила яна бош чайқарди. Жамол унинг бошини бағрига босарди, сочларини силарди, ёноқларидан муччи оларди.

— «Ҳа» денг! — дерди Жамол. — «Ҳа» денг, деяпман!
 — Ҳа, — дерди Адила кўзларини юмиб.
 — Сиз яхшисиз, Сиз жудаям яхшисиз! — дерди Жамол яна-тагин.

Адила боши билан тасдиқ ишорасини билдирарди ва Жамолга лабларини тутарди. Еру осмон чирпарак бўлиб айланарди, еру осмон узра бир қўшиқ парвоз этиб юрарди:

«Қайдаки сен бор,	бор —
Қамар на даркор,	кор.
Кимгаки сен ёр,	ёр —
Шакар на даркор,	кор.
Шакар на даркор...	

Бу ҳол, бундай ажаб ҳол юз марта такрорланди. Юз марта якшанба келиб-кетди. Адила ҳам юз марта келиб-кетди. Жамол унинг пойига юз марта тик чўкди. Адила ундан юз марта: «Менга ишонасизми?» деб сўради. Жамол унга юз марта: «Сиз яхшисиз, жудаям яхшисиз!» деб жавоб берди, унинг жавоби юз марта ҳукмдай янгради.

Ҳафтанинг фақат бир куни, биргина куни якшанба эди, холос. Жамол ҳар куни якшанба бўлишини истарди, ҳар куни Адила билан бирга яшашни истарди. Бир умр яшасам, дерди. Бир умр Адила билан бирга яшасам, бу дунёдан армонсиз ўтардим, дерди. Армоним қолмасди, дерди. Ва ўйлай-ўйлай, охири ўзининг сабр-тоқатига қойил қоларди. «Сабрнинг таги олтин», деб кўярди ўзича. Ўзига ўзи таскин берарди. Ўзига ўзи таскин беришни ҳам ўрганиб олган эди.

— Бугун қонли якшанба! — деди Адила ажойиб кунларнинг бирида.
 Одатдагидай, Жамол йиғма каравотда ётарди; аста кўзларини очди, жилмайди.
 — Тўққизинчи январми? — деб сўради у.

Спортча кўйлак-шим кийиб олган Адила кўлларини белига тираган кўйи Жамолнинг тепасида тик турарди, нимагадир ниҳоятда хурсанд эди.

«Балки, яхши туш кўргандир», — деб уйлади Жамол.

— Уйқучи, туринг-да энди!

— Бирпас ётай.

— Э-э туринг-э! — Адила ёлғондакам пўписа қилиб, Жамолнинг устидан кўрпачани олиб ташлади. — Эшитмадингизми, бугун қонли якшанба деяпман!

— Тушунмадим, — деди Жамол ва кўзларини уқалаганча ўрnidан турди. — Хўш, нима дейсиз?

— Лола сайлига борамиз!

— Қаерга?

— Ғазалкентга.

— Қандай борамиз?

— Одамлар қандай боришади?

— Электричкада... бирга борамизми?

— Эмасам-чи! Бўлинг тезроқ, ювининг! Чой дамлаб қўйдим — ичамизу кетамиз.

Айтмоқчи, қопчиқ борми?

— Топилади, — деди Жамол елкасига сочиқ ташлаб, ваннахонага йўл олар экан.

Жамол ювиниб келгунча Адила кийимларини алмаштириб олди, сочини турмаклади.

— Қоғоз халтага озиқ-овқат солиб қўйдим. Яна чойгум, қуруқ чой, гугурт, иккита адёл олиш керак, — деди Адила спортча кўйлак-шимни газетага ўраб бир четга қўяр экан.

— Ҳали қоронғи экан-ку, — деди Жамол норози оҳангда.

— Азон вақти бўлди, ҳадемай ёруғ тушади.

— Нега «қонли якшанба» деяпсиз? Тонг отса душанба бўлмайдимми?

— Рамзий маънода айтдим. Битсин, бегим кунлари! Яшасин, якшанба!

— Худога шукр, фақат рамзий маънода қон тўкилар экан, холос. Мен ўйлабманки...

— Жим, оғзингизни очманг! — деди Адила кўрсатгич бармоғини Жамолнинг лабига босиб. — Фаришталар «омин!» деб юбормасин тағин!

— Ҳа-я, деворнинг ҳам қулоғи бор-ку!

— Қопчиқ қани?

— Каравотнинг остида эди шекилли. Олайми?

— Чойингизни ичинг, мен ўзим.

Хуллас, ярим соатдан кейин электричкага ўтиришдию Ғазалкентга йўл олишди. Вагон илиққина эди. Адила Жамолнинг елкасига бошини қўйди-да, пинакка кетди. У бир маромда нафас оларди, юзи беғубор эди.

— Адила, — деди Жамол пичирлаб. — Адила!

— Гапираверинг, эшитяпман.

— Худди мушукболага ўхшайсиз!

Адила кўзларини очмай жилмайиб қўйди. Сўнг:

— Миёв, — деди товушини ингичка қилиб. — Миёв!

Ғазалкентда электричкадан тушдилар. Ҳали кун чиқмаган эди. Қалингина шудринг тушибди. Жамол қопчиқни орқалади. Қир томон йўналишди.

— Секинроқ юраверинг, узоққа кетамиз. Бу яқин атрофда лола қолмаган бўлса керак, — деб огоҳлантирди Адила.

Қир-адирлар кўм-кўк эди. Осмон тиниқ. Ҳаво тоза — роҳатбахш. Бирпасда оёқ кийимлари ҳўл бўлиб қолди. Тоғдан майингина шабада эсарди.

— Тоққа чиқамизми? — деб сўради Жамол.

— Тоққа чиқамиз.

— Қор бор-ку, совуқ бўлса керак.

— Совқотмаймиз.

— Бирпас дам олайлик.

— Чарчадингизми?

— Йўғ-э, — деб Жамол қопчиқни ерга ташлади. — Зоғ учмайди-я!

— Бугун иш куни.

Майса устига чўнқайиб ўтирдилар.

— Битта адёлни олайми? — Жамол қопчиққа қўл чўзди.

— Керак эмас, ўтириб қоламиз. Вақт ғанимат.

— Кетдик бўлмасам.

— Кетдик. — Адила ўрnidан туриб виқорли тоғларга тикилди. — Бирорта ғор йўқмикан-а?

— Ғор?

— Бошпана.

— Топилиб қолар... Менга қаранг, ётиб қоламизми?

— Ётиб қоламизми?

— Очдан ўлмаймизми, ишқилиб?

— Нортуя қирқ кун овқат емай юради.
Қир тубида бир жылға чулдираб оқиб ётарди. Тоғлар ортидан қуёш кўринди.
— Қуёш! — деди Жамол энтикиб. У жойида таққа тўхтади.
— Қуёш! — Адила юзини қуёшга тутди: унинг ёноқлари қирмизи тусга кирди.
Жамол қопчиқни аста ерга қўйди-да, Адиланинг иягини ҳовучига олди ва ёноқларидан чўлп-чўлп ўпди. Сўнг қизнинг елкаларидан қучганча қуёшга юзланди. Қуёш мўл-кўл нур сочарди.

Адила Жамолнинг елкасига бошини қўйдию бирдан қуйида — қир этакларида жилоланиб, лиммо-лим оқаётган Чирчиқ дарёсига кўзи тушиб қолди.

— Қаранг, — деди у бошини хиёл кўтариб, — дарё бор экан.

Жамол ўгирилиб нишабликка қаради: ўнгириларию тоғ ёнбағирларини ялаб-юлқаб олов оқиб ётарди гўё.

— Йўналишимизни ўзгартиришимиз зарур.

— Истиқболимиз порлоқ-ку, — деди Адила қуёшга ишора қилиб.

— Қуёшга ишониб бўлмайди, у алдоқчи.

— Қочқоқ!

— Дарё алдамайди. Бош томонини мўлжаллаб юришимиз лозим. Бирорта ирмоқ бўлиши керак. Ирмоқ бўйига маскан қуриш мумкин.

— Сиз балиқ овлайсиз, мен балиқшўрва пишираман. Айтмоқчи, чойгумда балиқшўрва пишириб бўладими?

— Нега бўлмас экан?! Партизанлар каскада шўрва пиширишарди-ку.

— Демак, йўналишимизни ўттиз даража чапга буришимиз даркор.

— Қирқ беш даража бурилсак ҳам зиён қилмаймиз.

— Кетдик.

Жамол қопчиқни елкасига олди. Қўзғалишди. Қуёш уларнинг ўнг томонидан заррин нур сочарди. Ўрқач-ўрқач тепаликлар ортда қолди. Тошлоқ қип-қизил эди — лозазор. Қуйида қалин дарё оқиб ётарди.

Соҳил бўйлаб юқори кўтарила бордилар. Мўл юрдилар. Ҳордилар, толдилар. Жамол ғор-ғор терлади. Адиланинг тиззалари букилиб-букилиб кетарди.

Қуёш бамисоли ғирром рақибдай уларнинг кифтларига найза санча бошлади.

— Оҳ! — Адила тошлоққа ўзини ташлади. — Улдим-э!

Рўпараларида кўкка бўй чўзган баланд қоялар савлат тўкиб турарди.

— Опичлаб олайми? — деди Жамол.

— Чарчамадингизми?

Жамол бош чайқади.

— Алдаманг, — деди Адила.

Жамол кулиб юборди ва ҳолсизланиб ерга чўкди.

Жимгина бир-бирларига термилиб ўтиришди.

— Очқадингизми? — деб сўради Жамол.

— И-и! — Адила бошини қимирлатди.

— Алдаманг! — деди Жамол ёлғондакам пўписа оҳангида.

Адила кулиб юборди. Жамол қопчиқнинг боғичини ечиб, адёлни олди-да, тошлоққа ёйди.

— Келинг, бирпас дам оламиз, — деди Жамол ва адёлга чўзилди.

— Кулранг нусхасини олишимиз керак экан, — деди Адила ўрнидан турар экан.

— Нимани айтяпсиз?

— Адёлни-да.

— Нима бўпти?

— Юқоридан яққол кўринмасди... Биласизми, нима учун тулкининг юнги кулранг бўлмайди?

— Қанақа бўлади?

— Қизғиш.

— Нима учун?

Адила астагина келиб Жамолнинг ёнига ўтирди, энгашиб унинг кўзларига тикилди.

— Кўзларим алдаяптими?

Адила Жамолнинг юзига юзини босди. Жамол қизнинг сунбул сочларини силади. Адила Жамолнинг кўксига бошини қўйганча бир замон тиз чукиб ўтирди.

— Юрагингиз дукурляпти, — деди у пичирлаб.

— Сизники-чи? — Жамол Адилани оҳиста ёнига ётқиздию унинг юрагига қулоғини тугиб кўрди.

— Дукурляптими? — деди Адила кўзларини юмиб.

Жамол Адиланинг жимитдай холидан бўса олди. Сўнг қизнинг ёнига чўзилди, чап қўлини Адиланинг боши остига қўйди.

— Яқинроқ ётинг, — деди.

Адила яқинроқ сурилди.

Осмон беғубор эди. Ғир-ғир шабада эсарди.

— Адила, осмоннинг орқасида нима бор?

— Сомон йўли, — деди Адила. У Жамолни қучиб олган эди.

- «Деразамдан тушган тола нур Сомон йўли каби товланур».
- Кимнинг шеъри?
- Эсимда йўқ.
- Яхши экан.
- Сомон йўли қаерга элтади?
- Оллоҳ истиқболига шекилли.
- Оллоҳ!
- Оллоҳ! — деб такрорлади Адила.

Фир-фир шабада эсарди.

...Вертолёт товушини иккаласи ҳам бир пайтда эшитишди. Адила сапчиб ўрнидан турди. Жамол эса ётган жойида чор атрофга назар ташлади. Вертолёт уларнинг устидан гулдурос солиб ўтиб кетди.

— Туринг! — деди Адила. — Адёлни йиғиштириб қўйинг!.. Тезроқ, ҳозир яна қайтиб келади.

Жамол оппоқ адёлни йиғиштириб, қопчиққа тиқди.

Дам ўтмай Вертолёт изига қайтди ва қиз билан йигит устидан хийла пастлаб, тезлигини камайтириб учиб ўтди. Вертолёт қоп-қора нуқтага айланиб қолгунча ундан кўзларини узмай турдилар: ажабки, қора нуқта кўздан йўқолиб кетмади.

— Тўхтади, — деди Адила. — Десант туширяпти.

— Десант туширяпти?! — Жамол кулиб юборди.

— Нега куласиз, ишонмаяпсизми?

— Ваҳима қилаверманг. Ахир, ҳеч нарса кўринмаяпти-ку!

— Кетдик!

Жамол қопчиқни елкасига олди. Пурвиқор қоя томон йўналишди. Қоя чўққиси оппоқ қор эди. Тошлоқда яккам-дуккам бута учраб турарди: пак-пакана бўйи бор, холос. Тошлоқ тепалик қояга туташган жойда улкан харсанг ястаниб ётарди. Харсанг остида отнинг белидай келадиган тешик бор эди.

— Ғор! — деди Адила.

— Тагин бўри-мўрининг уяси бўлмасин, — деди Жамол.

— Ҳечқиси йўқ, қувиб чиқарамиз.

— Шошманг, мен разведкага бориб келаман, — деди Жамол ва қопчиқни тешик оғзига қолдириб, ичкарига йўналди.

— Эҳтиёт бўлинг!

— Гугуртим бор.

Ичкаридан Жамолнинг товуши эшитилди: у авж пардаларда «Воҳай бола»ни хиргойи қиларди.

— Қўрқинчлими?! — деди Адила ғор оғзига яқинлашиб.

— Нима?

— Қўрқяпсизми, деяпман?!

— Бэ-э!.. Бўри тугул, йўлбарсни ҳам титиб қўяман! Вов, вов!

Ғордан ғира-шира шуъла кўринди: Жамол гугурт чақди, шекилли.

— Нима бор экан?

— Кошона-ку! Бу ерда аждодларимиз истиқомат қилганга ўхшайди!

— Нима бор экан?!

Ғор ичкарисини бирдан ёришиб кетди.

— Қалай! — деди Жамол тантанали оҳангда. Сўнг у ташқарига чиқди. — Юринг!

— Фонус бормикан?

— Машъала ёқдим. Юринг! — Жамол қопчиқни судраб ғор оғзидан ўтди.

— Тутаб кетмайдими?

— Туйнуги бор, осмон кўриниб турибди.

— Бўлмасам, оғзини беркитиб қўяйлик.

— Албатта.

Ғор кенг-мўлгина эди, ўртада похол тўшалган супа. Қора кигиз бир четга тахлаб қўйилибди. Деворларга машъала ёқиладиган махсус мосламалар ўрнатилган эди. Пойгаҳ томонда ўчоқ, ўчоқбошида чойгум, қозон-товоқ муҳайё. Яна ҳам қуйироқда бир чашма қайнаб турибди: ундан чиқаётган билакдай жилға қоя остига сингиб кетарди.

Жамол яна битта машъала ёқиб қўйди. Толим-толим тутун ҳув юқоридаги туйнук сари ўрлай бошлади.

— Мен чой қайнатаман, — деди Адила қопчиқ боғичини ечар экан.

Жамол супага кигиз тўшади, сўнг енгларини ҳимариб ғор оғзини тўсишга киришди: ҳар-ҳар жойда сочилиб ётган тошларни териб, ғор оғзига элтиб ташлади.

Муздай сувда ювиниб-тараниб чой ичгани ўтирдилар. Супа юмшоқ эди — роҳатжон.

— Қизиқ, бу ерда ким яшаган экан-а? — деб сўради Адила.

— Узумини енг-у, боғини сўраманг, — деди Жамол.

— Бир оз салқинлигини ҳисобга олмаса, беқиёс!

— Беқиёс! — деб такрорлади Жамол.

- Чарчадингизми?
- Қўлимни қимирлатишга ҳолим йўқ.
- Дам оламизми?
- Дам оламиз.
- Машъала ёнаверсинми?
- Ёнаверади. Ўзи ўчиб қолади.
- Қани, дастурхонга фотиҳа қилайлик!
- Ожин!
- Тинчлик, хотиржамлик бўлсин!
- Оллоҳу акбар!
- Оллоҳу акбар!

Адила дастурхонни йиғиштириб, кигиз устига адёл тўшади.

- Битта адёлни устимизга ёпиниб ётамиз, — деди у.
- Бирга ётамизми?

Адила кўрсатгич бармоғини лабининг устига босди.

- Мушуқларингиздан хабар олиб келмайсизми?

Жамол чашма томон кетди. У бир айланиб келгунча Адила ўринга кириб олди.

Супанинг бир четида турган Адиланинг ҳарир ички кўйлагига Жамолнинг кўзи тушдию юраги шиғ этиб кетди...

Адиланинг вужуди япроқ мисоли титрарди.

- Қўрқяпсизми? — деди Жамол.
- И-и.

— Ҳазал ўқиб берайми?

— И-и! — Адила Жамолнинг кўксига бошини қўйди. Унинг вужуди ҳамон титрар эди.

Жамол қаддини хиёл кўтардию Адиланинг лабидан бўса олди.

- Ётинг, — деди Адила ўзини бир оз орқага ташлаб. — Чарчагансиз.
- Қўрқяпсизми?
- И-и!

Жамол аста ёнбошладию Адиланинг пешонасига лабини босди. Сўнг Адила бир текис нафас ола бошлади. «Кўзи илинди шекилли», деб ўйлади Жамол. Бир замон ўтгач, Жамол ҳам уйқуга кетди.

Жамолнинг назарида, бир замон ўтди, холос. Уйғонди. Машъала ўчиб қолган эди. Туйнукдан Катта Айиқ юлдузи кўриниб турарди, лекин ғор зим-зиё. Соқинлик. Адила бир маромда нафас оларди. «Чарчаган экан», деб қўйди Жамол ўзича. Шу чоқ Адила унинг бўйнига қўл юборди, кучоқлади. «Уйқусираяпти», деб ўйлади Жамол ва:

— Адила! — деди астагина. Адила уни маҳкамроқ қучди. — Жоним! — деди Жамол.

— Оҳ! — деди Адила. Унинг вужуди чўғдай қизиб кетган эди.

Жамол унинг лабларидан энтикиб-энтикиб бўсалар олди. Адила унинг кучоғида тўлғонар эди, вужуди чўғдай қизиб кетган эди.

— Қўрқманг! — деди Жамол. — Жоним!

Адила фақат:

— Оҳ! — деб юборди.

— Оҳ! — деди Жамол. — Жоним!

Сўнг яна уйқуга кетдилар.

Эрталаб Жамол бирдан уйғондию туйнукка кўзи тушди: туйнукдан билакдай оппоқ арқон осилиб турарди.

«— Деразамдан тушган тола нур Сомон йўли каби товланур», — деб пичирлади Жамол.

— Нур эмас, арқон, — деди қиз.

Жамол қаддини кўтарди-да, кучоғида ётган қизнинг юзига тикилди: унинг сочлари хинога бўялган эди, ўзи дўндиқ эди.

— Устингизни ёпинг, — деди Жамол юзини тескари буриб. — Кимсиз?

— Хотинингизман.

— Адила қани?

— Мен хотинингиз бўлдим, — деди қиз ва остидаги оппоқ адёлга ишора қилди.

Жамол яна туйнукка қаради: билакдай арқон тебраниб турарди.

— Кимсиз? — деб сўради Жамол.

— Хотинингизман.

— Исмингиз нима?

— Зарифа.

— Зарифа? — Жамол ўрнидан туриб уст-бошини кийди-да чашма томон кетди. —

Адила қани?

Зарифа ҳам ўрнидан туриб кийинди-да, чашма бўйига келди.

— У кетди, — деди Жамолнинг елкасидан қучиб, ёнига ўтирар экан.

— Қаёққа?

— Энди келмайди.
 — Энди келмайди?
 — Келмайди.
 — Сиз кетинг.
 — Энди мен нима қиламан? Ахир...
 — Алимент тўлайман. Фақат кетинг!
 — ЗАГСдан ўтмаймизми?
 — ЗАГСдан?! — Жамол Зарифанинг қўлларини силтаб ташладию ўрнидан турди.
 Рўмолчаси билан юз-қўлларини артди. — Кимсиз ўзи?!

— Хотинингизман.
 — Машъалани ким ёқди?
 — Билмасам.
 — Исмингиз нима?
 — Хайрихон.
 Жамол унга синчков назар солди.
 — Жиннихонада ётганмисиз?
 — Қўрқманг, мен уйингизга бориб ўтириб олмайман.
 — Адилани ким олиб кетди?
 — Узи кетди.
 — У сизни кўрдими?
 — Ўзи мени илтимос қилиб юборди-ку!
 — Ёлғон!
 — Улар ғорни, умуман, мана шу тоғни портлатиб ташламоқчи бўлишди. Лекин Адила унамади. Мендан илтимос қилди. Мана, мен келдим.
 — Турмуш қурганмисиз?
 — Кўз очиб Сизни кўрдим.
 — Неча пул беришди?
 — Уялмайсизми, ахир мен сизнинг хотинингизман-ку!
 — Кетинг!
 — Бўпти, кетавераман: жа-а кўзим учиб тургани йўқ. Илтимос, аввал ғорнинг оғзини очиб берсангиз.
 Жамол ғор оғзига тахлаб қўйган тошларни дуч келган томонга ирғитиб-ирғитиб ташлади. Сўнг:
 — Йўқолинг! — деди. — Қорангизни кўрмай!
 — Лекин биз яна учрашамиз: мен сизни Қўқон вокзалида кутаман — айрон қуйиб бераман. Чанқоқ қондирасиз.
 — Учрашмаймиз!
 — Жалолобод — Куйбишев поездида ҳам учрашамиз. Тошкентгача битта купеда келамиз. Аммо энди мен сиз билан бирга ётмайман.
 — Йўқолинг!
 — Узингизни ўйласангиз-чи, яхши йигит! Аллақачон ўргимчак тўрига илиниб қолгансиз! — Хайрихон ғорни тарк этди.
 Бир соатлардан кейин Жамол ҳам ташқарига чиқди: дарё соҳилида қоп-қора ридога бурканган тўртта йигит Хайрихоннинг пастга тушишини кутиб туришарди. Улардан сал нарида эса занжирли жанговар машинани қулоқчин кийган бир кимса зўр ҳафсала билан ювмоқда эди.
 Жамол ғордан чиқиб қаддини ростлаши билан ридо кийган йигитлар унга қарата қўл силкитишди. Жамол бошини ҳам қилди. Йигитлар Хайрихонни жанговар машинага чиқариб, ўзлари соҳилда лопиллаб турган моторли қайиққа ўтирдилар-да, оқим бўйлаб сузиб кетишди.
 Жамол аччиқ-аччиқ йиғлаб юборди.
 — Ифлос! — деди у тишларини ғичирлатиб. — Ифлослар! — деди у тошларни мушглаб. — Мен сенларни унутаман, унутаман, унутаман!
 У бўзлай-бўзлай соҳил томон йўл олди.
 — Эй, азим дарё, мен гуноҳга ботдим! — дерди Жамол. — Менинг гуноҳимни ювишга сенинг сувинг ҳам етмайди, дарё! Эй тоғлар, мен гуноҳга ботдим! — дерди Жамол. — Менинг гуноҳимни кўмишга тошларинг ҳам етмайди, тоғлар! Эй Қуёш, мен гуноҳга ботдим! Нега устимга олов пуркамаяпсан, нега жисми жонимни жизғанақ қилмаяпсан, ахир, Қуёш?! — дерди Жамол. — Биламан, менинг гуноҳкор жисмимни куйдиришга ҳатто сенинг ҳам қудратинг етмайди, Қуёш!.. Мени тириклайин оташараванинг ўтхонасига ташлаш керак! Мени тириклайин домна печга ташлаш керак! Мени тириклайин Ер ютиши керак! Мени... мени...

Тоғу тошлар гунг-соқов эди, дарё сокин — мавжланиб-мавжланиб оқмоқда, Қуёш эса юксакликда чарақлаб турарди. Митти инсон бўлса, тоғдай гуноҳни елкасига ортиб тубанлик сари эниб борарди.
 — Нолийверма! — деди дарё. — Бу ёруғ дунё менинг кўзёшларимга чидаяпти-ку,

Инсон! Сен шукроналар айт — сенинг кўзёшларинг дарё бўлиб оқмайди! Мен эсам, ўзимнинг кўзёшларимда қалқиб-қалқиб оқаман...

— Дунёнинг юкини елкамда кўтариб турган мен-ку, сен нега бўзлайсан, Инсон?! — деди Тоғ.

— Ўз ёғида қоврилган, ўз ёғида доғланган мен-ку, сен нега бўзлайсан, Инсон?! — деди Қуёш.

...Юз биринчи якшанба кунни Адила келмади. Келмади, вассалом. Жамол тунда бедор ўтказди. Тонг қоронғисидан кимдир дераза остидан оҳиста йўталиб ўтгандай бўлди. У сапчиб ўрнидан турди. «Мана ҳозир эшик чертилади», деди ўзича. Юраги дукурлай бошлади. Аммо на эшик, на дераза чертилди. Унинг бутун борлиғи қулоққа айланди, гўё у улкан ҚУЛОҚқа айланиб қолди. Бироқ, ташқарида одам шарпаси сезилмади. Ё сезмадимикан?.. Жамолнинг сабри чидамади — шаҳд билан эшикни очдию кўчанинг икки томонига назар ташлади: зоғ учмасди. У кўчага чиқди. Тез-тез юриб чорраҳага борди, тўрт тарафга қаради; кўчада одам боласи кўринмасди. У бўшашибгина изига қайтди. Эшик тутқичини ушладию почта қутисининг қопқоғидан бир учи кўришиб турган конвертга кўзи тушиб қолди. Шоша-пиша конвертни суғуриб олди: конверт устига ҳеч қандай адрес ҳам, исм ҳам ёзилмаган эди, лекин қопқоғи елимланган эди. Демак, ичида хат бор. Жамолнинг кўнгли нохуш бир нарсани сезди, юраги шув этиб кетди. Кўчанинг икки томонига тез-тез назар ташлади: каттак дафтарнинг ўртасидан юлиб олинган икки варақ бор экан, варақнинг ички қисмига олти жумла ёзилган эди. Хат кўм-кўк рангда, чамаси, фломастерда битилган эди.

«Бизнинг томон кўплаб объектив ва субъектив сабаблар боис Сизнинг таклифингизни қабул қила олмайди.

Ҳукм қатъий.

Дарвоқе, изоҳ талаб қилинмаслиги сўраллади».

Хат имзосиз эди. Жамол ич-ичидан сезди, бу Адиланинг жавоби эди. Ўша хатга жавоби (Жамол бир пайтлар Адиллага хат ёзиб берганини нутиб юборган эди). Умуман, жавоби. Қизиқ, ўша пайтда, ундан кейин ҳам хат ҳақида гап очмаган эди. Адила ҳам бу ҳақда гапирмаган эди. Энди... умуман жавоб берибди. Умуман... Дастхати чиройли экан. Жамол илгари Адиланинг дастхатини кўрмаган эди. Албатта, бу Адиланинг дастхати. Адиланинг шундай чиройли ёзиши мумкин. Чиройли ёзади. Чиройли ёзув — хатти насталиққа ўхшайди. Хатти насталиқ...

Жамол зудлик билан институтга борди. Декан лавозимини (креслони) эгаллаб ўтирган ўнбошига учрашди. «Шунақа-шунақа, — деди. — Уни кўрмасам бўлмайди», деди. Ўнбоши Жамолни юзбошига йўллади. Юзбоши тепакал киши экан. Хушмуомала экан. Ширин гапирди. Ётиғи билан жавоб берди: «Мингбошига учрашинг», деди. Жамол ҳайрон бўлди. «Ҳайратланманг, — деди юзбоши. — Бизда аълочи талабалар маҳсул рўйхатда турадилар», деди. Жамол юзбошига раҳмат айтиб чиқиб кетди. Мингбоши ҳузурига кириш мушкул бўлди. Лекин барибир кирди. Тўғри, аввал котиба «хўжайин» ҳузурига кириб чиқди: «Шахсий масалада келибди», деди шекилли. «Шахсий масалада фақат пайшанба кунлари қабул қиламан. Лекин, майли, кирсин», дебди. «Майли, киринг», деди котиба. Жамол котибага ҳам раҳмат айтди. Қўшқаватли эшикдан ичкарига кирди. Хона бениҳоя катта эди. Тўрдаги улкан стол ортида муштдайгина чол ўтирарди. Нуруний чол. Афтидан, кўпни кўрган чолга ўхшарди. Қилт этмади. Жамолнинг сўзларини киприк қоқмай тинглади. Сўнг қўл узатса етадиган жойда турган темир сандиғини очди. Қизил дафтарини олди. Кўзойнагини тақиб, дафтарга кўз югуртирди. Бир жойга нигоҳи қадалди. Пешонаси салгина тиришди. «Нима ишингиз бор эди?» деб сўради дафтарни ёпиб, темир сандиққа тиқиб қўйгач. «Кўришим керак», деди Жамол. «Кўрмасангиз бўлмайдимиз?» деб сўради мингбоши пинагини бузмай. «Кўрмасам бўлмайди», деб жавоб берди Жамол ҳам пинагини бузмай. «Мен сизга кўришни маслаҳат бермайман, яхши йигит», деди мингбоши. «Ташаккур, — деди Жамол бошини қимирлатиб. — Лекин мен кўрмасам бўлмайди». «Ундай бўлса, додхога учрашасиз», деди мингбоши. «Додхога! Нима учун?» «Адолат истаяпсизми ахир?» деди мингбоши босиқ оҳангда. «Мен фақат Адилани кўрмоқчиман, холос», деди Жамол. «Бўпти-да, арз-додингизни додхога айтасиз. У албатта чора кўради. Хўп, хайр», деди мингбоши мулоимлик билан. Жамол ноиллож ўрнидан турди. Қабулхонага чиқди. «Саломат бўлинг!» деди котиба. Жамол ажабланиб унга қаради. «Саломат бўлинг!» деб такрорлади котиба. «Раҳмат», деди Жамол. Кўнгли хиралашди. Аммо сир бой бермади. Шаҳдам қадамлар билан қабулхонани тарк этди. Шаҳди сўнмай додхо даргоҳига етиб борди. Додхо даргоҳи муҳташам эди. Жамолни даргоҳ салобати босди. У бутун иродасини оёқларига жамлаб, остонага қадам қўйди. «Стоп! — деди эшикбон унинг йўлини тўсиб. — Кудай?» «Туда, — деди Жамол ичкарига ишора қилиб. — Можно?» «Нет, нельзя! Пропуск?», деди эшикбон қўлини чўзиб. Жамол чўнтағидан паспортини олиб, эшикбонга узатди: «Илтимос, ўзингиз рухсатнома ёзиб бера қолинг», деди. «Ҳай, — деди эшикбон муросасозлик оҳангида. — Ичига солиб қўй. Ҳеч ким кўрмасин». Жамол ҳаменидан ўн сўмлик олиб, паспортини ичига солгунча эшикбон уни жимгина кузатиб турди. Сўнг:

«Ўтавер, — деди. — Пароль эсингдан чиқмасин», деди. Жамол паролни эслаб қолди, албатта. Додхо уни ҳовуз ёқасида қарши олди. «Хўш, хизмат?» деди. Жамол муддаосини қисқача баён этди. «Таак, — деди додхо. — Хорошо». «Илтимос қиламан», деди Жамол. «Вот я что скажу, — деди додхо кажава ўриндиққа ястаниб ўтирар экан. — Адилахоннинг истиқболи порлоқ. Биз уни Москвага аспирантурага юбормоқчимиз. Олима бўлиб келади. Илмий иш билан шуғулланади. Жумҳуриятимизга шўхрат келтиради. Ҳозир босим тайёргарлик кўряпти. Барча шароитлар муҳайё... Биз миллий кадрларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаймиз». Ва ҳоказо. «Мен уни кўрсам бўладими?» деб сўради Жамол. «Диққати чалғийди. Биз ёш олиманинг диққатини чалғитмаслигимиз лозим. Тайёрлансин. Москвада қаттиқ имтиҳондан ўтказадилар. Пухта тайёрланиши керак. Тўғрими?» «Тўғри, — деди Жамол. — Лекин мен уни кўрсам бўлмайди». «Иложи йўқ, — деди додхо бош чайқаб. — Афсуски, иложи йўқ. Истеъдод соҳибалари ҳар йили туғилавермайди. Истеъдодни асраш даркор. Ниҳоят, биз истеъдодни асрашни ўрганишимиз лозим. Тўғрими?» «Тўғри, — деди Жамол. — Лекин мен Адилани кўришим шарт». «Шартми?» деди додхо кажава ўриндиқни тебратишдан тўхтаб. Жамол боши билан тасдиқ ишорасини билдирди. «Ундай бўлса, мен сизга унинг телефон номерини ёзиб бераман. Эртага ўзи билан гаплашасиз. Лозим топса, учрашасиз», деди додхо ва ён дафтарчасига телефон номерини ёзди-да, варақни йиртиб Жамолга узатди. «Раҳмат», деди Жамол. «Саломат бўлинг!», деди додхо ва яна кажава ўриндиқни тебрата бошлади. Кўзларини юмди.

Жамол кўчага чиқиши биланоқ дуч келган дастлабки телефон будкасидан Адиллага сим қоқди.

— Эртага қўнғироқ қилинг, — деди дўрилдоқ эркакча товуш. Трубкини тарақ этказиб жойига қўйди. Қисқа-қисқа гудок эшитила бошлади.

Жамол яна телефон номерини терди. Шу пайт кимдир унинг тирсагидан тутди. Жамол унга кулумсираб қараб турган барваста йигитни кўрдию трубкини жойига илиб қўйди.

— Яхши йигит, кечирасиз, — деди барваста йигит. — Айтилган гап ёдингиздан чиқдими?

— Қайси гап?

— Эслаб кўринг-чи!

— Ҳа, эсладим. Хўш, нима қипти?

— Бажариш керак.

— Бажариш керак?

— Бажаринг! — деди барваста йигит эътирозга ўрин қолдирмайдиган оҳангда.

— Бўпти.

— Лафзингизга ишонсам бўладими?

— Албатта.

— Саломат бўлинг!

— Саломат бўлинг!

Барваста йигит ҳув нарида — чинор соясида турган қоп-қора «Волга»нинг орқа ўриндиғига бориб ўтирди. Машина жойидан жилмади.

Жамол ўзини худди ўргимчак инига тушиб қолгандай ҳис этди. Киссасидан сигарет олиб тутатди. Ва бошини ҳам қилганча автобус бекати томон юрди. Кейин катта кўчани кесиб, трамвай бекатига ўтди. Сигаретини ахлатдонга ташлади-да, трамвайга ўтирди. Ойнадан кўз қири билан чинор томон қаради: бояги машина бурилиш аломатини билдирадиган кичик чироғини ёқиб-ўчириб, жойидан қўзғалишга шай бўлиб турарди. «Ўҳ-хў! — деди Жамол мийиғида кулиб. — Изқуварлар экан-ку!» Трамвай ўрнидан жилди. Қора «Волга» ҳам қўзғалди.

Хадра бекатида йўловчилар гавжум эди. Жамол трамвайдан тушди-да, ерости йўлига ўзини урди ва «Халқлар дўстлиги» театри томонга кетадиган кўча четидан чиқди. Йўл четида битта такси турган экан.

— Илтимос, тезроқ ҳайданг! — деди Жамол ҳайдовчига, орқа эшикни ёпар-ёпмас.

— Қаерга?

— Ҳайданг! Ҳайданг! Йўлда айтаман!

Такси ўрнидан қўзғалди. Жамол орқасига ўгирилиб қаради: чорраҳада машиналар «тиқин» бўлиб қолган эди. Қора «Волга» кўринмасди.

— Илтимос, светофор камроқ учрайдиган йўлдан юринг. Фақат тезроқ ҳайданг!

— Қаёққа борасиз?

— Юраверинг, кейин айтаман.

Такси «Халқлар дўстлиги» театри рўпарасида ғийқ этиб тўхтади.

— Тушинг машинадан! — деди ҳайдовчи орқасига ўгирилмай. — Бўлмасам, ҳозир милиция чақираман!

— Нима гап?

— Тушинг, деяпман!

— Ҳеч бўлмаса, метрогача элтиб қўйинг.

— Тушинг!

Жамол ноилож машинадан тушди:

— Йўлкира берайми? Неча пул бўлди?

— Керак эмас!

Такси шитоб ўрнидан қўзғалди.

Жамол хахолаб юборди. Яқин атрофда қора рангли машина кўринмасди. У театр майдонидан ўтдию метрога тушди. Мармар деворда қатор тизилишиб турган телефонлар ёнидан ўтаётиб, бир нафас тўхтади. Лекин Адиллага сим қоқиш бефойда эканини сезиб турарди. Кетди.

У эртаси куни Адиллага сим қоқди.

— Олло! — деди Адила.

— Олло! — деди Жамол.

— Сизмисиз?

— Менман.

— Сиз...

— Адила!

— Ўзингизми?

— Нима бўлди?

— Ҳеч.

— Нима бўлди?

— Уқидингизми?

— Нимани?

— Кўрмадингизми?

— Ҳа-а, уними — кўрдим.

— Шу.

— Сизни кўришим керак.

— Йўқ, — деди Адила. Трубкадан пиқ-пиқ йиғи товуши эшитилди.

— Ади...

— ...

— Ади-и! — деди Жамол ўртаниб.

— Йўқ, — деди Адила йиғи аралаш.

— Кетайлик, — деди Жамол. — Ҳаммаси яхши бўлади.

— Бўлмайди. Мен ўйлаб кўрдим.

— Бўлади!

— Йўқ!

— Қаердасиз?

— Овора бўлманг. Қарорим қатъий.

— Қатъийми?

— Шикоятга ўрин йўқ.

— Қаердасиз?

— Мен истамайман.

— Нега?

— Мени кечиринг.

— Нима?

— Кечиринг, деяпман.

— Нима учун?

— Уйлаб кўрдим.

— Қаердасиз?

— Москвага кетяпман.

— Аспирантурагами?

— Ҳа.

— Ушалар жўнатишяптими?

— Ўзим кетяпман. Сиз ҳам Фарғонага кетинг. Бу ерда юрманг энди.

— Қаердасиз? Мен ҳозир бораман.

— Барибир ҳеч нарса ўзгармайди.

— Ўзгаради.

— Кечиринг мени.

— Сизни кўрмоқчиман.

— Фойдаси йўқ.

— Кўрмоқчиман!

— Расмимни юбораман.

— Расмингизни?

— Ҳа, Фарғонага юбораман.

— Демак, ҳаммаси ёлғон экан-да?

— Расмимни юбораман, — деди Адила яна. Трубкадан пиқ-пиқ йиғи товуши эшитилди.

— Ҳаммаси ёлғон экан-да?!

— Юбораман.

— Елгон!

— Саломат бўлинг!

Трубкадан қисқа-қисқа гудок эшитила бошлади. Жамол трубкини қулоғига босганча қилт этмай тураверди. Тураверди. Бир пайт кимдир унинг тирсагидан оҳиста ушлади. Жамол гарангсиб ёнига ўгирилди: ўша барваста йигит оғзини очмай жилмайиб турар эди.

— Яхши йигит, кузатиб қўяйми? — деб сўради астагина.

— Раҳмат, ўзим кетаман, — деди Жамол ва автомат-телефон уйчасидан ташқарига чиқди.

— Кетасизми?

— Кетаман, — деди Жамол бўшашиб.

— Лафзингизга ишонаверайми?

— Албатта.

— Парво қилманг, ҳаммаси яхши бўлади. Фақат унутинг.

— Унутинг?

— Унуттиш керак. Саломат бўлинг! — Барваста йигит йўл четида турган қоп-қора машина сари йўл олди.

У орқа ўриндиққа ўтириши билан машина ўрнидан қўзғалди.

Ер ўз ўқи атрофида муттасил айланмоқда эди: Вақт кафгири норасида сонияларни соат бағридан юлиб олиб, тубсиз жарликка итқитарди — гўё никоҳсиз бино бўлган ҳомила она қорнидан ёриб олинарди, лекин бу ҳақда овоза қилинмасди, сир сақланарди — тартиб шунақа эди. Вақт сунут сақларди, бўлажак она эса бўлажак фарзандига аза очарди, устига қора киярди. Одам боласи Вақт ўтиб бораётганини сезадими? Одам боласи дунёга келмай... кетаётганини сезадими?

Ер ўз ўқи атрофида мудом айланаверади, айланаверади. Тиним билмайди.

Жамол қизил шуъла ўйноқлаётган шифтга бирпас тикилиб ётди-да, ён-верига ҳайратланиб назар ташлади. Вагон бир маромда тебранарди. Купе сокин эди: пастдаги ўринларда чоллар мириқиб ухлашмоқда эди. Зарифанинг ўрни бўм-бўш — оқ чойшаб худди оқ илоннинг пўстига ўхшаб эшилиб-буралиб қолибди. Жамолнинг юраги орзиқиб кетди: «Хайрлашмай тушиб кетибди-да», деб қўйди ўзича.

У ҳамроҳларини уйғотиб юборишдан ҳам чўчимай бир сакраб полга тушдию оёғига туфлисини илиб йўлакка чиқди. Кузатувчи хонаси сари кетди. Фурқат бекатида поездга чиққан ўша хотин ўша осма ўриндиқда боласини эмизиб ўтирарди.

— Ҳамқишлоқ, Тошкент деганлари тубканинг тагида экан-ку, ордона қолсин! — деди ёш она Жамолга кўзи тушиши биланоқ.

— Сўрамадингизми, қанча қолибди?

— Ҳў-ў ҳалийди Янгийўлга яқинлашиб қолдик дегани.

— Кузатувчи қаерда?

— Билмайман, кўринмай қолди.

Жамол изига қайтди. Купега кириб сочиғини елкасига ташладию ювингани жўнади. У ювиниб-тараниб қайтган маҳал чоллардан бири эшикка орқа берганча ўтирган ўрнида номоз ўқирди. Жамол чапдастлик билан иккинчи полкага чиқди ва юқоридаги юкхонадан (товадондан) жомадонини тортиб олди. Пуфлаб-пуфлаб жомадонининг чангини қоқди. Сўнгра кўзгудан кўзини узмай уст-бошини тартибга солди, йўлдошлари билан ғойибона хайрлашди ва кўкрагини ғоз тутиб йўлакка чиқди. Кузатувчи зўр ҳафсала билан осма ўриндиқ ёнида бадантарбия қилмоқда эди.

— Биродар, ҳамхонангизни битта эркак Гулистонда поезддан тушириб қолди, — деди кузатувчи Жамолга кўзи тушиши билан.

— Яхши бўлибди, — деди Жамол.

— Зўр нарса экан! — деди кузатувчи ҳомуза тортиб.

— Сассиманг! — деди Жамол.

Кузатувчи Жамолнинг гапини эшитмади шекилли, товушини баландлатиб:

— Бир-икки-уч... уч-икки-бир... — деб дам ўтириб, дам тура бошлади. — Гражданлар, Тошкентга келдик! — деб эълон қилди у. Сўнг чопқилаб хонасига кириб кетди.

Поезд гулдурос солиб пойтахт вокзалига кириб борди.

Жамол болали хотиндан кейин вагондан тушди. Перрон ҳўл эди, ёмғир севалаб ўтган шекилли. У ерости йўлига тушди-да, тўппа-тўғри омонатлар сақланадиган раста томон кетди. Раста йўлакларига кираверишда битта милиционер курсида мудраб ўтирарди. Жамол ундан бўш камера бор-йўқлигини сўради.

— Ҳаммаси бўш, — деди милиционер палағда товушда.

Жамол учинчи қатордан ўн учинчи камерани танлади. У камерага жомадонини жойлайтиб ичида: «Гарри Каспаров албатта ўн учинчи Жаҳон чемпиони бўлади!» деди комил ишонч билан. Шундан кейин у санокли қулфни махфий тарзда рақамлади:

«К. 13. 13.». Автомат ютгичга ўн беш тийинлик танга ташлаши билан аппаратдан чиз этган товуш эшитилдию Жамол зудлик билан камера эшикчасини ёпди. Қулфланганига ишонч ҳосил қилиш учун тутқични ушлаб, бир-икки марта тортиб кўрди: маҳкамланибди.

У растанн тарк этаётган чоқда милиционер:

— Омонатлар уч суткадан ортиқ сақланмайди, — деб огоҳлантирди.

— Тушунарли, — деди Жамол.

Жамолнинг хаёли жойида эмас эди. У бир оз нафасини ростлаб, хаёлини жамлаб олишни истарди. Мармар пиллапоядан юқорига кўтарилди. «Қутиш хонаси»га бош суқди — йўловчилар бисёр экан...

«Қутиш хонаси» бўсағасида қорамоғиз аёл етти-саккиз яшар ўғилчасини гапга солиб ўтирарди.

— Дунёда энг арзон нарса нима? — деб сўради она.

— Гугурт, — деб жавоб берди бола.

— Жаҳон бозорида-чи?

— Пахта, — деб жавоб қайтарди бола ўйламай-нетмай.

— Америкада нима арзон?

— Тўппонча.

— Самарқандда-чи?

— Нон.

— Самарқандми нон шаҳри?

— Йўқ, Тошкент!

— Фарғонанинг пойтахти қаер?

— Марҳамат.

— Марҳамат эмас, Ахсикент!

— Ахсикент бузилиб кетган-ку, аяжон!

— Тошкент бузилмаганми?

— Қачон?

— Олтмиш олтинчи йилда.

— Бир минг саккиз юзу олтмиш олтинчи йилдами?

— Жим! Сенга бунақа гапларни ким ўргатди-а?

— Ўзим биламан, — деди бола бурнини тортиб.

Жамол мийиғида кулганча орқасига тисарилди. У сўнгги бекатга бориб троллейбусга ўтирди — Инқилоб хиёбони томон кетди.

Шаҳар ҳаёти бир маромда давом этарди. Барча турдаги нақлиёт воситалари уёқдан-буёққа физ-ғиз қатнарди. Билагига қизил латта тақиб олган патта текширувчилар ҳар бир бекатда писта чақиб туришарди. Соябонли кўчма дўконларда гала-гала совет харидорлари навбат кутиб туришарди. Ҳамма томонда одамлар юришарди. Туришарди. Шунчаки туришарди.

Жамол Инқилоб хиёбонида троллейбусдан тушиб қолди. Чўнтагидан гугурт қутисини олиб, йўл четидаги автомат-телефон буджаси сари юрди. Сочлари елкасига тушган бир йигит ким биландир узоқ гаплашди. Икки марта сигаретини ўт олдириб лабига қистирди, икки марта сигарети ўчиб қолди. Охири трубкани жойига илди-да, будкадан чиқди.

— Кечирасиз, — деди Жамол. Йигит Жамолга ажабланиб назар солди, хўмрайди. — Кечирасиз, безовта қилиб кўйдим, шекилли.

— Странно! — деди йигит ва чирс этказиб гугурт чақдию яна сигаретини ўт олдириди.

Жамол гугурт қутисига ёзиб олган телефон рақамига кўз қирини ташлаганча чамбарни шир-шир айлантди. Трубкадан узуқ-бўлиқ гудок эшитилди. Сўнгра кимдир трубкани кўтарди.

— Олло!

— Олло!

— Адила!

— Сизмисиз?

— Келдим.

— Қаердасиз?

— Инқилоб хиёбонидаман.

— Мен ҳозир бораман.

— Жарангдор соат остида тураман.

— Бўпти.

Трубкадан кутилмаганда эркак кишининг товуши эшитилди. Адила унга бир нималар деди. Сўнг товушлар сўнди. Жамол яна бир оз кутиб турди-да, трубкани илиб қўйди. Будкадан ташқарига чиқиб, сигарет тутатди. Жарангдор соат томон одим ташлади.

Йўлка четидаги темир панжараларга йигит-қизлар суянишиб туришарди. Оппоқ сочли кампир набирасини етаклаганча Горький номидаги боғдан чиқиб келди. Жанда кийиб олган дарвеш оловкурақда исириқ тутатиб ўтди. Бўйинларига шода-шоода фотоаппарат тақиб олган чет эллик сайёҳлар дарвешни ҳар хил ҳолатда суратга тушириша

бошладилар. Дарвеш уларга қараб дам кулиб, дам қош-қовоғини осилтириб туриб берди. Шу аснода оломон орасида Адила пайдо бўлди. У хийла тўлишибди.

— Салом! — деди Адила қўлини узатиб. У кенг-мўл оқ кўйлак кийиб олган эди.

— Яхшимисиз?

— Юринг, боққа кирамиз. Тинчроқ.

«Буратино»нинг чоти орасидан ўтишиб, боққа кирдилар. Боғда одам сийрак эди.

— Москвага бормадингизми? — деб сўради Жамол.

— Утирайлик, — деб таклиф этди Адила.

Тебрангич ўриндиққа ёнма-ён ўтирдилар.

— Тўлишибсиз, — деди Жамол Адиладан кўзларини узмай.

— Сиз ўзгармабсиз.

— Москвага бормадингизми?

— Хужжат топширишга бир оз кечикиб қолдим. Келаси йили.

— Нима қиялпсиз?

— Юрибман. Узингиз ишга жойлашмадингизми?

— Жойлашдим.

— Қаерга?

— Ижроқўмга.

— Яхши.

— Қишлоқларни Бош план асосида... вайрон қиялпмиз.

— Қайта қурмаяпсизларми?

— Маблағ йўқ. Бузьяпмиз, холос. Ҳар ҳолда, ишляпмиз.

— Чол-кампирлар саломатми?

— Шукр. Уйлантиришмоқчи.

Адила ерга қаради. Жамол қизнинг елкасидан қучди-да, бағрига тортди ва бошини эгиб, ўша холидан ўпмоқчи бўлди. Адила ўптирмади, юзини тескари буриб олди.

— Кераги йўқ, — деди у астагина. — Ҳомиладорман.

Жамол астагина қўлини тортиб олди. Ич-ичида бир нарса чирт этиб узилгандай бўлди. Адиланинг юзига синчков назар солди.

— Доғ тушибдими? — деб сўради Адила унинг нигоҳини сезиб.

— Доғ тушибди.

— Бекор келибсиз.

— Нега?

— Кўриб турибсиз-ку.

— Озгина тўлишибсиз, холос.

— Бошқа иложим йўқ эди. Тушуняпсизми, бошқа иложим йўқ эди! — Адила қўллари билан юзини тўсдию йиғлаб юборди.

Жамол уни юпатмади. Сигарет тутатди. Босиб-босиб тутун симирди. Гугурт қутисининг кетига ёзилган телефон рақамини санаб кўрди: йиғиндиси ўн етти чикди, йиғинди иккига тенг тақсимланмади, қолдиқ қолди.

— Қолдиқ қолди, — деди Жамол ўзига ўзи гапиргандай. Сўнг гугурт қутисини Адиллага узатди ва қўшиб қўйди. — Бахтсиз эканман.

— Бу рақамлар меники, менга аталган, — деди Адила гугурт қутисини айлантирганча. — Сиз бахтли бўласиз.

Жамол аччиқ кулди, бошини чайқади.

— Мен сизга ишонардим.

— Энди мени қўйинг, ўйламанг. Сизга муносиб эмасман.

— Муносиб эдингиз.

— Муносиб эдим. Лекин муносиб бўлолмадим, муносиб бўлолмасдим.

— Бўлардингиз, бўласиз! — Жамол Адиланинг елкаларидан қучди-да, ўша холидан барибир ўпди. Кейин юзидан, юзидаги доғларидан қизгин-қизгин ўпди, ўпаверди. Охири нафаси бўғилиб, қизнинг сочларига юзини буркаб олди.

Адиланинг кўзларидан, қуралай кўзларидан маржон-маржон ёшлар думаларди.

— Хато қилдим, — деди Адила ўқиниб.

— Ҳечқиси йўқ, — деди Жамол шивирлаб. — Ҳечқиси йўқ.

— Мен ўзимга хиёнат қилдим. Бошқача яшашни истардим.

— Бошқача яшаймиз.

— Имконим йўқ, имкон беришмайди... Утинаман, сиз кетинг, сизнинг имконингиз бор ҳали.

Жамол Адиланинг сунбул сочларини юз-кўзларига босган кўйи қилт этмасди. Овоз ёзиш устахонасида бирдан карнайлар товушини баландлатиб қўйишди: Узбекистон булбули авж пардаларда куйлай бошлади.

«Йўқ, сен ахтармассан тоғлардан макон

Ва на гўзаллигинг учун шуҳрат-шон.

Сайёд жабри сенга бермагай имкон,

Сен ҳам ошиқмисан ёки...»

— Кетайлик, — деди Жамол шивирлаб. — Ҳозир кетамиз! Туринг! — Жамол ўр-
нидан турди.

— Имконим йўқ... Сиз имконингизни бой берманг, кетинг, — деди Адила хаста
товушда. — Ҳув, анавиларни кўряпсизми? — Адила теннис ўйналадиган майдонча ёни-
да шу томондан кўзларини узмай, қўлларини чалкаштириб туришган тўрт йигитга, қора
кийимли норғул йигитларга ишора қилди. — Қўриқчиларим. Яхши йигитлар. — Адила
уларга томон ўгирилиб жилмайиб қўйди.

Йигитлар қўлларини ёнларига туширишди.

Жамол мажолсизгина Адиланинг ёнига ўтирди.

— Улар кимлар?

— Яхши йигитлар, — деди Адила. — Уларнинг олдида ўнбошилару юзбошилар ва
яна неча-неча Бошлар эгилиб туради.

— Қудратли йигитлар экан, — деди Жамол заҳарханда аралаш.

— Фойдаси йўқ, — деди Адила ўтинч оҳангида. У гугурт қутисини Жамолга узатди.

— Расмингизни олдим. Раҳмат.

— Арзимамайди.

— Мажнунтол остида тушибсиз-а?

— Ҳовуз ёқасида.

— Энди нима қилдик?

— Хайрлашамиз.

— Бувам авлиё экан.

— Қариялар билишади.

— Мен сизни барибир олиб кетаман.

— Отга ўнгариб олиб қочасизми? — деди Адила кулумсираб.

— Олиб кетаман, мана кўрасиз!

— Қўйинг, илтимос. Фойдаси йўқ.

— Ҳаммаси яхши бўлади.

— Ҳеч қачон яхши бўлмаган.

— Яхши бўлади.

— Яхши бўлмайди.

— Бўлади!

— Жўрттага қайсарлик қияпсиз.

— Жўрттага? — Жамол лабини тишлади.

— Жўрттага.

— Никоҳдан ўтдингизми?

— Никоҳ ўқилди.

— Тўй эскича бўлибди-да.

— Куляпсизми?

— Нега энди.

— Бўпти, мен борай. Хайр. — Адила ўрнидан турди.

— Хайр, — деди Жамол ўтирган жойидан жилмай.

— Овора бўлманг, — деди Адила. — Мен истамайман.

Адила «Буратино» томон йўл олди. Йигитлар ҳам боғ четидан юришиб ташқарига
йўналишди.

Жамолнинг хаёлида Боғи Эрам намоён бўлдию анвои гуллар атри димоғига гуп
этиб урилди. Сесканиб кетди. Чаккалари сирқ-сирқ оғрий бошлади. Унинг оёқларида
мажол қолмаган эди, вужуди увода мисоли илвираб турарди.

Узоқ ўтирди. Мияси ғовлаб кетди. Бир амаллаб ўрнидан турдию Овоз ёз ш устахо-
насининг ёнидан ўтиб, боғдан ташқарига чиқди. Тролейбусга ўтириб, вокзалга жўнади.

Оқшом чўқди. Вокзал майдони гавжум эди. Майдалаб ёмғир севаларди. Туркис-
тоннинг ўн тўрт комиссари хотирасига ўрнатилган ёдгорлик пойида гуркураб мангу
олов ёнмоқда.

Жамол вокзалдаги ресторанга кирди. Бу ерда кўтаринки кайфият ҳукмрон эди.
Хизматчи аёллар хўрандаларнинг кўнглини овлашга ҳаракат қилишарди. Бурчак-бур-
чакларда турфа хил эркаклар турфа хил хотинларнинг бўлиқ сонларини уқалаб ўтири-
шарди, сирли-сирли шивирлашарди ва қучоқлашган кўйи ташқарига йўналишарди.

Жамол ресторандан ширакайф бўлиб чиқди.

Перрон бўм-бўш эди. Юк ташувчилар аравачалари устида папирос чекиб ўтири-
шарди.

Жамол вокзал пештоқидаги осма соатга кўз ташлади: 660-поезд жўнашига бир
соатдан мўл вақт бор эди. Энди жомадонини олиб чиқса ҳам бўларди. Кейин... Кейин-
чи? Жуфтаник ростлайдимми? Ёки суймаганга суйкалиб юрaveraдимми?

У куртқасининг ёқасини кўтардию бир замон вокзал майдонида тентираб юрди.
Иккита сигарет чекди. Йўлнинг нариги бетида гуркураб ёнаётган мангу оловга кўзлари-
ни узмай тикилиб турди: қулоқлари остида пулемётдан сидирға отилаётган ўқ товушла-
ри янграгандай бўлди; назарида, кимдир «Оҳ!» деб йиқилди, кимдир юрагини чангал-
лаганча букчайиб қолди. Шу ҳолат унинг шуурига муҳрланди.

«Қолдиқ қолди, — деб пичирлади Жамол орқасига бурилар экан. — Қолди. Қолади... Қолаверсин, чёт с ним! Биз ҳали таслим бўлмаймиз!»

У ойнаванд эшикни елкаси билан туртиб очди-да, ичкарига кирди. Битта-битта кадам ташлаб еростига тушди. Омонатлар сақланадиган раста рўпарасига борди. Совуқ темир панжарага пешонасини тираганча бирпас турди. Сўнгра навбатчи милиционер ёнидан ўтиб, қатор оралаб кетди. Учинчи қатордаги ўн учинчи қути қаршисига бориб тўхтади.

«Каспаров ўн учинчи Жаҳон чемпиони бўлади ва абадул абад ўн учинчи чемпион бўлиб қолажак!» деб қўйди ичида.

Орадан икки пиёла чой ичгулик вақт ўтди-ю, лекин қути очилмади. Жамол хийла уринди, аммо барча уринишлари зое кетди. Устки лабида реза-реза тер пайдо бўлди. У ноилож навбатчи милиционерга мурожаат этди. Милиционер турли ҳолатлардаги қип-яланғоч жувонларнинг бир даста расмларини томоша қилиб ўтирган экан.

— Ошна, қути очилмаяпти, — деди Жамол. — Нима қилай?

Милиционер тепасида серрайиб турган йигитга меровсираб қаради.

— Безори бачалардан мусодара қилиб олдик. Зўр нарсалар экан, жин урсин! — деди у илжайиб. Сўнг расмларни ички чўнтагига жойладию Жамолга юзланди: — Нима дедингиз?

— Очилмаяпти.

— Ариза ёзинг! Жарима тўлайсиз. Омонатингиз нима?

— Жомадон.

— Вокзал навбатчи милиционери ўртоқ ефрейтор (Генерал ҳам ўз фаолиятини ефрейторликдан бошлайди!) Ф. Фалончиевга ариза, деб ёзинг. Жомадонингизда нимаки бўлса, ҳаммаси бирма-бир рақамлаб кўрсатинг. Адашманг. Кейин таққослаб кўрилади. Нотўғри бўлса, мендан ўпкалаб юрмайсиз — ҳибсга оламан.

— Кўрқитманг, — деди Жамол шарикли ручкасини қўлига олар экан.

— Кўрқмайсизми? — деди милиционер тагдор қилиб.

— Мутлақо.

— Унда, беш сўм беринг!

— Нега?

— Жарима. Ариза ёзмасангиз ҳам майли. Қоғозбозликка тоқатим йўқ.

Жамол беш сўм берди.

— Кетдик, кўрайлик-чи!

Ефрейтор Жамол кўрсатган қути эшигига калит солдию бирпасда очиб берди.

— Кўтаринг! — деди напормон жомадонга ишора қилиб. — Стол устига элтинг-да, қопқоғини очинг. Текширилади. Ичида нима бор?

Жамол нима борлигини бирма-бир айтди.

Навбатчи постда турган жойга бордилар. Жомадон темир стол устига қўйилди.

— Очинг! — деб фармон берди ефрейтор.

Жамол калити билан жомадон қопқоғини очди. Очдию дарров ёпди. Ефрейтор хуштак чалиб юборди ва шапкасини бошининг орқасига суриб қўйди.

— Шим, кўйлак, китоб... шунақа бўладими?

— Бу меники эмас, — деди Жамол ефрейторнинг кўзларига тикилиб.

— Очинг!

Жамол жомадон қопқоғини ланг очиб қўйди: ўн сўмлик пачкалари тахлам-тахлам эди, жомадон лиқ тўла пул эди.

Ефрейторнинг кўзлари қинидан чиқиб кетаёзди.

— Қанча? — деб сўради у.

— Билмайман, — деди Жамол.

— Эсим қурсин, катта пуллар саналмайди-ку, тарозида тортиб кўрилади.

Неча кило?

— Билмайман.

— Ҳаммаси ўзингизникими?

— Йўқ. Фақат жомадон меники, холос.

— Тушунарли, тушунарли. — Ефрейтор стол четида турган телефон трубкасини кўтардию керакли рақамларни шир-шир териб, бошлиғига ахборот бера бошлади.

Жамол бир ҳисобда жомадонни ташлаб қочсаммикан деб ўйлади, лекин тезда бу ниятидан қайтди — узоққа кетолмаслигини ич-ичидан сезиб турарди. Боз устига, ҳожатхонага кираверишдаги ҳув анави тўрт йигит бекорга қўл қовуштиришиб туришмагандир, ахир. Худди курашчи полвонлар сингари оппоқ кўйлак-иштон кийиб олишибди.

— Ҳозир келишади, — деди ефрейтор трубкани жойига қўйиб.

— Балки, менинг керагим йўқдир-а? — деб сўради Жамол ҳар эҳтимолга қарши.

— Кўрқяпсизми? — деди ефрейтор тўппончасини филофидан чиқариб томоша қилган кўйи. — Ишқилиб, иштонингизга сузиб қўймадингизми?

— Башарангни ёриб қўймай тагин, ҳайвон!

— Ҳақорат қилма! — деди ефрейтор ўрнидан туриб. — Гражданлар, мана бу

нусха учига чиққан ўғри бўлади! Кўриб қўйинглар! Мен тутдим! — деб кўкрагига урди ефрейтор. — Энди менга Совет Иттифоқи Қаҳрамон унвони берилса ҳам ажаб эмас! Яшасин, КПСС!

Растага кириб-чиқаётган йўловчилар милиционерга ажабланиб қараб қўйишарди. Афтидан, улар ҳазиллашяпти, деб ўйлашарди. Шунинг учун милиционернинг чақириқларига жиддий эътибор бермай, ўз йўлларида давом этаверишди.

Ҳожатхонага кириладиган жойда қўл қовуштириб турган йигитлардан биттаси ефрейторнинг олдига келди-да, унинг қулоғига бир нималар деб шивирлади. Ефрейтор бирдан қаддини ғоз тутиб:

— Есть! — деди ўнг қўлини чаккасига ниқтаб.

Оқлик кийган йигит енгил одим отиб шериклари ёнига қайтиб кетди.

— Ҳазиллашдим! — деб қичқирди ефрейтор. — Менинг гапларимга парво қилманглар, бу йигит менинг ҳамқишлоғим бўлади! Битта мактабда ўқиганмиз, синфдошмиз, битта қизни яхши кўрардик, хих-хих-хи!.. Яшасин, КПСС!

Йўловчилар қип-қизариб ҳиринглаётган ефрейторга қараб елкаларини қисишардию индамай уёқ-буёққа ўтиб кетишаверарди.

Еростига ит етаклаган учта милиционер тушди. Итнинг оғзига тўр тутилган эди.

Ефрейтор унвони катта милиция ходимига ахборот берди. Сўнг капитан Жамолга ўзини таништирди.

— Биз билан борасиз, — деди у Жамолга. Кейин ортида итнинг арқонини ушлаб турган милиционерга буйруқ берди: — Сержант, сиз жомадонни кўтаринг!

— Уртоқ капитан, қўлига кишан солайми? — деб сўради кичик лейтенант, чўнтагидан ялтироқ кишан чиқарар экан.

— Менимча, зарурият бўлмаса керак. Уйлайманки, бу йигит менинг ишончимни суистеъмом қилмайди. Тўғрими, йигит? — деб сўради капитан.

— Албатта.

— Агар қочишга уринсангиз, огоҳлантиришсиз отиб ташлайман! — деди кичик лейтенант чийиллаб.

— Лейтенант!

— Эшитаман, ўртоқ капитан! — Кичкинтой қаддини ғоз қилди.

— Сиз постда қоласиз. Ефрейтор бизга керак бўлади. Ефрейтор, навбатчиликни кичик лейтенантга топшининг!

— Есть!

— Тезроқ! Биз ташқарида кутиб турамыз. Машина бор. Тезроқ чиқинг! Қани, кетдик!

Капитан йўл бошлади. Жамол унга эргашди. Ит етаклаган сержант орқадан юрди. Вокзал майдонида ён томонига «Милиция» деган йирик лавҳа ёзилган сариқ рангли «Жигули» кутиб турган экан. Капитан машинанинг олд эшигини очиб, Жамолни таклиф этди:

— Марҳамат, ўтиринг!

Ўзи орқа ўриндиққа ўтирди.

— Юраверайми?.. Нега у чиқмаяпти? — деб сўради ҳайдовчи.

— Бирпас кутиб турамыз.

Дам ўтмай, ефрейтор ҳаллослаганча етиб келди. У ўртага ўтирди.

Машина шитоб ўрнидан қўзғалди.

— Сиренани ўчиринг! — деди капитан. — Секинроқ юринг!

— Бўлимга борамизми? — деб сўради ҳайдовчи ички кўзгудан капитанга кўз қирини ташлаб.

— «Ч-бир»га ҳайданг. Бизни кутяптилар.

Ҳалқа йўлни кесиб ўтишди. Икки чети теракзор кўча бўйлаб ўн беш дақиқача юрилгач, сўлга бурилишди ва Анҳор соҳилидаги кўм-кўк яйлов кўз ўнгларида намоён бўлди. Яйловнинг поёни тевараги панжара билан ўраб қўйилган чорбоғга бориб тақаларди. Чорбоғга беш юлдуз тасвири туширилган тунука дарвозадан кириларди. Дарвозани ит етаклаган бир милиционер очди.

— Саломат бўлинг! — деди капитан машина ойнасини пастга тушириб.

Эшикни очган милиционер бош ирғади.

«Жигули» муҳташам иморат рўпарасига бориб тўхтади.

— Тушинглар! — деди капитан.

Жамол машинадан тушган заҳоти димоғига гуп этиб исиріқ ҳиди урилди. Ҳайдовчи «Жигули»ни орқасига тисариб кетди. Чорбоғ жимжит эди. Уйдан ҳам бирор товуш эшитилмасди.

— Сержант, сиз бемалол дам олаверинг. Ефрейтор, сиз мен билан юринг! — Капитан орқасига ўгирилди-да: — Жамолми исмингиз? — деб сўради. Тасдиқ ишораси олгач, кўшиб қўйди: — Жамол, ҳозир иккинчи қаватга кўтариламиз. Кетдик.

Зинапоя ғира-шира ёритилган эди, холос. Сокин. Гўё бепоён денгиз бағрида лангар ташлаб турган кемани эслатарди — кўланкалар майин-майин чайқаларди.

Йўлақдан кенг-мўл залга кирдилар. Капитан ҳамроҳларини қип-қизил духоба қоп-

ланган диванга ўтиришга таклиф этди-да, ўзи оёқ учида юриб бориб меҳмонхона эшигини астагина чертди. Сўнг йўлбарс териси тўшаб қўйилган кажава ўриндиққа ястанди. Кўзларини юмди.

— Чарчадим,— деди кўзларини очмай.

Шу чоқ нақшинкор эшик очилдию мезбон кўринди.

— Хуш келибсизлар! — деди у самимий жилмайиб.

Жамол ўрнидан сапчиб туриб кетди: бу додхо эди.

— Сиз ўшами? — деди Жамол кўзларига ишонмай.

— Мен ўша,— деди додхо яна жилмайиб. У жадал юриб келиб, ҳамма билан бир-бир сўрашиб чиқди.— Одам одам билан учрашади, деб шунга айтсалар керак-да!

— Уртоқ генерал, «Онажоним, жамият!» операцияси муваффақиятли адо этилди!.. Энди мен кетаверайми? — деб рухсат сўради капитан ўрнидан туриб.— Уйда хотинимни тўлғоқ тутаётган эди...

— Шошманг, мен атайлаб зиёфатга ҳозирлик кўриб қўйганман, ахир. Қани, ечининглар! Рўпарада ювиниш хонаси — бемалол шамоллаб чиқинглар. Бир ўзбекчасига отамлашайлик-а!

— Юринглар,— деди капитан шапкасини қўлига олганча.

— Уша ерда шиппаклар бор,— деди додхо.

Улар бирин-кетин ювиниш хонасига кирдилар. Оёқ кийимларини ечдилар, ювиндилар, артиндилар ва енгил тортиб чиқдилар. Сўнгра додхо ҳаммани меҳмонхонага таклиф этди.

Меҳмонхонага дастурхон тузалган эди. Қават-қават кўрпачалар, лўлаболишлару парёстиқлар меҳмонларга мунтазир эди. Чинни лаганлардаги паловдан буғ кўтарилиб турарди.

— Бедана палов! — деб қўйди мезбон.— Қани, марҳамат! — Ўзи бошлаб берди.— Кечирасиз, Холдорали, бу укамизни бизга таништирмадингиз,— деди додхо ефрейторга ишора қилиб.

— Ҳозир таништираман! — Капитан қадаҳларга май қуя бошлади.

— Қуйинг! Тўлдириб-тўлдириб қуйинг! — деди додхо завқланиб. — Би-ир хаём-хонлик қилайлик!

Капитан ҳамманинг қўлига қадаҳ тутқазди. Ҳеч ким тихирлик қилмади. Танишдилар. Уриштирдилар ва ичдилар.

— Кўкатлардан қўшиб олинглар, кўкатлардан!.. Анави анорнинг суви, Дашнободники! Шогирдим Сирожибдин бериб юборибди. Э-э, кам бўлмасин, ишқилиб! Сизларга насиб қилган экан-да!.. «Май ичсанг, дўст ё жонон билан ич!»

Ҳеч кутилмаганда додхо ниҳоятда одамохун чиқиб қолди. У бир қарашда... ижобий қаҳрамонга ўхшарди.

Жамол мийиғида кулиб қўйди.

— Нега куляпсиз, қизиқ гап эсингизга тушиб қолдимиз? — деб сўради мезбон самимий оҳангда.

— Ҳа,— деди Жамол. — Бурноғи йили Дашнободга атайлаб кўпкари кўргани борган эдим.

— Хўш-хўш? — деди капитан қизиқсиниб.

— Кўпкари бўладиган қуни учиб қолибман!

— Воҳ-ҳо-ҳо!

— Воҳ-ҳо-ҳо!

— Воҳ-ҳо-ҳо!

Қадаҳларини уриштирдилар ва чавандозларнинг соғлиги учун ичдилар. Сўнгра отлар учун ичдилар, сўнгра тойлар учун ичдилар... Ва яна эгар-жабдуқлару узанги-жиловлар учун ҳам ичдилар. Кимдир қамчи учун ҳам қадаҳ кўтаришни таклиф этди. Қамчи учун тантанали равишда, тик туриб ичилди. Ниҳоят, чойга навбат етди. Чой ичдилар. Тамакига навбат етди. Тамаки чекдилар.

— Энди ишга ўтайлик,— деди додхо лўлаболишни бағрига босган алфозда. — Жомадон қани?

— Воҳ! — деди капитан пешонасига бир уриб. — Машинада қолибди-ку! Ҳозир олиб келаман!

— Овора бўлманг, ўзлари олиб келишади. — Додхо оёғи билан гилам остидаги қандайдир мурватни босди. Остонада оппоқ кийимли барваста йигит пайдо бўлди. — Машинада жомадон бор экан. Келтиринг.

Бир зумда жомадон келтирилди.

— Та-ак,— деди додхо ва гилам остидан бир варақ олиб Жамолга узатди. — Мана, буни ўқиб кўринг-чи!

Жамол варақни қўлига олдию ўқишга тутинди.

«...фон Маффеннинг ит етаклаган агенти билан Жалолобод — Куйбишев поездида (ўнинчи вагон тамбурида) учрашди ва империализм жосусига маҳфий равишда совет олтинларини топширди ҳамда СССРнинг жанубий чегараларида жойлашган ҳарбий базалар ҳақида яширин маълумотлар берди. Муҳим иншоотлар белгиси туширилган

шартли харита тайёрлашда антоганистик душманга яқиндан ёрдам берди... Барча фактлар ашёвий далиллар, бармоқ излари билан тўла-тўкис тасдиқланди. Тирик гувоҳлар бор, баъзи бир сабабларга кўра, ҳозирча уларнинг исми шарифи ошкор этилмайди.

Жамолнинг ранги қув ўчиб кетди.

— Танишдингизми? — деб сўради додхо мулоим оҳангда. — Лозим бўлса, юқорида қайд қилинган барча фактлар судда ортиги билан тасдиқланади. Қўлимизда рад этиб бўлмайдиган далиллар бор. Ишонмайсизми?

— Ишонаман, — деди Жамол.

— Ефрейтор ука, сиз энди бемалол дамингизни олинг, — деди додхо ҳайрон бўлиб ўтирган милиционерга юзланиб.

— Есть! — деди ефрейтор ва сапчиб ўрнидан туриб кетди.

— Демак, жосуслик — эллик бешинчи модданинг биринчи банди, контрабанда — олтмиш саккизинчи модда, давлатга қарши жиноятлар ҳақида хабар бермаслик — етмиш тўққизинчи модда, ва ниҳоят, давлат ёки жамоат мулкни жуда кўп миқдорда талон-тарож қилиш — бир юзу ўн тўққизинчи-биринчи илова модданинг биринчи пункти. — Додхо хаёлида нималарнидир хомчўт қилиб кўрди ва капитанга юзланди-да: — Жомадонда қанча пул бор экан? — деб сўради.

— Тахминан икки юз минг сўм.

— Бай-бай! — Додхо бош чайқаб қўйди. — Жиноят аниқ. Жиноят кўлами ҳам аниқ. Жиноятнинг бир учи кўзбўямачиликка, қўшиб ёзишга — пахта масаласига бориб тақал-япти. Пахта масаласи — сиёсий масала. Пахта — бизнинг ифтихоримиз. Халқ ифтихори-га доғ туширган одам охир-оқибатда пес бўлади! Та-ак. Жиноят ва жазо. Жазо белгилаш лозим. Албатта, жазони суд белгилайди. Биз фақат ошни дамлаб берамиз, холос. Лекин қандай жазо берилишини олдиндан айтиб беришим мумкин: айтайми?

Жамол бошини ҳам қилиб ўтираверди. Капитан фужерга анор суви қўйди ва фужерни қўлига олиб, индамай дастурхонга тикилди.

— Жамол ука, энг камида икки марта олий жазога яраша жиноят қилиб қўйибсиз. Тўғри, сизнинг ёшлигингиз ҳисобга олинади ва бошқа-бошқалар. Лекин сизни олий жазодан худо ҳам сақлаб қололмайди — пешонангиздан отиласиз. Пақ этадию вассалом!.. Майли, хафа бўлманг. Янглишмасам, сиз расмларга ишқивоз экансиз-а? Мана, томоша қилинг!

Додхо бир даста суратни Жамолнинг олдига ташлади. Жамол суратларни бир-бир кўздан кечирдию кўзларига ҳам ишонмай қолди. Бу ерда жингалак сочли йигиту Адольф Валдъхайму то Розик акагача бўлган барча таниш-билишларининг асл нусхалари жам эди. Ҳатто вагон йўлагидаги осма ўриндиқда боласини эмизиб ўтирган болали хотин ҳам сураткашнинг эътиборидан четда қолмаган эди. Энг уятлиси — бир суратда Жамол Зарифанинг яланғоч тирсақларидан тутган кўйи жилмайиб ётарди.

— Шунақа гаплар, Жамол ука. Капитан, бу йигитчага ертўлада ётган гувоҳларни бир кўрсатиб келинг!

— Хўп бўлади! — Капитан дик этиб ўрнидан турди ва: — Юринг! — деди Жамолга имо қилиб. — Хотиним ўғил туғиб бермоқчи эди, — деди у Жамолнинг қулоғига шивирлаб.

Бирин-кетин махсус хонага киришди. Махсус хонаси тўрт девордан иборат. Капитан хона ўртасида туриб уч марта ер тепиндию бирдан тўрт девор ёришди ва Жамолнинг ўз ўнгида гўё рангли телеэкранлар пайдо бўлди — тўрт девор тўртта программдан кўрсатарди: бирида Жамолнинг таниш-билишлари уймалашиб ўтиришарди, бошқасида Адольф Валдъхайм итининг бошини силаб ўтирарди, учинчисида қоқшол буваси осмонга қараб ётарди — энаси чолнинг оғзига сув томизарди, тўртинчисида эса... «Воҳ!» деб юборди Жамол. «Дод!» деди Жамол. Не тонгки, оппоқ — тўшакда Адила додхонинг пинжига кириб ётарди, дам-бадам унга суйқаларди, дам-бадам додхонинг ёлини силарди, додхо эса қизнинг сунбул сочларига бошини буркаб олган эди.

— Кўрдингизми? — деди капитан ер тепинган кўйи.

Девор-экранлардаги тасвирлар ғойиб бўлди.

— Кўрдим, — деди Жамол бошини ҳам қилиб.

Меҳмонхонага қайтиб киришди.

Бир оздан сўнг хосхона эшиги очилдию остонада додхо кўринди.

— Кечирасизлар, — деди у тиллакори эшикни астагина ёпар экан.

Жой-жойларига ўтирдилар.

— Уртоқ генерал, мен кетаверайми? — деб рухсат сўради капитан. — Хотиним ўғил туғиб берса, сизнинг исмингизни қўяман!

— Бирпас қисиб ўтиринг! — деди жеркиб додхо. — Энди муддаога кўчайлик. Та-ак.

— Уйқум келяпти, май ўтқир экан, — деб қўйди капитан ўзича, у чўзиб хомуза тортиди.

Додхо пижамасининг чўнтагидан тугмадай таблетка олиб уни капитанга узатди.

— Ютинг муни, кайфингизни тарқатади, — деди у ва лўлаболишни қўлтиғи остига сурди-да, ёнбошлади. — Так вот, что я скажу... Ростини айтсам, қўлимда энг катта кўзир

бор, темир сандиқда турибди: сувда чўкмайди, ўтда куймайди — ғаройиб. Асти сўраманг! Агар ўшани ишга солиб юборсам борми, етти пуштингиз куйиб кетади, кулингиз кўкка созурилади. Ҳа, ҳа, ишонаверинг! Ишонмайсизми?... Ёки бувангиз бир законлар босмачи бўлганини — йўргакдаги Совет ҳокимиятига қарши курашганини азаматлар билмайди, деб ўйлайсизми?.. Чучварани хом санаманг, янглишасиз! Биз ҳаммасини биламиз: бувангиз — босмачи, сиз босмачининг невараси бўласиз! Бувангиз — асл халқ душмани, сиз — ёт унсурсиз! Қолаверса, бувангизнинг бир халт тиллоси бор эди. Бунияма биламиз. Хўш, қани ўша тилло? Қаерга яширгансиз? Билмайсизми? Агар биз истасак, ўзингиз ўз қўлингиз билан келтириб берасиз ёки бувангиз каби бутун умрингиз авахтада ўтади, онадан туғилганингизга пушаймонлар қиласиз! Шундай қилиб, қайси йўлни танлайсиз?.. Майли, ҳозирча зўрламайман, танангизга кенгашиб кўринг. Бундан кейин ҳар қадамнингизни ўйлаб ташланг, хўпми?.. Мудом ёдингизда бўлсинки, сиз кўзларингиз боғлиқ ҳолда баланд дорда дорбозлик қияласиз, лекин қўлингизда лангар-чўп йўқ — лангар каминанинг ихтиёрида: истаган пайтим ўша чўп билан оёғингиздан чалиб юбораман; ўмбалоқ ошиб тушасиз, миянгилингизнинг қатиғи чиқиб кетади. Уқдингизми?.. Менинг гапларимни қўлоғингизга кўрғошиндай қуйиб олинг. Шунақа. «Оллонинг даргоҳи кенг», дейдилар. Зеро, мен ҳам зикна эмасман. Бу дунё ҳаммамиздан қолади, ҳеч ким уни орқалаб кетолмайди. Шундоқ экан, келинг, муроса қилиб яшайлик: мен сизга тегмайман, фақат ўзингиз қўлимни қичитмасангиз — бас... Қандингизни уринг, беш кунлик дунёда сиз ҳам яшаб қолинг. Эрта-индин ёшлик ўтади-кетади, кейин буларнинг ҳаммаси чўпчакка ўхшаб туюла бошлайди — эсласангиз, кулингиз қистайди, холос. Кўрасиз ҳали, мана, мени айтди дейсиз... Жамол ука, сиз ҳали ёшсиз; келажагингиз олдинда — истиқболингиз порлоқ: худо хоҳласа, сиз ҳали коммунизмни кўрасиз! — Додхо кўрпача остидан икки пачка тахи бузилмаган минг сўмлик чиқардию Жамолга узатди. — Сиз муни олинг, ука!

— Олинг! — деди капитан.

— Бир қошиқ қонингиздан кечдим! — деди додхо. — У сизнинг гуноҳингизни сўраб олди. Мен сўз бердим... Та-ак. Лекин билиб қўйинг, агар СССР Олий Совети Президиумининг Раиси гуноҳингизни сўраганда ҳам... онангизни кўрсатиб қўярдим! На-чора, Ўзи илтимос қилди. Унинг амри вожиб.

— Олинг! — деб такрорлади капитан.

Жамол пачкаларни олди.

— Аммо жомадон билан бошқа ашёвий далиллар ҳозирча бизда туради. Гувоҳларга жавоб бериб юборамиз. Тилхат қолдирадилар. Фақат... анави жосус жазоланади. Биз уни СССРдан чиқариб юбора олмаймиз. Ўйлайманки, биз ўғилбола шартнома тўздик — бошма-бош бўлди, — деди додхо.

— «Раҳмат» денг! — деди капитан.

— Қуллуқ! — деди Жамол.

— Капитан, ука, Жамолжонни аэропортга кузатиб қўйинг! Махсус самолёт заказ қилинган. Кутушяпти.

— Кетишга рухсат этинг! — деди капитан ўрнидан турар экан.

— Хайрлашамизми? — деди додхо қаддини ростлаб.

— Хайр, — деди Жамол унинг қўлини қисар экан.

— Саломат бўлинг! — деди додхо. Сўнг у капитанга қарата худди чумчуқ ҳайдаётгандай бир ишора қилди: — Рухсат!.. Айтмоқчи, ўғил кўрсангиз — исмини Жамолжон қўйинг, хўпми?!

— Хўп бўлади! — деди капитан. Сўнг, Жамолга ўгирилиб: — Орқамдан юринг! — деди.

Жамол унга эргашди.

Ташқарида бояги «Жигули» шай турган экан. Капитан орқа ўриндиқда итига чақмоқ қанд едириб ўтирган сержантга рухсат берди.

— Сержант, бўшсиз, — деди. — Дам олинг! — У машинадан тушиб кетгач, ҳайдовчига буюрди. — Мени уйга ташлаб ўтасиз. Бу йигитни эски аэропортга элтиб қўясиз. Машинани трапга тақаб тўхтатасизу сиз ҳам ишдан қутуласиз. Эрталаб соат тўққизда кутаман. Бензин тўлдириб қўйинг, эртага ҳам тоза улоқ чопсак керак.

Эшикбон дарвозани очиб турган экан, у ўнг қўлини шапкаси остига тираб, «честь» берди.

Яйлов ҳам, тор кўча ҳам ортда қолди. Халқа йўлга чиқилди. Шу йўлдан анча юрилди. Сўнгра сўлга бурилдилар. Капитан сўл томонда янги иморат қурган экан: дарвозаси қўшқанот, оппоқ, деразалар остидаги майдончалар гулзор, чаманзор.

Капитан машинадан тушди.

— Саломат бўлинглар! — деди у. — Дарвоқе, агар хотиним ўғил туғса, исмини Отаулло қўяман, келажақда албатта генерал бўлади... Хайр энди! Бизни кечирсинлар...

— Саломат бўлинг, ўртоқ капитан! — деди ҳайдовчи.

Машина шитоб ўрнидан жилди.

— Оғайни, қаерликсиз? — деб сўради Жамол.

«Жигули» яна Халқа йўлга тушиб олди. Ҳайдовчи кўчма радио ўрнидаги қандайдир

мурватни эзиб қўйди. «Рациями?» деб сўрамоқчи бўлди Жамол, лекин сўрамади. Ҳайдовчи ёмон хаёлга бормасин деб ўйлади.

— Болалар уйда ўсганман,— деди Ҳайдовчи йўлдан кўз узмай.

— Рўзфорингиз борми?

— Кўйлагимнинг этаги кетимга етмайди-ю, рўзфор қиламанми, ака! — деди Ҳайдовчи.

— Милиция мактабида сиртдан ўқийсизми?

— Уч йилдан бери «Жойлаб қўямиз!» деб ваъда беришяпти.

— Қуруқ қошиқ оғиз йиртар... Ул-бул узатмайсизми?

— Топганим қорнимдан ортмайди.

— Фоҳишаларга сарфлайсизми?

— Ҳа энди, йигитчилик — итчилик экан-да!

— Сиз билан йигитчасига гаплашиш мумкинми? — деди Жамол таваккал.

— Кўрмадингизми, рацияни ўчириб қўйдим-ку! — деди Ҳайдовчи хафа бўлиб.

— Бўлмасам, машинани тўхтатинг. — «Жигули» йўл четига чиқиб тўхтади. — Мана, юз минг сўм! — деди Жамол ва курткасининг ички чўнтагидан бир даста пул олиб узатди. — Ишонмасангиз, санаб кўринг.

— Белдамчаси узилмаган экан. Санаб нима қиламан. — Ҳайдовчи пачкани приборлар ойнасидан тушаётган ёруғликка тутиб кўрди. — Ҳўш, хизмат?

— Мен ҳозир учоққа чиқмаслигим лозим.

— Самолётгами?

— Ҳа.

— Лекин махсус заказ қилинган. Сизни кутиб турибди. Улар генералга ахборот беришади... Шошманг-чи! — У машинадан пастга тушди-да, орқа томонга ўтиб юкхонани очди ва битта йўлхалтани кўтариб келди. — Мана! Сизнинг асл нусхангиз, тўртта! — У қопчиқ оғзини очиб, ичидан тўртта «бош» олиб орқа ўриндиққа ташлади.

— Масками?! — деб сўради Жамол Ҳайратланиб.

— Маскангиз. Лондонда тайёрланган.

— Нима учун?

— Билмайман. Уларнинг ишларига ақлим бовар қилмайди.

— Энди нима қиламиз?

— Менинг битта ўртоғим бор, бирга ўсганмиз. Ишчилар ётоқхонасида яшайди.

Ушани ёллаймиз.

— Кетдик бўлмасам!

— Қанча берамиз?

— Қанча берсак бўлади?

— Минг сўм.

— Беш минг бераман. Мана! — Жамол яна бир пачка минг сўмлик чиқарди.

Машина зўриқиб ўрнидан кўзгалди.

— Яхши. Узим гаплашаман. Баҳонада етимча ҳам бир нарсалик бўлиб қолади.

— Қўқонга борган заҳоти бирорта таксига ўтириб изига қайтиб келаверади.

— Тушунтириб қўяман. Уйнаб келасан, дейман. Уйнаб келади-да, тўғрими?

— Ҳа, уйнаб келади.

— Кейин нима қиламиз? — деб сўради Ҳайдовчи.

— Кейин... юз минг сўмга яраша иш қиламиз.

— Масалан?

— Уша қароргоҳнинг кулини кўкка совуриш лозим.

— Шу, холосми?

— Шу, холос.

— Қотирамиз. Узимизнинг йигитлар қўриқлашади.

— Хизматчилардан бошқа бирорта жонзот у ердан тирик чиқмаслиги керак. Бундан ташқари, бир тўда гаровга олинган одамларни қандай бўлмасин қутқариб юбориш даркор.

— Қотирамиз,— деди Ҳайдовчи йўлдан кўз узмай.

Тошкент қамоқхонаси яқинидаги ишчилар ётоқхонасига бордилар. Ҳайдовчи ичкарига кириб кетди. Зум ўтмай бир йигитни эргаштириб чиқди. Танишдилар — унинг исми Зуфар экан.

— Хурсандман,— деди Жамол.

— Ака, сиз Зуфарнинг хонасида ўтириб турасиз-да. Мен уни дарров кузатиб келаман.

— Бахайр,— деди Жамол. — Йўл-пўлда ишлатарсиз,— деб Зуфарга иккита минг сўмлик тутқазди.

— Э-э, йўқ, кейин,— деди Зуфар.

— Олинг! — деди Жамол. — Буниси ҳисоб эмас.

— Ол, Зуфар! — деди Ҳайдовчи. — Буниси ҳисоб эмас.

— Юринг бўлмасам, мен сизни хонамга киритиб қўяй.

— Посбон борми?

- Бор. Яхши кампир. Индамайди.
 Жамол Зуфарнинг орқасидан эргашди.
 — Зуфар, тезроқ чиқкин! — деди ҳайдовчи.
 Икки соатдан кейин ҳайдовчи ётоқхонага қайтиб келдию:
 — Бўри! — деди остона ҳатлаб ичкарига кирган заҳоти.— Хотиржам бўлинг, бў-ри!.. Йўл-йўлакай пулимни майдалатиб олдим, кейин бизга асқотиб қолади. Тўғрими? Жамол сигарет тутатди.
 — Чекасизми? — деб сўради у ҳайдовчидан.
 — Йўқ. Нос чекаман. Сигарет чеккан одамни капитан ёмон кўради. Мен носга ўтиб олганман. Додходан ўргандим.— Ҳайдовчи кителининг ички чўнтагидан тўрт букланган салофан халтачасини чиқарди-да, бир чеким носни кафтига тўқди ва осмонга қараганча тилининг остига ташлади.
 — «Нос — покиза чекимлик», деган эди бир танишим.
 — Туври,— деди ҳайдовчи лабларини чўччайтириб.
 — Менга қаранг, оғайни.— Жамол стол устида турган пиёлани тўнкарди-да, орқасига сигарет кулини қоқди.— Савоб иш бутун бўлиши лозим. Нима дедингиз?
 — Туври.— Ҳайдовчи каравотга омонатгина ўтирди.— Кўнглингиз тўқ бўлсин, мен нонимни ҳалоллаб ейман.
 — Мен бошқа нарса демоқчийдим.
 — Хўш?
 — Яна эллик минг сўмлик иш чиқиб қолди.
 — Қанақа иш экан?
 — Арзимас.
 — Айтинг-чи?
 — Икки кишини чегарадан ўтказиб юбора олмайсизми?
 — Қайси чегарадан?
 — Давлат чегарасидан, албатта.
 — Ахир, қайси давлатнинг чегарасидан?
 — СССРнинг чегарасидан-да.
 — Қаёққа?
 — Уйғуристонга.
 — Уйғуристонга?
 — Ҳа, Шарқий Туркистонга. Уш тоғидан ўтилади... Кейин мен сизга қизилқиялик битта ойимчанинг адресини бераман — би-ир илиқиб қайтасиз.
 Ҳайдовчи Жамолга тикилган кўйи ўйга толди. Сўнгра дераза тоқчасида турган рангли журнал муқовасидан бир парча йиртиб олди-да, бежиримгина воронка ясаб, носини туфлади. Лаб-лунжини кафти билан артди ва қоғозни қаёққа ташлашни билмай бирпас тараддудландию жавон ортига отиб юборди.
 — Икки кишиними? — деб сўради у.
 Жамол боши билан тасдиқ ишорасини билдирди.
 — Мушкул вазифа... — Ҳайдовчи ўзича нималарнидир ҳисоб-китоб қилди.— Ёлғиз ўзингиз бўлганингизда ҳам бирнави эди. Икки кишини шаҳарга пропискага қўйиш ҳам қийин — паспорт столининг бошлиғи энг камида беш минг сўм пора сўрайди...
 — Мен нақд бераман.
 — Биладан.
 — Мабодо элчихона орқали тўғрилаб бўлмасмикан?
 — Мингта чиғириқдан ўтказишади. Сезиб қолишлари мумкин..
 — Ҳар қанча чиқим бўлса, кўтараман.
 — Гап чиқимда эмас.
 — Нимада бўлмаса?
 — Контрабандачилар совет пулига лоақал оғизларини ҳам артишмайди.
 — Йўғ-э!
 — Улар билан фақат валюта орқали муомала қилиш мумкин.
 — Валюта қанақа бўлади?
 — Валюта — олтин, демак.
 — Пошшойи тангами?
 — Шунақароқ.
 — Э-э, парво қилманг, унисидан ҳам топилади.
 — Топасизми?
 — Топаман. Бор.
 — Қанча?
 — Бир халтача.
 — Етади.
 — Лекин тилло Фарғонада қолган. Воҳим тутнинг остига кўмиб келганман: агар уни мен олиб сарфламасам — жойида тураверади, келажакда мачитнинг мулки бўлиб қолади. Халтачанинг ичида васиятномам бор.
 — Демак, ўшга машинада жўнашимиз лозим.

— Ҳа, қишлоққа кириб ўтамиз.
 Жамол эллик минг сўм санаб, ҳайдовчининг қўлига берди.
 — Санаб олинг, — деди ҳазил аралаш.
 — Берганнинг бетига қарамайдилар, ака!
 — Билиб қўйинг, ҳаётингизни гаровга тикияпсиз-а?
 — Тикдим: ё остидан, ё устидан!.. Айтмоқчи, мен «Гаровга тикилган ҳаёт» фильми икки марта бошидан-охиригача кўрганман.
 — Қалай?
 — Ў-ў! Айниқса, Ганс Клоус!.. Гойко Митич ўйнайди-а?
 — Мен киноюлдузларини яши танимайман.
 — Уша ўйнайди, шекилли. Юнонистонлик... Э-э, йў-ўқ, у эмас! Ахир, у «апачи»-ку!
 Ганс ролини поляк актёри ўйнаган — Станислав Микульский. Уша! — Ҳайдовчи ўридан турди-да, филофидан тўппончасини чиқарди. — Гаров тариқасида сизга тўппончамни бериб қўяман; чегарага борганимизда қайтариб берарсиз. Манг, кўринг-чи!
 — Ташаккур.
 — Ишқилиб, отишни биласизми?
 — Ўргатишган.
 — Маладес!
 — Кетдикми?
 — Кетдик.
 — Қани, оми-ин! — Жамол фотиҳа ўқиш учун қўлларини кўтарди.
 — Муроду мақсадимизга етайлик! Оллоҳу акбар!
 — Оллоҳу акбар!

Бу тун ой тутинган эди. Зим-зиё. Тоғдан оромбахш шабада эсарди. Анҳор тубида жилдираб сув оқарди, жарлик ваҳимали кўринарди.

Жамол тўппончанинг совуқ қувурини гоҳ-гоҳ ушлаб қўярди — у нишабликда ўтирарди, чорбоғдан кўзини узмасди.

Тепаликдаги наъматак шохи силкиндию кесакми, тошми тап этиб ерга тушди. Дам ўтмай, наъматак остида ҳайдовчининг қораси кўринди.

— Қайдасиз? — деди у паст товушда.

— Бу ёқдаман.

— Энағар, шахсий қўриқчисини кўндириш хийла қийин бўлди — юз сўм ваъда қилдим.

— Кетдикми?

— Олға!

— Гаровга олинган одамлар нима бўлди?

— Ҳаммасини битта-битта чиқариб юбордик. Уларни Ҳалқа йўлгача кузатиб қўйишди, кейин тўрт томони қибла — хоҳлаган томонларига кетаверишди.

— Порох бормикан?

— Ертўлада тикилиб ётибди, саккиз бочкасига пилик уланди. Етар-а?

— Етади.

— Ўн дақиқадан сўнг портлатилади. Ушланиб қолманг. Ётоқхонасини биласизми?.. Билмасангиз, қўриқчиси кўрсатиб қўяди.

— Оғзига пахта тиқиб, оёқ-қўлини боғлаб қўймадилар-да.

— Узингиз, йигитчасига гаплашаман, деганингизга... Ёки ҳалиям бўлса боғлатиб келайми? Қўриқчисига яна юз сўм ваъда қилишга тўғри келади.

— Майли, кераги йўқ. Кечикамиз.

Улар ғира-шира ёритилган зинапоа бўсағасида ажралишди: ҳайдовчи ертўлага тушиб кетди, Жамол юқорига кўтарилди. Унинг бир қўлида ўқланган тўппончаю бир қўлида чўнтак соати бор эди — сониялар тинимсиз югурарди.

Жамол тунги чироқ ёқиб қўйилган залга кирди ва:

— Ясовул! — деб чақирди астагина. Жавоб бўлмади. — Ясовул! — деди Жамол яна. Сукунат. — Ясовул! — деди у бетоқатланиб.

— Бу ердаман, — деган майин садо эшитилди ва меҳмонхона эшиги аста очилди. — Келаверинг, ҳаммаси жойида. — Сўнг қўшиб қўйди: — Ҳаммаси яхши бўлади!

Жамолнинг кўнгли ёмон нарсани сездди. «Изимга қайтсаммикан», деб ўйлади. Лекин орқага қайтишни ўзига эп кўрмади: «Бир бошга — бир ўлим», деб пичирлади. Сўнг ичида калима қайтарди.

— Лаббай! — деди бояги товуш.

— Қайдасиз? — деди Жамол қувноқ оҳангда.

— Келаверинг, қўрқманг, — деб таскин берди товуш.

Жамол меҳмонхонага кирдию эшик ўз-ўзидан ёпилди-қолди. У орқасига бурилган заҳоти қандиллар чарақлаб ёнди.

— Қўлингни кўтар!

— Ҳинди хоҳ!

Жамол беихтиёр тепкини босиб юборди: ўқ дераза ойнасини чил-чил синдирди. Сўнгра ҳаммаёқ жимжит бўлиб қолди. Жамол тўппончани тутганча қилт эмай турарди. Сездики, энг камида иккита тўппонча унинг орқа миясини нишонга олиб турибди. Сездики, қимирласа ўқ узилади.

— Қуролингизни ташланг!

Жамол товуш эгасини таниди: бу, шубҳасиз, додхо эди. Жамол тўппончасини останага ташлади. Кўз қири билан чап қўлидаги соатга қараб қўйди: портлаш вақтига беш дақиқа қолибди.

— Хуш келибсиз! — деди додхо. — Марҳамат, ўтиринг.

Жамол мийиғида кулганча бошини кўтарди: меҳмонхонанинг тўрт бурчагида роботлар унга тўппонча ўқталиб туришарди; додхо билан ясовул эса хосхонанинг нақшинкор эшиги олдида қўлларини чалкаштириб туришарди.

— Ўтиринг! — деб амр этди додхо.

Жамол ёнида турган кажавали ўриндиққа чўқди. Чап кафтидаги соатни маҳкам сиқимлаб олди.

— Сигарет чексам майлими? — деб сўради у.

— Ясовул, чектириб қўйинг! — деди додхо.

Ясовул Жамолга яқинлашади ва чўнтагидан... кишан олиб Жамолга тутди ва:

— Руки! — деди ўрисчалаб.

Жамол қўлларини тутди, қўлларига кишан солинди.

— Марҳамат, чекинг! — деди ясовул ва бир қўти «Родопи» узатди.

Жамол бир дона сигарет олиб, лабига қистирди. Ясовул гугурт чақди.

— Миннатдорман! — деди Жамол. Босиб-босиб тутун симирди.

— Қўлингиздаги нима? — деб сўради додхо.

— Секундомер, — деди Жамол мийиғида кулганча. — Соатсимон асбоб.

Ясовул ялт этиб додхога қаради. Додхо қўлларини чалкаштирганча Жамолга яқинлашди ва икки бармоғи билан унинг иягидан тутиб ўзига қаратди.

— Сиз ютқаздингиз. Мағлубиятингизни тан олинг! — деди додхо тишларини ғичирлатиб. — Таслим бўлдингизми?!

— Янглишяпсиз, — деди Жамол пинак бузмай. — Янглишдингиз.

— Янглишяпман?! — Додхонинг афт-башараси буришиб кетди.

— Дуранг бўлади. Мен дурангга эришаман. Лекин бу мен учун ғалабага тенг.

Шу пайт хосхона эшиги очилдию останада Адила кўринди: у ҳарир либосда эди, сунбул сочлари елкаси билан битта бўлиб ёйилган эди, чап қўли билан қорнини ушлаб турарди.

— Ичкарига кир, қанжиқ! — деди додхо.

— Додхо! — Жамол ўрнидан турдию додхонинг башарасига туфурди.

Ясовул Жамолнинг қулоқ-чаккасига тарсаки тортиб юборди.

— Тегманг, — деди додхо ва юзларини рўмолчаси билан артганча дераза томон кетди. — Лайлию Мажнунга тегилмасин.

Адила бир-бир босиб Жамолга яқинлашди. Унинг қуралай кўзлари жиққа ёш эди.

— Мени кечиринг, — деди Адила.

— Нима учун? — деди Жамол елкасини қисиб.

— Мени кечиринг, — деб такрорлади Адила. Кўзёшлари дув этиб тўкилди. Гўё жимитдай холини шудринг ювгандай бўлди.

— Ўртоқ генерал, ҳозир бир нарса бўлади! — деди ясовул ҳовлиқиб.

Додхо бепарво қўл силтади. У деразадан қоронғиликка тикилиб турарди.

— Берироқ келинг, — деди Жамол. — Холингизни тутинг, — деди Жамол. Адила холини тутди. Жамол муччи олди.

— Йўқ!!! — Додхо бўкириб юборди.

Адила беихтиёр Жамолнинг бағрига ўзини ташлади.

Шу чоқ еру осмон титраб кетди.

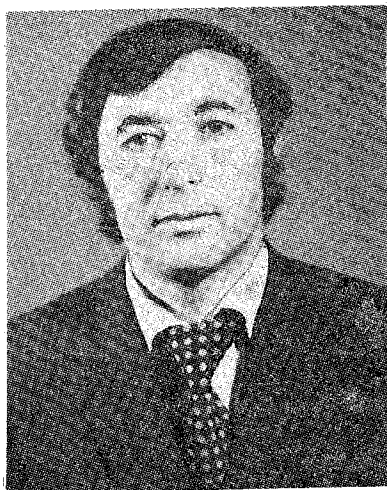
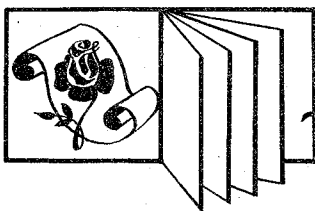
Икки қаватли муҳташам иморатнинг кули кўкка совурилди. Унинг ўрнида чуқур ҳандақ қолди, холос.

* * *

Икки кундан кейин баъзи бир марказий газеталарда шавкатли додхо тўсатдан вафот этганлиги тўғрисида хабар ва марҳумнинг қора кийиб тушган сурати билан таъзиянома босилди.

Яна икки кундан кейин эса баъзи бир хорижий газеталарнинг сўнгги саҳифаларида Тошкентдан Қўқонга бораётган почта самолёти номаълум сабабларга кўра Қайроққум сувомборига қулаб тушгани ҳақида шапалоқдай хабар эълон қилинди ва ҳалок бўлган учувчилар хусусида «Озодлик» радиостанцияси мишмишлар тарқата бошлади.

Ер ўз ўқи атрофида муттасил айланарди. Сезяпсизми?..

Аҳмад Тошхўжаев

ҚАЙГА ШОШДИНГ, ЭЙ КҮНГИЛ

Садоқат чашмаси

Сигулдада пок садоқат чашмасин кўрдим,
Ундан култум тотса агар бирон дўсти-ёр —
Қалби ҳар не хиёнатдан тозариб шу зум,
Бўлар эмиш бир умрга содиқ, вафодор.

Кўп эканми шубҳа ичра юрганлар ёниб,
Ким дўстига, ким ёрига олаётир сув.
Сув олмоқда афсонавий гапга ишониб,
Дўстим, ёрим содиқ бўлсин, деб менга мангу!

Ул чашмадан тўлдирмадим кўзамни нечун,
Дедим, бундан, эҳ, кимнинг ҳам кўнгли тўларди.
Ёр юзидан хиёнатни супурмоқ учун
Чашма эмас, улкан уммон керак бўларди...

Сингилжон

Азалдан чора оз, кўпдир муаммо,
Бемор қалб бисёрдир, кам малҳам, даво,
Гоҳ қовоқ уяр, гоҳ қулар само,
Рўй берар турфа хил ҳолат, сингилжон,
Узинга ўт қўйма фақат, сингилжон.

Сир эмас, рўзғор — ғор, чўнтак қурғур тор,
Ороминг йўқ, уйинг болали — бозор,
Кўнглинг оғритгандир бирор дилозор,
На қилай, тилайман тоқат, сингилжон,
Узинга ўт қўйма фақат, сингилжон.

Дардинг айтай десанг — забонинг йўқдир,
Эҳтимол бир дилкаш инсонинг йўқдир,
Жавоб айламоққа — имконинг йўқдир,

Мўминлик ўзбекка одат, сингилжон,
Ўзингга ўт қўйма фақат, сингилжон.

Сен баҳорга керак, кузга кераксан,
Жовдираган беш жуфт кўзга кераксан,
Халқингга кераксан — бизга кераксан,
Дилларни эзмасин ғурбат, сингилжон,
Ўзингга ўт қўйма фақат, сингилжон.

Биламан, бу сенинг ожиз имконинг,
Бедодликка қарши ўтли исёнинг,
Тавалло қилади Ўзбекистонинг,
Шундоқ ҳам етарли кулфат, сингилжон,
Ўзингга ўт қўйма фақат, сингилжон.

Ўт қўйсанг, муҳаббат қурбони, дерлар,
Бедардлар: жаҳолат қурбони, дерлар,
Шу бузди бу сокин дунёни, дерлар,
Тўкурлар минг бир хил ғийбат, сингилжон,
Ўзингга ўт қўйма фақат, сингилжон.

Ёнма, шу зотларга басма-бас яша,
Қисмат тахир бўлса, қасдма-қасд яша,
Асли — сен баландсан, улар — паст, яша,
Асрий иродангни кўрсат, сингилжон,
Ўзингга ўт қўйма фақат, сингилжон.

Ўт қўйсанг, ўт қўйгил сўқир тақдирга,
Сени алдаб келган қўшиққа, шеърга.
Қалбинг англамаган мендек шоирга,
Ажабмас, ёришса зулмат, сингилжон,
Ўзингга ўт қўйма фақат, сингилжон.

Раҳмат Файзийнинг туғилган куни

Раҳмат Файзий
Етмишга кирди,
Меҳмонларга атаб ёзди дастурхон.
Эшикка қаради,
Ўтирди,
Турди,
Уни йўқламади на дўст, на ёрон.
Наҳот, унутдилар тенги-тўшлари,
Наҳот, эсламади шогирдлари ҳам?!
Хўрсинди,
Тугилди аста муштлари,
Тошдек қотиб қолди
Юрагида ғам!
Қадим-қадимлардан
Осиёликларнинг
Буюк хислати-ку меҳр-оқибат.
Аҳволи шу бўлса
Зиёлиларнинг,
Авомдан ранжишга бормикан ҳожат?!
Мунис йўлдошига боқди у мунгли,
Юрагин бекаслик илони еди.
Шу кун одамзоддан совиди кўнгли,
Бўлди, етмиш бирга кирмайман, деди...
Ҳайҳот, сўнгги сўзи бўлди ижобат!

* * *

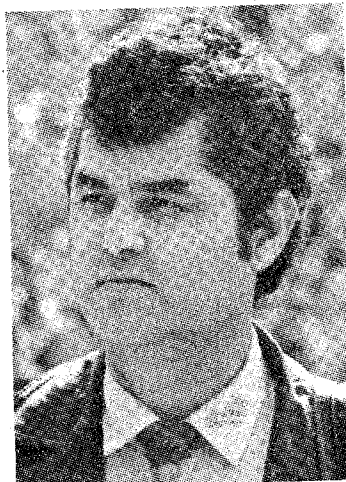
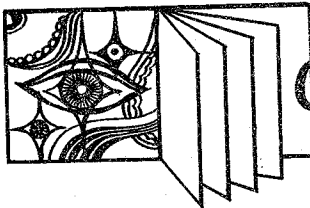
Кўнгил, олам аро чеккан
Оҳу зоринг — муҳаббатдан,
Ушал зоринг баён этган
Ҳазин торинг — муҳаббатдан.
Ахир, ўз ихтиёринг-ла
Бу савдога дучор ўлдинг,
Магар дардинг — муҳаббатдан,
Фақат коринг — муҳаббатдан.
Висолдан гоҳи мамнунсен,
Ғаҳи ҳижронда маҳзунсен,
Вафодоринг шу ишқдандир,
Жафокоринг — муҳаббатдан.
Муҳаббатдан — агар бошинг
Қуёшдек сарбаланд тутсанг,
Эгилсанг, топталар эрса
Фурур, оринг — муҳаббатдан.
Кулиб келса нигоринг
Шаби ҳижрон моҳи анвардек
Ва ё кетса, қоронғу ўлса
Рўзгоринг — муҳаббатдан.
Кирибсан ишқ дунёсига, бас,
Аҳмад, фиғон қилма,
Камолинг ҳам, заволинг ҳам,
Йўғу боринг муҳаббатдан.

* * *

Найзада умринг қуёши,
Қолди оқ тонг орқада,
Интиҳо олдиндадир,
Ки, ибтидо он орқада.
Ултирибсан рўбарў, дил,
Заъфарон армон билан,
Қанча орзу, қанча уммид —
Ўтли туғён орқада.
Йўқ илож, ўтди севилмак
Бирла севмак фурсати,
Қолди, э воҳ, рости ёлғон
аҳду паймон орқада.
Қайга шошдинг, эй кўнгил, айт,
Мисли, тоғ дарёсидек,
Кимсаким, ёнингда йўқдир,
Яхши-ёмон орқада.
Ўзни мағрур тутгил, Аҳмад,
Очма ҳасрат дафтарин,
Гарчи пушмон энди келгай,
Гарчи имкон орқада...

Ногоҳ туғилган савол

Хилват гўшалардан зулматни қувиб,
Ҳар тонг шиддат билан
Кўтарасан бош.
Бул оғир юмушни бажаравериб,
Ҳориб қолмайсанми, ишқилиб, Қуёш?

Ҳожиакбар ШАЙХОВ

ТЕЛБА ДУНЕ

Сеҳрли-фантастик роман

БИРИНЧИ ҚИСМ

Муқаддима

Бу ажабтовур, ғаройиб воқеалар ўзингиз билган ва XXI асрда кашф этилган Икс галактикасидаги улкан сариқ юлдуз атрофида айланувчи сайёралар буржида юз берган. Маълумки, бизнинг Қуёш-Ер туркумига кирувчи галактикамиз ўша галактика билан дўстлик мулоқоти ўрнатишга юз йил мобайнида беҳуда уриниб келади. Чунки улар ҳали ҳал этилмаган ўз ички муаммоларини рўқач қилиб, ҳар қандай фазовий мулоқотдан қандайдир бош тортишарди.

Бирлашган Галактикалар Уюшмасига киришни қатъиян истамаган бу юлдузлар буржида кечаётган тарихий-ижтимоий ҳодисалар коинотдаги тараққий топган бошқа минтақалар учун тамомила қоронғи эди. Бу аҳвол Уюшманинг олий раҳбарларини хавотирга солмай қолмади, албатта. Галактикани космик аппаратлар ва зондлар ёрдамида ўрганишга бўлган интилишлар ҳам беҳуда кетди. Чунки унинг атрофи экран, яъни катта қувватли махсус нур қайтаргич ҳалқа билан тўла ўраб олинган ва галактикадан амалда ҳеч қандай ахборот олиш мумкин эмас эди.

Икс галактикасида истиқомат қилганларнинг бу тарздаги ғайриоддий хулқ-атворлари коинотда умумхавфсизлик ишига раҳна солиши мумкинлигини ўйлаган Уюшманинг олий раҳбарлари Коинот Хавфсизлик Кенгашининг фавқулодда кенгайтирилган мажлисини чақирдилар.

Орадан бир йил ҳам ўтмай, шу пайтга келиб коинотдаги йирик саноат ва маданият марказларидан бирига айланган Ерга ҳамма галактикаларнинг масъул вакиллари етиб келишди.

Мажлис Қора денгиз бўйига бундан эллик йил олдин қурилган «Самовот» номли ақлли мавжудотлар дўстлиги Катта саройида очилди.

Биринчи бўлиб Қуёш — Ер туркумига кирувчи галактика Оқсоқоллари Кенгашининг раиси (бу олий зот айна пайтда Коинот Хавфсизлик Кенгашининг ҳам раиси эди) Ратҳам Босуэр Азим сўз олди.

— Дўстлар, жаноблар, муҳтарамай муқаррамалар! — деди у салобат ва виқор билан оқсоч бошини худди чумолилардек ўраб олган ғуж-ғуж микрофончалар қуршо-

видаги минбар ортидан, чўққи соқолини оҳишта силаркан.— Сиз буюк зотларга ерлик олий тафаккур эгаларининг оташин саломини йўллаш билан бирга Коинот Хавфсизлик Кенгашининг навбатдаги фавқулодда мажлисини очиқ деб эълон қилишга ижозат бергайсизлар!

Доира шаклидаги катта биллур қандилнинг бир томонига осилиб олган Маймун юлдуз буржининг вакили — орангутанга ўхшаб кетадиган елкадор ва сержун олий ақл эгаси ўнг қўлидаги карнайсимон қурилмани оғзига тутиб:

— Мля-мле-млю-млу?! — дея бақирди. Кейин қандилнинг нариги чеккасида кўзларини бакрайтириб ўтирган Бойқуш юлдуз буржининг вакилига «бопладимми?!» дегандай кўзини қисиб қўйди. Синхрон таржима аппарати унинг сўзларини дарров умумкоинот тилига таржима қилиб берди:

— Қайси галактика вакиллари ташриф буюрмади? — деб сўраган эди олис Маймун буржидан келган меҳмон.

— Таклиф қилинганларнинг ҳаммаси ташриф буюрди,— деди раис ҳозиржавоблик билан.

— Мелс-меле-меев-миюв! — У ҳолда мажлис очилсин! — бақирди яна Маймун юлдуз буржининг вакили карнайсимон қурилма орқали.

— Бошқа мулоҳазалар йўқми? — сўради яна раис виқор билан залга мурожаат қилиб. Шу пайт ложада гердайиб ўтирган Хўроз юлдуз буржининг вакили:

— Қут-қут-қут-қут-о-от! — деб қичқирди. У: «Мажлис очилишига мен қаршиман!» — дея хитоб қилганди. Синхрон таржима аппарати Хўроз буржи вакилининг фикр-мулоҳазаларини ҳам тезда ўгириб берди.

— Мажлис тартибли ўтиши учун Маймун, кейин Бойқуш буржларининг вакиллари қандилдан пастга туширилсин! — дея талаб қилди Хўроз буржининг вакили.

— Ўртоқлар, жаноблар, Хўрознинг таклифига қандай қарайсизлар? — сўради раислик қилувчи залга савол назари билан тикилиб.

Шу чоқ раис турган минбарнинг ўнг биқинидан қаттиқ чийиллаган овоз эшитилди. Синхрон таржима аппарати минбарнинг ўнг биқинига осилиб турган Чаён галактикаси вакилининг сўзларини қуйидагича таржима қилди:

— Ахир, коинотда том маънода демократия жорий қилинганга ярим асрдан ошди. Ким қаерда хоҳласа, ўша ерда тураверади-да! Қачонгача расмиятчилик билан шуғулланамиз?!

Саҳна чеккасидаги бир жуфт кактус ўсиб турган саватда кулча бўлиб ётган Илон галактикасининг вакили оҳишта бошини кўтариб:

— Вшш-ш!.. Тўғри! — деб қўйди.

Қандилда ўтирган Бойқуш юлдуз буржининг вакили жаҳл билан ўзининг бойқушникига ўхшаган катта-катта кўзларини бир юмиб очди-да, ижирганиб:

— Фу, расмиятчи! — деб қичқирди. Буқа юлдуз буржининг вакили ҳафсаласизлик билан: «Мў-ў-ў, мен рози...» — деб қўйди. Залда шовқин-сурон кўтарилди.

— Жаноблар, тинчланинлар! — деди раис бақиргудай овозда.— Илтимос, бундай майда масалаларни кун тартибига тиқштирмасак.

— Тўғри! — бақирди ложада ялпайиб ўтирган Қобон буржининг элчиси бақалоқ башарасининг пастки қисмидан туртиб чиққан мўйловсимон икки шохини туёғи билан оҳишта силаб қўяр экан.— Майдалашмаслик керак! Асосий масалага ўтилсин! — бу кимса умумкоинот тилини анча яхши ўзлаштириб олган, лекин бир оз инглизча талаффуз билан гапирарди. Қобондан сал юқориқоқдаги курсида ёнбошлаб ўтирган Арслон галактикасининг вакили маза қилиб хуррак тортарди. Зал бир оз тинчигандай бўлди.

— Жаноблар! Дўстлар! — яна мажлис аҳлига мурожаат қилди раис, пешонасида пайдо бўлган тер томчиларини кафти билан сидириб ташлар экан.— Хуллас, мажлисни очиқ деб эълон қиламан! Кун тартибида битта масала: «Икс галактикасини Бирлашган Галактикалар Уюшмасига қўшиб олиш юзасидан аниқ тадбирлар белгилаш ва шу асосда ўша галактикадаги ижтимоий-сиёсий аҳволни режали равишда ўрганишни ташкил этиш...»

Кутилмаганда равоқда бамайлихотир ўтирган баҳайбат тўти қанотларини бир силтаб юқорига кўтарилди-да, тўғри саҳна тарафга учиб кела бошлади.

— Қарр-ршиман! Қарр-ршиман! Қарр-ршиман! — дея бидирларди у йўл-йўлакай. Бу — Қуён юлдуз буржининг вакили бўлиб, қуёнлардан ҳеч ким олис сафарга чиқишга журъат қилмаган, шунинг учун ўз элчилари сифатида тўтини юборишганди. Тўти тўғри келиб минбарнинг бир чеккасига қўнди-да, қанотларини попилатганча залга юзланиб:

— Қарр-ршиман! — дея такрорлади. Унинг бу қилигидан жаҳли чиққан раис ўзини чеккага тортиб:

— Бу нима тартибсизлик?! Бас қилин! Бас қилин! Бас қилин! — дея хитоб қилди. Лекин тўтининг осонликча бас қилгиси йўқ эди.

— Мен кун тарр-тибининг шу тар-рзда қўйилишига қарр-ршиман. Мен унга «Икс галактикасидаги ижтимоий-сиёсий аҳвол ва уни — қавс очилади — галактикани — қавс ёпилади — Бирлашган Галактикалар Уюшмасига қўшиб олиш чор-ралари» деб ўзгартиришни таклиф қиламан.

Саватдаги Илон буржи вакилининг боши яна салмоқ билан кўтарилди:

— Вш-ш... ш... Тўғри!

— Тўтининг таклифини қабул қиламизми, жаноблар! — сўради раис маҳмадона қушни итариб минбардан туширишга уринаркан. Тўти «карр... карр...» дея чайқала-чайқала охири жойига учиб кетди.

Шу пайт залнинг қоқ ўртасидан:

— Раис жаноблари! Раис жаноблари! — деган ингичка овоз эшитилди. Лаҳза ўтмай минбар ёнида бир сакраб тулки пайдо бўлди. Ит галактикасининг тафаккур эгалари негадир ўз вакиллари сифатида Ерга тулкини жўнатишни жоиз топишганди. Уддабурон ва айёрлигини эътиборга олишган бўлса керак-да.

— Раис жаноблари! — деди тулки тилёғламалик билан. — Менда бошқа таклиф бор. Уйлайманки, у ҳаммага ҳам маъқул тушади. Кун тартибини «Икс галактикаси муаммоси» деб қўя қолсак. Уни чўзиб, майдалаб ўтирган билан ҳеч кимнинг шохи чиқмайди.

Ложадаги курсида ҳамон ялпайиб ўтирган Қобон буржининг вакили тумшуғи остидаги мўйловсимон шохларини туёғи билан яна бир силаб қўйиб:

— Тўғри! — дея бўкирди. — Майдалашмайлик, жаноблар! Асосий масалага ўтилсин!

Залда яна шовқин-сурон кўтарилди. Бойқуш яна ижирғаниб кўзларини юмиб очди-да, «Фу, расмиятчилар!» — деб қўйди. Буқа галактикасидан келган вакил эринчоқлик билан: «Мў-ў-ў... Мен рози...» — дея гўлдиради. Арслон юлдуз буржининг элчиси ҳамон маза қилиб хуррак отарди. Чап томондаги ложалардан бирини тўлдириб ўтирган Аждар галактикасининг вакили — уч бошли аждарҳонинг биринчи боши бошқаларига маъноли нигоҳ ташлаб:

— Қандай тартибсизлик! Тўқликка шўхлик қилишяпти булар. Эҳ, буюк урушлар даври ўтиб кетган-да, йўқса нима қилишни ўзим билардим, — деди ғижиниб.

— Бу маҳмадоналарнинг роса додини берардим-у... — деди иккинчи бош алам-задалик билан тўлғаниб.

— Замон кўтармайди, — деди учинчи бош унинг фикрини яқунлаб.

— Жим бўлинглар, дўстлар ва жаноблар! Тинчлик сақлашингизни сўрайман! — деди раис микрофончаларга бармоқлари билан чертиб, унинг пешонасидан шариллаб тер қуярди. — Хуллас, овозга қўяман: мажлисимизнинг кун тартибини «Икс галактикаси муаммоси» деб номлашга қаршимаслар қўлини, оёғини, бошини, думини ва ҳоказо аъзоларини кўтаришларини сўрайман. Яхши, туширинглар. Ким розимас? Лоқайдлар-чи? Демак, бир овоздан қабул қилинди. Бу масала юзасидан маъруза учун сўз Оқ Айиқ юлдуз буржининг элчиси Маймоқ жанобларига!

Саҳна тўрида ёнбошлаб ётган Маймоқ гавдасига ярашмаган чаққонлик билан ўрнидан турди-да, икки оёқлаб лапанглаганича минбарга яқинлашди.

— Маъруза мuddати қанча бўлсин? — сўради раис.

— Тўрт соат! Тўрт соат! — чийиллади пастдан Каламуш галактикасининг вакили типирчилаб у ёқдан-бу ёққа бориб келаркан.

— Уч ярим соат ҳам бўлади! — эътироз билдирди От галактикасининг Қорабайир сайёрасидан келган қора байтал олдинги оёқлари билан ер тепиниб.

Қандилда осилиб турган Маймун буржи вакили бир силтаниб девор тепароғидаги саҳнани ёритаётган чироқларнинг тутқичларига ўтди-да, мажлис аҳлига орқасини кўрсатиб, бор овози билан чийиллади:

— Уч ярим соату йигирма беш дақиқа!

Чайқалиб кетган қандилнинг нариги томонида ўтирган Бойқуш буржи элчиси безовталаниб, маймунга нафратли қаради-да, ижирғаниб: «Фу, тентак!» — деб қўйди.

— Уч соат! — бўкирди Қобон галактикасининг вакили негадир жаҳли чиқиб.

— Икки соат ҳам бўлади! — каламушнинг чийиллаган овози эшитилди яна пастдан.

Кетма-кет зал бўйлаб турли оҳангдаги паст-баланд овозлар янгради:

— Бир соат!

— Ярим соат!

— Уттиз дақиқа!..

Залда шунақанги шовқин-сурон кўтарилдики, мажлис бошланганидан шу пайтгача мириқиб хуррак отаётган ҳатто Арслон буржи вакили ҳам уйғониб кетди.

Уч бошли аждарҳонинг биринчи боши яна ғазаб билан минғирлади:

— Эҳ, давр кўтармайди-да, йўқса...

Иккинчи бош афсус-надомат билан:

— Аждарҳо бўла туриб аждарҳолигингни қилолмасанг, қани адолат?! — деди.

— Фожиа бу! — қўшимча қилди учинчи бош.

Арслон дастлаб нима бўлаётганига тушунолмади, бир оз карахт бўлиб турди. Сўнг эринчоқлик билан керишди-да, залдаги ҳамма элчиларнинг овозини босиб кетадиган даражада наъра тортиб:

— Ҳн беш дақиқа! — деди.

— Уртоқлар, жаноблар! Жимлик сақлансин! — бақирди раис яна минбарга, Маймоқ жанобларининг ёнига қайтиб, микрофончаларга бармоқлари билан чертар экан.

Ғала-ғовур сал тинчиши ҳамоно яна тулки бир сакраб саҳнага чиқиб олди-да, ўзининг майин ва ингичка овози билан бидирлай кетди:

— Раис жаноблари! Раис жаноблари! Менинг таклифимга қулоқ солишларингизни сўрайман. Арслон жаноби олийлари жуда доно фикр билдирдилар, маъруза учун ўн беш дақиқа етиб ортади. Чунки биз Икс галактикаси ҳақида ҳеч қандай маълумотга эга эмасмиз, модомики шундай экан, шунча кўп вақт мобайнида бу ҳақда нималарни ҳам гапириш мумкин, ахир?!

— Овозга қўяман, дўстлар, — деди раис Маймоқ жанобларини нари суриб микрофончаларга энгашар экан. — Маъруза ўн беш дақиқа давом этсин деган ўртоқлар қўл, оёқ, бош, дум ва ҳоказо аъзоларини кўтарсин. Хў-ўш, санайман: бир, икки, уч, тўрт... ўн етти, ўн саккиз... ўттиз уч... Қаршилар борми? Санайман: бир, икки... беш... етти... Бетарафлар-чи? Бир, икки, учта... Демак, кўпчилик овоз билан маъруза учун ўн беш дақиқа вақт ажратилди. Хуллас, сўз — Маймоқ жанобларига! Марҳамат! — раис гапини якунлаб, минбар яқинига қўйилган ўриндиқлардан бирига бориб ўтирди.

— Жаноблар, дўстлар, муҳтарамми мукаррамалар, азизу мўътабар меҳмонларимиз! — салмоқланиб гап бошлади Маймоқ олдига қўйилган қоғозга муккасидан тикилар экан. — Маъруза аслида ўн дақиқага мўлжалланган эди... Ҳм... Лекин мен уни белгиланган муддатга мослашга... Ҳм... ҳаракат қиламан.

Маълумингизким, Икс галактикаси деярли бир асрдан бу ён... Ҳм... ўз ёнига ўзи қовурилиб ётибди. У бамисоли коинотдаги ақл бовар қилмас жинс... Ҳм... «қора туйнук»ка ўхшайди. Ўздан ҳеч қандай сас чиқармайди, аини чоғда ҳеч қандай ахборот қабул қилмайди. Юз йил аввал мазкур галактика сайёраларида... Ҳм... йирик цивилизациялар мавжуд бўлганлигини, шунингдек, ушбу буржга қарашли... Ҳм... сайёраларда бир неча ўн йиллардан бери ҳукмронлик қилиб келаётган ёвуз ва қонхўр Хошнаҳаш диктатураси илдиз отганлигини эътиборга олсак, Ҳм... галактикадаги ҳозирги аҳвол коинотнинг барча тинчликпарвар тафаккур аҳли орасида хавотир ҳисси уйғотмаслиги мумкин эмас. Ҳозирги пайтга келиб, Икс галактикаси... Ҳм... айниқса, унинг тажовузкор Альфа, Бетта ва Тетта сайёралари цивилизациялари бутун коинотни забт этиш... Ҳм... унга мутлақ ҳукмдор бўлишга жиддий тайёрланаётганликлари... Ҳм... эҳтимолдан узоқ эмас. Бу мақсад йўлида улар ҳарбий қуролларнинг... Ҳм... кўз кўриб қулоқ эшитмаган янги-янги турларини ишлаб чиқараётганликларига шак-шубҳа бўлиши мумкин эмас...

Шу пайт Чаён юлдуз буржининг вакили маърузачининг гапини бўлди.

— Менга қаранг, Маймоқ жаноблари, гапнинг пўсткалласини айтганда, бундан юз йил аввал Бетта сайёрасида галактикалараро таъсир доирасига эга янги ўта даҳшатли реакторни қуришга киришганларидан воқиф бўлган эдик. Қурилиш тугадими ёки ҳалиям давом этаяптими?

— Бу ҳақда... Ҳм... афсуски, ҳеч қандай маълумотга эга эмасмиз, — деди Айиқ буржининг вакили ҳозиржавоблик билан. — Лекин фараз тарзида айтиш мумкинки, қурилиш аллақачон тугаган ва иксликлар... Ҳм... янги қуролни ўз галактикалари миқёсида синашга киришганлар.

— Ахир, бу галактикалараро қабул қилинган Коинот хавфсизлиги Шартномасини очикдан-очик оёқости қилиш-ку?! — бўқирди Қобон буржининг вакили яна ғазаб отига миниб.

— Коинот Хавфсизлиги Кенгашининг бирдамлик қўшинлари қачонгача филтрли сигарета чекиб, пашша кўришдан бўшашмайди? — бақирди аждарҳонинг биринчи боши совуқ кўзларини ғзаб билан йилтиллаб.

— Бетта сайёрасига қарши, умуман, коинот юзидан супуриб ташлаш учун Икс галактикасига қарши уруш эшон қилиш керак! — шеригини қўллаб-қувватлади аждарҳонинг иккинчи боши. Учини бош ҳам унинг фикрини тўлдириб:

— Бирдамлик қўшинларини зудлик билан Икс галактикасига жўнатиб, уларни қирғинбарот қилиш керак!.. — дея ҳайқирди.

Кулча бўлиб ётган жойидан яна Илон буржининг вакили вишиллаганча оҳиста бошини кўтарди.

— Нотўғри! — деди у вазминлик билан. — Дарров уруш очиш ярамайди. Аввал дўқ-пўписа билан тарбиялашга уриниб кўриш керак. Бу иш бермасагина таппа босиб, бемалол заҳар солавериш мумкин.

«Заҳар санчмак эрур касби илоннинг...» — дея минғирлаб қўйди Қуён буржининг вакили синхрон таржима қурилмаси орқали.

— Ул-а, кўрқоқ! — деди аждарҳонинг биринчи боши Илон буржи вакилига нафрат билан тикиларкан, овозини пасайтириб. — Яна қайсиям қавми орқали бизга авлод бўлади-я! Эссиз, уруғимиз!..

— Ҳа! — қўллаб-қувватлади уни иккинчи бош. — Утакетган шармандалик бу!

— Ҳечқиси йўқ, — ҳамроҳларининг руҳини кўтаришга уринди учинчи бош, — ҳали-

замон уруш бошланса, бизнинг кўчада ҳам байрам бўлади. Баъзи бировларга аждарлигимизни ана ўшанда кўрсатамиз!

Учала бош ҳам бу гапдан захарханда аралаш секингина қиқирлаб кулиб қўйишди. Залда яна тўс-тўполон кўтарилди. Йиғилганларнинг кўпчилиги аждархонинг учала бошига нафрат билан тикиларди. Бирлашган Галактикалар Уюшмаси, аynи чоғда Коинот Хавфсизлик Кенгашининг раиси бўлмиш Ратҳам Босуэр Азим яна минбарга, Маймоқ жаноблари турган жойга яқинлашиб, ғуж-ғуж микрофончаларни галма-гал бармоқлари билан чертар экан:

— Хўш, маърузангиз тугади чоғи? — деб сўради Оқ Айиқ буржининг вакилидан.

— Умуман... ҳам... тугади ҳисоб, — деди Маймоқ пешона терини олдинги оёғининг панжалари билан сидириб ташлар экан, оғир юкдан халос бўлгандай энгил тортиб. Кейин раиснинг ишораси билан лапанглаганича сахна тўридаги жойига қараб кетди.

Ратҳам Босуэр Азим залга энди амирона қиёфада тикилди. Ўша заҳоти ғала-ғовур ҳам тингандай бўлди. Коинотдаги жами тафаккур эгалари, ташқи қиёфалари қандай бўлишларидан қатъий назар, одам кўринишидаги олий зотлардан бир мунча ҳайиқшарди. Раис қўлини кўтарган эди, залга, ниҳоят, сув сепгандек жимлик чўкди.

— Азизлар! Маъруза юзасидан саволлар борми?

— Ҳаммаси тушунарли! Саволлар йўқ! — деб қиқирди ҳамон қандилга осилиб ўтирган Маймун буржининг вакили йиғилганлар номидан.

— Бўлмаса қандай таклифлар бор? Дарвоқе, Икс галактикасига қарши уруш эълон қилиш таклифи Бирлашган Галактикалар Уюшмаси низомига зидлиги туфайли қатъиян рад этилади! — деди раис эътирозга ўрин қолдирмайдиган оҳангда. Шунга қарамай, Аждар буржи вакилининг учала боши ўзаро норозилик билан минғирлашди:

— Расмиятчиликни қаранг-у!.. Низомга зид эмиш!..

— Бўлмаган гап! Фирт либерализм бу!..

— Эҳ! Замон кўтармайди-да, йўқса...

Шу пайт яна Қобон буржи вакилининг ғазабкор овози янгради:

— Раис жаноблари, мабодо урушни биз эмас, улар бизга қарши эълон қилишса-чи? Буни эътибордан соқит қилишимиз керак эмас-да?

— Гапингиз тўғри, ҳурматли Қобон жаноблари! Лекин шошма-шошарлик билан энгил-елпи қарор қабул қилишга бизнинг ҳаққимиз йўқ! Боз устига унчалик ҳимоясиз ҳам эмасмиз. Коинот Хавфсизлик Кенгашининг бирдамлик қўшинлари ҳар қандай ёвга қарши курашга тайёр-ку!..

— У ҳолда Икс галактикасига беш-олти тафаккур эгаларидан иборат хуфия гуруҳини юборишимиз керак, — деди кутилмаганда йиғинга келиб шу пайтгача бир оғиз ҳам гапирмаган Парилар буржининг вакили — гўзалликда етти галактикада танҳо парипайкал Ҳурлиқо ойм.

Ратҳам Босуэр Азимнинг чеҳрасига мамнуният ифодаси балқиди.

— Жуда ақлли таклиф! — хитоб қилди у Ҳурлиқо оймга завқланиб тикиларкан. Коинотда учрайдиган кўзга яқин жононаларга завқланиб қарамасликдан ҳатто раисдай зот ҳам ўзини тия олмас эди.

Залнинг ўртасидан тагин Тулки буржи вакилининг:

— Раис жаноблари! Раис жаноблари! — деган ингичка ва жарангдор овози эшитилди. Кейин ўзи икки-уч сакрашдаёқ минбар ёнида пайдо бўлди.

— Раис жаноблари! — деди у яна тилёғламалик билан. — Ҳурлиқо ойм, умуман, тўғри таклиф айтаяптилар. Лекин мен унга жиндек қўшимча киритмоқчиман. Икс галактикасига одамзод бошчилигида Тулпор, Мушук буржи вакиллари ва биоробот Нейтрино боргани мақсадга мувофиқ. Агар лозим топсанглар, мен ҳам борардим-у, лекин олис сафар вақтида думимнинг ўта узунлиги ҳалақит бериши мумкин-да.

— Сен ўзингни қийнамасанг ҳам бўлади, синглим, — деди яна Ҳурлиқо ойм истеҳзо аралаш. — Аёллардан сафар масъулиятини ўзим зиммамга оламан!

— Парилардан Ҳурлиқо ойм бориши аynи муддао, — деди Мушук буржининг вакили хурсанд ҳолда иржаяр экан. — Лекин одамзоддан бизга ким бош бўлади?

Бу чинданам жиддий масала эди. Яна залга сукунат чўкди. Шу пайт бирдан сахна тарафга қараб залнинг орқа айвонида боядан бери сергак ўтирган ерлик Она Бургут вазмин қанот қоқиб учиб кела бошлади.

— Азиз дўстлар! — деди у қанотларини попиллатганича раиснинг капалагини учириб, минбарга кўнар экан. — Шундай одамзод бор!

Ҳамма Она Бургутга ҳайрат билан тикилди. Бурни қиличдай ўткир, узун тирноқлари темирдай, неча юз йиллар давомида умр кўраётган бу ҳайбатли қуш гапини ҳавога учирмасди.

Ратҳам Босуэр Азим хавотир аралаш назокатли бир оҳангда сўради:

— Сиз кимни назарда тутаяпсиз, муҳтарам Бургуттой?

— Кимни бўларди, — бамайлихотир жавоб берди ерлик Она Бургут, — ўзимнинг ўғлим Самандарни-да! У ўтда ёнмайди, сувда чўкмайди, совуқда қотмайди!

— Лекин у одамзод эмас, бургут фарзанди экан-да? — деди раис яна ҳам назокатлироқ оҳангда.

— Йўқ! — деди Она Бургут гапни чўрт кесиб.— У бургут эмас, балки одамзод фарзанди. Чақалоқлигида Жайхундан топиб олиб, ўзим тарбиялаб вояга етказганман. У камида уч юз йил умр кўриши керак.

Зални тагин чуғур-чуғур босди. Тўпланганлар бу гапдан яна ҳайратга тушган эдилар. Лекин бу узоққа чўзилмади. Қуён буржининг вакили Тўтининг вафиллаган овози ҳаммани ўзига жалб этди:

— Самандар-рни кўр-рсатинг!.. Кўр-рсатинг!..

Худди шу пайтда ҳаммани ҳаяжонга солиб, лол қолдирган ҳодиса юз берди. Қардандир тепадан ўн саккиз яшар ўспирин йигитнинг:

— Мен шу ерданман! — деган жарангдор овози эшитилди-да, лаҳза ўтмай ўзи очик деразадан ўқдай отилиб кириб, аввал Маймун билан Бойқуш буржи вакиллари ўтирган қандилга осилди, кейин яшин тезлигида саҳна тепасидаги қандилга учиб ўтганича, енгил сакраб, Бирлашган Галактикалар Уюшмаси раисининг ёнига келиб тушди.

Ерлик Она Бургут қандайдир ички ғурур билан бош ирғар экан:

— Каминанинг фарзанди Самандарбек мана шу йигит бўлади! — деб эълон қилди. Олақуроқ олқишлардан зал оёққа тургудек бўлиб кетди. Самандар шу даражада келишган, ушқоқмат, забардаст, жувонмард йигит эдики, Арслон беихтиёр наъра тортиб, Қобон бўкириб, Илон вишиллаб, Тулпор кишнаб, Аждарҳонинг кўзлари ўтдек чақнаб, Қарға қағиллаб, Хурлиқо ойим «оҳ» уриб, хуллас, жами жондору жонзодлар ҳайрат ва завқ ичида уни томоша қилгани энди ростакамига оёққа қалқишди.

Ратҳам Босуэр Азим ҳам унга ҳавас билан тикиларкан, жилмайганича беихтиёр қарсақ чаларди. Ниҳоят, раис қўлларини кўтариб, бир амаллаб зални тинчитганича, Бирлашган Галактикалар Уюшмаси аъзоларига мурожаат қилди:

— Хулласи калом, биродарлар, жаноблар, Икс галактикасига Самандарбек бошлиқ Хурлиқо ойим, Тулпор ва Мушук буржлари вакиллари ҳамда биоробот Нейтрино жўнатилсин, деган таклиф тушди. Кимки шунга рози бўлса, қўлини, оёғини, бошини, думини ва ҳоказо аъзоларини кўтарсин!

Қулоқни қоматга келтирувчи шовқин-сурондан залнинг шипи кўчиб тушаётгандай эди. Бу шовқин ичида раиснинг: «Қаршилар борми? Лоқайдлар-чи?» — деган сўзларини ҳеч ким эшитмади ҳам. Ҳамма исми-шарифи тилга олинган номзодларни зўр бериб маъқуллар, олқишлар эди.

Икс галактикасига борувчи хуфия ғуруҳи тасдиқланиб, мажлис тугагач, Коинот Хавфсизлик Кенгашининг раиси Она Бургут ҳамроҳлигида Самандар бошлиқ бўлажак фазогирлар билан Бирлашган Галактикалар Уюшмасининг кичик мажлислар залида суҳбат ўтказди.

— Вазифангиз мураккаб, дўстларим! — деди у тўғридан-тўғри иш юзасидан сўз очиб.— Икс галактикасида сизларни оғир синовлар кутади. Уларга ҳозирданоқ ҳар томонлама шай бўлишларингиз керак. Сафарга тайёргарлик ишларини сизлар билан махсус муаллимлар ғуруҳи олиб боради. Плутондаги катта тренажерда икки ой мобайнида илмий-техник, ижтимоий-сиёсий ва жисмоний машқларда иштирок этасизлар. Сен билан эса, Самандарбек,— Ратҳам Босуэр Азим энди йигитга юзланди,— алоҳида машқлар мажмуаси асосида иш олиб борамиз.

— Сен билан, ўғлим, даданг ва ўзим шуғулланамиз,— гап кўшди Она Бургут.

— Иложи бўлса,— гапида давом этди Коинот Хавфсизлик Кенгашининг раиси, у Она бургутнинг гапини эшитмагандай эди, — Плутонга отланишдан аввал кўҳиқофлик донишманд Ҳаким Амир Шайхнинг ҳузурига бориб, унинг оқ фотиҳаси ва панд-насихатларини олиб қайтсанг, чакки бўлмасди.

Самандар қўлини кўксига қўйиб, бошини хиёл эгди:

— Хўп бўлади, муҳтарам устод! Лекин мен олий ҳазратнинг қаерда истиқомат қилишидан беҳабарман-ку?

— У ёққа йўл жуда олис, — жавоб берди Ратҳам Босуэр Азим.— Аввал космопортнинг шарқ томонидаги чангалзор ўрмонни кесиб ўтиш керак, кейин дашти-биёбон, ундан сўнг улкан дарё келади. Дарёни сузиб ўтилгач, тоғу тошлар... Ана шу тоғу тошлар оралаб етти довон ошиб ўтилгач, Наволисой деган жой бор. Наволисойга дунёдаги энг баланд чўққиларнинг бири — Олтин Қозик чўққиси туташган бўлиб, Кўҳиқоф юрти худди ана шу чўққининг этагига жойлашган. Авлиё Ҳаким Амир Шайх Кўҳиқофдаги киши билмас кичик ғорлардан бирида истиқомат қилади.

— Жуда соз! — деди Самандар хурсанд бўлиб. — Унда шу бугуноқ унинг ҳузурига отланганим бўлсин!

— Яхши. Лекин эҳтиёт бўл: йўл хавф-хатарга тўла. Айниқса, чангалзор ўрмон дашти-биёбон. Ҳаким Амир Шайх ҳазратларига қизгин саломимизни етказгайсан.

— Бош устига, устод!

Улар худди ота-болалардек самимий қучоқлашиб хайрлашдилар.

Уша даврда юртини адолат билан бошқарувчи бир подшо бўлар эди. Мамлакатда тўқчилик, аҳли-фуқаро фаровон яшар, одамлар табиат ва ҳайвонот олами билан ҳали иноқ, бақамти турмуш кечиришар эди. Шунга қарамай, подшонинг бутун умри ғам-қайғуда ўтар, чунки оллоҳи таоло унинг пешонасига фарзанд битмаган эди.

Кунларнинг бирида бош вазирнинг маслаҳати билан у Кўҳиқофга, авлиё Ҳаким Амир Шайх ҳузурига йўл олди.

Авлиё ота унинг ўнг қўл томирини бир дақиқа ушлаб турди-да, кўзларини юмиб, бошини чайқади. Одатда, у кўп гапирмас, ҳар қандай муаммони шартта ҳал қиларди-қўярди. Ҳозир ҳам шундай бўлди. Унг қўлини юқорига кўтарган эди, кафтининг орасида кўкқисдан қорамтир жажжи кўзача пайдо бўлди. Кўзачадан қоғозга ўроғлиқ алланимани чиқариб, подшога узатаркан:

— Жуфти ҳалолнинг парилар зотидан экан, — деди қоғозини уюб, — шунинг учун мижозларингиз тўғри келмаган. Лекин буни даволаса бўлади. Манавини қайнаган сувга қўшиб, уч кун давомида истеъмол қиласизлар-да, эр-хотин қовушасизлар, — Ҳаким Амир Шайх шундай деб ўнг қўлини бир силкиган эди, кафтидаги кўзача «лип» этиб кўздан ғойиб бўлди.

Подшо авлиё отага чин дилдан ташаккур айтиб, бир неча туяга ортилган совға-саломларни топширмоқчи бўлган эди, Амир Шайх бирортасини олмади. Уларни йўлда учраган камбағал ва етим-есирларга улашишни илтимос қилди.

Хуллас, орадан тўққиз ой, тўққиз кун, тўққиз соат ўтгач, маликанинг кўзи ёриши кераклиги маълум бўлди. Маълум бўлди-ю, аммо, ажабо... унинг ҳали-бери фарзанд кўришидан дарак йўқдай эди. Орадан ўн ой, ўн бир ой, ўн уч ой ўтди ҳамки, маликада ҳеч қандай ўзгариш бўлмади. Ниҳоят, яна тўрт ой ўтгачгина маликанинг кўзи ёриди.

Бунинг гувоҳи бўлган дояларнинг ҳайратдан оғизлари очилиб қолди. Дунёга келган қўчқордай ўғилнинг тишлари она қорнидаёқ чиқиб улгурган, ҳаракатларининг зўрлигидан ҳозироқ юриб кетгудай ҳолатда эди. Лекин парилар зотидан бўлган она ўша заҳоти ёруғ дунёни тарк этди.

Бу хабарни эшитган подшо на суюниш, на куюнишини биларди. Подшо жуфти-ҳалолини жонидан ҳам ортиқ севар, агар воқеаларнинг бундай тус олиб кетишини билганида, эҳтимол, фарзанд кўришни орзу қилмай ҳам қўя қоларди. Шунинг учунми, доялар болани унга кўрсатгани олиб келишганида, нигоҳида ўз пуштикамаридан бўлган болага нисбатан меҳр-муҳаббат билан бирга, нафрат учқунларини ҳам илғаш қийин эмас эди.

Фалакнинг ишини қарангки, ўша куни авлиё Ҳаким Амир Шайх подшонинг тушига кирди. У оппоқ ҳарир парда орқасида тургандай ғира-шира кўринармиш. Бирдан у ҳас-сасини дўқиллатганча тўшақда ётган подшонинг устига бостириб кела бошлабди. Сўнг-ра тўхтаб, одатича сўзларни чертиб-чертиб қуйидагиларни айтибди.

— Уғлим! Урнингдан тур, ғафлатда қолма! Юртингни қирғинбарот уруш кутмоқда. Мен сенга шў ондан эътиборан ғайриоддий куч ато қиламан. Бу куч сенга ватанингни мудофаа қилиш ва бошқа эзгу ишларда асқотади. Лекин ёдингда бўлсин: уни ёмонлик йўлида ишлатган кунинг — тамом бўлганинг! Шу кундан бошлаб сен оламдаги энг разил, энг бешафқат мавжудотнинг бирига айланасан!..

Подшо бирдан уйғониб кетибди-ю, хавотирли ўйлар оғушида анчагача ухлолмай ётди. Нима учундир ташвиш ва хавотири ортгандан ортиб, охири чидай олмай айвонга чиқди. Ҳаво булутли, осмон зулмат қўйнида. Ҳозир момақалди роқ гумбурлаб, кетидан жала қўядигандай, совуқ шамол эсарди. Бу ҳолатдан подшонинг танаси баттар жунжикиб, вужудига титроқ кирди. Дарвоқе, авлиё ота тушида қандай ғайриоддий куч ҳақида гапирди! Юртини қанақа қирғинбарот уруш кутяпти? Кейин у подшонинг аллақандай разил, бешафқат ва қабиҳ мавжудотга айланишини башорат қилдимиз? Бу қанақа туш бўлди? Таъбири нима унинг?..

Подшо ҳарам айвонининг жимжимадор панжарасига бир қўлини қўйиб, ўйчан нигоҳини рўпарасидаги устунга қадаганча, ғужғон ўйнаётган саволлардан мияси тобора ғовлаб борарди. Кутилмаганда у қаршисидаги устуннинг кўз олдида нураб бо-раётганини кўриб, сесканиб кетди. Бу ҳам етмагандек ўнг қўли бақувват чинордан ясалган ёғоч панжарага бир энли ботиб кирган, шунинг учунми, кафти қизиб кетган-ди. Миясига яшин тезлигида келган фикрдан подшонинг ақли шошди: «Мана, авлиё ота айтган ғайриоддий куч!»

Подшо шоша-пиша нигоҳини устундан узиб, панжарага қаради. Вожаб, шу заҳоти панжара ҳам нурай бошлади. Кейин азбаройи саросимага тушганидан беихтиёр сочларини чангаллаб, осмону фалакка кўз тиккан эди, зулмат қўйнида милтиллаб паства интилаётган нўхатдек юлдузни илғади. Айни пайтда кафтлари теккан боши ҳам жазира-ма офтобда қолган темирдек қизий бошлаганини сезиб, дарров қўлларини тортиб олди.

Ё фалак! Бу қандай савдо?! Бу қандай кўргилик ўзи?! «Ҳаммасига шум ўғлининг бехосият туғилиши сабабчи эмасмикин?» — деган ёвуз фикр кўнглига келди-ю, лекин шу заҳоти уни миясидан ҳайдади.

Бу пайтда осмондаги юлдуз лагандай катталашиб, чор-атрофни кундузгидай нурафшон қилиб юборганди. Унинг кўз олдида энди ажиб манзара намоён бўлган: қадимий миноралар, мадрасалар, сомон-лой томли, пахса деворли уйлардан иборат кўҳна шаҳар осмондан тушаётган кумушранг ёғду оғушига чўмган, уларнинг тим-қоронғи узун-калта соялари эса, ерга шитоб билан тушаётган «лаган»нинг ҳаракатларига монанд равишда титраб, тора кичрайиб борар эди.

Подшо саросима ичида ичкарига отилди. Кетма-кет қарсак ураркан:

— Ҳой, ким бор?! — деб бақирди. Уйқусираган саройбон белидаги қиличини ростлаганча ҳарамга кириб келганида, подшо унга:

— Бош вазир билан лашкарбошини ҳузуримга чақир! Ҳаммани оёққа тургаз! Ҳарбий ҳолат эълон қилинсин! — дея буюрганини билади, саройбон мутлақо кутилмаганда кўзлари даҳшатли олайиб, худди сувга чўкаётгандай ҳаракатлар қилганча:

— Ё раббим! Ё раб!.. — деб қичқириб, кўздан ғойиб бўлди. Бир дақиқадан кейин у сарой ҳовлисининг ўртасида жилла чўзилиб ётди-да, сўнгра худди ҳеч нима юз бермагандай ўрнидан туриб, уст-бошини қоқди, кейин нимадир ёдига тушгандай бош вазир билан лашкарбошининг ҳузурига югуриб кетди.

Саройбонни бутунлай гумдон қилдим, деб ўйлаган подшо даҳшатга тушиб, яна айвонга отилди. Тағин бир фалокат орттирмаслик учун, у кўзларини ярим юмиб олганди. Йўл-йўлакай миясида яна бояги ёвуз фикр айланди: «Ҳаммасига бемаврид дунёга келган ўғлим сабабчи!..»

Шу палла ташқарида тўртта шарсимон номаълум жисм осмон узра ҳамма ёққа кумушранг нур таратиб, кетма-кет подшо саройининг устидан учиб ўтди-да, сарой яқинидаги тошлоқ майдонда қоронғилик қаърига сингиб кетди. Шарсимон жисмлар тўрт қисмдан иборат ўтафазовий кема бўлиб, унда Ерга Икс галактикасининг ҳарбий десантчилари табриф бўлишган эди.

«Ё фалак! Тушимми-ўнгимми?! — сўради подшо ўзидан-ўзи. — Бу қандай савдо? Авлиё ота бу нима қилиб қўйди? Осмондан тушган анави олов ҳам ўшанинг ишимикан? Ё раббим!..»

Айни сонияда подшо орқасида кимлардир пайдо бўлганини сезиб, кескин бурилди. Бош вазир билан лашкарбоши ҳансираганларича етиб келишган, унга саросима ичида тикилиб туришарди. Подшо вазирага бир нигоҳ ташлади-ю, шу заҳоти кўзларини олиб қочди. Аммо бари бир кечикди: бош вазир қийқирганича, бесунақай ҳаракатлар билан йўқлик қаърига равона бўлди. Бир дақиқа ўтар-ўтмас, у саройнинг томида чўзилиб ётарди. Вазиннинг ғойиб бўлганини кўриб, ўтақаси ёрилаёзган лашкарбоши ўзини подшонинг оёқлари остига отганича, титраб-қақшаб илтижо қила кетди:

— Шоҳим, бир қошиқ қонимдан кечинг! Ёлвораман, мени ўлдирманг! Ҳамма айб анавинда! — у қўллари билан кўрқа-писа ҳозиргина вазир ғойиб бўлган жойга ишора қилди. — Фитна уюштиришни менга бош вазинингиз буюрганди!

Бу гапдан подшонинг кўзлари катта очилиб кетди.

— Қанақа фитна?! — қичқирди у совуққон нигоҳини рўпарадаги, ичкарига олиб кирувчи гулдор эшикнинг раҳига қадаб. Шу ондаёқ эшик раҳи нурай бошлаганини пайқади-ю, алам ичида кўзларини чирт юмди. Кейин оёқлари остида ётган лашкарбошисини бор кучи билан тепкиларкан, тағин қичқирди:

— Гапир, лаънати! Яна қанақа фитна?!

— Бир қошиқ қонимдан...

— Кечдим!.. Тезроқ гапир, иблис!!

— Бош вазинингиз хотинингиз қиз туғса, катта бўлганида келин қилиб олмоқчи эди, — деди лашкарбоши ҳамон титраб-қақшаб, — ўғил туғса...

Подшо ҳар ҳолда зеҳни расо одам эмасми, бор гапни дарров тушунди. Бош вазиннинг мақсади подшоликни қўлга олиш бўлган, шунинг учун у қиз туғилишини кутган. Подшо қиз туғса, ўғлини унга уйлантириб, кейин шоҳ қилиб кўтармоқчи бўлган. Подшонинг хотини ўғил кўрган тақдирда эса, қонуний меросхўр пайдо бўлади, вазиннинг режалари ўз-ўзидан саробга айланади. Бунга у йўл қўя олмас эди. Шунинг учун бош вазир подшонинг ўғлини асфаласофилинга жўнатишга қарор қилади.

Ажабо, бу мудҳиш хабар подшонинг қалбида на ғазаб ҳисси уйғотди, на ҳаяжон. Аксинча, у энди ўта хотиржам овозда сўради:

— Ҳозир ўғлим қаерда?

— Энагаси билан бирга отхонага яшириб қўйилган.

— Уни нима қилмоқчи эдиларинг?

— Вазинингиз тун ярмидан оққанда уни Жайхўнга улоқтиришни буюрганди... — лашкарбоши етти букилганича кўрқа-писа подшога кўз қирини ташлади. Вожаб, шоҳнинг чироқ нури тушаётган кумушранг юзи худди ҳайкалдек қилт эмас, кўзлари ҳам негадир чирт юмилган эди. Унинг бу ҳолати лашкарбошини баттар даҳшатга солди.

— Бир қошиқ қонимдан кечинг, шоҳим! Ахир, буйруғини бажармасам, бош вазир мени сазойи қилдирмоқчи эди-да... — лашкарбоши подшонинг оёқларини ўпиб, ёш боладек ғингшир, ҳиқиллар, бор вужуди елда тебранган ниҳолдай қалтирар эди.

Кутилмаганда шоҳ «бас қил» дегандай оёқларини тортиб, орқага тисланди.

— Тур ўрнингдан! — деди у яна ўша совуққон овозда.

Лашкарбоши шошиб-пишиб ўрнидан турди. У энди умидворлик билан подшонинг юмуқ кўзларига тикиларди.

— Уғлимни келтир!

Лашкарбоши гап нима ҳақда бораётганига дарровда тушуна олмади.

— Лаббай, шоҳим?

— Уғлимни келтир, итвачча! — овозини баландроқ кўтарди подшо.

— Бош устига! Бош устига, ҳазрати олийлари! — лашкарбоши таъзимда орқасига тисланди-да, ичкарига қараб югурди.

Подшо унинг қадам товушлари тингандан кейингина кўзларини очиб, ҳалигина ғалати олов келиб қўнган тошлоқ майдон тарафга ўгирилди. Ё фалак, майдон атрофидаги уй-жойлар қип-қизил аланга оғушида қолган, қисқа вақт ичида осмонни қорамтир тутун қоплаб олган эди. Нималар бўляпти ўзи?! Қандай бадбахт кеча бу?! Ё худо, наҳотки ҳаммасига оламга бемаврид келган норасида сабабчи бўлса? Ёки булар бари сенинг кароматингми, эй, авлиёи бузург? Ё раб!..

Ичкаридан яна оёқ товушлари эшитилди. Бу ўғлини кўтарган лашкарбоши эканлиги аниқ эди. Ҳаяжонданми ё қандайдир мавҳум бир қўрқув хиссиданми, подшонинг юраги ҳаприқиб кетди. У кўзларини юмди-да, қадам товушлари яқинлашаётган томонга кескин бурилди. Ҳа, ҳаммасига мана шу шумқадам ўғли сабабчи! Ҳаммасига... Шўрлик жигарбанди!.. Ҳеч бўлмаса қизалоқ бўлиб туғилганида ҳам бир нави эди-я!

Подшо томоғига тикилиб келган алланимани қайтармоқчидай оғир ингранди. Негадир ҳансираб нафас олар, пешонасидан маржон-маржон тер қуюларди.

«Йўқ, — ниҳоят қатъий хулосага келди шоҳ, азоб-уқубатлар ичида ҳаёт билан видолашган хотинини кўз олдига келтириб. — Шунча бахтсизлик келтирган гўдакдан ҳеч қандай яхшилик кутиш мумкин эмас!»

Шу пайт қадам товушлари тиниб, рўпарадан лашкарбошининг титроқ овози эшитилди:

— Шоҳим, бўйруғингизни бажо келтирдим, мана фарзандингиз!..

Подшо ўзи ҳам тушунмаган ҳолда негадир, буралиб-эшилиб оқаётган Жайхуннинг асов тўлқинларини кўз олдига келтирди-да, шартта кўзларини очди. Лашкарбоши худди бўғизланаётган молдай жон-жаҳди билан бўкирди-ю, болани қўлидан тушириб юборди. Лекин бола ерга тушиб улгурмади. Ҳар иккаласи айни шу вазиятда кўздан ғойиб бўлишди-қолишди.

Худди шу дақиқада бамисоли яшин чақнаб, момақалдироқ гумбурлади. Оламни сув олиб, гўё осмон узилиб ерга тушди. Чунки кўз очиб юмгунчалик фурсат ичида эзгулик ва ваҳшийлик, олижаноблик ва тубанлик, нур ва зулмат, макр ва муҳаббат, мурувват ва разолат айқаш-уйқаш бўлиб, ер билан яксон этилган, инсон зоти пайдо бўлгандан буён уни улуғлаган ва тубанлаштирган, олқишлар ва лаънатларга кўмган жами сифат ва ҳислатлар бирдай шафқатсизлик билан қоронғулик қўйнидаги Жайхуннинг қутурган тўлқинлари қаърига улоқтирилган эди!

Шу лаҳзада подшонинг совуқ нигоҳига тикилган одам ундаги ҳувиллаган бўшлиқни, ваҳшийларча қонсираш, тажовузкорлик ифодасини кўриб, товонларигача музлаб кетиши аниқ эди. Авлиё Ҳаким Амир Шайхнинг қалтис башорати ижобат бўлган, шу лаҳзадан эътиборан подшо оламдаги энг разил, энг бешафқат, энг қабиҳ одамларнинг бирига айланган эди!

Лашкарбоши ва гўдак эса, фалакнинг гардиши билан чинданам Жайхун тўлқинлари гирдобида жон олиб, жон бериб, ҳаёт учун сўнги курашга киришишганди. Ажабо, лашкарбоши билан ёнма-ён норасида гўдак ҳам худди кучукчадек типирчилаб сувда сузиб борарди. Лекин болага узоқ сузиш насиб этмади. Гўдакнинг тепасида пайдо бўлган баҳайбат қора бургут унга чанг солди-да, уфқдаги тўлин ой ёруғида ғира-шира оқариб кўринаётган пурвиқор тоғлар сари қанот қоқиб олиб кетди. Бу воқеанинг яккаю ягона гувоҳи бўлмиш лашкарбошини эса, кўп ўтмасданоқ даҳшатли уурма ўз қаърига олди.

* * *

Бу вақтга келиб подшо саройига қора скафандр кийган номаълум одамлар бостириб келишарди. Улар қадимий шаҳарнинг катта қисмига ўт қўйиб, қулини кўкка совиришган, энди саройни ўраб олишганди. Ажабо, қора скафандрли келгиндиларнинг ҳаво ўтмас қалпоқлари ғоввосларнинг бир кўзли катта бош кийимини эслатар, ҳар бири ўнг қўлида гугурт қутисига ўхшаган қутича кўтариб олган, уни дуч келган нарсага тўғрилаганлари заҳоти у ўт олиб кетарди.

Саройни бирпасда тўс-тўполон, дод-вой босиб кетди. Лекин у қанча тез бошланган бўлса, шунча тез тинди. Йўлларидаги ҳамма одамлар ва нарсаларни босиб-янчиб келган ўзга галактикаликлар, ниҳоят, подшо билан юзма-юз чиқишди.

— Ассалому алайкум, ҳазрати олийлари! — деди уларнинг энг барваста вакили ҳар қандай ҳиссиётлардан холи «темир» овозда, бир қадам олдинга ўтиб. — Биз сайёрангизга олис Икс галактикасидан ташриф буюрдик.

— Хуш келибсизлар! — деди подшо ҳозиржавоблик билан. Ажабо, унинг овозида ҳам темир совуқлиги бор эди. Гап оҳангидан унинг на кесатаётганини, на самимийлигини пайқаш мумкин эди.

— Бизга маълум бўлишича, — гапида давом этди келгинди, — ерлик улуг сеҳргар ва авлиё Ҳаким Амир Шайх сизнинг мамлакатингизда яширинган. Биз уни Икс галактикасига олиб кетишимиз керак.

— Нима учун? — сўради подшо ҳамон ўша совуққон ҳолатда.

— Шунинг учунки, етти оламдаги жами қудратли одамлар бизнинг, коинотдаги ягона ва буюк салтанатимизнинг хизматида бўлмоғи даркор.

— Ундай одамларнинг қанчасини ўлжа олдингиз?

— Ҳали унча кўп эмас, — соддадиллик билан жавоб берди Икс галактикасининг вакили. — Уларнинг ёрдамида ҳали бутун коинотни забт этишимиз керак. Ҳозирча бизда бу соҳада йирик мутахассислар етишмайди.

Подшонинг тунд чехраси негадир пича ёришгандай бўлди. У бир қарорга келиш учун кўпам бошини қотириб ўтирмади.

— Каминани камтарин авлиё Ҳаким Амир Шайх бўламан — Хизматингизга мунтазирман, жаноблар!

Кўққисдан келгиндиларнинг оғизлари бараварига очилиб кетди:

— Йўғ-э?!

— Тўғри, ёшим беш юзга бориб қолган. Сизларни ҳайратлантираётган нарса — нисбатан навқирон кўринишим. Гап шундаки, мен илм ва сеҳр йўллари билан нафақат ўзгаларнинг, балки ўзимнинг ҳам аъзоларимни навқирон сақлай олиш қобилиятига эгаман.

— Исбот! — дейишди келгиндилар яна бараварига.

— Ҳа, — деди ўртадаги вакил, — авлиёлигингизни исботланг.

— Марҳамат, — подшо пича тараддудланиб турди-да, иккиларнинг бошлиғига мурожаат қилди. — Бунинг учун одамларингизнинг бирови энгил-бошини ечиши керак. Чунки либосларингиз биологик таъсир кучимни йўққа чиқараепти.

Барваста келгинди чеккада турган ҳамроҳига ўгирилиб, беписандлик билан:

— Бу ёққа ўтиб, тезда ечин! — дея буйруқ берди. Ҳамроҳи пича иккиланиб турди-да, кўрқа-писа олдинга ўтди. У подшонинг қаҳрли нигоҳи остида қалпоғини ечиши ҳаманоқ қалласи бамисоли узиб ташлангандек бирдан ғойиб бўлди-да, бошсиз танаси очиқ эшик орқали ташқарига ўқдай учиб кетди. Буни кўрган келгиндиларнинг шиша остидаги қатта ягона кўзлари ола-кула бўлиб, ўзлари ўрага тушган сичқонлардай типирчилаб қолишди.

— Жуда саз! — деди келгиндиларнинг бошлиғи узун қўлларини тиззаларига ишқаб. — Етарли. Авлиёлигингизга ишонч ҳосил қилдик, ҳисоб, ҳазрати олийлари. Энди марҳамат қилиб, биз билан Икс галактикасига учинингизга тўғри келади.

Подшо яна ҳозиржавоблик қилди.

— Бош устига, — деди у энди негадир заҳархандалик билан. Улар ташқарига отланишаркан, йўл-йўлакай сўради:

— Дарвоқе, нима учун галактикаларингизнинг номи Икс?

— Чунки галактикамиз жами самовот аҳли учун Иксга ўхшаб ҳамиша номаълум бўлиши керак. Салтанатимиз десантчиларининг ғолиб қадамлари эса, ҳали бутун коинотнинг кулини кўкка созуражак.

— Қо-йил! — подшо бу сафар аллақандай тантанавор заҳарханда билан очиқдан-очиқ хахолаб кулди. Бироқ Икс галактикасининг вакиллари унинг бу қабиҳ кулгисига деярли эътибор беришмади.

Кўп ўтмай кўҳна шарқий шаҳар оша тўртта шарсимон номаълум жисм ҳаммаёққа кумушранг ёғду таратиб, осмону фалакка кўтарилди.

Норасида гўдакни панжаларида аввайлаб қангаллаган Она Бургут пурвиқор тоғлар сари анча учди. Жуфтининг овдан ажойиб ўлжа билан қайтаётганини олисдан кўрган Ота Бургут бир силкиниб ўзини қоядан отди-да, пастга шўнғиди.

Улар ёнма-ён учишаркан, ўзаро савол-жавоб қилишарди:

— Одам боласини ўлжа туширибсан-да?

— Ҳа, бу — подшонинг ўғли, шаҳзода.

— Зўр-ку! Болаларимиз роса хурсанд бўлишаркан-да. Эҳ, ўзимнинг ҳам ошқозоним ҳуштак чала бошловди.

— Э-э, чучварани хом санама. Бу оддий ўлжа эмас. Юрагим сезиб турибди, парвардигор бу боланинг пешонасига ғаройиб тақдир битган. У ҳали кўз кўриб, қулоқ эшитмаган шунақанги ишлар қиладики!

— Демак, биз уни...

— Ҳа, бугунча ошқозонингни бошқа нарса билан алдашингга тўғри келади.

— Тушунарли. Лекин уни нима қилмоқчисан ўзи?

— Уни тарбиялаб вояга етказамиз.

— Одам боласини айиқлар, бўрилар тарбиялаганини кўргандим. Лекин бизнинг авлодларимиз...

- Бу, айтайлик, авлодларимиз тарихида биринчи тажриба бўлади.
- Зўр-ку! Номимиз тарихида қоларкан-да!?
- Ола-а...
- Дарвоқе, унинг исми нима?
- Унинг исмими? Унга исми ўзимиз қўямиз. Самандар — ёқадими? Одамлар ўтда ёнмайдиган, сувга чўкмайдиганларни Самандар деб аташади.
- Самандар! Чиройли исм экан...

Она Бургутнинг чангаллари орасидаги Самандар бу пайтда ҳеч нарсадан беҳабар, гўё ўзининг бўронли келажагини тезроқ кўришга ошиқаетгандай, кўзларини катта-катта очганича, пастдаги ғира-шира кенгликларни зўр бериб томоша қиларди.

* * *

Самандар тулпор от ва Она Бургут ҳамроҳлигида Ҳаким Амир Шайхни зиёрат қилгани сафарга отланди. Тўғри, у кўзлаган манзилига сўнги нусхадаги олий даражали энгил спорт учоқида борса ҳам бўларди. Лекин, биринчидан, Коинот Хавфсизлик Кенгашининг раиси негадир тулпорга миниб боришни тавсия этди. Инкинчидан, ёш йигит ҳали учоқни мукамал бошқаришни ўрганиб улгурмаган, учинчидан, авлиё ота ҳар қандай техника воситасини ёқтирмас ва умуман, тан олмас, шунинг учун учоқда борса, Самандар билан суҳбатлашмай қўйиши ҳам эҳтимолдан холи эмас эди.

Самандар ҳозир тулпорга минганча қуёқ ўрмон орасидан ўтган сўқмоқ бўйлаб борар, улардан сал орқароқда шошилмай Она Бургут қанот қоқарди.

Кўп ўтмай, чиройли бир оқ каптар уларнинг изидан тушди. Қизиқ, каптар таъқиб этаётганини йўловчиларга сездирмасликка уринар, шунинг учунми, вақти-вақти билан гоҳ дарахтлар орасига кириб кўздан ғойиб бўлар, гоҳ яна сўқмоқ узра қанот қоқиб қоларди.

Ўрмон ўта ибтидоий бўлиб, минг ёшли чинор, қарағай, тилоғоч, эман ва арчалар ўзаро чирмашиб-чатишиб кетган, сўқмоқдан сал четга чиқилса, адашиб кетиш ҳеч гап эмас эди. Аҳён-аҳёнда сўқмоқ чеккаларида пайдо бўлувчи ялангликларда ўрмон ёнғоғи, итжумрут, номушк ҳамда йўсин-замбуруғлар кўзга ташланиб қоларди. Чор-атрофдан ёввойи ҳайвонларнинг наъра тортганлари, увиллаганлари, улкан ва баҳайбат қушларнинг чағир-чуғурию тинимсиз чириллашлари қулоққа чалинарди, Баъзан йўлда шимпанзе ва орангутанлар пайдо бўлишар, ердан тошми, кесакми олиб уларга отишарди-да, алланимадан суюниб кетган ёш болалардек биғиллаб, қўлларини силтаганча дарахтлар орасида беркинишарди. Дарахт шохлари орасидан гоҳ олмахон, гоҳ ўрмон илони, гоҳ эса, буқаламун «липиллаб» кўриниб қолар, Самандар бошлиқ ғаройиб йўловчиларга бир лаҳза қизиқсиниб тикилиб туришгач, яшил барглар орасида зумда кўздан ғойиб бўлишарди.

Улар шу тариқа йўл юриб, йўл юришса ҳам мўл юриб, атрофни буталар, йўсин ва замбуруғлар қуршаган ўтлоқ ялангликда дам олиш учун тўхташди. Самандар дарров тулпорини ўтлатиб, совутишга киришди. Она Бургут кўм-кўк ўтлоққа қўниб, атрофни кузата бошлади. Улардан бир чақиримча орқада келаётган оқ каптар ҳам шох-шаббалар орасига яширинди.

Самандар хуржунидан у-бу нарсалар олиб, энди тамадди қилишга ҳозирлик кўра бошлаганди, сал наридаги дарахтлар орасидан эшитилган шатир-шутур овоздан беихтиёр сергак тотди. Она Бургут ҳам кўзларини катта очиб, ўша ёққа ўгирилди. Яланглик чеккасида пайдо бўлган Чиябўри тилёғламалик билан:

— Бўлажак коинот қаҳрамонларига шон-шарафлар бўлсин! — деб қичқирди. Лаҳза ўтмай унинг ёнида Тулки кўринди.

— Олис фазо сафарига дарға қилиб тайинланибсиз. Табриклаймиз, Самандар ака! — деди у мулойимлик билан думини ликиллатиб.

— Раҳмат, — деди Самандар дарров юзига қизил югуриб. У бундай ҳамду санони биринчи эшитиши эди.

— Буни дарров қаёқдан эшита қолдиларинг? — сўради Она Бургут негадир норози қиёфада.

— Бизнинг ўрмонда айғоқчилик ишлари яхши йўлга қўйилган, — деди Чиябўри дангал.

— Гап айғоқчиликда эмас, — майин тарзда унинг гапини бўлди Тулки, — ўрмонда ҳар бир дарахтнинг қулоғи бор, дейишади. Яхши хабар жуда тез тарқалади.

— Шум хабар ундан ҳам тез, — қўшимча қилди Она Бургут истеҳзо билан.

— Ха-ха-ха-а, нимасини айтасиз, — деди Чиябўри хандон уриб, — айниқса, фисқи-фасод, игво...

— Бу гапда жон бор, — деди Тулки яна мулойим оҳангда. — Умуман олганда, аллақайёқдаги Икс галактикаси ҳақида бош қотиргандан кўра ўзимизнинг Ерда, жилла курса мана шу ўрмонда тартиб ўрнатишни ўйласак, тузукроқ бўлармиди?!

— Ўрмонга нима қилибди? Туппа-тузук яшаб турибсизлар-ку?! — деди яна Она Бургут.

— Тузукликка тузуг-а, — думини ликиллатди Тулки, — аввалги йилларга қараганда анча яхши яшаяпмиз. Лекин...

— Нимасини айтасиз, — унинг гапини бўлди Чиябўри маҳмадоналик билан, — илгари одамлар ўрмонни таг-туғи билан йўқотиб, биз ёввойи ҳайвонларни ҳам буткул қириб ташлашларига бир баҳя қолувди.

— Бу гапинг тўғри, — деди Она Бургут илк бор уни қувватлаб, — одамлар вақтида ўзларининг хатоларини пайқашди. Пайқашдигина эмас, бу хатолар туфайли келиб чиқувчи даҳшатли оқибатларнинг маълум маънода олдини олишди! Айтиш мумкинки, ҳозир улар билан бир жон, бир тан бўлиб яшаб турибмиз-ку, ахир?! Буни тан олиш керак-да.

— Шундайликка шундай-а, — деди Тулки, — лекин, биласизми, ҳозир ўрмонда ижтимоий-маънавий муҳит жуда бузилиб кетган.

— Аниқроқ айтганда-чи?

— Аниқроқ айтганда, озодлик, демократия, ошкоралик деймиз-у, аслини олганда, ўрта бўғинга оид ўрмон раҳбарияти бизга ўхшаган майда ҳайвонларни ҳалиям эшишда давом этапти. Уша-ўша зўравонлик, хушомадгўйлик, ўша-ўша таниш-билиш, маҳаллийчилик...

— Ро-ст, — гап қўшди Чиябўри йиғлагудек аламзада оҳангда, — Мени бу йил яна ҳе йўқ, бе йўқ, бутунўрмон касаба уюшмалари ташкилотидан чиқариб ташлашди. Нега десангиз, қуйи ўрмондаги раҳбарият иш юритувчи Оқ Уяда ҳеч кимим йўқ-да. Шунинг учун ҳам мана шунақанги... қоронғи ишлар билан шуғулланиб юришимга тўғри келаяпти...

Чиябўрининг сўнгги гапидан боядан бери эшилиб турган шеригининг жон-пони чиқиб кетди.

— Нималар деяпсан ўзи? — деди у шоша-пиша. — Қанақа қоронғи ишлар?! — кейин яна Она Бургут билан Самандарга юзланди: — У ҳазиллашяпти! Ҳа-ҳа, ҳазиллашяпти!..

— Чинданам қанақа қоронғи ишлар?! — сўради Она Бургут негадир ташвишли оҳангда, кейин саволига жавоб кутмасдан гапини давом эттирди. — Дарвоқе, бу ўзининг ишинг, албатта. Лекин сизларга бир гапни айтиб қўйишим керак: ўрмонда юз бераётган салбий ҳодисаларнинг барига ўзларинг айбдорсанлар! Сизлар жуда майдалашиб кетгансизлар. Ўрмон жамоат ташкилотлари, касаба уюшмалари қаёққа қараяпти, ахир? Оқсоқоллар, меҳнат ветеранлари кенгаши-ю, бошқа ўнлаб ижодий-сиёсий, иқтисодий-маънавий кенгашларни гапирмай қўя қолай! Ҳаммангизлар иззатталаб, ғайир ва жиззаки бўлиб қолгансизлар. Бу — худбинлик, амалпарастлик оқибати. Қолаверса, буни тўқликка шўхлик, дейдилар.

— Умуман олганда, тўғри айтасиз! — гап қўшди яна Чиябўри данғалига. — Аксарият ўрмон аҳли иззатталаб, сиркаси сув кўтармас бўлиб кетган. Ёнидан ўтиб кетсанг ҳам, осмонга сапчийди!..

— Балли! — қўллаб-қувватлади уни Она Бургут. — Ўзи сариқ чақага ҳам арзи-майдиган ҳайвон-у, талаби, ноз-фироғи осмону фалак қадар... Хуллас, сизларга мас-лаҳатим шуки, — деди Она Бургут гапини якунлаб, — авваламбор сал камтарроқ бўлиш керак. Ундан кейин майда гаплар, майда ишлар атрофида ўралашмасдан, каттароқ миқёсларга кўтарилиш даркор! Агар бизда бошқа ишларинг бўлмаса, сизларга жавоб. Биз олис сафарга кетаяпмиз, йўлга чиқишдан олдин пича дам олишимиз керак.

— Яхши, яхши, — деди Тулки шеригини туртиб орқага тисланар экан, — фақат биз бир нарсани билмоқчи эдик...

Чиябўри маҳмадоналик билан яна унинг гапини илиб кетди:

— Ҳа, биз сизларнинг қаёққа кетаётганлигингизни билишимиз керак. Шундай топширик... — Тулкининг яна ўзига жон-пони чиқиб қараганини кўрган Чиябўри дарров гапига тузатиш киритди: — Ҳе, йўқ, ўзимиз шундай, қизиқаяпмиз-да...

Она Бургут яна уларга сергак тортиб тикилди. Лекин унинг ўрнига шу пайтгача жимгина суҳбатга қулоқ солиб турган Самандар бамайлихотир жавоб берди:

— Биз авлиё Ҳаким Амир Шайхни зиёрат қилмоқчимиз!

— Жуда яхши! Савоб иш-да бу! — дея бидирлади Тулки негадир хурсанд бўлиб. — Йўлни биласизларми? Ё ўзим кўрсатиб юборайми?

— Биламиз, — деди Самандар хотиржамлик билан. — Лекин...

— Мен ҳам йўлни яхши биламан, — яна чийиллай кетди Чиябўри уни гапиргани ҳам қўймай. — Мана шу сўқмоқ бўйлаб яна ўн чақирим юрганларингдан кейин йўл учга бўлинади. Уларнинг бошланишида тахталарга «Борса келар», «Борса гумон», «Борса келмас» деб ёзиб қўйилган. Сизлар албатта «Борса келмас»га қараб юришларинг керак. Фақат «Борса келмас»гина авлиё отанинг қароргоҳига олиб боради!..

— Чиябўри тўғри айтаяпти, — қўллаб-қувватлади уни Тулки шошиб-пишиб. — Наволисой чўққиси томонга фақат «Борса келмас» орқали бориш мумкин. Йўлда бир ташландиқ қишлоққа дуч келасизлар. Уша ерда албатта тунашларинг керак. Кейин эрталаб йўлга чиқсанлар, кечга яқин даштга етиб оласизлар.

— Узиям жуда ажойиб қишлоқ! — яна гапни илиб кетди Чиябўри. У ерда етти ухлаб тушингизга кирмаган шунақанги ғаройиботларга дуч келасизларки!..

— Тушунарли! — деди Самандар тулпорининг айилини тортар экан. — Маслаҳатларинг учун ташаккур! «Борса келмас» бўлса, «Борса келмас»-да!

Чиябўри негадир ҳушчақчақ ҳолда жойида ирғишлар экан, Тулкига кўзини қисиб қўйди. Ажабо, Тулки ҳам ўзида йўқ шод, думини ликиллашиб, ўйинга тушишга ҳам тайёр эди.

— Бўлмаса бизга рухсат, — деди у энди Она Бургутга мурожаат қилиб. — Яхши бориб қайтинглар! Балки яна кўришиб қолармиз.

— Хайр, хайр, — деди Она Бургут ўрмондаги энг шубҳали бу икки «шахс»дан қутулганига шукр қилиб. — Бора қолинглар!

Тулки билан Чиябўри ғизиллаб ўрмонга кириб кетишди-да, сал ўтмасданоқ ўзларини тўхтатолмай хоҳолаб кула бошлашди.

— Роса боладик! — деди Чиябўри қорнини ушлаганча ўзини кулгидан аранг тўхтатиб. — Ана энди уларнинг ҳолига маймунлар йиғлайди!

— Секинроқ айтсанми! — деди Тулки оғзининг таноби қочиб. — Зўр бўлди! Ишларимиз режадагидай боряпти! Энди гап бундай, Чиявой: ҳозироқ биз Икс галактикасига гиперфазо канали орқали космограмма жунатишимиз керак. Ишлар жойидалиги ва навбатдаги топшириқни кутаётганимиз хусусида. Сўнгра... сўнгра уларни таъқиб этишда давом этамиз!

Шундан кейин улар бир юмалаб шир яланғоч пари қизларга айланишди-да, ўрмоннинг ичкарисига қараб югуриб кетишди.

Самандар бошлиқ зиёратчилар яна йўлга чиқишганда, қуёш уфққа оға бошлаган, илгари у баҳайбат ва кўҳна дарахтлар қуршовидаги сўқмоқни ўз нурлари билан озми-кўпми баҳраманд этиб турган бўлса, энди йўловчилар қуюқ шох-шаббалар орасидан аҳён-аҳёндагина узун заррин чизикларни кўриб қолишарди, холос. Ут-ўлан ва шох-шаббалар нам, ер зах, ўрмонда яқингинада қаттиқ жала қуйиб ўтгани кўрииб турарди.

Улар анча-мунча йўл босишиб, Тулки билан Чиябўри айтган чорраҳага ҳам етиб келишди. Бу ерда йўл чинданам уч томонга қараб кетган эди. Самандар отининг бошини сира иккиланмасдан «Борса келмас»га қараб бурди. Сал тепароқда шошилмай учиб бораётган Она Бургут ҳам кўп ўйланиб ўтирмай, уларга эргашди. Бир неча фурсатдан кейин чорраҳа устида оқ каптар пайдо бўлди. У қанот қоққанча ҳавода пича муаллақ тургач, умбалоқ ошиб яна йўловчиларнинг изидан тушди.

Бу ўрмонга қоронғилик жуда тез чўқарди. Кечаси эса, ўрмон ҳаддан ташқари ваҳимали тусга кирарди. Самандар ва унинг ҳамроҳлари ташландиқ қишлоққа кириб келишганда, қорамтир осмонда милтиллаб илк юлдузлар пайдо бўла бошлаганди.

— Эна, одамлар қишлоқни нега ташлаб кетишган? — сўради Самандар Она Бургутдан улар бўш уйларнинг бирига жойлашиб бўлишган.

— Э, бунинг тарихи узоқ, болам, — жавоб берди энаси. — Айтишларича, бундан юз йилча аввал бу ерлар жуда обод мавзе бўлган, ўрмон ҳам ёш, ҳали бу даражада ёввойилашиб улгурмаган экан. Қишлоқ аҳолиси эса, асосан, овчилик, чорвачилик билан шуғулланган. Кунларнинг бирида ёш бир чўпон қўй-сигирларини ҳайдаб мозор яқинидан ўтаётиб (яқин атрофда қадимий мозор ҳам бўлиши керак), даҳшатли бир манзарарга дуч келганидан, ўтакаси ёрилаёзибди. Чўпон не кўз билан кўрсинки, оппоқ кафанларга бурканган мурдалар қабрлар устида узун қўлларини олдинга чўзганча, бақрайиб унга тикилиб туришганмиш. Қўрқувдан юраги ёрилгудай ҳолатга келган чўпон оёқлари ерга тегмай қишлоққа қараб югурибди. Гузарга етиб келиши билан ўзини чойхонага урибди. У ерда ўн чоқли қари-қартанг гурунглашиб ўтирган экан, чўпон титраб-қақшаб воқеани сўзлаб берибди.

— Оббо, элатимизни худо урибди чоғи, қани, юринглар-чи! — дея мўйсафидларнинг бири одамларни мозорга бошлабди. Қўрқа-писа мозор яқинига бориб қарашса, уларнинг ҳам кўзига ўша бақрайиб турган мурдалар кўринибди. Оқсоқоллар шу заҳоти жон-жаҳдлари билан чопқиллаганча қишлоққа қайтишибди-да, бир кечадаёқ қишлоқ аҳолисини бошқа ёққа кўчириб олиб кетишарди.

— Нима, алахлашми, саробми бу? — сўради Самандар ҳайратга тушиб.

— Айтиш қийин. Буни олимлар яхшироқ билишади.

Улар қўнган уй пахсадан тикланган бўлиб, катта қора кигиз тўшалган, юқоридаги тахмонда бир неча чит гулдор кўрпа тахланган катта сандик, ўнг девордаги тоқчаларда чанг босган қадимий китоблар, чинни идиш-товоқлар... Тўрдаги улкан сим каравотни занг босиб кетганди.

— Одамлар уй-жойларини шундоқ қолдириб кетаверишибди-да? — сўради яна Самандар хонани кўздан кечираркан.

— Ҳа, улар бирор фалокат юз беришидан қўрқиб, энг зарур нарсаларнигина олишга улгуришган, холос.

— Қанақа фалокат экан у? — Самандар ажабланиб елкасини қисаркан, тахмондаги кўрпалардан бирини олиб чангини қоқди-да, каравотга ташлади.

— Буни худо билади, болам, — Она Бургут шундай дея ўрнидан кўзғалиб ташқа-

рига отланар экан, қўшимча қилди: — Бўлмаса, сен шу ерда ётиб дамнингни ол. Мен чинор тепасида тунайман. Эрталаб барвақт йўлга чиқамиз. Тунинг хайрли бўлсин!
— Яхши ётинг, эна.

Самандар каравотга ўзини ташлади-ю, тошдай қотиб ухлаб қолди. Қанча ухлаганидан хабари йўқ, бир маҳал аёл кишининг қиқир-қиқир кулғу овозидан уйғониб кетди. Кўзларини очиб, хона зимистон оғушидан эканини кўрди. Кулғу овози ташқаридан келарди. Умида кўрқув нималигини билмаган жасур бургут фарзанди кўнглида илк бор аллақандай нотаниш ғулғула ҳиссини туйди. Самандар ирғиб ўрнидан турди-да, дераза ёнига келди. Ажабо, дераза тагида икки нафар шир яланғоч қиз ўзаро шивирлашиб, қиқир-қиқир кулиб туришарди. Тўлин ой ёруғида қизларнинг узун сочлари ва оппоқ баданлари ўзидан аллақандай заррин нур таратар, катта-катта қуралай кўзлари бамисоли юлдузлардек порлар эди. Қизлардан бирининг нигоҳи деразадан қараб турган йигитга тушди-ю, алланималар дея унга имо қилиб, дугонасини эшик томонга бошлади.

Лаҳза ўтмай эшик очилиб, заррин сочли қизлар остонада пайдо бўлишди. Шу заҳоти шипдаги қора патронга осилган юз шамли чироқ ўз-ўзидан ёниб, хонани сутдек нурафшон қилиб юборди. Самандар энди чироқ ёруғида парисифат қизларни баралла кўрди. Кўрди-ю, оёқларидан мадор кетиб, бошидан ҳуши учаёзди. Қизлар бири-биридан гўзал, нигоҳлари дилга офат ўтини солар, «ўлжа»сини сиртмоққа олишга шай тилласимон сочлари бамисоли илондек тўлғаниб-эшилар, момиқдек оппоқ сийналаридан эса, ҳароратли ҳовур кўтарилаётгандек эди. Уларни кўрган йигитнинг кўз олди қоронғилашиб, вужудини шу пайтагача ўзига буткул нотаниш бўлган антиқа бир ҳиссиёт қамради. Бу ҳиссиёт шу даражада кучли, шу даражада завқ-шавқли, айна пайтда изтиробли эдики, ундан йигитнинг боши айланиб, фавқулодда, бир коса майни бир кўтаришда сипқорган маст-аласт одамнинг аҳволига тушди-қолди.

Қизлардан бири истиғно қилиб, йигитни ёнига чорлар экан, дугонаси билан нозишвали кўз уриштириб, қиқирлаб кулганча ташқарига йўналди. Дугонаси унга эргашди. Самандар гандираклаб, беихтиёр уларнинг изидан тушди.

Яна бир неча дақиқадан кейин қизлар ўрмондаги қоронғи сўқмоқ бўйлаб гоҳ ҳавода учишар, гоҳ ерда югуришар, йигит эса гандираклаганича уларни қувиб борарди. Шу топда унинг кўзларига олдинда бораётган икки заррин шарпадан бўлак ҳеч нарса кўринмас, уларни нигоҳлари остидан йўқотмаслик йўлида у дунёю бу дунёсидан воз кечишга ҳам тайёр эди. Ахир, булар энаси болалигида узун кечалари сўзлаб берган мароқли ҳикоятлардаги пари-пайкалларнинг ўзгинаси-ку? Булар нега ундан қочиш-япти ўзи? Қаёққа қочиш-япти? Бу адолатдан эмас-ку, ахир! Ҳаётдаги чинакам париларга энди дуч келдим деганида, наҳотки шундай аҳмоқона тарзда уларни яна қўлдан бой беради? «Шошманлар, ахир, ҳой маликалар! Сизларга бирор ёмонлик қилсам, ўлай агар! Тирногимни ҳам теккиздам, худо ҳаққи, ўзимни жасур ота бургутлардай баланд қоядан улоқтирганим бўлсин! Жонимга офат ўтини солган заррин қадди-қоматларингизни ой ёғдусида пича томоша қилсам бас, бошқа орзуим йўқ! Тўхтанлар, ахир, ҳой, офатижонлар!..»

Бирдан сўқмоқ йўл тугаб, олдинда бораётган қизларнинг шарпалари кўздан ғойиб бўлишди. Лаҳза ўтмай йигит ҳансираганича катта асфальт йўлга чиқиб қолганини пайқайди. Ажабо, тўлин ой нуриданми, кўча ёп-ёруғ, ундан у ёқдан-бу ёққа турли-туман машиналар ўтиб туришарди. Йигит изтиробга тушиб, олазарак ҳолда чор-атрофга тикилар, ҳозиргина олдида гоҳ учиб, гоҳ югуриб бораётган париларини изларди. Лекин улар катта кўчадаги ёруғлик оғушига бамисоли сингиб кетишгандай эди.

Ё фалак! Бу қандай ноҳақлик! Кўнглини хушнуд этиб, қалбига роҳат бағишловчи париларини шундоқ бурнининг остида йўқотиб ўтирсая-я?!

Чийиллаган тормоз овозидан кўча чеккасида гандираклаб турган йигит пича ўзига келгандай бўлди. Унинг рўпарасига тўртбурчак шаклдаги қора «РАФ» машинаси келиб тўхтаганди. Машинадан елкаларида оппоқ чизиқлар ярқираб турган кўм-кўк либосли икки барзанги йигит тушди-да, йигитнинг икки қўлтиғидан олди.

Самандарни машинага судраркан, уларнинг бири:

— Қани, чиқ тезроқ, лаънати! — деб сўкинди. Офатижон гўзаллар ишқида ҳамон маст-аласт йигит ҳеч нарсага тушунмай, уларга эргашаркан:

— Қаёққа? Мен, ахир, париларимни излаб топишим керак! Қўйворинлар деяпман! — деди куюниб.

— Қаёққа бўларди, ўша париларинг ҳузурига-да! Бўла қол! — деди барзангиларнинг бири уни машинага итариб чиқараркан. Самандар бир силтанган эди, икки барзанги икки томонга учиб кетди. Шу заҳоти машинадан кўм-кўк либосли яна икки барзанги отилиб тушди. Йигитни энди тўрт томондан ўраб олишди. Самандар уларга бир-бир тикиларкан:

— Мени ростдан париларимнинг ҳузурига олиб бормоқчимисизлар? — деб сўради.

— Ростдан-ростдан! — деди елкаларида чизиқлар эмас, негадир иккитадан сариқ юлдузча чарақлаб турган барзанги тилёғламалик билан.

— Бўлмаса қасам ич!

— Сени алдасак, ҳаммамизни каломулло урсин!

— Мана бу бошқа гап! Кетдик!

Яна бир зумдан кейин у ўқдай учиб бораётган машинанинг орқа томонида икки барзангининг ўртасида ўтирар, олазарак кўзлари темир панжарали ойнача орқали ҳамон йўл чеккасидаги ўрмондан алланима изларди. Унинг изтироби тобора ортиб бораркан, машинада ўзига ўхшаган икки-уч маст-аласт одам борлигини пайқамасди ҳам.

Уларни манзилга етиб келишгачгина сезди.

Биринчи бўлиб машинадан Самандарни олиб тушишди. Бир қаватли пастгина бионинг даҳлизидаги панжара орқасида кўм-кўк либосли яна икки барзанги ўтирарди.

— Хужжатларингизни кўрсатинг! — дейишди.

— Менда хужжат нима қилади, — жавоб берди Самандар.

— Ўрмонда нима қилиб юрувдингиз?

— Париларимни қидириб...

Бу жавобдан барзангилар бир-бирларига қараб илжайиб қўйишди.

— Қанақа парилар? Ўрмон париларими?

— Балли. Уқимишли одам экансиз.

— Бўпти, майнавозчиликни бас қилинг! Исмингиз?

— Самандар.

— Отангизнинг исми?

— Ота Бургут.

— Демак. Отабургutow. Эркакмисиз, аёлмисиз?

— Айтайлик, эркакман.

— У ҳолда ечинишингизга тўғри келади.

— Нега энди?

— Чунки ечиниб, бурчакдаги анави хонага кириб турсангиз, ҳузурингизга парилар ташриф буюришади.

— Ечиниш шартмасдир?

— Шарт, шарт. Ахир, парилар ҳузурингизга яланғоч ҳолда тайёр киришади-да.

— Нимага тайёр?

— Ширин суҳбатга.

— Нимаям дердим. Аслида ўша суҳбатни деб тинч уйқумни тарк этувдим, — шундай дея Самандар тез ечинди-да, барзангилардан бири кўрсатган хонага йўл олди. У ичкарига кириши билан эшикни шарақлатиб ташқаридан қулфлашди. Нима бало? Уни лақиллатишмадимикин ишқилиб? Самандар хонани кўздан кечирди. Оппоқ тўшаклар солинган тўртта сим каравот. Нега энди тўртта? Юқорида панжарали жажжигина деразача. Дераза шунақа кичкина бўлишини Самандар умрида биринчи кўриши.

Эшик ташқарисида шовқин-сурон эшитилди. Барзангиларнинг бири кимгадир: «Эркакмисиз, аёлмисиз» — деб бақираётганди. Шу пайт деразача томондан қиқир-қиқир кулгу овози қулоғига чалинди. Самандар қоронғиликка синчиклаброқ қараб, ҳалиги икки парини кўрди. Вужудига яна ғулғула тушган йигит ирғиб каравотга чиқди-да, панжарани бир тортишдаёқ суғуриб олди. Ойнага бир мушт туширган эди, чил-чил синди. У кўпам ўйланиб турмай, бир одам сигарлик дарчага ўқдай ўзини отиб, ташқарига чиқиб олди. Ажабо, парилар ғойиб бўлишган, ҳозиргина улар турган жойда энди Чиябўри билан Тулки пайдо бўлиб қолганди.

— Қани улар? — сўради Самандар шоша-пиша.

— Вой, уларингиз ким? — сўради Тулки ялтоқланиб.

— Пари қизларим-да!

— Ҳа, париларми?.. Улар осмонга, ҳазрат Сулаймон алайҳиссалом ҳузурига жўнаб кетишди.

— У ердан бугун қайтишадими?

— Нималар деяпсиз, у ёққа кетганлар ҳеч қачон қайтиб келишмаган...

— Вой, Самандар ака, — гапга аралашди Чиябўри сохта ҳайрат билан. — Нега шир яланғочсиз? Шамоллаб қоласиз-ку, ахир?!

— Ҳечкиси йўқ... Демак, анави барзангилар мени алдашибди-да?

— Секинроқ ҳам айтасизми, ёлғонни сувдай симиришган! — деди Тулки жонланиб.

— Сизни болавачнадек роса лақиллатишибди! — қўшимча қилди Чиябўри негадир тантанавор оҳангда.

— Лаънатилар! Ҳозир уларнинг абжағини чиқараман! — шундай дея Самандар кескин бурилиб, яна дарчага шўнғимоқчи эди, Тулки тўхтатди:

— Вой, қаёққа кетяпсиз? Эшик бу ёқда-ку, ахир!

— Барзангилар ўша ердами?

— Ҳа-да.

Эшикдан яланғоч ҳолда кириб келган Самандарни кўрган навбатчиларнинг кўзлари қинидан чиқиб кетаёзди. Уларнинг бири ирғиб йигитнинг истиқболига отиларкан, тили аранг буралиб:

— Сиз... қандай қилиб?! — дея олди, холос.

Самандар унга жавоб бериб ўтиришни ҳам лозим топмай, шартта ёқасидан олиб ичкарига, ҳали ўзини қамашган хонага судраб кетди.

Иккинчи барзанги азбаройи эсанкираб қолганидан ағрайганча уларга тикиларкан, бир оз шиграйган чап кўзи узлуксиз пирпирай бошлади. У алланима кўққис ёдига тушгандай бирдан ўзига келди-ю, ўқдай отилиб уларнинг орқасидан югурди. Йўл-йўлаккай белидаги филофидан тўппончасини чиқараркан:

— Тўхта! Қўлингни кўтар, безори! Йўқса, ҳозир отаман! — дея бақирарди.

Лекин у отишга улгурмади. Бу пайтда очиқ эшикларнинг бири қошига етиб келган Самандар ўзи судраб келаётган барзангини, кейин орқасидан қуваётган шеригини кўз илғамас бир ҳамла билан сулайтириб, кетма-кет ичкарига улоқтирди-да, эшикни қарсиллатиб ёпиб, устидан теша сопидай келадиган темир иллагини тортиб қўйди. Тўс-тўполонни эшитиб қаердандир етиб келган яна икки барзангини ҳам юмалоқ-ёстик қилиб, тўппончаларини тортиб олди-да, яна бир бўш хонага тикди. Ҳамма ёққа бирпас-да сув сепгандек жимлик чўкди. Афтидан, тунги бинода энди ҳеч ким қолмаган эди.

Бола ташқарига чиқаверишдаги жавондан кийимларини қидириб топди-да, кийиниб эшикка йўналди. Эшик ёнидаги майдончада ҳалиги тўртбурчак шаклли «РАФ» машинаси турар, унинг олдинги кабинасида елкасида ҳеч қандай чизиги йўқ икки барзанги мудраб ўтирарди.

Самандар кабина эшигини очиб, барзангилардан бирининг елкасидан чангаллаб ташқарига улоқтириб ташлади-да, жойига ўзи ўтираркан, ҳайдовчига қарата:

— Кетдик! — деди бамайлихотирлик билан.

Ҳайдовчи бир лаҳза эсанкираб, анграйиб қолди. Лекин ўзига келишга улгурмади. Самандар қўлидаги ҳозиргина ўлжа олган тўппончасини яшин тезлигида унинг чаккасига қадаркан, қатъият билан:

— Ҳайда, ошна! — деб бақирди. Эсхонаси чиқиб кетган ҳайдовчининг машинани юргизишдан бошқа иложи қолмаган эди. У калитни бураб, стартерни ишга сола бошлаган эди ҳамки, қаердандир бурчакдан Тулки билан Чиябўри югуриб чиқиб, машинанинг орқа филдиракларига ёпишишди. Қоронғида алланималар қилиб имирсилашди-да, яна аввалги жойларига яширинишди.

«РАФ» катта асфальт кўчага бурилиши биланоқ иккала орқа филдирагининг писиллаб дами чиқиб кетди. Самандар ҳайдовчига «туш», дея ишора қилди-да, ўзи пастга ирғиб, машинанинг орқа томонига ўтди.

— Эҳтиёт филдиракларинг борми? — сўради у ёнига келган ҳайдовчидан.

— Бор, лекин домкратим ишламайди.

— Ҳечқиси йўқ, мен кўтариб тураман, тезда алмаштир, — шундай дея Самандар машинанинг орқа томонини бир кўтариб жойига қўйди. Буни кўриб бешбаттар саросима ва ҳаяжонга тушган ҳайдовчи шошиб-пишиб машинадан эҳтиёт филдиракларини, кейин асбоб-анжомлар солинган сумкачани олди-да, ишга киришиб кетди.

Самандар машинанинг орқасини яна кўтариб, ҳайдовчи иккинчи филдиракни жойига қотира бошлаганида, улар турган жойга кўм-кўк кийимли бешта барзанги югуриб кела бошлади. Ажабо, уларнинг баъзилари худди ибтидоий одамлардай катта сўйил кўтариб олишган эди. Орқаларидан Тулки билан Чиябўри писиб келишарди. Орқа ўгириб тургани учун йигит уларни кўрмас, анча ўзига келиб, «хўп ғалати кеча бўлди-да», — дея хаёлидан ўтказаетган эди.

Шу пайт Самандар миясида янграган: «Ўрмонга қоч! Тезроқ! Йўқса, сени ўлдиришади!» — деган овоздан сесканиб тушди. Йўл чеккасидаги ўрмонга бошини ўгириб, сал нарида ҳавода гоҳ умбалоқ ошиб, гоҳ муаллақ қанот қоқиб турган оқ каптарга кўзи тушди. «Тезроқ! Тезроқ орқамдан юр!» — нола қиларди миясидаги овоз. Самандар: «Бу каптарда бир гап бор», — дея хаёлидан ўтказди-да, машинани жойига қўйиб қаддини ростлади. Кейин дўпир-дўпир оёқ товушлари қулоғига чалиниб, орқасига ўгирилган эди, ҳалигина ўзи қамаб қўйган ўпкаси йўқ барзангиларга нигоҳи тушди. Уларни, афтидан, боя ўзи машинадан улоқтириб юборган барзанги бошлаб келаётганди. Филдиракларнинг ҳам дамини ўша чиқарган бўлиши керак. Нима қилса экан? Уларга қарши жангга кирса, ҳаммасининг оёғини осмондан қилиши аниқ-а. Бироқ уларнинг қуролланганлигини ҳам эътибордан соқит қилиб бўлмайди. «Қуролли одам билан ҳазиллашиб бўлмайди», — дерди доим дадаси Ота Бургут. Лекин анави оқ каптар... бунча типирла-маса?... Унда бир гап бор...

Ўйлаб ўтиришга ортиқ вақт йўқ эди. Самандар оқ каптарнинг ортидан беш-олти ҳатлашдаёқ ўрмонга шўнғиди. Шу заҳоти танаси ғалати жунжикди: уни ёввойи ҳайвонларнинг ўрмондан чиқиб кетмаслигини таъминловчи «девор» вазифасини ўтайдиган паст кучланишли лазер токи урганди. Орқасидан кетма-кет отилган ўқ овозлари янгради.

Ўрмон ҳаддан ташқари қоронғи, ёввойи дарахтлар ва ўт-ўланлар бир-бирларига чирмашиб-чатишиб кетган, оёқ босиб юриш ҳам амримаҳол эди. Самандар қаердадир ўнғ томонда каптар қанот қоқаетганини эшитиб, ўша тарафга бурилган эди, алланимага қоқилиб йиқилиб тушди. Шу заҳоти шилинган тиззасининг ачиша бошлаганини ҳис этди. Кетма-кет яна ўқ овозлари эшитилди. Барзангилар, афтидан, ўрмонга киришга журъат қилишолмаётганди.

Самандар амаллаб ўрнидан турди-да, айқаш-уйқаш шох-шаббалар орасидан гоҳ энгашиб, гоҳ букилиб ичкарига жилди. Сал олдинда ғира-шира кўринаётган оқ каптарнинг патирлатиб қанот қоқиши унинг учун бамисоли қибланома вазифасини бажараётганди. Орадан ярим соат ўтмай, улар ўрмонни кесиб ўтувчи ихчам сўқмоқ йўлга чиқиб олишган, катта йўлдаги ўқ овозлари ҳам тинган эди.

Йигит оқ каптар билан изма-из ичкарироқ киргани сари тунги ўрмон тобора ваҳималироқ тус ола бошлади. Узоқ-яқиндан ўзга сайёралардан келтирилган динозаврсимон махлуқларнинг наъра торгани, айиқ ва арслонларнинг ўкиргани, дарактларда истиқомат қилувчи маймунсимонлар — неандерталлик ва астралопитектларнинг узунқисқа чинқириқлари қулоқни қоматга келтирарди. Бир маҳал шундоқ ёнгинасида аллақандай ҳайвон шунақанги важоҳат билан бўкириб юбордики, Самандарнинг қулоқ пардалари йиртилаёзди. Айни пайтда йигитнинг вужудига ғулғула тушди. Овоз келган томонга олазарак назар ташларкан, ўнг қўли билан беихтиёр чўнтагидаги тўппончани пайпаслаб қўйди. Ун қадамча олдинда оҳиста қанот қоқаётган оқ каптар кутилмаганда тезроқ уча бошлади. Самандар ҳам қадам олишни тезлатди. Вужудидаги илк ғулғула ҳисси негадир тобора кучайиб борарди. Бирдан у изидан кимдир таъқиб қилиб келаётганини зоҳиран пайқади-ю, кескин орқасига ўгириди. Йўқ, бу ибтидоий ўрмонга киришга барзангиларга йўл бўлсин, бундай қалтис ишга жасур тадқиқотчиларгина журъат эта олишлари мумкин. Лекин... анави найнов ким бўлди? Уни сўқмоқ йўлдан чинданам кимдир таъқиб қилиб келаётганди. Лекин қоронғида унинг на одам ва на бирор махлуқотлигини англаб бўларди. Миясида яна ҳалиги: «Тезроқ қоч! Югурсангчи, ахир!» — деган куюнчак овоз янгради. Самандар беихтиёр яна каптарнинг орқасидан югуриб кетди. Сал ўтмай шундоқ елкаси оша гурс-гурс оёқ товушларини эшитди. Айиқ қувлапчи чоғи. Ана, энди аллакмининг қаттиқ ҳансираётгани қулогига чалинди. Яна бир оз қувласа етиб олиши ҳеч гап эмасга ўхшаб қолди. Бир илож қилиш керак. Албатта бир илож...

Йигит орқасига ўгирилди-ю, ой ёруғида пешонасида катта-катта икки шохи бор, танасини бошдан-оёқ узун жун қоплаган, қонсираган кўзлари қоронғида ҳам қип-қизариб турган девсимон баҳайбат ҳайвонни кўрди. Шу заҳоти тўппончасининг нилини унга тўғрилиб тепкини босди. Кўксидан яраланган махлуқ реактив учоқдай даҳшатли чинқириб, олға югуришда давом этди. Самандар унга қарата яна икки марта ўқ узди-да, кескин бурилиб, тагин югура кетди. Лекин кўп югуриш насиб этмади. Оёқ остидаги юмшоқ алланимага қоқилиб, икки-уч газ нарига учиб тушди. Бу сўқмоқни кесиб ўтаётган уч қулоқ узунликдаги йўғон бўғма илон эди. Одамзоднинг оёғи етмайдиган бу ўрмонда қандайдир бир аблахнинг одобсизлик билан елкасига тепиб ўтиши илоннинг ғазабини кўзгаган, шунинг учун ҳам боши ва думини шиддат билан буриб, негадир оёқдан қолган ғанимини тез ўрай бошлаган эди. Илоннинг тун қоронғусида совуқ йилтиллаётган кўзларига нигоҳи тушган Самандарнинг борлиқ вужуди музлаб, худди сеҳрлангандай ётган жойида тошдек қотди. Худди шу пайтда сўқмоқ бўйлаб гандираклаганича етиб келган девсимон махлуқ қоядай гурсиллаб уларнинг устига қулади. Бундай безорилиқдан бешбаттар жаҳолатга кирган илон боши билан махлуқнинг бўйнига ҳамла қилди. Тишларини унинг ҳўкизникидай кекирдагига ботириб, заҳрини солган эди, ҳайвон шу заҳоти тил тортмай ўлди. Аммо, афсуски, фурсатдан фойдаланган ҳалиги биринчи тартиббузар амаллаб махлуқнинг остидан чиқиб, жуфтаник ростлаб қолган эди. Гипноз қилиб бирпасда жойида қотириб қўярди-ю, лекин қаердандир пайдо бўлган лаънати оқ каптар қанотларини попиллатиб, кўз очиргани қўймаса денг!.. Ҳечқиси йўқ, ҳидини билиб олди-ку, ҳали яна қўлга тушади. Илон шундай ўй билан сирғалиб девсимон махлуқнинг остидан шошилмай танасини суғуриб олди-да, йўлида давом этди.

Самандар эса, бу вақтда оқ каптарнинг орқасидан югурганча анча илгарилаб кетганди. «Хўп ғаройиб тун бўлди-да», — хаёлидан ўтказди у яна. Аммо тунги саргузаштлари ҳали-бери тугамаслигидан беҳабар эди. Йўлда тагин уни Тулки билан Чиябўри пойлаб туришарди.

— Вой, Самандар ака, намунча шошмасангиз, — деди Тулки одатича ялтоқланиб. — Анави оқ каптарга эргашаяпсизми? Қўйинг-э! Ахир, у — жодугар-ку?!

— Ҳа-ҳа! — шеригининг гапини қувватлади Чиябўри. — Ҳозир у сизни ўз кулбасига олиб боради-да, алдаб-сулдаб, биқириб қайнаб турган қозонига итариб юборади. Қарабсизки, қайнатма шўра таёёр-да!..

— Алдаяпсизларми? — сўради нафасини ростлаб олиш учун тўхтаган Самандар уларни бир-бир нигоҳи остидан ўтказиб.

— Алдасак, ҳозироқ динозавр гўштимизни гўштга, суягимизни суякка ажратсин!

— Вой, Тулки, одамнинг иштаҳасини кўзитиб юбординг. Қани энди шу топда ўша динозаврининг буғи чиқиб турган ҳил-ҳил гўшти бўлса...

Тулки беихтиёр пайдо бўлган сўлагини «қилт» этиб ичига ютаркан, шеригини койиди:

— Қўй-э, қасамниям ҳаром қилдинг. Шуям гап бўлди-ю...

Самандар Чиябўрига нафрат билан тикиларкан, яна Тулкига юзланди:

— Бўлмаса менга йўл кўрсатиб юборсанглар.
— Бош устига, бош устига, Самандар ака! Сиз илтимос қиласиз-у, биз йўқ деймизми? — бидирлай кетди Тулки аллақандай ички севинч билан. — Сиз энангиз билан бугун тунаган қишлоғингизга кетаяпсиз чоғи, шунақами?

— Ҳа-да! Тезроқ боришим керак...

— Вой, шўр пешона, адашиб кетибсиз-ку! Бутунлай адашибсиз!

— Ҳа! — гапни илиб кетди Чиябўри. — Тамомила бошқа ёққа кетиб қолибсиз. Шўрлик энангиз ҳозир сизга ўхшаганидан нечтасини туғиб ўтирган экан-а?!

— Секинроқ айтасанми! Ҳайда! Ҳайда анави каптарни! Ҳўв, балога йўлиққур! Қилғилиқни қилиб қўйиб, яна нималардир демоқчилигига ўласанми...

— Тур йўқол! Йўқол, падарлаънат!

— Вой, Самандар ака, қараманг унга! Сизни роса лақиллатибди-я, жувонмарг!.. Энди биз билан юрасиз! Биз билан, биз билан! Сен, Чиябўри, анавини ҳайда! Тош от, тош...

Тулки билан Чиябўри бир олиб бири қўйиб бидиллашидан Самандарнинг боши айланиб кетди. Худди шу пайт унинг миясида яна ўша куюнчак овоз янгради: «Уларга ишонманг! Сизни алдашяпти! Эргашманг уларга!»

Самандар нима қилишини билмай аросатда турган эди, Чиябўри тапира-тупур оқ каптарни қува кетди. У ердан тош олиб, бор кучи билан оқ каптарга қарата отар, дўқ урар, болаҳонадор қилиб сўкинарди. Тулки бу пайтда йигитни етаклаганича бошқа сўқмоққа олиб кириб кетди. Уй-хаёллари айқаш-уйқаш бўлиб кетган Самандар оёғи осмондан бўлиб, йўлидаги ўрага қулаб тушганидан кейингина ўзига келди. «Лаънатилар! — хаёлидан ўтказди у балчиқсимон шилимшиқ алланима устида юзтубан йиқилиб ётаркан. — Жўрттага қилишди шекилли?! Менга нима хусуматлари бор экан?!»

Юқоридан Тулкининг айёрона овози эшитилди:

— Вой, Самандар ака, қаёққа йўқолиб қолдингиз? Қанисиз? Шўрим кўрсин! Энангизга нима деймиз энди?! Енимда туппа-тузук кетаётган одам бирданига сувга чўмгандай ғойиб бўлиб ўтирса-я?! Ё тавба!.. Ҳой, Чиябўри, юр, кетдик, ҳеч бўлмаса энасига хабар етказайлик...

Салдан кейин уларнинг овозлари ҳам, оёқ товушлари ҳам бутунлай ўчди. Ажабо, устида Самандар муккасидан тушиб ётган шилимшиқ нарса бирданига қимирлай бошлади. Бу қанақаси бўлди? Наҳотки у яна бир даҳшатли маҳлуқотга рўбарў келган бўлса? Кутилмаганда у икки оёғи яна бир ўрага ботиб бораётганини ҳис этди. Йўқ, ботқоққа ўхшаган алланима секин-аста оёқларини ўзига тортиб олаяпти чоғи? Еки остидаги ҳайвон уни тириклайин ямлай бошладимикан? Ҳар ҳолда ҳозир Самандар учун хурсанд бўлишнинг ҳеч қандай мавриди эмас эди. «Эҳ, шўрлик энам!» — хаёлидан ўтказди у ачиниб. — Келажакда бутун умидингиз мендан эди. Ҳали бажариб улгурмаган қанча «буюк» ишларим билан ҳозирданоқ фахрланиб юрардингиз. Ана энди ўша «қаҳрамон» ўғлингизнинг аҳволини бир кўрсангиз экан...»

Юқорида оқ каптарнинг тапир-тупур қанот қоққани эшитилди. Шу заҳоти пари қизларнинг таниш қиқир-қиқир кулгуси қулоғига чалинди-ю, йигитга бамисоли бошқатдан жон битди. У кескин ҳаракат билан ҳалиги «ўра»дан оёқларини қандай тортиб олганини ўзи ҳам сезмай қолди. Кейин бир силтаниб шилимшиқ нарса устида тикланди-да, юқорида осилиб турган аллақандай ўсимликнинг шохларига тирмашди. Лекин шохлар ўта мўрт эканми, ўпирилиб кетиб, Самандар ўрага қайта қулаб тушди. Ҳаётдаги маҳлуқ энди уни тиззасига «ямлаб» юборганди. Тепада париларнинг хаҳолаб кулгани эшитилди-ю, кўп ўтмай овозлари бутунлай тинди. Ура устида яна оқ каптарнинг қанот қоққани қулоғига чалинди. Самандар оёқларини қимирлатиб яна ўрадан чиқишга уринди, лекин шу заҳотиёқ ҳаракатларининг бефойдалигини тушунди. Чунки шилимшиқ танали маҳлуқ шу топда уни белигача «ямлаб» улгурган, яна бир неча дақиқадан кейин бутунлай «ютиб» юбориши аён бўлиб қолган эди. Самандар яна энасини эслади. «Кўз қорачиғидай асраб вояга етказганди-я, мени. Қанча умидлар боғлаган эди!.. Гўдаклигимда Жайхун тўлқинлари оғушидан қутқариб қолганини элас-элас билсам ҳам доимо, сени ўзим туққанман, дерди чин дилдан фахрланиб. Тақдир азал пешонамга шунақа ахлоқона ўлим ёзган экан, гўдаклигимдаёқ Жайхун гирдобларида гумдон бўлганим афзал эмасмиди?! Эҳ, кўргилик экан-да...»

Тепада яна қаттиқ патирлаган овоз эшитилди. Ура устида энди ўнта, йўқ, йигирматача каптар қанот қоқаётгандай эди. Йигит ойнанинг ғира-шира ёруғида тепадан алланима тушиб келаётганини пайқади. «Наҳотки яна илон бўлса?..» Шилимшиқ танали маҳлуқ шу топда уни елкаларигача «ютиб» улгурган, Самандар энди қўлларини ҳам қимирлатолмай қолганди. Шу пайт миясида таниш ингичка овоз: «Арқонга осил!» — деб қиқиргандай бўлди. Зўр бериб «арқон»га ёпишмоқчи бўлди-ю, қурби етмади. Қўллари шилимшиқ танага ширачлаб ташлангандай эди. Мана, «арқон» бошига тегди. Кейин юзини силаб ўтди. Хайриятки, у илон эмас, аллақайси дарахтнинг узун пўстлоғи экан. Самандар уни жон-жаҳди билан тишлари орасига олишга уринарди-ю, сира эплай олмасди. Мана, ниҳоят, тишлади. Тепада тапир-тупур овозлар кучайиб, пўстлоқ таранглашди. Йўқ, уни манави лаънати маҳлуқнинг ҳиқилдоғидан тортиб олишга юзта каптарнинг ҳам

кучи етмайди! Лекин шу чоқ ҳайратдан Самандарнинг кўзлари аланг-жаланг бўлиб кетди. Вожаб: ҳозир у ўзини ямлаган махлуқ билан бирга ўрадан юқорига кўтарила бошлаганди. Шу заҳоти кўллари бирмунча бўшашганини сезди. Сезде-ю, дарров арқонга ёпишди. Шундагина тишларида пайдо бўлган кучли оғриқдан уларнинг нақадар оғир «юкка» бардosh берганини пайқади. Юқорига кўтарилганлари сари махлуқ йигитнинг танасини тобора кўпроқ бўшатаётгандай эди. Самандар бирдан ўзининг кескин юқорига учиб кетганини англади. Махлуқ уни ўз исканжасидан бутунлай озод қилиб, ўзи яна ўрага қулаб тушган эди.

Шу топда уларни четдан туриб кузатган одам ажиб манзаранинг гувоҳи бўларди: патир-путур қанот қоққан бир гала каптар худди турналардек саф тортиб, учига одам осилган узун «арқон»ни тишлаганча юқорига кўтарилар, сал олдинда, ой нурида патлари кумушдек товланаётган ғалати оқ каптар уларга йўл кўрсатиб борар эди. Лекин улар айтарли кўп учишмади. Ташландиқ қишлоққа яқинлашганларида оқ каптар, унинг кетидан одам «кўтарган» каптарлар сафи пастга қараб сузиб кетишди. Орадан бир неча фурсат ўтгач, Самандар ўзи кеча кечқурун келиб жойлашган уй яқинидаги ўтлоқ майдончада узун дарахт пўстлогининг бир учини маҳкам ушлаганча беҳол ётар, каптарлар қаёққадир ғойиб булишган эди. Азбаройи қаттиқ чарчаганидан беихтиёр кўзлари юмилиб ухлаб қолди.

Ажабо, у уйғонганида негадир яна уйнинг ичида, сим каравотда ётар, қаердандир тагин қиқир-қиқир кулгу овозлари қулоғига чалинарди. «Нима бало, туш кўрдимми?» — Самандарнинг хаёлига келган биринчи фикр шу бўлди. Ташқарида кун ёриша бошлаган, ҳамма ёқни вағир-вуғур, чуғур-чуғур овозлар тутиб кетган, ўрмон қушлари ўзларининг безовта субҳидам ҳаётлари билан бирга шўх хонишларини ҳам бошлаб юборишган эди.

Самандар каравотни фикрлатиб ўрнидан турди. Қўл-оёқлари зирқираб оғир, боши кўрғошиндай вазминлашиб кетганди. Йигит эгни-бошига қараб баттар ҳайратга тушди: кўйлаги ҳам, шими ҳам топ-тоза, танасининг ҳеч қаери лат емаган, фақат ўнг тиззаси шилинганди, холос. Йўқ, у туш кўрмаган, ҳамма воқеалар ўнгида юз берган. Уни кечаси кимдир ухлаб ётган жойида кўтариб, уйга олиб кирган. Буни ё ҳалиги парилар, ё энаси қилган бўлиши мумкин!

Йигит паришонхотир ҳолда деразага яқинлашди. Ташқаридаги баҳайбат чинор ёнида Она Бургут Тулки ва Чиябўри билан гаплашиб турар, Тулки худди қизларга ўхшаб қиқирлаганча, энасига алланималарни тушунтираётганди. Самандар деразани қия очиб, гапларига қулоқ солди.

— ...сизларни огоҳлантириш хотирамдан кўтарилибди, — дерди Тулки негадир қийшанглаб. — Бу ўзи шанақа жой: бу ерда тунаган одам кечаси билан алоғ-чалог тушлар кўриб чиқаверади. Бунинг сабаби нимадалигини биласизми?.. Ҳа-я, сиз парранда зотидансиз-ку, қаёқдан ҳам билардингиз буни. Яқинда олимлардан бири келиб, ўрмонда бизга бу ҳақда маъруза қилиб кетди. Гап шундаки, қишлоқнинг остида зарядланган зарраларни тўплаш хусусиятига эга бўлган тошлар бор, улар оралигида эса, қандайдир табиий жараёнлар туфайли катта қувватлар айирмаси, яъни кучланиш юзага келади. Емғир ёғиб ўтгач, намлик электр ўтказгичи вазифасини ўтаб, қишлоқ остидан катта қувватли ток оқа бошлайди-ю, қишлоқни кучли электр-магнит тўлқинлари чулғаб олади. Худди ана шу тўлқинлар киши миясига таъсир кўрсатиб, турли ғаройиб тушлар кўришига сабабини бўлади. Тушунтиролдимми?

— Қойил! — деди Она Бургут. — Худди профессорларга ўхшаб тушунтирдинг.

— Қанақа тушлар кўрдингиз ўзи? — гапга аралашди Чиябўри.

— Э, нимасини айтасан, — деди Она Бургут ўнг қанотини вазмин силтаб, — бирдан бири бемаъни. Мана, биттаси. Ярим кечаси шундоқ бурнимнинг остида икки шир яланғоч пари ўғлимни авраб уйдан олиб чиқиб кетишса бўладими?! Қичқираман, деб оғиз очаман, товушим чиқмайди. Орқаларидан учаман, деб қанот қоқаман, панжаларим дарахт шохига бамисоли михлаб ташлангандай, қимир этмайди. Шу аҳволда ўз ёғимга ўзим қовурилиб қанча ўтирганимни билмайман, бир маҳал не кўз билан кўрайки, ўғлим яна шундоқ бурнимнинг остида арқонга осилганча осмондан тушиб кела бошласа бўладими?! Арқонни кимлар кўтариб олган, дерсиз? Каптарлар, бир гала каптарлар!.. Ерга эсон-омон кўнгунларича ҳиқилдоғим бўғзимга келаёзди...

— Э-э, секинроқ ҳам айтасизми, бизда баъзи тентак ҳайвонлар шу қишлоққа туш кўргани махсус келиб тунаб кетишади. Ана эртасига уларнинг ҳикояларини эшитсангиз, ҳайратдан ёқа ушлайсиз. Э-э, ана Самандар акамиз ҳам уйғонбдилар. Қалай, азизим, яхши ухлаб, яхши тушлар кўрдингизми? Бир оз толиққан кўринбасиз?

Эшикдан чиқиб келган Самандар Тулкининг саволларини жавобсиз қолдириб, қўлини кўксига қўйганча энасига салом берди. Кейин совуққонлик билан Тулки ва Чиябўрига яқинлашиб, уларга нафратомуз нигоҳ ташларкан:

— Сотқинлар! — деди-да, иккаласининг бўйнидан ушлаб юқорига кўтарганча сал наридаги суви қуриб қолган қудуқ томонга юрди. Икковини чирқиратганча кетма-кет қудуққа ташламоқчи бўлаётганди, энасининг овозини эшитиб тўхтади.

— Бунчалик шафқатсиз бўлмагин, болагинам, — деди Она Бургут хафа бўлиб. — Сенга улар нима ёмонлик қилишди ўзи?

— Буни ўзлари яхши билишади, — деди йигит ғазаб билан.

— Улай агар, биз ҳеч нима қилмадик, — йиғлагудек овозда чийиллади Тулки Самандарнинг бақувват қўллари остида типирчилаб. — Агар ишонмасангиз, ҳозироқ динозавр гўштимизни гўштга, суягимизни суякка ажратиб ташласин!

— Э, бу ишни динозавр эмас, ўзим бажариб қўя қоламан!

— Балки сен буларнинг сотқинлигини тушингда кўргандирсан? — тахмин қилди Она Бургут.

— Ҳечам-да, — деди Самандар қатъий. — Ҳаммаси ўнгимда содир бўлди.

— Албатта тушингизда кўргансиз! — чинқирди бирдан Чиябўри оёқларини типирчилаб. — Бу ерда туш худди ўнгидагидай аниқ кечади.

— Ахир, ўзингиз ҳам, биз ҳам уйқудан ҳозир уйғонган бўлсак, — деди Тулки йиғлагудай овозда, — қачон сотқинлик қилиб улгуришимиз мумкин эди?!

— Қачон, қачон... — деди Самандар уларни жаҳл билан ерга қўйиб. — Яхшиям ўша оқ каптар бор экан, йўқса мени аллақачон юмалоқ-ёстиқ қилиб, асфаласофинга жўнатган бўлардиларинг...

— Нималар деярсиз, Самандар ака! Сизни-я?! Биз-а?! Ахир, биз, аксинча, сизга ёрдам бермоқчимиз-ку?!

— Бўпти, минғирлашни бас қилинглар! Бу сафар сизларни кечирдим. Лекин огоҳлантириб қўймоқчиман: ўрмондами, даштдами, шаҳардами, — яна йўлимдан чиқсанглар, ўзларингдан кўринглар, ўша заҳоти суробларингни тўғрилаб, тезгизакдай янчиб ташлайман! Ҳозир эса, қани, бир туёқларингни шиқиллатиб қолинглар-чи!

— Раҳмат, Самандарбек ака, бу яхшилигингизни унутмаймиз, — шундай дея Тулки билан Чиябўри оёқларини қўлларига олиб чопқиллаб кетишди. Ўрмонга яқинлашганда Тулки орқасига ўгирилиб, энди заҳарханда аралаш:

— Бу яхшилигингизни ҳали бурнингиздан чиқарамиз! — дея қичқирди-да, қичқирлаб кулганча Чиябўрини эргаштириб ўрмонга кириб кетди.

Бир оз енгил тортган Она Бургут билан Самандар сафар тараддудини бошлашди.

* * *

Улар йўл юришиб, йўл юришса ҳам мўл юришиб, бийдай ҳувиллаган бир дашти-биёбоннинг устидан чиқишди. Уларни яширинча кузатиб келаётган оқ каптар ўрмон тугаган жойда тутилиб қолди-ю, кўп ўтмай, яна қорамачора келаверди.

Кечга яқин уларнинг қаршисида улкан бир қаср пайдо бўлди. Бу шундай ҳашаматли, гўзал қаср эдики, кўрган одамнинг кўзлари қамашиб кетарди. Одам оёғи босмаган, қўш ҳам учиб бормаган ташландиқ чўлу биёбондаги бу бинонинг чор-атрофи улкан боғ, гулу гулзор эди. Бино деворларию шифтига ишланган нақшиннинг ор тасвирлар, жимжима ҳашамларнинг ранг-баранглигини кўрган ҳар қандай одамнинг ҳуши бошидан учар эди. Қаср кўшқининг устунлари тиллодан, гир атрофидаги боғнинг ҳар жой-ҳар жойига шиша ҳовузлар қурилган, уларнинг сувлари қишда иссиқ, ёзда муздек бўлар эди. Ҳовузларда тилла ва қумуш балиқлар товланиб сузиб юришарди. Ариқлардан шилдираб оқаётган тиниқ сувлар бамисоли кўшиқ айтишар, боғдаги товуслар, тустовуқлар сувнинг кўшиғига рақс тушишарди. Қишин-ёзин кўм-кўк дарахтларнинг у шохидан-бу шохига қўниб, минг хилда хониш қилувчи булбулигўёнинг турфа нағмайи-усули дилга ғулув солар, бошни айлантитар эди.

Бу манзарани кўриб оғизлари очилиб қолган Она Бургут билан Самандар тулпорни ўтлоққа қолдириб, қип-қизил бахмал тўшалган йўлак буйлаб беихтиёр қаср сари юраётганларини ўзлари ҳам сезмай қолишди.

Улар қасрнинг икки табақали жимжимадор эшикларидан ўтиб, ичкарига ағрайиб туришган эди, қаердандир сочлари орқасига силлиқ қилиб таралган шоп мўйловли бақалоқ бир кимса пайдо бўлди-да, негадир қўпол овозда сўради:

— Хўш, хизмат?

Қадимий подшоларнинг саройларидагидан ҳам минг карра афзал безаклар ва жимжима зарҳал тасвирлардан тамомила ўзларини йўқотиб қўйган Она Бургут билан Самандар нотаниш кимсага бир зум гарангсиз тикилишди. Лекин шу заҳоти Самандар ўзига келиб, қўлини кўксига қўйганча:

— Ассалому алайкум, амаки! — деган эди, бақалоқ кимса негадир саломга алиқ олишни лозим топмади. Айни пайтда янаям қўполроқ овозда гапирди:

— Аввало мен сизга ҳеч қандай амаки эмасман! Иннайкейин... нима хизмат билан келдинглар?

— Ҳеч қандай хизмат йўқ, — деди Она Бургут гапга аралашиб. — Биз йўл сўрамоқчи эдик.

— Қанақа йўл? Нима, бу қутлуғ дургоҳ сизларга сўров бюроси бўп қолдими ҳали? — бақалоқ одамнинг жаҳл-жаҳолатга кира бошлагани аниқ эди.

Шу чоқ даҳлиздан у ёқ-бу ёққа ўтиб турган аёлларнинг бири уларга эътиборини ҳаратди. Малла сочли дароз бу аёл антиқа боғ-роғу ажойиб қасрнинг асл эгасидай салобот ва кибру ҳаво билан уларга яқинлашди.

— Сизлар нима масалада келдингизлар, жаноблар? — сўради у Она Бургут ва Самандарга беписандлик билан назар ташлар экан.

— Э-э, ҳеч қандай масала йўқ, биз йўл сўрамоқчи эдик, холос, — деди яна Она Бургут қизишмасликка тиришиб.

— Нега энди, нега энди? — деди аёл энди аллақандай писандалди оҳангда. — Бу — муҳим масала. Бизнинг музофот учун йўл кўрсатиш — жудаям муҳим масала. Уни учинчи, йўқ, иккинчи... ҳатто иккинчи ҳам эмас, «ўнг қўл» ҳал қилиши мумкин.

— Нималар деяпсиз ўзи? — яна гапга аралашди Самандар ортиқ чидай олмай. — Биз авлиё Ҳаким Амир Шайхни зиёрат қилгани кетаётгандик. Бир оз йўлдан адашдик чоғи...

— Ҳаммасига тушуниб турибман, — бидиллай кетди аёл гап бамисоли улкан табиий офатнинг олдини олиш ҳақида бораётгандек ўта жиддий қиёфада. — Жуда яхши тушуниб турибман. Буни фақат «ўнг қўл» ҳал қилиши мумкин. Биринчига кирсаларинг ҳам бўларди-ю, лекин у киши «ўнг қўл»га тўла ишонади. Идорамиздаги жами асосий давлат ишларини «ўнг қўл» юритади-да, ахир!

Тоқати тоқ бўлган Самандарнинг қони қайнаб кетди.

— Менга қаранг, опагинам, — деди у ачиғланиб, — бўлмаса, бошланг ўша «ўнг қўл»нингизнинг хузурига!

— О-о, бу сизга жуда осон экан-да?! Билимдонлигингиздан ўргилдим-у!.. Аввало манави савол-жавоб варақаларини тўлдиришлар, — аёл уларга қўлидаги қизил жузгурдан икки варақ қоғоз олиб узатди. — Кейин ариза ёзасизлар. Ахир, Ҳаким Амир Шайх чегарадан ўтилгандан кейин бошланадиган тоғда истиқомат қилади-да. Демак, чет мамлакатда. Бизда эса, чет элга чиқишнинг ўзи бўлмади. Айниқса, душман мамлакатга...

Самандар азбаройи жаҳли чиққанидан қизариб-бўзариб энасига қаради. Она Бургут унга, «майли, варақасини тўлдирайлик-чи, бу ёғини яна кўрармиз», дегандай бошини иргитиб қўйди. Самандар чеккадаги столга ўтиб, варақани кўздан кечирди. У тўқсон тўққизта банддан иборат бўлиб, етти авлод уруғ-аймоқларинг ҳақида маълумот келтиришинг, ҳатто катта холангнинг аммасининг маънавий ахлоқи ҳақида ҳам батафсил ахборот беришинг шарт эди. Энаси ўғлини ёзув-чизувга ҳам обдан ўргатган эмасми, Самандар ота-онаси — Ота Бургут, Она Бургут, ака-укалари — бургутваччалар ҳақидаги маълумотлар билан тўлдириб варақани аёлга узатди. Аёл ҳамон ўша беписандлик билан қоғозга кўз югуртираркан:

— Ие, бу қанақаси, ота-онангиз ҳеч қаерда ишлашмайдими? Уларнинг ёши нечада? Ака-укаларингиз-чи? Улар қайси мактабда, нечанчи синфларда ўқишади? Саводингиз борми ўзи?! — дея оғзидан кўпик сачратиб ўшқириб берди. Йигит у кўрсатган камчиликларни тузатган бўлиб, яна қоғозни узатган эди, аёлнинг бешбаттар жаҳли чиқиб кетди. У бутун бошли денгизни асраб қолиш ҳақида гап бораётгандек, виқор билан куйиб-пишиб сўзларди:

— Е тавба, бу қанақаси? Одам 350 ёшда бўлишини умримда биринчи эшитишим. Балки 200 дир?! Ака-укаларингизга тегишли маълумот ҳалиям етарлимас! Уйланганлари неча мартадан уйланишган? Судланишганми, ўзларини ёки бировларни ўлдирिशга уринишганми? Маълумотлари қанақа? Ҳеч гап йўқ, ҳеч гап йўқ! Ўзингизам ғирт чаласаводга ўхшайсиз!..

Самандарнинг сабр-тоқат косаси тўлиб-тошган эди. У қоғозни жаҳл билан майда-майда қилиб йиртиб ташлади-да, босиқ, лекин яна сал ғашига тегилса портлаб кетишга тайёр оҳангда:

— Қани, бошланг ўша биринчингизнинг олдига! — деди «биринчи» сўзига алоҳида урғу бериб. Боланинг бу «одобсизлигидан» азбаройи ғазабланганидан малла сочли аёлнинг тили калимага келмай қолди. Гапга яна бақалоқ кимса аралашди:

— Қани, жўнанглар-чи, бу ердан! Жўнанглар! Жўнанглар! Ҳе, ипириқилар!..

Она Бургут бу гаплардан анча жунбушга келган, лекин ўзини зўрға босиб турган эди, «ипириқилар» деган сўз унинг ҳам ғазаб жировини тизгинидан чиқарди.

— Менга қаранглар! — деди у бақалоқ кимса билан аёлни нафратли нигоҳидан бир-бир ўтказиб. — Бу — давлат идорасими? Демак, у бизга ўхшаган оддий авомники! Бинонинг хувиллаб ётишини қаранг: сизларга ўхшаган расмийчи, қоғозбоз каламушлар туфайли бу ерга ҳеч ким келмайдиган бўлиб кетган. Энди биз талаб қиламиз: биринчиси, ўнг қўлми, сўл қўлми, чап оёқми — ҳаммасини шу ерга бошлаб тушасиз! Бир гаплашиб қўймасам, жуда ҳадларингдан ошиб кетибсизлар!..

Бунақа «куфр» гапларни умрида илк бор эшитаётган аёлнинг ҳуши бошидан учаёзди. Шаҳдам одимлаб ичкарига йўл оларкан, йиғламосираб минғирлади:

— Безорилар! Талаб қилар эмиш!? Ҳозир талаб қанақа бўлишини кўрсатиб қўяман сизларга!..

Лаҳза ўтмай у аллақайси хонадан миршаб либосидаги икки барзанги йигитни бошлаб чиқди-да, худди този итларини ўлжасига қўйиб юбораётган овчидай уларни Самандар билан Она Бургутга «гиж-гиж»лар экан:

— Ана улар! — деди биғирлаб. — Яхшилаб танобини тортиб қўймасанглар, жу- да қутуриб кетишибди, лаънатилар!..

Миршаб либосидаги йигитлар гаплашиб ўтиришни ҳам лозим топмай, Саман- дарга ёпиша кетишди. Азбаройи қаҳри тўлиб-тошганидан ўзини қўярга жой топол- май турган йигит аламини барзангилардан олди. Қўлини орқасига қайиришга урина бошлаганини кўз очиб юмгунча бир силтов билан эшик томонга улоқтирди. Айни пайт- да сочларига чанг солган иккинчи барзангининг қорнига зарб билан тепиб, юқорига олиб чикувчи зина тарафга учуриб юборди. Мармар зинага боши кучли зарб билан урилган миршаб ўша заҳоти сулайиб қолди.

Воқеа бундай тус олишини сира кутмаган малла сочли аёл жон ҳолатда чинқи- риб юборди-да, бесўнақай ҳаракатлар билан пилдираб юқорига чиқиб кетди. Шоп мўйловли бақалоқ кимса эса, кўзлари қинидан чиққудай олайиб, важоҳат билан Са- мандарнинг устига бостириб кела бошлади. Мана, уларнинг дарғазаб нигоҳлари тўқ- нашди. Бақалоқ кимса гўдакнинг калласидай сўлақмон муштани олдинга чўзиб, ўл- жасига ташланган қоплондай ўзини Самандарнинг устига отди. Лекин Самандар эп- чиллик қилиб, зум ўтмай ўзини четга олган эди, рақиби мармар тўшамга гумбурлаб қулаб тушди.

— У-у... падарлаънат!.. — деди у ётган жойида афтини буриштириб биқинини чангаллар экан. — Ҳозир... ҳарбий бўлинма чақириб... шунақанги таъзирингни берди- райки!..

Лекин у қанча чиранмасин, ўрнидан туролмади. Шилқиллаб қайта ётиб қолди. Биқини қаттиқ шикаст еган эди, чамаси.

Шу пайт Она Бургут Самандарга яқинлашди-да:

— Кетдик, болам, — деди ўғлини ташқарига бошлаб. — Булар — учига чиққан расмиятчилар экан. Ҳар қандай фойдали ишни фақат кўргазма қилишади, холос. Асли- да ҳаромтомоқларнинг ўзгинаси!

Улар ташқарига чиқишлари билан Она Бургут Самандарга: «Бир дақиқа шошмай тур,» — деди-да, қаёққадири учиб кетди. У оҳиста қанот қоқаркан, бинонинг орқа томо- нига айланиб ўтди. Йўл-йўлакай деразалар орқали ичкарига кўз ташларкан, унинг эъти- борини учинчи қаватдаги энг катта дераза тортди. Чамаси, мазкур бинодаги энг нуфуз- ли бошлиқ мана шу дераза ортидаги серҳашам хонада ўтирар эди. Яна бир неча фур- сатдан кейин содир бўладиган фавқулудда ҳодисани бу бинода ишлайдиган жами ходимлар яна узоқ йиллар мобайнида даҳшат билан эслаб юришади.

Катта хонанинг тўрида қорозларга кўмилиб, алланималарни ёзиб-чизиб ўтирган Энг Катта Раҳбар кишининг ўтакасини ёргудек тарақ-туруқдан сакраб ўрнидан туриб кета- ди. Тим қора костюм кийган, қорақош, қорасоч бу салобатли кимса не кўз билан кўр- синки, рўпарасидаги катта деразанинг ойналари чил-чил синиб, бузоқдай бир бургут учиб киради-да, қанотларини ёзганча хонани гир айланиб, ўнг томонда турган алла- кимнинг қоп-қора бюстига бориб қўнади. Кейин мулозамат билан салом бергач:

— Мени маъзур тутасиз, тақсир, бизга авлиё Ҳаким Амир Шайх ҳазратлари исти- қомат қиладиган жойни кўрсатиб юбора олмайсизми, — дея илтимос қилади.

Азбаройи кўрқиб кетганидан тишлари тишларига тегмаётган Энг Катта Раҳбар дудуқлана-дудуқлана унга авлиёнинг манзилини тушунтириб беради. Она Бургут худди таъзим қилгандай оҳиста бошини ҳам қилар экан, истехзо аралаш илтифот билан:

— Ҳузурингизга киришнинг бошқа йўлини топа олмаганим учун яна бир карра узр сўрайман, тақсир, — дейди-да, қанотларини ёзганча хонани ҳавода яна бир айланиб, ўзини зарб билан иккинчи деразага уради, уни ҳам чил-чил синдириб, шу заҳоти пастга шўнғийди.

Бирпасда қайтиб пастга тушган Она Бургут яна юз бериши мумкин бўлган бирор фавқулудда кўнгилсиз воқеанинг олдини олиб, чайир ва улкан панжалари билан ўғли- нинг белидан авайлаб чангаллади-да, лопиллатиб қанот қоққанча юқорига кўтарилди. Орадан бир неча дақиқа ўтгач, саҳродаги ҳашаматли қаср олдида тўс-тўполон бошлан- ди. Бинога кираверишда тим қора костюм кийган қорақош ва қорасочли кимса билан ҳалиги малла сочли аёл пайдо бўлган, ҳаяжон ва саросима ичида боласини кўтариб учиб бораётган баҳайбат бургутнинг орқасидан тикилишаркан, бир-бирларига аллани- малар деб уқдиришарди. Кетма-кет автомат ва милтиқлар билан қуролланган ҳарбий бўлинма аскарлари кўринишди.

— Галварслар! Ландоврлар! — бақирди қора костюмли кимса бино остонаси- да асабий ҳолда у ёқдан-бу ёққа одимларкан. — Ҳаким Амир Шайхни сўраганлари- дан билмадингларми? Ахир, улар — Икс галактикасининг жосуслари-ку?! Ҳозиргина менга кўнғироқ қилишувди-я, аллақандай Тулки билан Чиябўри... Зудлик билан че- гара қўшинларига хабар етказиш керак! Ҳойнаҳой улар одатдагича хуррак отишаёт- гандир, лаънатилар!.. Жосуслар ҳозир чегарадан ўта бошлашади... Эҳ, галварслар!..

Бу пайтда одам наслидан бўлган ўғлини чангалларида авайлаб кўтарганча анча юқорилаб кетган Она Бургут чинданам билиб-билмай чегара орқали бошқа мамла- катга ўта бошлаган, пастда эса, уч чақирим масофада чегарани қўриқлаши лозим бўлган чегарачиларнинг ярми уйқуга кетган, ярми ичкилик ичиб, карта ўйнаш билан овора эди.

Икс галактикасидан Ерга учиб келган фазовий десантчиларга ўзини Ҳаким Амир Шайх деб таништирган подшо чоққина хонада кўзини очди. Хона худди оқшом чўккандай ним қоронғилик оғушида эди. Тепада шипга мурватлар ёрдамида маҳкамланган учбурчак қандил ғира-шира нур сочиб турибди. Уртада оёқлари полга маҳкамланган стол, иккита курси. Стол ҳам, курсилар ҳам оқ шойи жилдларга ўралган. Полга гулдор қизғиш гиламсимон юпқа мато тўшалган.

Подшо уйқудан обдан уйғониб бўлгач, секин-аста ҳамма воқеаларни яна ёдига туширди. Ҳа, уни десантчилар ўзларининг антиқа фазо кемаларига ўтқазиб, Икс галактикасига олис сафарга олиб кетишди. Кейин иззат-икромини жойига қўйиб, манави хонага (номини «каюта» дейишаркан) бошлаб киришди-да, яхшилаб овқатлантиришди. Сўнгра девордаги қайсидир тугмани босишган эди, полдан манави каравот чиқди-ю, унга ётиб дам олиши мумкинлигини билдиришди.

Дарвоқе, хона нега бунча қоронғи? Шипда чироқ ёниб турибди-ку? Айтмоқчи, даставвал унга манави қора кўзойнакни тақиб олишни илтимос қилишувди-ку, ёдидан кўтарилмай дебди. Уни ҳозир ечиб қўйса-чи? Йўқ-йўқ! Асло! Акс ҳолда яна...

Шу пайт шипнинг тўртбурчак шаклидаги митти бир қисми майин гувиллаб пастга тушиб келди-да, ундан десантчиларнинг бошлиғи чиқди. У подшога билинар-билинамас эгилган ҳолда таъзим қиларкан, деди:

— Жаноб Ҳаким Амир Шайх! Биз яна бир неча соатдан сўнг Икс галактикасининг маркази Альфа сайёрасига кўнамыз. Сайёрада маҳаллий аҳоли — аборигенлар билан бирга турли галактикалардан таклиф этилган сеҳргарлар, гулгирлар, кўзбойловчилар, парапсихологлар, жодугарлар, шунингдек, жиноятчилар, қиморбозлар, ўғрилар ва қароқчилар истиқомат қилишади.

— Авлиёлар ҳам борми? — сўради подшо.

— Йўқ, авлиёлардан ҳозирча қирол Ҳошнаҳашу фақат... сизсиз, холос.

Подшо мийиғида заҳархандали кулимсиради.

— Жуда соз!

Десантчилар бошлиғи унга таажжуб, айна пайтда пича ҳайиқиш билан тикилди. Буни сезган подшо совуққонлик билан дарров фикрини тўғрилади:

— Айтмоқчиманки, биз Теттада ҳали жуда кўп авлиёларни тарбиялаб вояга етказамиз!

Десантчилар бошлиғининг отжағ башарасига илжайишга ўхшаган ифода ёйилди.

— Балли, жаноб Ҳаким Амир Шайх! Бизга авлиёлар ҳам ҳали жуда кўп асқотади. Хуллас, кема кўнганидан кейин сиз галактикамизнинг Олий Бош Ҳукмдори Ҳошнаҳаш аълоҳазратлари қабулида бўласиз ва у ерда тегишли ҳарбий вазифага тайинланасиз.

— Аълоҳазратларининг асли касблари нима? — сўради яна подшо.

Десантчилар бошлиғи тагин унга ҳайрон бўлиб тикилди.

— Айтдим-ку, Олий Бош ҳукмдор-да!..

— Тушунмадингиз. Ҳукмдорлик бу — амалдорлик, касб эмас...

— Ҳа, ҳукмдор бўлмасидан аввал ким эди, демоқчисиз-да. У Сомон Йўли юлдузлар буржидаги сайёраларнинг бирида афсунгар-иллюзиячи бўлган дейишади.

Подшо «маъқул» деган маънода бош ирғади. Фавқулудда ўйчан тусга кирган қиёфасида маккорона бир ёвузлик «милт» этди-ю, қайта сўнди. Лекин кўп ўтмай, яна жиддийлашди.

— Айтинг-чи, галактикангизнинг шиорлари, низом ва қонун мажмуалари нималардан иборат?

— Бизнинг шиоримиз ҳам, низом ва қонун мажмуамиз ҳам битта. Улар билан Ҳошнаҳаш аълоҳазратлари ҳузуридаги суҳбатда батафсил танишасиз. Ҳозир эса, сизга тушлик овқат олиб киришади. Овқатланганингиздан сўнг хавфсизлик ўриндиғига ўтириб, кўнишга ҳозирлик кўришингизни илтимос қиламан!

Подшо истамайгина бош ирғади.

— Тушунарли.

Десантчилар бошлиғи «гап тамом» дегандай бурилиб, лифтга кирди. Лифт шу заҳоти майин гувиллаб юқорига кўтарилди-да, бир неча фурсатдан сўнг яна қайтиб тушди. Бу сафар унинг икки томонга сассиз очилган эшикларидан оппоқ халат кийган калта тилларанг сочли соҳибжамол бир қиз чиқиб, қўлидаги турли ҳапдорилар ва шарбат тўла митти идишларни столга қўяркан, хона эгасига шундай сержило табассум қилдики, подшонинг дил ришталари қаттиқ чертилган тор симларидай нозик тебраниб кетди. Ажабо, унинг қалбини ҳайвоний ҳирс эмас, йўқ, аллақандай кўтаринки, нурли ва ҳавойи бир ҳис чулғаган, гўзал пари-пайкалга тикиларкан, ана шу лаззатли ҳис оғушида илҳом ва сарҳушлик уммонида бамисоли сузар, парвоз қиларди.

Қизнинг бир жуфт юлдуздек ёниб турган само янглиғ зангори кўзлари ҳар қандай инсон зотининг юрагини тўлқинлантирар, сарвдек тик қадди-қоматини кўрганларнинг бошлари муҳаббат ғовғасига висол уқубатларига гирифтор бўларди.

Қизнинг катта-катта кўзлари бирдан совуқ порлади-да, ўзи шошилмай лифт сари

юрди, подшонинг эса кимирашга ҳам ҳоли қолмаганди. Мана, соҳибжамол малика аста юқорига кўтарилиб, қандай ташриф буюрган бўлса, шундай кўздан йўқолди. Подшо мабодо қизнинг ташқи қиёфаси, кўзларининг совуқ порлашию хатти-ҳаракатларининг ниҳоятда эпил ва тежамкорлигини синчиклаброқ кузатганида, унинг биологик роботлар, яъни андриоидлар тоифасидан эканлигини дарров илғаган бўларди. Лекин, афсус, бундай бўлмади. Чунки қизга жо этилган ташқи гўзаллик унинг ақлу ҳушини ўғирлаб қўйган, бунинг устига Ердаги у истиқомат қиладиган мамлакатда бунақанги роботлар ҳали кашф этилмаган, умуман робот деган сўзнинг ўзи қандай маънога эга эканлигини ҳам ҳеч ким билмас эди.

Шу чоқ кутилмаганда қулоқлари остида фазовий десантчилар бошлиғининг овози янгради:

— Жаноб Ҳаким Амир Шайх! Ош бўлсин! Яна икки соатдан сўнг Альфа сайёраси меҳварига яқинлашамиз. Кўнишга ҳозирлик кўришингизни сўрайман.

Подшо беихтиёр шифтга бир қараб қўйиб, «яхши», деди-да, столга ўтиб, ҳапдориларни бирма-бир оғзига сола бошлади. Сўнгра устига митти қулупнайчалар сурати солинган митти идишлардан бирининг қопқоқчасини амаллаб очиб, кафти билан қисган эди, қуюқ шарбат отилиб тиззасига тушди. Белбоғининг чеккаси билан шоша-пиша тиззасини артди. Кейин митти идишда қолган шарбатнинг ҳаммасини бесўнақай ҳаракат билан оғзига қўйди. Бир лаҳзадаёқ унинг қорни тўйиб, ўзини бардамроқ ҳис қила бошлади. Кимхоб чопонини курсига осиб, юмшоқ каравотга чўзиларкан, хафсизлик билан таъминловчи тармоқни ишга солди. Робот-қиз ҳақида ширин хаёлга бериларкан, кўзи илинганини ўзи ҳам пайқамай қолди.

У майин гувиллаган овоздан яна кўзларини очди. Юқоридан лифт тушиб келиб, унинг икки тарафга сассиз очилган эшикларидан десантчилар бошлиғи чиқди.

— Жаноб Ҳаким Амир Шайх! Биз Альфа сайёрасига кўндик. Юртимизга марҳамат! Лифтга чиқишингизни илтимос қиламан, — деди у тавозе билан.

Подшо автомат тарзда белига боғланиб қолган камарни ечиб, ўрнидан турди-да, эгнига кимхоб чопонини ташлаб лифт сари юрди. Орқасидан десантчилар бошлиғи кириши билан лифт пастга қараб жилди. Пастки бўлинмада улар эскалаторга ўтишган эди, ўзиюрар пластик зина иккаласини бир одам сиғарлик ихчам люк орқали бир нафасда ташқарига олиб чиқиб қўйди.

Подшо ташқаридаги манзарани кўриб, бир дақиқа ағрайиб қолди. Бу ер галактикалараро кемалар қатнайдиған улкан космопорт бўлиб, чор-атроф турли-туман шаклдаги катта-катта само қушлари билан тўлиб-тошган эди. Ундаги оқимтир бетон ётқизилган қатор-қатор кўниш йўлларига само кемалари гоҳ тиккасига, гоҳ қиялама ҳолда бот-бот келиб кўнишар, нарироқдаги ёнма-ён йўлларда эса, яна бошқача кемалар навбатманавбат осмонга кўтарилишарди. Уртада, бошқарув пульти бўлса керак, кўп қаватли ойнаванд улкан бино қад кўтарган, унинг атрофини тўрт оёқли ғалати қизил аппаратлар ўраб олганди.

Худди ўша аппаратларнинг бири енгил сузиб келиб, кўққисдан уларнинг қаршисига тўхтаганида, подшо чўчиб тушди. Десантчилар бошлиғи аппаратнинг шу заҳоти очилган эшигига ишора қиларкан:

— Марҳамат қилсинлар! — деди яна тавозе билан.

Улар дивансимон юмшоқ ўриндиқларга ўтиришлари ҳамон двигателлар майин ғириллаб, тепада паррақлар ҳосил бўлди-да, қизил аппарат учоққа айланиб тез юқорига кўтарила бошлади. Маълум баландликка кўтарилгач, шиддатли тезликда жанубга қараб йўл олди. Подшо дум-думлоқ деразачалар орқали пастни кузатаркан, космопорт устида чорак соат мобайнида учиб боришгани ва у ердаги само кемаларининг аксарияти ҳарбий машиналар эканлигини ўзича қайд қилиб қўйди. Кўп ўтмай, далалар ва ўрмонлар бошланди. Яна бир неча фурсатдан сўнг улар улкан уммон устидан учиб боришарди. Уммонда бўрон бўлаётганди чамаси, шиддатли тезликда кетмакет қирғоққа интилаётган ўрқач-ўрқач қудратли тўлқинлар силсиласини мана шу баландликдан туриб ҳам пайқаш мумкин эди. Ана, тўртта баҳайбат эканли кема ёнма-ён ҳолда тўлқинлар истиқболи сари сузиб боришмоқда. Уларнинг тезликлари ҳам, ораларидаги масофа ҳам бир хил. Булар ҳам ҳарбий кемалар, албатта.

Бирдан уммон тугаб, аввал тўқайзорлар, кейин саҳро бошланди. Қора қум барханларидан иборат кимсасиз саҳро. Бу ерда кимираган жон сезилмас, аҳён-аҳёнда саксовулзорлар қорайиб кўзга ташланарди, холос. Олис уфқда аллақандай сунъий қурилмалар ҳам қорайиб кўринар, лекин уларнинг нималигини бу ердан туриб ажратиш қийин эди.

Шу пайт подшо қаердандир пастдан қизил мушак отилганини пайқади. Унга жавобан учоқни бошқараётган учувчи ҳам пастга қизил мушак юборди. Боядан бери сукут сақлаб ўтирган десантчилар бошлиғи подшонинг ҳеч нарсага тушунолмамай анграйиб ўтирганини сезиб, ниҳоят, изоҳ беришни лозим топди:

— Бу — соқиларимизнинг шартли сигнали. Биз буюк Ҳошнаҳаш аълоҳазратлари сўлтнатининг қароргоҳига етиб келдик. Ҳозир кўнамыз.

Вертолетсимон қизил аппарат кутилмаганда пастлай бошлади. Шундагина под-

шо саҳронинг қоқ ўртасига қурилган ажойиб қасрни кўрди. Тўғрироғи, бу — бир қанча муаллақ тургандай антиқа бинолар ва дилкушо чаманлардан иборат жажжи шаҳарча бўлиб, анҳорлар ўраган, бинолар атрофи ва анҳор соҳили эса, қалин ва мангу яшил ўрмонзор эди. Подшонинг кўз ўнгида ажиб манзара намоён бўлган, бийдай дашти-биёбоннинг қоқ ўртасидаги ям-яшил водий, унда қад ростлаган ғаройиб ва шоҳона қасрлар Ердаги саҳрода баъзан овга чиққанида рўпарасида ногаҳон кўзга ташланадиган саробнинг ўзгинаси эди!

Ниҳоят, улар ўтирган аппарат марказий қаср яқинидаги текис майдончага қўнди. Десантчилар бошлиғи кетидан пастга тушган подшо биноларни илк бор синчиклаб кўздан кечирди. Ҳа, булар чинданам ажойиб қасрлар бўлиб, қадимий Миср эҳромларини ёдга солар, лекин улардан фарқли ўлароқ девор ва кўшкларию карнизларидаги жимжима безакларига тилла ва кумуш суви югуртирилган, фил суягидан ясалган оппоқ устунлари кўзни олгудек товланарди.

Марказий қаср бошқаларига нисбатан янада баландроқ, тепа қисми қонталаш рангдаги ясси гумбаз билан тураган, гумбазнинг қоқ ўртасидан кўтарилган узун найзасимон қурилманинг учиға тилларанг хўроз ҳайкалчаси ўрнатилган эди.

Десантчилар бошлиғи подшони марказий қаср эшигига бошлар экан, чўнтагидан кичкина тўртбурчак ойнақдай чарақлаб турган алланима чиқариб, унга узатди.

— Бу сизга ҳамма joyга кириб чиқишингиз учун рухсатнома вазифасини ўтайди. Марҳамат қилсинлар!

Подшо гугурт қутисидек сариқ нишонни қўлига олиб, у ёқ-бу ёғини айлантириб кўрди. Унинг бир томонига Ҳошнаҳаш аълоҳазратларининг сурати ўйиб туширилган, иккинчи томонида Икс галактикасининг герби чоғи, Марс сайёраси ва унинг табиий йўлдошлари Фобос билан Деймос¹нинг тасвирлари акс эттирилганди. Шоҳ бир зум кўзларини юмиб, қирол Ҳошнаҳаш ўрнида ўзининг суратини тасаввур қиларкан, яна заҳарханда аралаш кулумсираб қўйди.

Қаср эшиги олдида скафандрсимон қора либос кийган икки соқчи дарҳол уларнинг истиқболига чиқди. Десантчилар бошлиғи ва подшо сариқ нишонларини кўрсатишлари билан йўлни бўшатишди. Қолган уч-тўрт соқчи ёнидан ҳам шу тариқа ўтиб, Ҳошнаҳаш аълоҳазратларининг қабулхонасига киришди. Бу ерда уларни кемада подшога тушлик келтирган соҳибжамол роботга ўхшаган сарвқомат «қиз» жилмайиб қарши оларкан:

— Марҳамат, аълоҳазратлари кутаяптилар, — дея ўнг тарафдаги икки табақали эшикни кетма-кет очиб, ўзи четга ўтди.

Подшо десантчилар бошлиғининг орқасидан қизга суқланиб тикилганча шошилмай ичкарига одимлар экан, серҳашам хонанинг азбаройи қароғонлигидан бир зум кўзлари қамашиб кетди. Лекин дарров ўзини қўлга олиб юқорига қараган эди, шу заҳоти дилига ғулғула тушди. Тўрдаги улкан стол ортида ўтирган соч-соқоллари қордай оппоқ, қирғийбурун, барваста қоматли кимсанинг катта-катта кўзлари шу даражада таъсирчан ва шу даражада серифода эдики, бу нигоҳларга илк бор дуч келган ҳар қандай одам саросимага тушиб, бир неча фурсат гунг ва лол бўлиб қолиши ҳеч гап эмас эди.

Бу пайт самовот қироли қаршисида тошдек қотган десантчилар бошлиғи баланд овозда лаби-лабига тегмай маъруза қиларди:

— Жаноб Ҳошнаҳаш аълоҳазратлари! Буйруғингизга биноан Ер сайёрасида истиқомат қилувчи улғу авлиё Ҳаким Амир Шайх ҳузурингизга келтирилди!

Қирол «яхши» деган маънода унга қарата ўнг қўлини совуққина силтаб қўйди-да, меҳмонга чеҳрасига жилмайишга ўхшаган ифода бериб тикиларкан, ўрнидан вазмин турди. Битта-битта одимлаб ерлик подшонинг истиқболига юрди.

— Хурсандман! Танишганимдан бағоят хурсандман! — деди у дона-дона қилиб. Унинг овози жарангдор ва ёқимли эди. Қирол Нодиршоҳни чеккада турган пастак стол ёнидаги ясси курсига таклиф қилиб: — Марҳамат қилсинлар, марҳамат! — деди-да, меҳмон жойлашиб бўлгач, ўзи қаршисига ўтирди. Улар бир зумгина бир-бирларини кузатиш билан банд бўлишди. Кейин яна қирол гап очди. У подшонинг қора кўзойнак ортидаги кўзларига тешиб юборгудек бўлиб тикиларкан:

— Нима ичишни истайдилар, чойми, қаҳвами? — деб сўради.

Ерлик подшо чойга майл билдирди. Икс галактикасининг қироли шу заҳоти қаёқдандир ўнг қўлида пайдо бўлган пахта гулли нафис пиёладаги чойни меҳмонга узатди. Подшо гоҳ унга ва гоҳ пиёлага нигоҳ ташлар экан, ҳайратдан яна гунг ва лол бўлиб қолган эди.

¹ Марс — уруш худосининг номи, Фобос ва Деймос — Марс сайёрасининг табиий йўлдошлари, қадимий юнон тилида Қўрқув ва Даҳшат дегани.

Одам наслидан бўлган ўглини чангалларида кўтарганча омон-эсон чегарадан ўтиб олган Она Бургут энди Кўҳикоф тоғига қараб уча бошлади. Ҳаким Амир Шайхни мана шу тоғдаги ғорларнинг бирида истиқомат қилади, деб эшитганди. «Ўғлим катта бўлиб қолибди, — хаёлидан ўтказди у паришонхотирлик билан, — оғирлик қилаяпти, панжаларим анча толиқди».

Унинг фикрини ўқигандай Самандар пастдан туриб гап қотди:

— Эна, агар толиққан бўлсангиз, ўзим юра қолай, чегарадан ўтиб олдик-ку!

— Яна пича учайлик, бирор бир сўқмоқ кўринсан, юрсанг юрарсан, — деди Она Бургут пастга синчиклаб тикиларкан.

— Айтмоқчи, тулпор қолиб кетди-ку, бизга эргашиб келармикин? — сўради яна Самандар.

— Йўқ, менимча, орқага қайтади, У ҳам сафар тараддудини кўриши керак-да.

Пастда энди чинакам тоғлар силсиласи бошланган, уларнинг ўртасидан қараганда кўз тиниб кетадиган даражадаги чуқур даранинг тагида кўм-кўк сувли улкан сой оқиб ўтарди. Тоғ ёнбағирлари қалин ўрмонлар билан қопланган, шунинг учун бу баландликдан туриб бирор ғор-ғорни илғаш амримаҳол эди. Она Бургут беихтиёр оҳиста пастлай бошлади. Бир маҳал яна Самандар:

— Эна, қаранг, тутун! — деди ҳаяжон билан.

— Қаерда кўраялсан?

— Ҳув ана, сойнинг ўнг соҳилида!..

— Уша ёққа учайми?

— Албатта-да!..

Орадан ярим соат ҳам ўтмай, улар сой бўйидаги митти ғор яқинида Ҳаким Амир Шайх ёққан гулхан атрофидаги тўнқалар устида авлиё билан бафуржа суҳбат қуриб ўтиришарди. Мўйсафид қировдай оппоқ соч-соқоллари елкаси ва кўксини қоплаган, ўсиқ кошлари қовоқларини буткул беркитган, пайғамбарлардай салобат ва салоҳиятга эга нуроний зот бўлиб, эгнига яқтак ва устидан ҳаворанг чопон кийиб олганди. Кексалик туғайлими, юзининг соқолдан холи жойлари ва қўллари азбаройи қуришиб-буришиб кетганидан қари эман дарахтининг пўстлоғига ўхшаб қолганди. У гулханга шошилмай ўтин ташларкан, бўғриққан овозда чертиб-чертиб гапирарди:

— Мен сизларни кутаётгандим. Анчадан бери кутаётгандим, дўстларим! Энди умидим фақат сендан, Самандарбек. Йўлда дуч келганингиз воқеалар ҳам бежиз эмас. Дунёда ҳали ноҳақлик, қабиҳлик, ҳийла-найранг ва зўравонликлар нақадар мўл-кўллингининг яна бир қарра гувоҳи бўлдингиз. Инсон ҳамма асрларда ҳам ёвузлик, нодонлик ва ноҳақликларга қарши курашиб келган. Чинакам буюк тафаккур эгалари ҳамма даврларда ҳам ўз кашфиёт ёки ихтироларини эзгу мақсадларга йўналтиришга интилишган... Калтабин одамлар уларни кўпинча ёмон мақсадларга буришга уринишган.

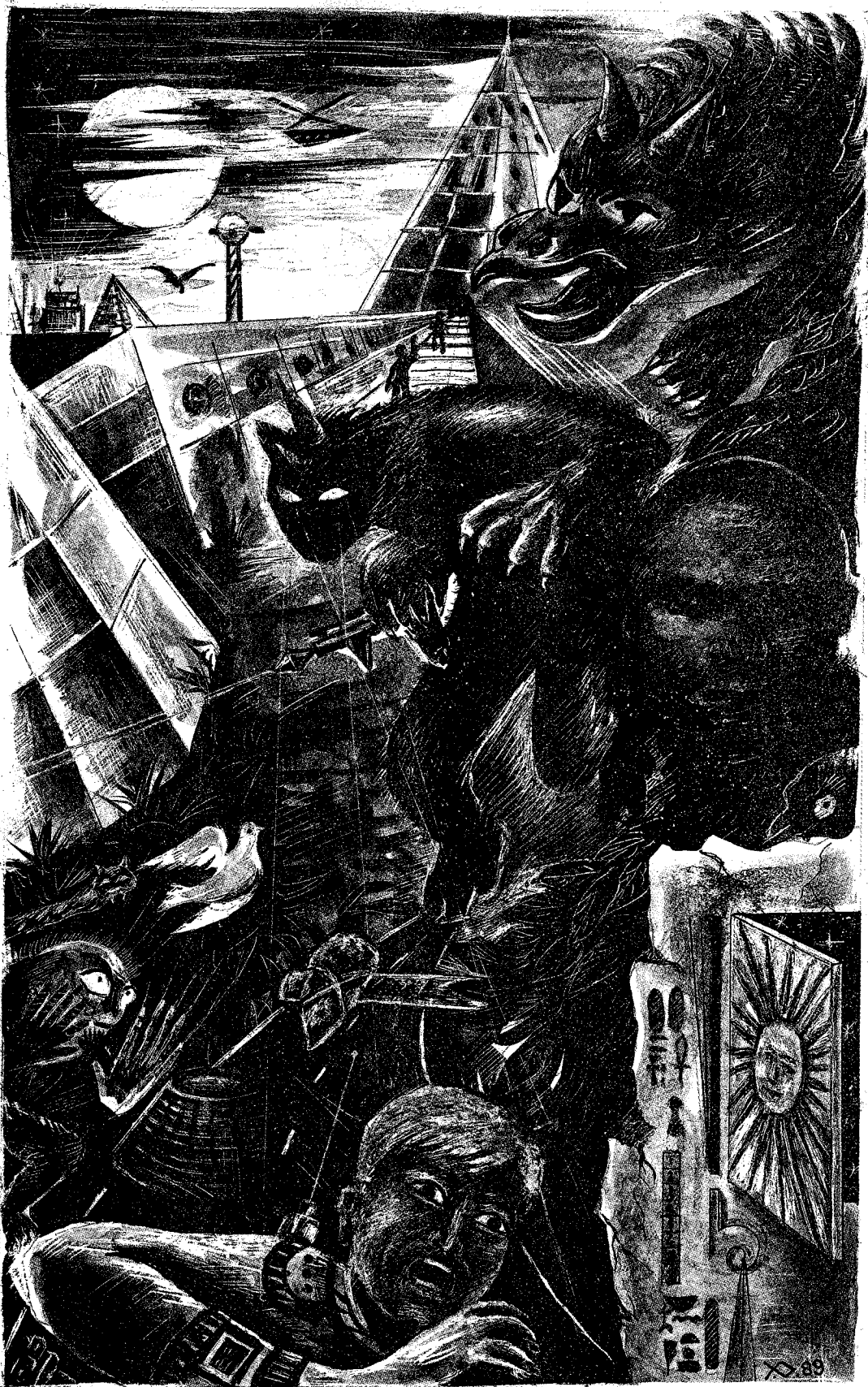
Аммо айтиш керакки, ҳар қандай нодонлик ва калтабинликнинг илдизлари маънавий қашшоқликка бориб тақалади. Ҳамма балони мана шу иллат қатламларидан излаш керак.

Авлиё бир дақиқа сукутга толди. Ичига чуқур ботган ўйчан кўзлари олисдаги тишдор қояларга, бир-бирига мингашган тоғлар силсиласига тикилар, лекин уларнинг бирортасини ҳам кўрмаётганлиги кундай равшан эди.

— Гап шундаки, дўстларим, — давом этди Ҳаким Амир Шайх, — юксак маънавиятга эришган ҳар бир инсон зоти ҳеч қачон ёвузлик ёки нодонлик сўқмоғига қирмайди. Аксинча ҳам шундай бўлиши керак. Лекин, афсуски, аксарият ҳолларда одамларнинг тафаккур фаолияти билан маънавий хислатлари ўртасида узвийлик йўқдай, бугина эмас, баъзан жарлик ҳосил бўлаётгандай. У ёки бу соҳадаги ҳақиқатни кашф этган аллома юқори савиядаги маънавиятга эга эмас экан, ундай одамдан жамият анча-мунча жабр тортиши ҳам ҳеч гап эмас... Хулласи калом, дўстларим, тафаккур ва маънавиятнинг юксак даражадаги уйғунлигигина инсонни чинакамига бахт-саодат манзилига элта олади. Мен ана шу йўлда тарки дунё айлаганларданман. Тангри таоло, одамларга яшашни ўргатишсин, деб Ер юзига пайғамбарлар, авлиё ва анбиёларни юборади. Менга эса, тарки дунё этиб, мана шунақа ғор ва ўрмонда зоҳид-қаландар бўлиб яшашни буюрган. Парвардигор пешонамга одамларга аралашмай, турли васвасаларга учмай, дунё ташвишларидан йироқ туриб, шу йўсинда пок-мусаффо ҳаёт кечиришни ёзган кўринади.

Авлиё яна гапидан тўхтади, сўнай деб қолган гулхан устига энгашиб, икки-уч қуруқ шох-шабба ташлади. У шошилмай, ўйчан қиёфада гапирар экан, ўз фикрларини ўзи тарозига солиб кўраётгандай, ўзи билан ўзи музокара қилаётгандай эди.

— Одамзоднинг энг катта қусурларидан бири, — деди Ҳаким Амир Шайх энди бир мунча қизиққонлик билан, — ҳанузгача табиат билан уйғун яшашни ўргана олмаганлигидадир. Мен деярли уч юз йилдан бери ана шу уйғунлик учун курашиб келаман. Аммо, афсус, фойдаси бўлмапти, дўстларим! Одамлар мени эсини еган савдойига чиқаришди. Кейин қаллоб афсунгар, фирибгар фолбин деб эълон қилишди. Охири жами эски китобларимни олиб, мана шу тоғу тошларга чиқиб кетдим. Табиат билан

Суратни О. Холиқов чизган.

уйғун бўлиб яшаш қанақа бўлишини улар энди менинг ҳаёт тарзими мисолида кўриб, зора бирор ибратли хулосага келишса!..

Авлиё чуқур хўрсиниб, бир дақиқа сукут сақлаб турди-да, шошилмай гапида давом этди:

— Инсон, табиат ва само уйғунлиги абадий муаммолардан саналади. Само ҳам, табиат ҳам худди инсон каби жонли, мукамал ва бадастур мавжудотлардир. Табиат ҳазилни тан олмайди. У доимо адолатли, доимо жиддий ва доимо талабчан. Хатолар ва чалкашликларни одамлар келтириб чиқаришади. Одамзод ерга бўлган ҳуқуқни ўзидан бошқа жами тирик мавжудотларга зарар келтирган ҳолда тўла ўз қўлига олган. Ваҳоланки, ҳайвонлар ҳам, ўсимликлар ҳам табиат ва она-ер фарзанди. Ҳамма бало шундаки, ҳатто оддий чувалчанг, ўт-ғиёҳдан тортиб баҳайбат чинорлару филларгача табиат бағрида, у билан муросаю мадора қилган ҳолда умр кечиришади-ю, ақл эгаси бўлмиш энг олий зот — инсонгина унга ўзини қарама-қарши қўяди. Одамзод худди фарқ пишган мевадаги қурт ёки бир уюм жунга тушган куядай пайдо бўлиб, ўз истиқомат жойини ғажигина қиришган ва бу ножўя хатти-ҳаракатини оқлаш мақсадида турли уйдирмалар тўқиб чиқарган. Бу ерда гап инсонни унинг ўз-ўзидан ва айна пайтда табиатни инсондан асраб қолиш ҳақида бормоқда. Табиат инсонни ҳимоя қилиш мақсадидагина эмас, балки оламдаги жамий гўзалликлар тимсоли эканлиги туфайли ҳам меҳр-оқибатга муҳтож. Бинобарин, охир-оқибат инсон муҳаббатигина она-табиатни асраб қола олишга қодир... Биз, одамлар, — деди ниҳоят авлиё чуқур хўрсиниб, — табиат, наботот ва ҳайвонот дунёси билан уйғун яшашни тўла ўзлаштириб олганимиздан кейингина вақт ва фазони бошқариш ҳақида гап юритишимиз мумкин!

— Вақт ва фазони бошқариш?! — сўради Самандар ажабланиб. — Ахир, бу биз айтётган уйғунликка зид-ку?

— Гап бу ерда вақт ва фазони ўзгартириш ёхуд қайта қуриш эмас, балки уларнинг бизга керакли бирор нуқтасига ўзимизни олиб ўтишни ўрганиш ҳақида бораёпти. Бу ҳолда биз вақт ва фазо бўйича сиёҳат қилиш имконини қўлга киритган бўлардик...

Авлиё яна бир хўрсиниб ўрнидан турди. Сал наридаги дарахтдан тушиб кетган укки боласини авайлаб кўтариб, қайта инига солди. Яна жойига келиб ўтираркан, боядан бери суҳбатга қулоқ осиб жимгина турган Она Бургут гап қўшди:

— Тақсири олам, ўғлим Самандарбек Икс галактикасига сафарга жазм қилган. Сафар олди сиздан оқ фотиҳа олсак дегандик.

— Хабарим бор, дўстларим, — унинг гапини бўлди Ҳаким Амир Шайх негадир мамнуният билан, — ҳаммасидан хабарим бор. Айтиш мумкинки, бу машаққатли сафарга Самандарбекнинг номзоди кўрсатилгани жуда доно иш бўлган. Қолаверса, бу ишни фақат Самандарбеккина эплаши мумкин. (Негалигини кейинчалик ўзларинг тушуниб оласизлар). Бунинг учун эса, унинг бир қанча муҳим шартларни бажара билиши зарур бўлади.

Ҳаким Амир Шайх кўққисдан ўрнидан туриб, сой томонга қараб юрди. Ажабо, унга беихтиёр Самандар ҳам эргашди. Авлиё йигитга гўё фикран орқасидан юришни буюргандай эди. Улар эллик қадамча пастга тушиб, шундоқ сув ёқасидаги одам бўйидан икки баравар келадиган улкан ҳарсанг ёнида тўхташди.

— Кўрясанми, ўғлим, — деди мўйсафид ҳарсангга шаҳодат бармоғини нуқиб, — мен шу тошни манави бармоғим ёрдамида бемалол жойидан жилдира олишим мумкин.

— Наҳотки?! — деди Самандар соддадиллик билан жилмайиб. — Устимдан кулаясиз шекилли...

— Асло! — Ҳаким Амир Шайх баҳайбат тошни бармоғини нуқиб оҳиста итарган эди, ҳарсанг қисирлаб бир қарич олдинга думалади. Бунинг кўрган Самандарнинг кўзлари қинидан чиқиб кетаёзди. — Қани, қўлингни бер-чи, — авлиё ағрайиб турган йигитнинг ўнг қўл томирига бош бармоғини босди. — Сенда катта куч яширинган. Жуда катта куч! Уни юзага чиқаришни ўрганишинг керак, холос. Ҳар бир одамда эллик миллиарддан зиёд асаб толалари мавжуд... Камдан-кам одамларда бу толаларнинг ҳар бири маълум шароитда 500 пудгача оғирликдаги юкни бемалол кўтара олиши мумкин. Тасаввур қилаясанми? Сен ана шундай одамлар тоифасига кирасан.

— Бунинг учун нима қилишим керак? — сўради йигит кўзлари қақнаб.

— Бунинг учун мен билан бирга анави ёрда бир ой яшаб, машқ, машқ ва яна машқ қилишинг лозим!

— Энам нима деркинлар? — тусмолланди Самандар.

— Мен розиман! — деди уларни тепадан кузатиб турган Она Бургут бошини ирғаб.

Ҳаким Амир Шайх мамнун жилмайиб, Самандарни жажжи сўқмоқ орқали тепага, ёр тарафга бошлади. Она Бургут яна бир ойдан кейин қайтишини билдириб, улар билан хайрлашди-да, ўз маконига, Ота Бургут ва бошқа фарзандлари ҳузурига учиб кетди.

Ёр қошига етиб келишгач, Самандар тоғнинг ўпкани тешгудек мусаффо ҳавосидан симириб нафас оларкан, завқ билан чор-атрофни кузатди. Пастда кўм-кўк сувли сой буралиб-эшилиб, шарақлаб оқиб турибди. Иккала соҳили ям-яшил чакалак ва бутазорлар билан ўралган. Турли-туман парранда ва даррандаларнинг вағир-вуғурию чуғур-чуғури ер-кўкни тутган. Жанубдан эсаётган енгил илиқ шабада табиатдаги жами жонли

ва жонсиз мавжудларни бамисоли эркалаб, аллалаётгандай. Ана, рўпарасидаги ҳосили ҳали пишиб етилмаган ёнғоқ дарахтида кўзни қамаштиргудек сап-сариқ пўстин кийган олмахон шохма-шоҳ изғийди. Унинг ёнидаги танаси икки қулоч келадиган баҳайбат чинорнинг қоқ ўртасидаги йўғон шоҳда кўзойнакли бўғма илон буралиб-эшилиб сирғаларкан, пастки шоҳдаги зағизгон уясини мўлжалга олгани кўриниб турарди. Уяда эса, ҳали пати чиқиб улгурмаган тўрт-беш жажжи қушча тумшукчаларини осмонга чўзганча парвойи фалак вижир-вижир қилишарди.

Самандар қўлига тош олиб, илонга отмоқчи бўлган эди, қўққисдан авлиё унинг билагидан ушлади.

— Керакмас, ўғлим, — деди у йигитнинг қўлидаги тошни олиб ерга ташларкан. — Табиатнинг ишига, айниқса куч воситасида аралашмаслик лозим. Куч, зуғум ва зўравонлик ҳеч қачон яхшиликка олиб келмаган. Табиат ўз муаммоларини ўзи ҳал қилгани маъкул...

Худди унинг фикрини тасдиқлагандай чинор яқинида икки нафар мода ва нар зағизгон пайдо бўлди-да, узлуксиз чирқирашаркан, кўзойнакли илоннинг атрофида гирдикапалак бўлиб айлана бошлашди. Илон бир-икки марта бошини кўтариб, уларга ҳамла қилмоқчи бўлди-ю, лекин эпломлади, сусткашлик қилди. Зағизгонлар эса, аксинча, хужумни кучайтириб, ғанимларининг ҳали бошидан, ҳали думидан, ҳали белидан чўкиб кетишар, устига устак қулоқ-миясини қоқиб қўлига бергудек даражада бор овозлари билан чирқирашар, нола қилишарди. Илон охири чидай олмади. Ғужанак бўлиб орқага тисланар экан, шох-шаббалар орасига яширинди. Сўнгра кескин бурилиб, чинор танаси бўйлаб пастга қочди.

— Кўрдингми, — деди авлиё оғзи очилиб қолган Самандарга маъноли тикилиб, чинор томонга ишора қиларкан, — сен бўлсанг, унга тош отмоқчи бўлиб юрибсан... — Кейин бирдан жиддийлашиб қўшимча қилди: — Энди орқамдан юр, ўғлим. Сенга тунайдиган жойингни кўрсатай!..

Ғорнинг одам бўйи келадиган оғзи орқали узун йўлак ўтган бўлиб, ичкараси ним қоронғулик оғушида эди. Кутилмаганда йўлак ўнг томонга бурилиб, катта бўлмага олиб қочди. Бўлма йўлакка нисбатан бир мунча ёруғроқ, гумбаз шаклидаги шипининг бир неча жойида турли ҳажмдаги катта-кичик сумалаклар осилиб турарди. Худди ана шу сумалакларнинг бир қанчасига кўкимтир нур таратувчи чувалчангсимон ғалати чироқлар маҳкамланган, жимжилоқдай ҳажмдаги бунақа ғаройиб шамларни Самандар умрида биринчи кўриши эди. Пастда, чап томондаги ёстикдай-ёстикдай бир неча ҳарсанг орасидан шаффоф булоқ суви милдираб оқар, у ғорда узун ариқча ҳосил қилиб, қарши девор тагида қаёққадир ер остига ғойиб бўларди. Унг томонда ғор торайиб, унинг ерга туташган жойида узунлиги тахминан бир қулоч келадиган тўйнуқ қорайиб кўринарди. Авлиё йигитни ана шу тўйнуқ орқали ичкарига бошлади. Бу аввалгисига нисбатан бир оз кичикроқ яна бир ғор бўлиб, Самандарнинг тушунишича, Ҳаким Амир Шайх учун хобхона вазифасини ўтарди. Ғорнинг гумбазсимон шипида ҳам сумалакларга ўша ғалати чироқлар маҳкамланган, уларнинг ғира-шира нури пастда у ер-бу ерда ётган катта-кичик ҳарсанг тошларни ва ўртага солинган ёввойи тол хивичларидан тўқилган каттагина «тўшак»ни базўр ёритиб турарди.

— Хоҳласанг, мана шу ерда тунашинг мумкин, — деди авлиё йигитга синовчан назар ташлаб. Самандар унга таажжуб билан тикиларкан:

— Унда... ўзингиз қаерда ётасиз? — деб сўради.

— Э, болам, — деди авлиё унга жавобан, — одамнинг ёши уч юздан ошгандан кейин уйқу нималигини унутиб қўяркан. Анави ҳарсанг устига ўтириб, ярим соат мизғиб олсам, бўлди, бир кеча-кундуз ухламай юравераман. Бугун эса, умуман, ухламайдиганга ўхшайман.

— Нега энди? — қошлари чимирилди йигитнинг.

— Чунки бугун кечаси арслон ташриф буюради.

Самандарнинг кўзлари ғира-ширада ҳайратли йилтиллади:

— Нима-нима? Арслон ташриф буюради?

— Ҳа-да. Уйғоқ бўлсанг, ҳали ўзинг ҳам кўрасан.

— Унинг келишини сиз қаёқдан биласиз?

— Мен кўп нарсаларни биламан, ўғлим.

— Кечирасиз, лекин ҳайвонлар бу ерга нима мақсадда келишади?

— Баъзилари... ўлжа қидириб, баъзилари нажот излаб... Яна бировлари мени очикдан-очик ғажигани қадам ранжида қилишади.

— Қизиқ...— Самандарнинг ҳайрати тобора ортиб борарди.— Демак, бу ерга ёввойи ҳайвонлар тез-тез келиб туришаркан-да?

— Ҳа-да. Ахир, бу ер — ўрмон-ку, ўғлим!..

Ҳамон чарақлаб турган кўзларидан Самандарнинг бу жавоб туфайли на қўрққани ва на суюнганини англаса бўларди.

Авлиё Ҳаким Амир Шайх билан йигит суҳбатлашиб, яна ташқарига қайтиб чиқишганда, чор-атрофга зумрад оқшом ўз чодирини тика бошлаганди. Тоғлар силсиласи оша

паға-паға булутлар шошилмай сузаётган осмон уфқи қонталаш рангда қизариб кўринар, ҳаво дим ва илимилиқ, ғир этган шабада сезилмас эди.

Подшо сал ўзига келишга улгурмай, яна ҳайратга тушди. Чунки Ҳошнаҳашнинг қўлида қаёқдандир яна бир пиёла чой пайдо бўлган, ундан шошилмай ҳўплар экан, меҳмонга зимдан тикилишда давом этарди.

«Жуда шум одамга ўхшайди, шартта кўзойнагимни кўтариб, уни томга улоқтирсам қандоқ бўларкин?» — хаёлидан ўтказди подшо тили ҳамон калимага келмаётганидан астойдил ғижиниб.

Қирол қўлидаги пиёлани «тақ» эткизиб столга қўйди-да, негадир қизишиб гапирди:

— Йўқ-йўқ, ўйлашимча, биз бир-биримизга ҳеч қачон ёмонликни раво кўрмаймиз.

Гарчанд қора кўзойнақда бўлсангиз ҳам, сезаяпман, буни кўзларингиз айтиб турибди.

«Нима бало, бу лаънати фикримни ўқияпти чоғи?...»

— Ҳа-ҳа, хотиржам бўлинг, сезаяпман! Сиз менга ёқаяпсиз! Улай агар, жуда ёқаяпсиз!

«Бу ёғи қандоқ бўлди? Нимани ўйласам: ҳаммасини билиб олаяпти шекилли? Энди охирини ўйлаб хаёл суришимга тўғри келадимидейман?!»

— Бўлмасам-чи! Ишонаверинг, сиз менга чиндан ёқаяпсиз, азизим!

«Нимама унга бунча ёқиб қолибди? Афти-башарамми?»

— Чехрангиздаги вазминлигу сахт-сумбатингизни қаранг! Чинакам авлиёсиз! Ҳа-ҳа, сукутда ўтириб ҳам камина билан суҳбатлашаётгандайсиз.

«Оббо туллаг-эй! Гип... гип... ҳалиги, нимаиди, гипнозчи-афсунгар-да, ундан ҳар балони кутиш мумкин!»

— Сиз буюк авлиёлардан бўлсангиз, мен оламдаги энг буюк сеҳргарман! Ҳа-ҳа, ишонаверинг! Энг буюк! Чунки буюк авлиё бўла туриб, ҳатто сиз ҳам менга бас келолмайсиз! Умуман, менга бас келадиған одамнинг ўзи оламда йўқ! Ҳа-ҳа, чунки унақа одам ҳали онасининг қорнидан туғилмаған ва умуман, туғилмайди ҳам! То мен тирик эканман!...

«Ол-а, мақтончоқ!.. Ие... секинроқ... У, ахир, фикримни ўқияпти...»

— Мақтаниш эмас-у, лекин ҳозир буни сизга исбот қиламан! Ҳа-ҳа, ўлай агар, исбот қиламан! Ҳо-озир, ҳо-озир! — Ҳошнаҳаш қўлларини олдинга чўзиб, ғалати ҳаракатлар қилганча ўрнидан туриб кетди. — Тез жойингиздан кўтарилинг! Тезроқ! Тезроқ! Баракалла! Энди сиз пича кўзларингизни юмиб мизғиб оласиз! Ҳа-ҳа, хуррак тортинг, хур-рак!..

Сохта Ҳаким Амир Шайх беихтиёр жойидан ярим газ юқорига кўтарилиб, хуррак торта бошлаганини ўзи ҳам сезмай қолди. Айни пайтда хаёлининг бир чеккасидан: «У нима қилмоқчи ўзи? Ерда бўлганида борми, лаънатини ўйлаб ҳам ўтирмай, дорга торттириб юборардим!» — деган фикр ўтди.

— Хавотирланманг! Ҳа-ҳа, ухлайверинг, мен сизни дорга торттирмоқчи эмасман! Фақат... анави деворда пича сайр қилиб юришингизга тўғри келади. Керак бўлгандан кейин девордагина эмас, ҳатто шипда ҳам юрасиз-да, азизим! Қани, бўлмаса, кетдик! Юра қолинг, юра қолинг!..

Вожаб. Подшо ухлаган қўйи кутилмағанда деворга чап оёғини қўйиб, юқорига юришга интила бошлади.

— Йўқ-йўқ! — қичқирди қирол Ҳошнаҳаш унинг атрофида гирдикапалак бўлиб айланаркан. — Юришни ўнг оёқдан бошлаш керак! Ҳа-ҳа! Чап оёқнинг, умуман, чап ёқнинг ҳосияти бўлмайди! Қани, қани... Сиз ҳозир ётибсиз. Ётибсиз! Энди ўрнингиздан туринг!.. Тура қолинг! Тура қолинг!

Ажабо, подшо кўзларини юмганча қаққайиб хуррак тортаркан, ўнг оёғини деворга тиради, кейин худди ётган жойида ўрнидан турган одамдек бирдан гавдасини ростлаб, ётиқ ҳолатга келтирди-да, девор бўйлаб шошилмай юриб кетса бўладими!

«Бу қанақаси бўлди? — кўнглидан кечирди подшо ғазабланиб. — Ҳайвон ўргатувчининг қўли остида томоша кўрсатаётган махлуққа ўхшаб роса масҳара бўламан чоғи?!» Лекин у ўз ихтиёрини негадир тамомила қўлдан бой берганди.

Қирол Ҳошнаҳаш ҳўроз уриштириш жараёнининг энг авжини томоша қилаётгандай завқ билан қийқириб юборди.

— Баракалла! Баракалла, азизим! — қичқирарди у тепага, шипга қараб шошилмай одимлаётган подшодан кўз узмаган ҳолда у ёқдан-бу ёққа югургилаб. — Энди яна ўнгга буриласиз! Ҳа-ҳа, ўнгга! Чапни қўйинг! Йўқса, бошингиз билан шипга бориб уриласиз! Дарвоқе, нима, шипда юриш ниятингиз ҳам бормиди? Э-э, шундоқ демайсизми! Марҳамат. Бўлмаса шипга яна ўнг оёғингизни қўйишингизга тўғри келади. Дадилроқ, дадилроқ, азизим! Баракалла! Орқангизда — осмон, рўпарангизда — ер, сиз яна ётибсиз. Ҳа-ҳа, ётибсиз, ётибсиз! Энди ўрнингиздан туринг. Туринг! Тура қолинг, азизим! Ҳа, балли!...

Қирол Ҳошнаҳаш оёғи осмондан бўлганча шипда худди ерда юргандай бамайлихо-

тир одимлаётган шўрлик подшога тикилганча бақириб-чақирар, кўфирчоқдай уни гоҳ у ёққа-гоҳ бу ёққа бошларкан, завқи тошиб қийқирар, қаҳ-қаҳ урарди.

«Оббо, бу ёғи қизиқ бўлди-ку, — ўйларди подшо тишини тишига босиб, Ҳошнаҳашнинг буйруқларини беихтиёр бажаришда давом этаркан. — Алвастининг ўзгинаси-ку, бу! Ёсуман кампир ҳам унга бас келолмайди. Тишим ўтармикин унга?! Ё таваккал қилиб, қудратимни ишга солсаммикин?!»

Худди унинг фикрини эшитгандай, қирол бирданига қийқиришдан тўхтади-да, қарсақ уриб:

— Бўлди! Етарли! — дея қичқирди жаҳл аралаш. — Энди пастга қадам ранжида қилсалар! Илтимос! Марҳамат қилсинлар! Марҳамат!.. Энди сизнинг ҳунарингизни ҳам бир кўрсак, дегандим. Ие, нега гандираклайсиз? Эҳтиёт бўлинг, эҳтиёт бўлинг, эҳтиёт бўлинг деяпман! Пешонангиз ҳали ўзингизга керак бўлади, ахир?! Ё фалак! Бу нима қилганингиз? Нега деворни тепаяписиз? Кўзойнакни синдирганингиз нимаси?! Ҳаддингиздан ошманг! Ҳой, менга қаранг, пастга тушиш ниятингиз борми-йўқми ўзи? Ё сарой шипини катта холангизнинг болаҳонаси деб ўйлаяписизми?..

Шипдан қандай тушишни билмай саросимада қолган подшо чинданам гандираклар, кўзларини юмганча у девордан-бу деворга бориб уриларкан, қора кўзойнаги аллақачон синиб пастга тушиб кетган, пешонасида эса довуччадек-довуччадек бир неча ғурра пайдо бўлган эди. Қирол Ҳошнаҳаш эса буғдой ранг бақалоқ юзини ҳузурланиб гоҳ тиржайтирар, гоҳ бужмайтирар, овози борича қийқирар, хахолар, айни вақтда бот-бот қорнини силаб, тиззаларига шаппатилаб кўярди.

Подшо энди азбаройи қаҳр-ғазабга тўлиб-тошганидан шипда ўзини қафасдаги шердай уёқдан-бу ёққа отар экан, чирт юмилган кўзларини очишга зўр бериб беҳуда уринарди. Агар у омон-эсон пастга тушиб олса, ҳозироқ лаънати қиролни илондай бўғиб ўлдиришни қатъиян дилига тугди.

Қирол Ҳошнаҳаш эса энди чинакамига васвасага кирган, жаҳл-жаҳолат билан бақириб-чақирар давом этарди.

— Бас қилин! — қичқирди у, ниҳоят, тоқати-тоқ бўлган одамдай афтини тириштириб. — Майнавозчиликни бас қилин деяпман! Пастга тушгингиз йўқ экан, боядан бери очигини айтмайсизми, ахир!

Подшо бу гапдан инграб юборди, лекин ҳамон тили калимага келмас, на кўзларини ва на оғзини оча оларди. Ҳафсаласи пир бўлиб, шипнинг бурчагига орқаси билан суюнганча чўкка тушиб ўтирди.

— Мана бу бошқа гап! — деди қирол Ҳошнаҳаш ҳам сал ўзини босиб. — Ана энди сиз билан бафуржа ва очикчасига гаплашиб олсак бўлади...

У яна ўзининг юқоридаги тахтни эслатувчи ўриндиғига бориб ўтирди-да, шипдаги ҳамсўхбатига нафрат билан тикилди.

— Мен бу ерга ташриф буюришингиздан салгина аввал ердаги айғоқчиларимдан ахборот олудим: сиз ҳеч қандай авлиё ҳам, Ҳаким Амир Шайх ҳам эмассиз! Ердаги қашшоқ ва энг қолоқ бир мамлакатнинг реёкор, жоҳил ва қаллоб подшосиз, холос.

Подшо ичидан зил кетди-ю, ammo ўтирган жойида қимир этмади. «Даҳшатли одам! Унга бас келиш қийин», — кўнглидан ўтказди у тобора руҳий чўкиб.

— Фақат мен бир нарсага ҳайронман, — деди Ҳошнаҳаш гапида давом этиб. — Тажрибали десантчиларимни қандай лақиллата олдингиз? Мен ана шуни билмоқчи эдим.

Ерлик подшо елкаси билан бурчакка суюнганча ҳамон сукут сақларди. Қирол Ҳошнаҳашнинг қўққис яна қаҳри қайнаб, сакраб жойидан турди-да, югурғудай одимлаб подшо ўтирган бурчакка ўтди, кейин кўлларини белига тираганча нафрат билан унинг пастга осилиб турган бошига тикиларкан, овози хириллаб бақирди:

— Сиздан сўраяпман, бирорта ҳам сайёрада ҳеч ким чалғита олмаган десантчиларимни қандай йўлдан урдингиз?

Подшо ҳайкалдек яна қимир этмади. У бамисоли кесакка айланган, ўй суриш, фикр юритишдан ҳам чўчиб қолганди. Шунинг учунми, қиролнинг гапларига эътибор бермасликка тиришиб, ичида зикр тушгандек, сон санашга тушиб кетганди: «етти, саккиз тўққиз... ўн бир... ўн беш...»

Ҳошнаҳаш қаҳр-ғазабини аранг босиб тураркан:

— Ҳайр, майли. Буни кейин аниқлармиз, — деди-да, яна столининг қошига ўтиб, унинг ўнг чеккасига маҳкамланган компьютерсимон қурилмадаги юзга яқин тугмаларнинг бирини босган эди, шу заҳоти эшикда ҳалиги робот қиз пайдо бўлди. Қирол полда синиб ётган қора кўзойнакка ишора қиларкан:

— Анавини олинг, ҳозироқ таъмирдан чиқариб беришин! — дея буйруқ берди. Қиз синиқ кўзойнакни ердан олди-да, тез чиқиб кетди.

— Биз ҳақиқий Амир Шайхни ҳам бари бир қўлга оламиз, — деди у яна шипдаги ҳамсўхбатига мурожаат қилиб. — Лекин гап бунда эмас...

Бурчакка суюнганча оёғи осмондан бўлиб ўтирган подшо энди зўр бериб кўзларини очишга уринаётганди: «... ўттиз икки, ўттиз уч... ўттиз беш... ўттиз етти...»

— Гап шундаки, — гапида давом этди қирол Ҳошнаҳаш, — бизнинг буюк само салтанатимиз учун... сиз ҳам керак бўлишингиз мумкин... Фақат бир шарт билан...

Ерлик подшо кўққис санашдан тўхтади. Юмуқ кўзлари устидаги тор пешонасида биллурдай-биллурдай йирик тер томчилари милтилларди.

— Бизга сидқидилдан хизмат қилган тақдирингиздагина ҳаётингизни сақлаб қолишимиз мумкин!..

Кутилмаганда подшо: «Розиман! Розиман!» — дея бақриб юборди-да, зўр бериб бошини сарак-сарак қила бошлади. Кўз кўриб қулоқ эшитмаган бунақа азоб-уқубатга ҳаётида илк бор дуч келиб тургани учунми, у ҳозир ҳамма нарсага тайёр, фақат манави лаънати шипдан пастга тушиб, ҳамма одамлар қатори оёқлари ерда туриши учун бутун подшолигидан ҳам воз кечишга рози эди.

— Мана бу бошқа гап! — деди қирол совуқ чеҳрасига илк бора мамнуният ифодаси балқиб.

У битта-битта босиб яна ерлик меҳмонининг остига бориб турди-да, алланима деб шивирлаган эди, подшо девор бурчаги ёқалаб сирғалганича боши билан секин тушиб кела бошлади. Қирол унинг белидан ушлаб кўз илғамас ҳаракат билан гавдасини ўнглаб кўйган эди, подшо гандираклаб оёққа турди. Лекин кўзлари ҳамон юмуқ эди: «... қирқ уч... қирқ беш... қирқ етти... эллик...»

Шу чоқ эшикда соҳибжамол робот-қиз пайдо бўлди-да, таъмир қилинган қора кўзойнакни қиролга узатди. Ҳошнаҳаш шу заҳоти уни подшонинг кўзларига тақар экан:

— Ҳамма куч-қудратингиз кўзларингизга жо этилганидан хабарим бор, — деди қандайдир пўписа оҳангида. — Лекин сизни огоҳлантириб қўйишим керак!

Қирол подшони кўлтиғидан олиб, тўрдаги ясси курсиларнинг бирига ўтқазди. Шу пайт бирдан меҳмоннинг кўзлари очилиб, қаҳрабон кўзойнак ортидан аввал ёруғ хонани, кейин қаршисида юзлари қип-қизил, катта-катта зангори кўзлари кишига еб қўйгудек тикилувчи чорпахид гавдали қирол ҳазратларини кўрди. Подшо азбаройи юрак олдириб қўйганидан дарҳол ўрнидан туриб, унга таъзим бажо келтирмоқчи бўлган эди, қирол кўлини енгилгина силтаб, уни қайта жойига ўтқазди.

— Билиб қўйинг, мабодо ўша куч-қудратингизни бизга, яъни буюк салтанатимизга қарши ишлатгудек бўлсангиз, шу оннинг ўзидаёқ... кўр бўлиб қоласиз! Бир умрга, абадул-абад! Ҳа-ҳа, ишонаверинг Бу — пўписа эмас! Ахир, мен — сеҳргарман! Ҳадсиз-ҳудудсиз имкониятларимни ҳозиргина ўзингиз ҳам кўрдингиз!

Подшо энди ўтирган жойида таъзим бажо келтираркан:

— Уқдим, — дея минғирлаб қўйди. «Эллик беш... эллик етти... эллик саккиз... олтиш бир...»

— Борди-ю, бизга, яъни буюк салтанатимизга садоқат кўрсатиб, сидқидилдан хизмат қилган тақдирингизда эса, борлиқ коинотда одамзод эришуви мумкин бўлган жами муруввату роҳат-фароғатларга эга бўласиз!

Подшо «тушундим», дегандай бош ирғаб, яна таъзим қилишга тушди. «Олтмиш олти... олтиш саккиз... саксон... саксон уч...»

Ҳошнаҳаш энди шошилмай, стол ортидаги жойига бориб ўтирди. Меҳмонига ҳамон синовчан тикилишда давом этаркан, бирдан кўзларида яна ғазаб ўтлари чақнади.

— Бас қилинг! Бас қилинг! — қичқирди у оғзидан кўпик сачратиб.

Подшо шу заҳоти санашни бас қилди. «Ё тавба, санаш ҳам мумкин бўлмаса, бу ёғига нима қилдим? У ҳамма фикрларимни ўқийтгани аниқ-ку?! Ҳа, топдим!..»

— Таъзим қилишни бас қилинг, деяпман! Қаддингизни кўтаринг! Қул-табиат одамларни ўлгудек жиним ёқтирмайди.

Подшо беихтиёр қаддини ростлади. «Зўр одам экан! Чинакам қирол! Коинот шаҳаншоҳи!»

Ҳошнаҳашнинг чеҳрасига яна мамнуният ифодаси балқиди.

— Мана бу бошқа гап! Буюк салтанатимизнинг ҳар бир саркардаси қадамидан ўт чақновчи, юрган йўлини жаҳаннамга айлантирувчи асрлонюрак ва шербилак йигит бўлиши керак! Ҳа-ҳа, худди шундай! Арслонюрак ва шербилак!..

«Чинданам буюк қирол экан! Искандар Зулқарнайнинг ўзгинаси! Фақат буниси — коинот миқёсида!»

Қирол ўзининг мардонавор сўзларидан завқ олди ми ё подшонинг сермақтов ўйларидан ийидими, майин кулумсираб қўйди-да, бирдан жиддий қиёфага кирди.

«Мана шундай ажойиб шаҳаншоҳ ва буюк саркарданинг қўл остида жилла қурса ҳарбий нозир бўлиб ишлаш нақадар катта шараф!..»

— Бизга ташриф буюрган ҳар бир янги одам, — деди қирол энди тамомила назоқатли бир оҳангида, — авлиё ё сеҳргар, магистр ё левитаторлигидан қатъий назар, қўшни Бетта сайёрасида бир неча ойлик синов муддатини ўташи керак. У ердаги марказий шаҳар аҳолиси алоҳида тоифадаги одамларки, уларнинг сиз учун ҳеч қандай хавфли жойи йўқ. Ҳаётингиз учун хавф туғдирувчи шароитларда кўзларингизнинг қудратидан фойдаланишингиз мумкин. Ҳа-ҳа, фақат ўшандай шароитларда! Акс ҳолда, боя айтганимдай, беҳуддага ногирон бўлиб қолишингиз ҳеч гапмас!

«Зўр қирол экан. Қадди-қомати келишганини айтмайсизми! Нигоҳидан ўт чақнайди. Узи ҳам хўп донишманд эканми?!»

Ҳошнаҳаш ўнг томонидаги тугмаларнинг яна бирини босган эди, эшик очилиб,

остонада десантчилар бошлиғи билан қора скафандрсимон либос кийган яна бир соқчи кўринди...

— Йигитлар сизни Беттагача кузатиб қўйишади. Бу ёғига омадингизни берсин, азизим!

— Ташаккур, аълоҳазратлари! — подшо яна эгилиб таъзим қилмоқчи бўлди-ю, бирдан боягина олган танбеҳи ёдига тушиб, шоша-пиша қаддини ростлади.

Ҳошнаҳаш «шу билан суҳбат тамом» дегандай шартта ўрнидан туриб подшонинг қўлтиғидан олганича, эшик сари бошлади.

* * *

— Бугунча етарли, — деди авлиё Ҳаким Амир Шайх ҳозиргина сандиқдай улкан харсангни пастга, ботқоқлик тарафга қараб улоқтирган Самандарга қўлини кўтариб. Йигит кафти билан пешонасидан қўйилиб келаётган терни сидириб ташлади-да, булоқ томонга юрди. Азбаройи терга ботганидан унинг ярим яланғоч танаси, кенг елкалари мой суркалгандай ялт-юлт қиларди.

Самандар ковушини ечиб, сершоҳ улкан ёнғоқ дарахти остидаги булоқ этагида ҳосил бўлган жажожигина ҳовузчага тушиб бораркан, орқасидан етиб келган авлиё огоҳлантирди:

— Терлаб туриб муздай сувга шўнғиш яхши, албатта. Лекин унда ярим соат ёта олсанг, нур устига аъло нур бўларди.

Йигит ҳовузчага белигача тушиб тўхтади.

— Чалқанчасига ёт, — маслаҳат берди авлиё.

Самандар худди тўшакка ётгандай оёқларини кериб, сувга муаллақ чўзилди. Ҳовузча шу даражада мусаффо ва тиниқ эдики, сув остидаги йигит танасининг ҳар бир тукини ҳам бемалол илғаш мумкин эди. Бир неча фурсатдан сўнг Ҳаким Амир Шайх:

— Энди тўнтарилиб, сувга шўнғи, — дея буюрди. — Сув остида етти-саккиз дақиқа нафас олмай туришга ҳаракат қил. Айни шу дамда ўпканг ўрнига танангнинг териси орқали нафас олишга интил. Кейинчалик бу кўрсаткичларни ошириб бораверамиз...

Орадан ярим соат ўтмай, улар ғор оғзидаги тўнкалар устида худди арава ҳайдаётгандай ҳолатда ёнма-ён ўтиришаркан, ўз таналаридаги биоэнергетик қувватларни кучайтириш ва бошқариш машқларини бажаришга киришганди. Авлиё кўзларини юмганча, калима келтираётган алфозда, эҳтирос билан гапирар ва гапларига мос антиқа хатти-ҳаракатлар қиларди.

— Чуқур нафас оламиз. Тасаввур қил: ҳаёт, саломатлик, бардамлик ва узоқ умр кўриш энергияларининг миллиардлаб заррачалари бармоқларимиз учларига йиғилаяпти. Таналаримизда чумоли югургандай, юзлаб нозик игналар санчилаётгандай ҳиссиёт уйғонаяпти Нафас чиқарамиз... Мана, ҳаёт заррачалари бармоқларимиз орқали кафтимизга, кейин тирсак ва елкаларимизга ўтаяпти. Чуқуроқ нафас оламиз. Таналаримиз, чеҳрамиз ёшаряпти. Энди заррачалар бўйин ва энса суякларимиз орқали бош миямизга ўтмоқда. Нафас чиқарамиз. Ҳаёт заррачалари ички аъзоларимиз орқали пастга, оёқларимиз томон интиляяпти. Яна нафас оламиз. Товонларимизгача бўлган жами биологик фаол нуқталаримиз заррачалар билан тўлди! Қандай яхши! Гапларимни ичингда такрорла: мен энг кучли, энг соғлом одамман! Яна чуқур нафас оламиз. Гапларимни такрорла: Мен митти коинотман! Коинотда кечувчи жами жараёнлар менинг ички аъзоларимда ҳам кечади. Мен қудратли қувватлар мажмуасиман! Мен плазмаман! Атрофимни самовот қуввати ўраган. Мен уни юмуқ кўзларим билан кўраман ва ҳис этаман. Коинот қуввати менга ўтмоқда. Мен коинот билан чирмашиб-чатишмоқдаман. Мен ўзимни митти коинот, дея ҳис этмоқдаман. Мен ўзимни митти коинот шаклида кўраяпман. Менинг ҳужайраларим, «мен» им коинот янглиғ чексиз куч-қудратга эга! Нафас чиқарамиз. Мен ҳордиқ олаяпман. Коинот билан чатишиш менга улкан ирода ва ўз-ўзимга буюк ишонч бағишлади. Коинотни билганимча мен ўз-ўзлигимни билдим. Миямда ижодий фикрлар уйғонмоқда. Мен ижод қилишим мумкин. Мен ўз олдимга олижаноб мақсадлар қўйганман ва уларга албатта эришаман... Мен энди қайта нафас олиш билан яна аввалги ҳолатимга ўтаман ва ниманики кўрган, гапирган, ҳис этган бўлсам, уларнинг бари менда қолади ва руҳиятимда мужассамини топади...

Бир — танам енгил ва тетик.

Икки — қўл-оёқларим енгил.

Уч — гавдам енгил.

Тўрт — фикрларим тиниқ, хотирам аъло даражада ишлаяпти.

Беш — фикрларим янада тиниқлашмоқда, танам енгил ва тетик.

Олти — ҳар бир ҳужайраим осойишта ва кучли, мен уларни бошқара оламан.

Етти — мен ўзимни аъло ҳис қилмоқдаман. Мен ўз-ўзлигимни англадим...

Орадан яна ярим соат ўтгач, авлиё билан Самандар энди ростмана ҳордиқ чиқариш учун ғорга кириб кетишди.

Кечасига бориб ўрмон важоҳатли тусга кирди. Ой ёруғида қорайиб кўринаётган қуюқ дарахтзор орасидан турли ваҳший ҳайвонларнинг гоҳ ўкириб, гоҳ наъра тортгани

қулоққа чалинар, узоқ-яқиндан бўриларнинг увлашию ёввойи паррандаларнинг ўқтин-ўқтин чуғур-чуғури ва ғайриоддий чинқириқлари ҳар қандай жасур одамнинг ҳам дилига ғулғула соларди. Ана, ғорнинг шундоқ қаршисида қарағайзорда какку-қуш бор овози билан қуқулай бошлади. Лаҳза ўтмай қарағайзорнинг ўнг томонидаги чакалакзор шитирлаб, ғорга келиб туташувчи кичик ялангликка аввал Чиябўри, кейин Тулки чиқиб келишди.

— Авлиё мана шу ерда истиқомат қилади, — деди Тулки қоронғулик қўйнидаги ғорга олазарак тикиларкан, овозини пасайтириб.

— Самандар энаси билан уни топиб келган деб ўйлайсанми? — шивирлаб сўради Чиябўри.

— Албатта-да! Ахир Она Бургут уни кўтариб, шу ёққа учиб кетганини ўзинг ҳам кўрдинг-ку...

— Хўш, биз энди нима қилишимиз керак?

— Э, каллаварам, яқиндагина қирол Ҳошнаҳаш аълоҳазратларидан келган космограммани ўқиб бергандим-ку, нега ҳадеб ғалчалик қилаверасан?!

— Ҳа, энди, ёш бир жойга бориб қолгандан кейин...

— Бор-йўғи энди саккизга тўлибсан-у, нуқул ёш-ёш дейсан. Ана, — ғорга ишора қилди Тулки, — авлиёдан ўргансанг бўларди, ёши уч юздан ҳам ошиб кетган-ку, қўйиб берсанг, ҳалиям дунёни остин-устун қиладиган сиёқи бор.

— Шунинг учун ҳам у авлиё-да. Мен авлиё бўлганимда борми...

— Бас қил, маҳмадона... Гапимга яхшилаб қулоқ сол! — шундай дея Тулки атрофга аланглаб олди-да, Чиябўрининг қулоғига алланималарни узоқ шивирлади. — Тушундингми энди, — деб сўради, ниҳоят, яна атрофга ўғринча нигоҳ ташларкан. — Марказнинг топшириғи ана шундай!

— Тушунарли, — бошини ирғади Чиябўри, кейин пича каловланиб тургач, яна сўради: — Хўш, бўлмаса, энди нима қилдик?

— Вой, каллаварам-эй, ҳозиргина қулоғингга танбур чертдимми-а? Сенга қачон ақл киради ўзи?

— «Берди»сини айтгунча уриб ўлдирасанми? Мен марказнинг топшириғини қайси йўл билан бажарамиз, деб сўраяпман.

— Буни биргаллашиб ҳал қилишимиз керак.

— Хуллас, яна ҳийла ишлатишимиз керак экан-да?

— Балли, ана энди ўзингга келяпсан... Фақат...

Шу пайт ҳозиргина улар чиққан чакалакзордан аллақайси ҳайвоннинг важоҳат билан ўкиргани эшитилди. Сал ўтмай кичик ялангликка гандираклаганича буқадай йирик бир арслон чиқиб келди. У тўғри ғорни мўлжаллаб бораркан, олдинги оёғини аранг босиб оқсоқланар, ой ёруғида чап елкаси қип-қизил қонга бўялганини пайқаш қийин эмас эди. Арслон Тулки билан Чиябўрига эътибор ҳам қилмади. Шунга қарамай, улар кўз очиб юмгунча ўзларини чакалакзорга уришди.

Арслон ғорга кираверишда тўхтаб, яна бир мунгли наъра тортди. Бу сафар овози ғорда акс-садо бериб, еру кўкни ларзага келтирди.

Худди шу пайт ғордан қўлига узун ханжар тутган ярим яланғоч йигит ўқдай отилиб чикди-да, арслон билан юзма-юз турди. Бу — Самандар эди. Аммо у ғанимига қуюндай ташланиб, елкасига зарб билан ханжар уришга чоғланган палла ғор оғзида авлиё Ҳаким Амир Шайх пайдо бўлди.

— Тўхта! — қичқирди авлиё арслоннинг истиқболига қараб шошилиб одимларкан. — Ахир, бу менинг улфатим Бўронбой-ку!.. Оббо, сен-эй! Яна яраланибсан-да! Ахир жанг қилишни қўй энди, деб неча марта айтдим сенга!

Авлиё арслоннинг ёлларини силар экан, унинг олд оёғи билан ўнг елкасини синчиклаб кузатди. Ханжарини белига қистириб, ўзини босиб олган Самандар арслонга энди қизиқиш билан тикиларкан:

— Нега исми Бўронбой? — деб сўради.

— Чунки бўрондай қўққисдан ташриф буюриб, бўрондай ғойиб бўлади-да, — жавоб берди Ҳаким Амир Шайх арслон ярасининг устида шошилмай кафтини юргизар экан.

Тунги осмонга катта-кичик юлдузлар бодроқдай сочилган, уларнинг ўртасида ёш келинчақдай дуркун чеҳрасини кўз-кўз қилиб турган тўлин ой ўрмонни суддай нурафшон қилиб юборган, шунинг учун ҳамма нарса ни бемалол кўриш мумкин эди.

Ажабо, Самандарнинг кўз ўнгида арслоннинг шилиниб, қонталаш бўлиб ётган териси соғая бошлаганди. Авлиёнинг мўъжизакор қўллари яра устида у ёқдан-бу ёққа яна тўрт-беш марта бориб келган эди, яра ўрни тамом ғойиб бўлиб, қон изи ҳам қолмади. Қурқшаган кекса қўллар энди арслоннинг оқсоқ оёғини пайпаслашга тутинди.

— Оббо сен-эй! Бу тиканни қаерда илакиштира қолдинг?! Саёқ юрган таёқ ер, деб шуни айтадилар-да! Энди ётишингга тўғри келади. Ёнбошла, ёнбошла!.. Ҳа, балли! — авлиё ўнг биқинига ёнбошлаган ҳайвоннинг панжасини қўлига олиб, хас-хашак ва тупроқдан тозаллаган эди, товондан тешиб ўтган ёш боланинг жимжилоғидек чўп дарров

кўзга ташланди Мўйсафидга шу заҳоти Самандар ёрдамга келди. У ўткир тирноқлари билан чўпга ёпишганча, синдириб қўймасликка тиришиб, аста уни суғуриб олди.

Шу заҳоти энгил тортган арслон ғриб ўрнидан турди. Бошини қуйи солганча одамларга тикиларкан, таъзим бажо келтириб, миннатдорчилик изҳор этаётгандай эди. Бирдан у кескин бурилди-да, вазмин босганича ўрмонга кириб кетди.

Авлиё мамнун ҳолда Самандарнинг елкасига қўлини ташларкан, яна ғорнинг ичига бошлади. Бироқ улар ярим йўлга ҳам етмасдан орқага қайтишга мажбур бўлишди. Чунки ташқарида шундоқ ғорнинг оғзида дўпир-дўпир туёқ товушлари эшитилганди. Мўйсафид билан йигит шоша-пиша қайтиб чиқишганда, ғорга тикилганча кўзлари жовдираб турган она-бола кийикларга рўбарў келишди.

— Ҳа, шўрлик Шабадаой, — деди авлиё хафақон кайфиятда она кийикнинг елкасини силаб (афтидан, у ҳамма ҳайвонларга ўзича исм қўйиб олганди.) — Бу лаънати овчилар дастидан сизларга сира кун йўқ экан-да?!..

— Уқ ебди шекилли? — сўради Самандар кийикнинг тирқираб қон оқаётган сонини ачиниш билан кўздан кечириб.

— Кўраёпсан-ку! — деди авлиё. — Шабададай беозор ҳайвонларга ҳам кун беришмайди. Ҳом сут эмган банда нафс балоси йўлида ҳар қандай ёвузликдан ҳам қайтмайди... — Ҳаким Амир Шайх бирдан ўзига келгандай қаддини ростлаб, Самандарга буюрди: — Уғлим, дарҳол ғорга кириб, булоқдан кўзада сув олиб чиқ. Жарроҳлик қилишимизга тўғри келади!

Самандар ўқдай отилиб ғорга кириб кетди. Лаҳза ўтмай қўлида сув тўла кўза — катта қовоқнинг ярим палласи билан қайтиб чиқди. Авлиё кўзани қўлига олиб, кийикнинг ўқ теккан жойини яхшилаб ювди. Кейин идишни Самандарга қайтиб берди-да, «операция»га киришди. Унинг ғаройиб иш усулини кўрган Самандарнинг ҳайратдан кўзлари чарақлаб кетди. Ҳаким Амир Шайх ўнг кафтини кийикнинг яраланган орқа сони орқали юқорига, кейин қорни томонга юргизди. Кутилмаганда авлиё қўлини кийикнинг киндиги яқинида тўхтаб:

— Уқ сон орқали сидирилиб ўтиб, шу ерда қолиб кетган, — деди-да, оқ яктагининг энгини елкасигача шимаришга киришди. Сўнгра, воажаб, бармоқларини бигиз қилиб кийикнинг қорнига ботираркан, тирқираб қон отилди. Самандар сесканиб, беихтиёр кўзларини юмди. Бу шафқатсиз манзарадан унинг юраги орқасига тортиб кетганди. Янаям ажабланарлиси шунда эдики, бечора кийик шунча азоблардан осмонга сапчиш ўрнига бамисоли танасини уқалаб эркалашаётгандай жимгина кўзларини юмиб турарди. Йигит шу алфозда қанча турди, билмайди, қайта кўзларини очганида, авлиёнинг тирсагигача қип-қизил қонга беланган қўли нўхатдай катталикдаги ўқни ушлаб турганлигини кўрди. Ҳаким Амир Шайх уни бир зум томоша қилгач:

— Катта экан, лаънати, — дея ерга улоқтирди-да, энди кафти билан ҳозиргина ўзи ёрган жойни ғалати тарзда ғижимлашга тутинди. Азбаройи ҳаяжон ва ҳайратга тушганидан Самандарда, булар бари тушимда кечаяпти чоғи, деган шубҳа уйғонганди. Орадан яна бир неча дақиқа ўтгач, авлиё қўлига сув қуйишни илтимос қилганидагина у ўзига келди. Йигит мўйсафиднинг илтимосини бажо келтираркан, кийикнинг ҳозиргина «операция» қилинган жойига қаради. Ё тавба! Она кийик худди ҳеч нарса кўрмагандай сал нарида боядан бери ўтлаб юрган боласининг ёнига борган, боласи эса, типирчилаб уни эмишга уринаётганди.

Она кийик боласи билан ўрмонга, авлиё эса, Самандар билан қайтиб ғорга кириб кетишганда, кўкдаги бодроқ юлдузлар оқаринқираб қолган осмон қаърига бирин-кетин сингиб бормоқда, кечаси билан ҳамма ёқни кумуш нурларига чулғаб обдан ҳориган ой ҳам тусини йўқотиб, сийрак туман оғушидаги тоғлар силсиласи ортига яшириниш тардудини кўра бошлаганди.

Ана шундай тонготар палласида митти ялангликда яна Тулки билан Чиябўри пайдо бўлишди.

— Кўряпсанми, авлиё ўрмон аҳли-фуқароси орасида энгил-елпи обрў орттириш билан банд. Бирор қора кунимга яраб қолишар, деб ўйласа керак-да, тентак! — деди Тулки заҳарханда билан.

— Ерда қандай — билмадим-у, лекин бизда ўрмон фуқароси подадай, бир гап. Ким тепа ўрмондан келиб буйруқ берса, бас, бири бирининг бошига каттасини қилиб кетишдан ҳам тойинишмайди, — деди Чиябўри билимдонлигини кўрсатиб, думини ликиллаб кўяр экан.

— Э, булардаям шу, — деди Тулки олдинги оёғини силтаб, — диалектика ва жамият тараққиёти қонунлари онгли зотлар истиқомат қилувчи жами сайёралар учун бир хил...

— Ҳўш, биз энди нима қилишимиз керак? — деб сўради фисқи-фасоддан чарчаган Чиябўри қаддини ростлаб.

— Э, ғалча, — деди Тулки яна жаҳли чиқиб. — бисотингда шундан бошқа саволинг йўқми?

— Нега йўқ бўлсин, бор! Лекин ҳозирги палла учун энг муҳим савол мана шу!

— Э, сендақа файласуфдан ўргилдим... Хуллас, гап шу, охириги марта айтаман,

уқсанг уқдинг, бўлмаса ўзингдан кўр. Десантчилар Альфадан Ҳаким Амир Шайхни олиб кетгани яна бир ойдан кейингина ташриф буюришади. Унгача биз авлиё билан Самандарга ўзаро мулоқот қилишларига имкон бермаслигимиз, ҳар қандай йўл билан уларни бир-бирларидан ажратишимиз керак. Кўрсатма шундай!

— Бунинг учун ё авлиё оғир касалга чалиниши, ё Самандар ўрмонда адаштирилиши керак.

— Менимча, иккинчиси маъқулроқ. Чунки Амир Шайх ҳеч қачон касал бўлмаган, дейишади.

Шу пайт ғор оғзида қандайдир қушнинг попиллатиб қанот қоққани эшитилди. Тулки билан Чиябўри ўгирилиб, ғорга кириб кетаётган оқ каптарни кўришди.

— Лаънати, яна пайдо бўлибди-ку? Ким у ўзи?

— Аллақайси галактиканинг жосуси бўлса керак-да.

— Уни аллақачон гумдон қилиш керак эди. Нуқул ишимизга халақит бергани-берган.

— Ҳозир чиқсин, шартта бўйнидан ғажийман.

Кўққисдан яна қуш қанотларининг попиллатаётганини эшитган Тулки билан Чиябўри ғор тарафга югуриб кетишди. Чиябўри ғор оғзида пайдо бўлган оқ каптарга энди ўзини отмоқчи бўлган эди, унинг ёнида келаётган Самандарни кўриб, худди итга рўпара келиб қолган мушукдай ўзини четга урди. Эски «қадрдонлари» — Тулки билан Чиябўрини кўрган йигит уларни олдига солиб қувлай кетди. Оқ каптар йигитнинг тепасида қанот қоқиб бораркан, унга фикран алланималарни уқдириш билан банд эди: «... жуда эҳтиёт бўлиш керак. Улардан ҳар қандай қабиҳликни кутиш мумкин. Билишимча, улар Икс галактикасининг Ердаги жосуслари. Улар сиртдан Тулки билан Чиябўрига ўхшасалар-да, асил кўринишлари бошқача. Қизиғи шундаки, улар бир қанча ўзга қиёфага эврила олишлари мумкин...»

Тулки билан Чиябўри бу пайтда ўрмонга кириб улгуришган, энди шохлари ўзаро чирмашиб-чатишиб кетган оқ акас, мажнунтол ва қарағайлар орасидан ўтган тор сўқмоқ бўйлаб югуришарди. Самандар билан оқ каптар сўқмоққа кириб боришганда, улар кўздан ғойиб бўлишганди.

Самандар жаҳл билан муштини ҳавода силтаб тўхтади-да, сўқмоқни синчиклаб кузатди. Рақибларининг сўқмоқдан чапга ё ўнгга бурилиб, уни яна лақиллатиб кетишгани аниқ эди. Ҳафсаласиз ҳолда орқасига ўгирилган эди, оқ каптарнинг ҳам қаёққадир ғойиб бўлганини пайқаб, баттар ғижинди.

Ғор оғзида хавотирли қиёфада уни авлиё Ҳаким Амир Шайх пойлаб турарди.

* * *

Ерлик подшони десантчилар бошлиғи билан қора скафандрсимон либос кийган кимса Ҳошнаҳаш аълоҳазратлари қасри яқинидаги кичик космодромдаги учиш аппаратларининг бирига ўтқазиб, Бетта сайёрасига кетишди.

Улар ҳозир яна ҳадсиз-ҳудудсиз саҳройи биёбонни ортда қолдириб, коинот қаърига учиб боришаркан, учбурчак деразачалар орқали жимгина Альфа саҳнини кузатишарди. Ана, денгиз тўлқинларини эслатувчи уюр-уюр қум барханлари... У ер-бу ерда саксовулзорларга ўхшаган яланғоч бутазорлар қорайиб кўзга ташланади. Аҳён-аҳёнда қумда тунги осмондаги юлдузлардай сон-саноксиз майда излар қолдириб, аллақандай шохдор ҳайвонлар галаси ўтиб қолади. Буларнинг бари дақиқа сайин кичрайиб, энг кичик миқёсдаги харитага ўхшаб борар эди. Бир меъёрдаги бу манзарага тикилиб ўтиравериш жонига тегди шекилли, подшо ёнидаги ҳамроҳига мурожаат қилди:

— Беттада кимлар истиқомат қилишади?

Десантчилар бошлиғи бир дақиқа тараддуланиб турди-да, негадир қатъиятсиз оҳангда жавоб берди:

— Каллакесарлар, порахўрлар, ўғрилар, олиб сотарлар, қиморбозлар, тафтишчилар, хуллас, турли соҳага мутахассислашган жинойтчилар яшашади.

Подшо бешидан бир челақ совуқ сув қуйиб юборилгандай сесканиб тушди. Тили зўрға калимага келиб, тагин сўради:

— Нега энди мени айнан Беттага...

— Ахир, сизга Ҳошнаҳаш аълоҳазратлари айтмадими, — унинг гапини бўлди десантчилар бошлиғи негадир асабийлашиб, — галактикамизга ташриф буюрган ҳар бир олий зот синов муддатини Беттада ўтказиши шарт!

Бу жавобдан қониқмади шекилли, подшо руҳсиз кафиятда яна савол берди:

— Сайёрада ерликлар кўпми?

— Ерликлар ҳам бор. Бошқа галактикалардан сургун қилинган мутахассислар ҳам анча-мунча.

— Хавотир қилмасангиз ҳам бўлади, — деди орқада ўтирган қора скафандрсимон либос кийган кимса дўриллаган овозда, — Ҳошнаҳаш аълоҳазратларидай буюк зот мана шу сайёрада синов муддатини ўтаган!

— Нима-нима? — беихтиёр орқасига ўгирилди подшо ҳаяжонга тушиб.

Қора скафандрсимон либосли киши қиролга тақлид қилибми:

— Ҳа-ҳа, ишонаверинг! — дея бош ирғади.

— Демак...

— Нима демак? — негадир жаҳл билан унинг гапини бўлди ёнида ўтирган ҳамроҳи. — Илтимос, бу ҳақда бошқа ҳеч нарса сўраманг!

— Нега энди?

— Негаки, Ҳошнаҳаш аълоҳазратлари ўз келиб чиқишлари ҳақида у ёки бу даврада гап юритилишини ёқтирмайдилар.

Ерлик подшо нима учундир танаси жунжикаётганини ҳис қилиб, букчайиб олди.

Лекин миясида ғужғон ўйнаётган саволлар яна унга тинчлик бермади.

— Хайр, майли, аълоҳазратлари ҳақида гапирмай қўя қолайлик. Аммо, айтингчи, бетталиклар Икс галактикасининг умумдавлат қонунларига бўйсуниб яшашадими ўзи?

— Бўйсунмай қаёққа боришарди. Албатта бўйсунушади-да!

Қора скафандрсимон либосли кимса орқадан яна қўшимча қилди:

— Лекин улар том маънода озод яшашади. Қонундан четга чиқмаган ҳолда истаган ишларини қилаверишлари мумкин.

Подшо бешбаттар сергак тортиб, тагин орқасига ярим ўгирилди:

— Қонундан четга чиқмаган ҳолда?! Буни қандай тушунса бўлади?

— Буни шундай тушуниш керакки, — жавоб берди десантчилар бошлиғи заҳарханда аралаш, — бетталиклар одам ўлдиришлари ҳам, ўғирлик қилишлари ҳам, пора олишлари ҳам, олиб сотиш билан шуғулланишлари ҳам мумкин. Фақат буни қонуний йўл билан амалга оширишлари зарур. Акс ҳолда...

— Нима акс ҳолда...

— Акс ҳолда уларни сургун қилишади.

— Қаёққа?

— Қаёққа бўларди, коинотдаги яна бир тупканнинг тагига-да!..

Подшо танаси яна жунжикаётганини ҳис этиб, тобора букчайиб бораётгандай эди. Унинг дилига ғулғула тушган, айна пайтда миясига қуйилиб келаётган бир-биридан ёқимсиз саволлардан бошида оғриқ турганди. Орқадан яна қора скафандрсимон либосли кимсанинг дўриллаган овози эшитилди:

— Беттада қонундан четга чиққанларни хизмат муддати тугаган эски фазо кемасига ўтказиб, олис сайёраларга жўнатилади. Сайёранинг меҳварига етгач, кеманинг ёнилғиси тугаб, у сайёранинг сунъий йўлдошларидан бирига айланади. Қонунбузар шахс эса, кемада ёлғиз ва оч-наҳор абадий қолиб кетади.

Бу гапдан подшо чинакамига даҳшатга тушди. Лекин ундаги қизиқиш ҳисси бари бир кўрқувдан устун келди.

— Айтингчи, — сўради у энди маъюс бир ўйчанлик билан, — сизларда қонун ҳам жинойтга йўл очиб берар экан-да?

— Э-э, — деди десантчилар бошлиғи энасаси қотиб, — жуда содда одам экансизку, қонун йўлингизда учрайдиган дарахтдай бир гап-да, уни истаган тамонидан айланиб ўтсангиз бўлаверади. Умуман, энди савол беришни бас қилинг. Шундоқ ҳам сизга маън этилган кўп гапларни айтиб бердик. Ҳошнаҳаш аълоҳазратлари бундан хабар топса, нақ пўстимизни шилади-я...

Шу чоқ қаердандир юқоридан келган «темир» овоз уларнинг суҳбатига нуқта қўйди.

— Дикқат! Дикқат! Яна бир неча дақиқадан кейин кемамиз Бетта сайёрасининг бош космодромига қўнади. Қўнишга тайёргарлик кўришингизни илтимос қиламан! Такоррлайман...

Десантчилар бошлиғи совуққонлик билан белига ҳимоя камарини тақиб, бошига тепасида осилиб турган гермошлемини кийди. Подшо билан қора скафандрсимон либосли кимса ҳам айнан шу юмушларни бажаришди. Десантчилар бошлиғининг ўзига нисбатан муомаласи ўзгарганининг боисини подшо кема Беттага қўниб, улар ўринларидан туришаётганда пайқади. Чамаси, у ўз тутқунларининг авлиё Ҳаким Амир Шайх эмаслигини билиб қолган эди. Ҳамроҳи олдинга ўтиб йўл берар экан:

— Марҳамат қилсинлар, жаноб... — дея унга савол назари билан тикилди. Подшо бошини хиёл эгиб:

— Муҳаммад Кабир Нодиршоҳ, — деди-да, олдинга юрди.

Пастда уларни яна вертолётсимон кичик бир учиш аппарати кутиб турарди. Атрофни кузатишга ҳам улгурмай, аппаратга чиқиб ўтирган подшо осмонга кўтарилишганидагина сайёрани томоша қилиш имконига эга бўлди. Бетта Альфа сайёрасининг бутунлай тескариси бўлиб, саҳро умуман йўқ, ҳамма ёқ ям-яшил ўрмонлар, серфайз далалар, поёнсиз кўм-кўк адирлардан иборат, уларни мовий сувли дарёлар илон изларидай кесиб ўтган, улар бот-бот кенгайиб, катта-кичик кўллarga бориб қуйилар эди. Хуллас, сайёра саҳни кўзни қамаштирадиган даражадаги яшиллик ва мовийликлар оғушига бурканган эдики, уларни кўрган Муҳаммад Кабир Нодиршоҳнинг кайфияти

кўтарилиб, кўнгли равшан тортди. У учбурчак ойна орқали завқ билан пастга тикилар экан, узоқ-узоқларда қолиб кетган она сайёраси, боғ-роғлару тоғу тошлардан иборат қадрдон юрти кўз олдидан ўтар, шу пайтгача ўзига нотаниш бўлган буюк ва антиқа бир соғинч ҳиссидан юраги увишиб-увишиб кетарди.

Улар ўтирган аппарат икки соатча учгач, нотаниш дарахтлар орасида, улкан мовий денгиз ёқасида жойлашган ўн қаватли бинонинг томига қўнди.

Қовоқ-лунжи осилган десантчилар бошлиғи — олдинда, Муҳаммад Нодиршоҳ — ўртада, қора скафандрсимон либосли кимса — орқада, кетма-кет усти тунука гумбаз билан ёпилган мрамор зиналар орқали пастга, бинонинг ичига киришди. У ерда лифтга ўхшаган қурилмага ўтириб, еттинчи қаватга тушишди. Бошловчи узун йўлакдан ўтиб, ўнға бурилди-да, чап қўлдаги биринчи эшик қаршисида тўхтади. Калит эшикнинг оғзида эди, шарақлатиб очиб ичкарига кираркан:

— Марҳамат, — деди подшога мурожаат қилиб, — сиз бир неча ой мобайнида мана шу хонада яшайсиз. Ошхона биринчи қаватда. Чўнтагингиздаги нишон сизга ҳамма ёққа кириб чиқишингиз учун рухсатнома вазифасини ўтайди. Мана, сизга юз ақач пул. Уни кўпайтира олсангиз, марра сизники. Сизга айтишимиз мумкин бўлган бор гапларимиз шу. Бу ёғига омадингизни берсин, Муҳаммад Кабир Нодиршоҳ жаноблари!

Десантчилар бошлиғи билан қора скафандрсимон либосли кимса бурилиб, ташқарига йўл олишди. Подшо саросима аралаш:

— Жаноблар... шошманглар!.. Бир дақиқа... Ахир, мен... — дея олишга улгурди, холос. Нақ бурнининг остида эшик шарақлаб ёпилди. Ташқарида «дўқ-дўқ» оёқ товушлари эшитилиб, сал ўтмай ҳамма ёққа сув сепгандек жимлик чўкдм.

Подшо кўнгилгашилик билан ёнидаги курсига ўтираркан, хонани кўздан кечирди. Ихчамгина деразага панжарасимон қора парда тўсилган. Юқорида стол, чироқ, электрон телефон. Унг томонда оппоқ кўрпа-тўшак солинган бир кишилик синтетик каравот. Оёқ остига кигизни эслатувчи юмшоқ мато солинган. Кираверишда чап қўлда митти ҳаммомча ва ҳожатхона.

«Ё тавба, қаерга келиб қолдим ўзи? Бу ёғи нима бўларкин энди?» — бу фикр парижонхотир хаёлидан ўтиши ҳамон йўлакда оёқ товушлари эшитилиб, салдан кейин кимдир эшикни оҳиста тақиллатди.

— Очик, кираверинг! — деди подшо ўтирган жойида.

Шу заҳоти остонада папка кўтарган ўрта ёшлардаги пак-пакана, қориндор, бурни тарновдай, ярғоқбош бир кимса пайдо бўлди-да, тиржайганча:

— Хуш кўрдик, хуш кўрдик! Марҳамат қилсинлар, марҳамат!.. Қалай, яхши етиб келдиларми? Ҳа, энди, тузук, тузук... Бўлмаса танишайлик. Камина мана шу бинонинг маъмур ходими Наримон, Нарик десаям бўлади. Лақабим — Қузғун. Ўзларидан сўрасак, ўзларидан...

— Муҳаммад Кабир Нодиршоҳ...

— Нима бало, собиқ шоҳларданмисиз? Ҳа, тузук, тузук... Соққаданам серобдир-а, бўлмаса? Саригидан борми, саригидан?! Дарвоқе, лақабингиз нима? Ие, лақабингиз йўқми? Йўғе, бу қанақаси, ахир? Бизда лақабсиз мумкин эмас. Уни ҳозироқ ўйлаб топамиз. Ҳозироқ... Қовоққалла! — қалай, ёқадими? Бўлмаса, шошилманг, сал ўйлайлик... Ҳа, топдим! Жуда ўзингиз боп: Бақалоқ тўра! Мана бу зўр! Узукка кўздай. Ҳа, тузук, тузук... Хулласи калом, муҳтарам Бақалоқ тўра жаноблари, бизга айтишди, бу ерда бир неча ой яшар экансиз, пастга, ҳисобхонамизга тушиб, ҳақ тўлашингиз лозим бўлади. Эллик ақач — хона учун, ҳозирча бир ойга, 12 ақач — ҳаммом ва ҳожатхона, 5 ақач — совуқ сув, 7 ақач — иссиқ сув (лекин иссиқ сув бу ойда бўлмайди), 35 ақач — овқатланишингиз учун, денгиз ҳавоси — 3 ақач, дарахтлардан чиқадиган кислород учун — 2 ақач, йўл солиғи — 5 ақач, фаррош аёлга — 4 ақач, менинг бу ерга келиб кетганим учун — 2 ақач, ҳаммаси бўлиб 125 ақач. Тузукми...

Бу ҳисоб-китоблардан подшонинг боши айланиб, кўзлари тиниб кетаёзди.

— Бу қанақаси?! — деди у зўрға тили айланиб. — Ҳаводан нафас олиш... ҳожатхонага кириш учун ҳам... ҳақ тўлаш керакми?

— Бўлмасам-чи! — кўзларини лўқ қилиб жавоб берди маъмур ходим. — Ё сиз нафас олмайсизми? Ёки ҳожатхонадан фойдаланмайсизми? Марҳамат, бу ҳақда бизга тегишли жойдан расмий қоғоз келтирсангиз, уларни қисқартиришимиз мумкин.

«Ё тавба, бу ёғи қизиқ бўлди-ку», — кўнглидан кечирди подшо чўққи соқолини парижонхотирлик билан тутамлаб.

— Булар ҳали ҳолва, — деди Қузғун лақабли пакана истеҳзоли тиржайиб. — ҳали сиз кўйлак-иштонингизни ювдиришингиз керакми, — керак, соч-соқолингизни қиртиш-лашингиз керакми — керак, отчопарга бориб қимор ўйнашингиз керакми — керак! Эҳтимол, ароқ ичарсиз, балки наша чекарсиз.. Буларнинг ҳаммаси пул-да, ахир! Лекин уларнинг ҳисоб-китобини кейинроқ қилаверамиз... Тузукми...

«Бу қанақаси? — хаёлидан ўтказди подшо чинакамига жаҳли чиқиб. — Одамни куппа-кундузи чироқ ёқиб тунаш, деб шуни айтсалар керак-да?!»

— Хулласи калом, Муҳаммад Кабир Нодиршоҳ жаноблари, агар биз ҳали санаб ўтган хизмат ҳақларини икки соат ичида тўламасангиз, кечиккан ҳар бир соатингиз учун

уч ақачдан жарима тўлашингизга тўғри келади. Дарвоқе, яна бир гап ёдимдан кўтарилай дебди, бугундан эътиборан шу ерда яшар якансиз, сизни рўйхатга олишимиз керак бўлади. Бунга ҳам олдиндан 50 ақач тўлашингиз лозим. Тузукми... Миршабхонадаги ўртоқларни озгина мойланса, рўйхатга ўтишингиз хамирдан қил суғургандек тезлашиб кетади. Буни ҳам эътиборга олиб қўйинг демоқчиман.

— Бас қилинг! — кутилмаганда бақирди подшо муштарини тугиб. — Бас қилинг деяпман!..

— Ҳой, жаноб... Сизга нима бўлди? — деди пакана сергак тортиб. — Мен бу гапларни сизга ўзимни яқин олиб айтаяпман. Тузукми... Айтганларимни вақтида қилмасангиз, бўйингиз баравар қарзга ботиб, Этгага сургун қилинасиз... Хўп, хайр, соғ бўлинг!

Тепакал гавдасига ярашмаган чаққонлик билан кескин бурилиб, хонани тарк этди.

Муҳаммад Кабир Нодиршоҳ асабий кайфиятда фикрларини жамлашга ҳам улгурмай, ташқарида яна «дўқ-дўқ» оёқ товушлари эшитилиб, эшик тақиллади. Подшо товуш берган эди, эшик зарб билан очилиб, хонага ялтироқ ҳаворанг костюм кийган, отбашара, даканг хўроздай ғўдайган дароз бир одам ҳовлиқиб кирди. У кира солиб, рухсат сўрашни ҳам лозим топмай, Нодиршоҳнинг қаршисидаги курсига ўтирди-да, лаби лабига тегмай бидирлай кетди:

— Салом, азизим! Мен ишга жойлаштириш бюросининг масъул хизматчиси Бекров Фоҳисман. Бизга маълум бўлишича, ўзлари собиқ шоҳ ўтган эканлар, ҳамёнданам бўлса керак, а, анча-мунча? Гапнинг сираси, сизбоп жуда яхши бир иш бор. Қовоғингиздан қор ёғмай қўя қолсин. Менга ишонинг, ҳамма ишлар қатори иш бўлгани билан қуруғидан тушиб туради, ҳа-ҳа, сирасини айтганда, ботмонлаб тушиб туради. Номини айтсам, йиқилиб қоласиз. Эшитинг: Хўроз уриштирувчилар жамиятининг раиси! Қалай? Ҳозирча бизда мана шу бўш жой бор, холос. Зўрларидан. Шу ишда бир оз ишлаб турсангиз, ҳамёнингизга қараб, у ёғини яна ўйлаб кўраверамиз. Мен сизни эртага эрталаб мана шу манзилда кутаман, — ишга жойлаштириш бюросининг хизматчиси подшога энди чаққонлик билан ташрифномасини узатди. — Ҳозирча ўзингиз билан бешта ола келсангиз бўлади. Атиги бештагина...

Ағрайганча унга қулоқ солиб ўтирган Муҳаммад Кабир Нодиршоҳнинг оғзи зўрға очилиб ёпилди:

— Бешта!..

— Ўзингизни гўлликка солманг. Беш юз ақач-да... Бизга шу ҳам етади. Кўпи кўплик қилади. Биз ҳалол ва камтар одамлармиз. Бировларга ўхшаб беш панжани оғизга тикмаймиз. Эртага сизни кутаман. Соғ бўлинг! Хайр!

Бекров Фоҳис гапини тугатиши биланоқ оёғи куйган товукдай типирчилаб хонани тарк этди. Азбаройи ахборот кўплигидан мияси ғовлаб кетган подшо ўрнидан туриб, асабий ҳолда у ёқдан-бу ёққа одимлай бошлади. Худди шу асно телефон жириглади. Подшо дастанни қулоғига тутган эди, аёл кишининг ноз-ишвали овози эшитилди:

— Собиқ подшо Муҳаммад Кабир Нодиршоҳнинг хонасими бу? О, салом, азизим, салом! Сизни «Соҳибжамол» кўнгил уйининг бекаси Ичамшўххоним безовта қилапти. Сиз билан телефон орқали бўлсаям танишиш шарафига муяссар бўлганимдан бағоят хурсандман. Яхши келиб жойлашдингизми? Зерикмаяптиларми? Мабодо ҳазрати олийлари кўнгулхушлик истасалар, кечқурун сизни кутамиз. Биз жуда бағри очик одамлармиз. Гапни рўй-рост айтaveraмиз. Ҳордиқ уйимизда ҳамма тоифасидан бор. Ғунча даҳан, хипча бел, юзлари ойдек, қошлари ёйдек, тишлари садафдек — бири-биридан офатижон! Онаси ўпмаганиданам бор-у, пича қимматроқ, холос. Бир кечага икки юз ақач етиб ортади. Сал мундоқроғи — юз, элликталигим бор. Манзилимизни эслаб қолинг: Роҳатижон кўчаси, 88-уй. Қайтараман...

Ўзини зўрға босиб турган Муҳаммад Кабир Нодиршоҳ чидаб туролмади.

— Қайтаришнинг ҳожати йўқ! — қичқирди у дастанни жон-жаҳди билан ғижимларкан. — Манзилингизни ғаладонимга қўрғошиндай қуйиб олдим: Роҳатижон кўчаси, 88-уй!..

Гап шу жойга келганда даста емирилиб, кукундай тўкила бошлаганидан алоқа узилиб қолди, лекин подшо унинг микрофон тарафини ушлаганча ғазаб билан бақирда давом этарди:

— Албатта бораман, кутинглар, хоним!.. Онаси ўпмаганидан бир-иккита... уч-тўрттасини тайёрлаб қўйинг! Уйингизга бугун мендан бошқа ҳеч кимни киритмайсиз! Ҳамма қизларингизнинг кўнглини овлолмасам, Нодиршоҳ номимни бошқа қўяман!.. Эшитяпсанми, ҳой, қўшмачи!?

Подшо азбаройи қаҳр-ғазаб отига минганидан танасидаги ғайриоддий куч фавқуллодда яна уйғонган, шунинг учунми, борлиқ вужуди безгак тутгандай қалтирар, қўлидаги телефон дастаси эса, томирларидаги биоэлектр кучланиш туфайли тамомила тўкилиб тушганди. Подшо бўлса, худди савдойи одамлардай қўлини қулоқ чаккасига тираганча хирқироқ товушда қичқиришда давом этарди:

— Албатта, кутинглар, деяпман!.. Кечқурун эмас, ҳозир!.. Ҳозироқ етиб бораман!.. Эшитаяпсанми? Ҳозироқ...

Подшо жаҳл-жаҳолат ичида кескин ҳаракат билан қаҳрабо ойнакли қора кўзойна-

гини ечиб олди-да, қаҳрли нигоҳини рўпарасидаги деразага қадади. Панжарасимон қора парда худди жон битгандай ўз-ўзидан қимирлаб, қоқ ўртасидан титилиб иккига ажрала бошлади. Шу заҳоти ўзига келган Нодиршоҳ шоша-пиша яна кўзойнагини тақди. Шундагина ўзга оламга келганидан бери илк бор сал энгил нафас олиб, юзига қон югурди, овоз чиқариб заҳархандали кулумсираб қўйди.

* * *

Бир неча соатли машқлар туфайли танаси обдан терга ботган Самандар сершоҳ ёнғоқ остидаги муздай ҳовузча сувига туша бошлар экан, орқасида турган Ҳақим Амир Шайхдан сўради:

— Икс галактикаси ҳақида бизга нималар маълум, устоз?

— Нима десам экан, — деди авлиё булоқ бўйидаги супани эслатувчи япалоқ харсанг устига ўтираркан, — кўп эмас... Лекин... йигирма биринчи асрнинг биринчи ярмида Бирлашган Галактикалар Ташкилоти коинотдаги жами сайёралардаги жиноятга йўл қўйган одамларни янги кашф этилган Икс галактикасидаги сайёралардан бирига сургун қилиш ҳақида қарор чиқарган эди. Шу тариқа йигирма йил мобайнида бир неча минг жиноятчи ўша гаклактикага кирувчи Бетта сайёрасидаги «озодлик» лагерларига жойлаштирилди. Бироқ орадан тахминан йигирма йил ўтгач, Икс галактикасига ташриф буюрган ҳар қандай само кемаларига ҳужум қилишлар бошланди ва кўп ўтмай, у билан алоқа тамомила узилди. Ёдимда бор, ўшанда газеталар Беттада аллақандай Қошнақашми, Ҳошнақашми — деган ўта тажовузкор ва мутаассиб бир йўлбошчи пайдо бўлгани ва у галактикада ҳар қандай четдан аралашиларга чек қўйиб, ўта мустабидлик асосига қурилган давлат тузишга киришгани ҳақида кўп ёзишган эди...

— Ҳошнақаш... — деди булоқ сувидан фақат калласигина чиқиб турган йигит ўйчан қиёфада. — Қизиқ исм экан...

— Лекин қизиғи бунда эмас, — деди вазмин чеҳрасига энди аллақандай ташвиш ва хавотир ифодаси соя ташлаган Ҳақим Амир Шайх, — гап шундаки, ўшанда яна бир хунук гап тарқалган эди. Ўзини само салтанатининг ягона қироли деб эълон қилган ўша Ҳошнақаш, Қошнақаш, етти оламдаги жами жиноятчиларнинг бошини қовуштириб, мисли кўрилмаган ҳажмдаги самовий қўналға барпо қилишга киришган, мазкур қўналға ёрдамида у борлиқ коинотни забт этишни режалаштирганди. Айни вақтда ана шу қўналғада жойлаштириш учун кўз кўриб қулоқ эшитмаган янгидан-янги даҳшатли қурооллар ишлаб чиқаришни бошлаб юборганди. Ўшанда айтишларича, уларда ишлаб чиқариладиган қурооллар олдида ядро қуроли ўйинчоқдек нарса бўлиб қолармиш...

— Жуда ғаройиб... — деди Самандар борган сари ҳайрати ортиб. — Демак, ўша қўналға коинот бўйлаб катта тезликда уча олиши мумкин, шундайми?

— Албатта-да. У минутига юз чақирим йўл босиб, Ер шарига атиги беш йилдаёқ етиб келиши мумкин.

— У ҳолда қўналға эмас, ракета экан-да?

— Ҳа-да. Нафсиламарини айтганда, у — ракета тартибида ишлайдиган сунъий митти сайёра. Унга тонна-тонна ҳарбий қуроолларгина эмас, миллионлаб қўшинлар ҳам бемалол жойлаша олади.

Булоқда энди ярим белигача ўтирган Самандар ҳам ташвишли қиёфага кирган, негадир шу топда руҳи тушиб кетган, ўнг қовоғи узлуксиз уча бошлаганди.

— Демак, биз... ана шундай қудратли кучларга қарши жанг қилишимиз керакми?

— Шундай, ўғлим. Сизларга топширилган вазифа ақл бовар қилмайдиган даражада мураккаб ва оғир.

— Биз коинот аҳлининг ишончини оқлармикимиз? — сўради йигит бўшашиб.

— Э, ўғлим, — деди авлиё унинг кайфиятини кўтариш учунми, мардонавор қиёфага кириб, — кўз қўрқоқ, қўл ботир, деганлар доно аждодларимиз. Билъакс, бу кўҳна дунёда одамзоднинг қўлидан келмайдиган ишнинг ўзи йўқ!

Самандар шартта ўрнидан туриб, сувни шалоплатганича авлиёга яқинлаша бошлади. Унинг кенг ва бақувват елкалари, яланғоч танаси ботаётган офтобнинг алвон нурлари остида жилваланиб, ялтирар, чарақлар эди.

— Ахир, сиз менга у ёқда қандай иш олиб боришим кераклиги ҳақида бирорта ҳам маслаҳат бермадингиз-ку? — деди йигит устозига гина-кудурат билан тикиларкан.

— Шошилма, ўғлим, — деди Ҳақим Амир Шайх қўлини кўтарганча ўрнидан тураркан, — машқ тартибини бузмаслик керак. Сен ҳозир сув остида ярим соат ётишинг лозим. Тананг орқали нафас олган ҳолда. Маслаҳат бўлса, қочмайди, ҳали ҳаммаси олдинда...

Самандар ёш боладай қизариб кетди-да, шу заҳоти орқасига бурилиб, яна сувга кирди. Авлиё негадир ҳорғин овозда:

— Мен кечки овқат тараддудини кўрай, ярим соатдан кейин сени ғорда кутаман, — деди-да, шошилмай ғор томонга қараб юрди.

Ғор оғзига кираверишда ёнбошлаб ётган қоплонни эслатувчи кичик харсанг устида авлиёни оқ каптар кутаётганди.

— Келдингни, қизим, — деди Ҳаким Амир Шайх майин жилмайиб. — Хўш, мўлжаллаган ишларинг битдими?

Оқ каптар унга худди таъзим қилаётгандай бир неча бор бошини ирғади-да, фикран жавоб берди:

— Йўқ, ҳазрат, ҳали бор. Мен сизга муҳим бир гап айтгани келдим.

Авлиё яна мулоим жилмайди.

— Сезиб турибман, шу атрофда икки-уч кундан бери изғиб юрган Тулки билан Чиябўри ҳақида гапирмоқчисан.

Оқ каптар ҳайратданми, турган жойида ҳурпайиб қўйди.

— Ё тавба! Буни қаёқдан билдингиз?

— Ахир, мен авлиёман, она қизим.

— А-а, тушунарли. Ўша Тулки билан Чиябўри денг, Тулкиям эмас, Чиябўриям эмас, Икс галактикасининг жосуслари экан. Кўринишлари ҳам аслида бутунлай бошқача. Мен уч кундан бери уларни яширинча кузатиб юрибман. Бу ердан ўн чақиримча масофадаги ботқоқликка уларнинг миттигина само кемаси қўнган. Ўша кемадан туриб, ўзларининг Альфа ёки Арфа деган сайёралари билан доимо алоқа қилиб туришаркан...

— Бор гапинг шуми?

— Йўқ, энг даҳшатлисини ҳали айтмадим.

— Нима экан ўша даҳшатлиси, она қизим?

— Уларнинг гапича, яна бир ойдан кейин денг, Икс галактикасидан десантчилар келиб сизни ўғирлаб кетишаркан!

— Жуда зарур маълумот йўғибсан, она қизим! Тулки билан Чиябўри шубҳали жонзодлар эканлигидан хабарим бор. Боягина пастки ўрмондаги маймунларга хивичлардан тўр-қопқон ясаб, уларни илантиришни буюрдим. Ҳализамон судраб келиб қолишса ажаб эмас...

Оқ каптар турган жойида бир неча бор ирғишлади:

— Вуй, қандай яхши! Жуда бошлабсиз, ҳазрат!

— Икс галактикасининг десантчилари масаласига келсак, қачонлардир уларнинг мени олиб кетгани келишларини билардим-у, лекин, худо ҳаққи, бунинг атиги бир ойдан кейиноқ содир бўлишидан тамомила беҳабар эдим!

Оқ каптар мамнуният билан қанотларини ҳурпайтириб, худди «ҳайрият» деяётгандай бошини ирғади. Кейин дарров ўзини босиб, авлиёга бу сафар негадир бир оз қимтиниб мурожаат қилди (фикран мурожаат қилинганда қимтиниш фикрнинг узук-юлуқлиги билан англашиларди).

— Ҳазрат, сиздан... яна бир нарсани илтимос қилсам майлими?

— Марҳамат, она қизим.

— Менинг қиз бола эканлигимни... Самандарга зинҳор билдирмасангиз?

— Нега энди?

— Чунки мен уни... — оқ каптар худди уялаётгандай бир оёғи билан харсангни чизиб, бошини қуйи солди, — биринчи кўрганимдаёқ севиб қолдим!

Ҳаким Амир Шайхнинг кўзлари ҳайрат, айни пайтда айёрлик билан чақнаб, қуюқ қошлари маъноли эмирилди.

— Оббо сен-эй, шунақа дегин! Севги бобида ғирт тўнкага айланганимдан қатъий назар, комил ишонч билан айтишим мумкин: бу — жуда яхши, ахир!

— Нимаси яхши? — фиғон бўлгандай қанотларини ҳурпайтирди оқ каптар. — Ахир, у мени севмайди-ку?

— Унинг ҳам сени севиб қолишига эса, менинг имоним комил.

— Нима учун?

— Шунинг учунки, сен жуда гўзал қизсан, Ҳурлиқо, етти коинотда танҳосан!

— О, ҳазрат, қани энди тахминингиз тўғри чиқса? — оқ каптар қанотларини ёзиб, худди осмони фалакда учаётгандай ҳаракатлар қилди. — У ҳам мени севиб қолса! Очиғини айтсам, Ерга ташриф буюрганимдан бери уни кўрдим-у, ҳаловатимни йўқотдим. У шунақанги мард, ҳеч нарсадан тап тортмайдиган жасур ва танти иғит эканки, каптарга айланиб, орқасидан соядай эргашмасликдан ўзимни тиблмадим.

— Эргашганинг чакки бўлмади-ку, ахир, уни қанча фалокатлардан асраб қолдинг.

— Шунинг учун ҳам менинг қиз бола эканлигимни унга билдирмасангиз, дегандим.

— Билса нима бўпти?

— Унга қилган яхшиликларимни билиб қолса, Самандар акам мени севишга маълум маънода ўзини бурчдор деб ҳис этиши мумкин. Мен эса, буни истамайман.

— Тушундим, она қизим. Сирингни очмайман, деб сўз бераман.

— Раҳмат, ҳазрат. Йўқса менга ижозат берсангиз, бориб сафар тараддудини кўрай. Альфага мен ҳам Самандар акамлар билан бирга учишим керак-да.

— Хабарим бор. Жисмоний машқларга кўпроқ эътибор бер. Вақт топсанг, космодромдан ҳам бир хабар ол, сизлар учадиган кема қай аҳволда экан, билсак чакки бўлмасди.

— Вой, мен кетдим! Самандар акам келаяпти! Хайр, ҳазрат!

Оқ каптар оёқларини ҳарсангга енгил тираб, қанотларини попиллатганча юқорига

кўтарилди. Сал ўтмай у яшил бутазорлар устида учиб бораркан, бот-бот калласини ярим ўгириб орқасига қараб қўярди.

Кетма-кет етиб келган Самандар каптарнинг орқасидан ҳайрат ва таажжуб билан тикиларкан:

— У ҳам «мижоз»ларингизданми? — деб сўради.

— Ҳа, эски танишларимдан. Ажойиб (авлиё «қиз» деб юборишига бир баҳя қолди) каптар!

— Биласизми, негадир у менга доимо ёрдам қилиб юради. Бир марта ҳатто ўлимдан ҳам сақлаб қолди. Ҳотамтойнинг ўзгинаси!

— У шунақа олийжаноб... (авлиё яна «қиз» деб юбораёзди) каптар!

— Энг қалтис вазиятларда ёрдамга келиб, масофадан туриб гаплашади-да, энди ҳол-аҳвол сўраб, танишай деганимда, ғойиб бўлади-қолади. У билан таништириб қўя олмайсизми, устоз?

Ҳаким Амир Шайх маъноли жилмайиб, йигитнинг паҳлавонсифат елкасига қоқиб қўйди.

— Шошилма, болам. Ҳамма нарсанинг ўз мавриди бўлади. Ҳозир эса, тамадди вақти бўлди.

Улар яна ғорга кириб кетишди. Ғор рўпарасидаги қуёш эса, худди ётишга шайлангандай, алвон сочларини ёзиб, қонталаш рангда жилоланиб, уфққа бош қўйганди.

* * *

Муҳаммад Кабир Нодиршоҳ ҳаммомга кираверишдаги тош ойнага ўзини солиб, қора кўзойнак орқали ўзига ўзи кўзини қисиб қўйди-да, заҳархандали илжайиб, салмоқли одимлар билан ташқарига йўналди. У энди анча ўзини босиб олган, «Соҳибжамол» ва ундаги парисифат жононларни кўз олдига келтираркан, кайфияти тобора кўтарилиб борарди. Лифтсимон қурилма уни ғизиллаб, бир зумдаёқ пастга олиб тушиб қўйди. Чиқаверишда икки барзанги йигит навбатчилик қилиб турган экан, подшо Роҳатижон кўчасига қандай боришни сўради. Йигитлар негадир хурсанд бўлиб кетишди-да, бири-бирига гал бермай, илҳом билан тушунтириб беришди. Нодиршоҳ уларга раҳмат айтиб, кўчага қараб икки қадам босмаган эди ҳамки, йигитларнинг бири:

— Ҳой, оғайни, сизда маданият борми? — деди негадир аччиғланиб.

Подшо тўхтаб, яна уларга юзланди.

— Нима гап? Тинчликми? — сўради у беписандлик билан.

— Ахир, сиз сўрадингиз, биз жавоб бердик!

— Мен раҳмат айтдим, — қўшимча қилди Нодиршоҳ.

— Нима, раҳматингизни пишириб еймизми?! Ҳар қандай маданиятли одам бундай вазиятда ҳеч бўлмаса бир-икки ақач чўзишдек олийжанобликдан қочмаслиги керак.

— Ҳаммаси тушунарли, — деди подшо ва чўнтагини ковлай бошлади. Лекин чўнтагида хемири ҳам йўқлиги ёдига тушиб: — Биласизларми, мен пул олмабман, — деди ўзини соддаликка солиб. — Лекин қайтишимда ҳар икковингиз ҳам ўн ақачдан оласиз деб ваъда бераман.

— Сиз бизларни ким деб ўйлаяпсиз ўзи?! — энди иккинчи йигит унинг устига бостириб кела бошлади. — Биз сизнинг хайрингизга зор гадой эмасмиз?! Ҳозиргина қонуний ишлаган ҳақимизни талаб қилаяпмиз, холос.

— Ҳа, — деди биринчи йигит унга муштарини тукканча иккинчи томондан яқинлашиб, — агар жонингиздан тўймаган бўлсангиз, дарров чўзиб қўйинг!

Подшо уларга яқиндан тикиларкан, негадир ўз мамлакатада зиндонбанд қилинган сон-саноксиз маҳбусларни эслади. «Ахир, булар ғирт жинойтчилар-ку! — хаёлидан ўтказди у хавотирга тушиб. — Уларнинг қўлидан ҳар қандай қабиҳлик келади...»

Нодиршоҳ улар билан ади-бади айтишиб ўтирмай, тезроқ бу ердан жўнаб қолиш мақсадида ташқарига чиқди. Лекин барзангилар уни изма-из таъқиб қилиб, орқасидан кела бошлашди.

— Менга қаранг, ошна, — деди уларнинг бири улкан панжасини орқадан унинг елкасига ташлаб. — Биз куппа-кундузи нонини яримта қилдириб, индамай кетаверадиган латтафурушлардан эмасмиз. Пулингиз бўлмаса, чопонни ечинг!

— Қийиқчаси билан, — қўшимча қилди иккинчи барзанги.

Муҳаммад Кабир Нодиршоҳ ўзга оламдаги навбатдаги бу ғалати синовга ҳам ортиқ дош беролмади. Ғазаб билан энди орқасига ўгирилганди, чуриллаган ҳуштак овозидан чўчиб, қимирламай қолди. Орадан яна бир неча дақиқа ўтгач, уларнинг қошида қора сумкача кўтарган жандарм пайдо бўлиб, ҳужжат тўлдирга бошлади. Биринчи бўлиб у Нодиршоҳни сўроқ қилишга киришди.

— Исм-шарифингиз?

Подшо ўзини зўрға босиб исми-шарифини айтди.

— Неча ёшдасиз?

— Қирқ тўққизда...

— Қаерда туғилгансиз?

— Ердаги Нуристон мамлакатида.
— Ким бўлиб ишлагансиз?
— Подшо эдим.
— Нечта хотинингиз бор?
— Қирқта! — деди подшо қичқиргудай бўлиб, унинг асаб торлари тобора тараңлашиб, яна бир чертилса шартта узилиб кетгудай ҳолатга келганди.
— Вой-бў-ў!.. Экканмисиз?! Ҳаммасининг исми-шарифи ва туғилган йилини ёзиб чиқишга тўғри келади.

Қаҳр-ғазаби кўпириб-тошган Нодиршоҳ бирдан:

— Ёзинг! Ҳаммасини ёзинг! — дея бақирди.— Қайноналаримнинг ҳам, уларнинг эрларининг ҳам, эрларининг ўйнашларининг ҳам исми-шарифларини ёзинг! Катта холаларим билан аммалариниям, аммаларимнинг сигир-бузоқлариниям ёзинг! Дарвоқе, ҳали орттириб улгурмаган жононаларим ҳам бор, «Соҳибжамол»дан! Уларнинг ҳам исми-шарифлари керакдир, ҳойнаҳой? Бахтга қарши, буни ҳозирча ўзим ҳам билмайман! Билмайман дедимми, билмайман! Тамом-вассалом! Шунинг учун ҳузуримга бир йўла эртага ташриф буоришингизни маслаҳат бераман. Эртага келсангиз, ҳаммасини қўлдан ўтказиб, рўйхат қилиб кўяман. Туғилган йилларию бошқа ўйнашларининг ҳам исми-шарифлари билан бирга... Ҳозирча эса, хайр, азизларим! Хайр! Хайр! Соғ бўлинглар!..

Ерлик подшо нафрат ўтида ёниб, бақириб-чақираркан, бирдан кўзойнагини қўлига олди. Шу заҳоти жандарм худди ўқ егандай афтини буриштириб, бўғиқ овозда инграганича сумкачасию қоғоз-поғозлари билан бирга кўздан йўқолди. Подшо тикандай нигоҳини барзанги йигитларнинг бирига қадаган эди, у ҳам инқиллаб-синқиллаб сувга тушгандай хатти-ҳаракатлар қиларкан, қаёққадир кўринмас бўшлиқ қаърига сингиб кетгандай бўлди. Жандарм ва шеригининг ғайритабий тарзда ғойиб бўлганини кўриб, эсхонаси чиқиб кетган иккинчи барзанги гап нимадалигини англади шекилли, кўрқув ва саросимада орқага тисарилди. Лекин Нодиршоҳ уни «гумдон» қилишни лозим топмади. У шундоқ ҳам тайёр бўлган, оёқларини қўлига олиб шаталоқ отганча қочишга тушганди.

Муҳаммад Кабир Нодиршоҳ шошилмай кўзойнагини тақди-да, олға юрди. Барзангилардан бошлаб аламини олгани яна унинг руҳини кўтариб юборган, энди шошилмай, қадимий «Ғайри-Ғайра» кўшигини хиргойи қилиб борарди.

Жононга бордим бир кеча-а,
Бир-бир босиб астогина...

Нодиршоҳ ойнаванд эшигининг пештоқиға зарҳал ҳарфларда «Соҳибжамол» деб ёзилган беш қаватли бинонинг остонасидан ҳатлади-ю, бир зум лол бўлиб туриб қолди. У катта залга кирган бўлиб, ўртадаги тўртбурчак ҳовузда фаввора отилиб турар, атрофида подшо ўмирида кўрмаган қизил, сарик, бинафша, оқ рангдаги антиқа гуллар барқ уриб очилиб ётарди. Залнинг ўртасидан юқорига улкан айланма зина кўтарилган, ҳар қаватда унга уланган кўприкчалар залга қараган томонига ҳаворанг панжаралар тўсилган узун йўлакка олиб чиқар, йўлакнинг панжараларга қарама-қарши тарафида эса, оромгоҳлар бўлса керак, ихчам-ихчам эшиклар ёнма-ён жойлашган эди.

Муҳаммад Нодиршоҳ қаёққандир рўпарасида пайдо бўлган жингалак сочли, упаэлик сурилаверганидан юзи тошойнадай ялтираётган ўрта ёшлардаги дўмбоққина жувонни кўриб, дастлаб пича тараддудга тушди.

— Хуш кўрдик! Хуш кўрдик! — деди аёл унинг истиқболига қараб юраркан, ноз-финоғ билан жилмайиб.— Марҳамат қилсинлар! Бу ёққа...

Подшо унинг орқасидан эргашди. Жувон оҳанжамо билан йўрғалаб уни ўнг томондаги катта хонага бошлаб кирди. Хона шу даражада нурафшон ва сержило эдики, қора кўзойнак ортидан ҳам Нодиршоҳнинг кўзлари қамашиб кетгандай бўлди. Уни ранг-баранг нурлар уммонига чўмдирган шипдаги катта биллур қандил ҳам, деворга қатор қилиб осилган турли ҳолатлардаги бири биридан гўзал, деярли шир яланғоч жононларнинг суратлари ҳам, ўртага қўйилган алвон дастурхонли стол ва чеккадаги қизил духоба билан қопланган диван ҳам ялт-юлт қилиб, ҳар қандай одамнинг энг нафис ва энг хуфья ҳиссиётларини жунбушга келтириши турган гап эди.

— Марҳамат! Утирсинлар! — деди аёл диванга ишора қилиб, ўзи юқорига ўтаркан.— Ҳозир бош ҳисобчимизни чақириб, ҳисоб-китоб қилиб оламиз-да, кейин истаган оромгоҳингизда маишатни бошлайверасиз.

Нодиршоҳ мамнун жилмайиб, салобат билан бошини ирғаб қўйди.

«Соҳибжамол» кўнгил уйининг бекаси столига ўтириб, ўнг ёндаги тугмани босган эди, қўлида жузгур кўтарган семиз бир аёл кириб келди-да, куюқ илжайиб подшо билан салом-алик қилишга киришди:

— Ассалому алайкум! Омонмисиз, эсонмисиз? Омон-эсонмисиз, эсон-омонмисиз? Қуда-андаларим, қўш-қўш кеннойиларим, қўни-қўшнилари таниш-билишлар, бола-чақа, эчки-тақа, қозон-товок, сигир-бузоқ деганларидай, ҳаммалари ўйнаб-кулиб,

сакраб-сачраб юришибдими? Ҳҳ-а, ўргилиб кетай сиздан, кетиворган қадди-қоматингизга қоқиндиқ! Энди гап бундай, укажоним, анави суратлардаги кулинг ўргилсин ҳурлиқолардан истаганларингизни танлайсиз, биз уларнинг ҳисоб-китобини қилиб борамиз. Ҳисобли дўст айрилмас дейдилар. Ана шу арзимаган расмий ишларимизни тезгина битказиб олсак, қарабсизки, бу ёғи гижбадабанг маишат-да! Қани, танласинлар, қоқиндиқ!..

Нодиршоҳ диванда ўтирган жойидан шаҳодат бармоғида қарши деворда ёнмаён осилган бешта гўзалнинг суратларига ишора қилди.

— Ҳҳ-а, дидингиздан ўргилай! — семиз аёл жузгурини очиб, зудлик билан аланималарни ёзишга киришди.— Энди исми-шарифларини айтиб юборсалар, қоқиндиқ...

Подшо ҳуқур «уф» тортди-да, исми-шарифи, туғилган йили, қирқта хотини борлиги, хуллас, ўзи ҳақидаги жами маълумотларни айтиб берди. Аёл бу маълумотларнинг унга подшонинг ўз оромини муҳофаза қилиш учун зарурлигини алоҳида таъкидлаб ўтди. Кейин бидирлаб изоҳ беришга киришди:

— Флория — шу ерда, 150 ақач, шундан бошлайсиз. Мовлурия — Эттада, экспресс-канал орқали икки соатда етказиб келамиз,— икки юз ақач. Айвара — жазманга кетган, уч соатдан кейин бўшайди, 100 ақач, Лиена — йўқ, бугун у тиббий текширувда. Ўрнига — Берзинья, хув ана, Лиенанинг ўнг тарафида, нақ пари дейсиз, ёқадими? Жуда соз! — 75 ақач. Ҳозирча етар? Жами — 425 ақач. Марҳамат қилсинлар...

Девордаги гўзалларнинг суратларига тикилганча ағрайиб ўтирган Нодиршоҳ парижонхотирлик билан ҳисобчи аёлга тикилди.

— Нима дедингиз?

— 425 ақач тўласангиз, оромгоҳ хонангизни кўрсатамиз, маишатни бошлайсиз,— деди семиз аёл сабр-тоқат билан. Афтидан, у ҳар хил мижозларни кўравериб, дийдаси қотган, сабр-тоқат қилишга ўрганиб кетганди. Лекин тўрда подшога диққат билан тикилиб турган кўнгил уйининг бекаси бирдан сергак тортди.

— 425 ақач дедингизми? — сўради Нодиршоҳ ўзини соддаликка солиб.— Яхши. Мен 500 ақач тўлайман. Фақат...

— Нима фақат? — сўради Ичамшўх хоним негадир кўзлари нафратли чақнаб.

— Бугунча насияга маишат қилсам дегандим.

— Нима-нима?! — қичқирди кўнгил уйининг бекаси кутилмаганда тамомила бошқа одамга айланиб.— Менга қаранг, сиз ўзи чинданам ерлик собиқ подшомисиз?

— Ҳа-да! — хитоб қилди Нодиршоҳ мағрур бош ирғаб.— Камина Нуристон мамлакатининг... мутлақ ҳукмдори...

— Бас қилинг майнавозчиликни! — қичқирди бека шаллақилик билан унинг гапини бўлиб.— Бизда ҳеч қанақа насия-пасия кетмайди! Вой, пасткаш-эй! Яна у собиқ шоҳ эмиш...

— Ахир, қасам ичишим мумкин, ўлай агар...— баттар ўзини гўлликка соларди подшо, чамаси, ўйнаётган ролидан ўзи кўпроқ лаззат олиб.

— Бас қилинг деяпман! 425 ақачни чўзсангиз чўздингиз, бўлмаса туёғингизни шиқиллатинг! Бу муқаддас даргоҳни ҳар хил қаллобларнинг оёқости қилишига йўл қўйиб бўпман!

— Муқаддас даргоҳ денг!? — деди Нодиршоҳ дафъатан истеҳзо билан. Бирдан у ўрнидан турди-да, Ичамшўх хонимга юзма-юз кела бошлади. Қора кўзойнаги ортидаги кўзларидан нафрат учқунлари ёлқинланди.

— Менга яқинлашманг! — қичқирди яна кўнгил уйининг бекаси жаҳолатга қириб.— Безорилик қилманг! Ҳозир жандарм чақираман!

Ичамшўх хонимни боягина кўрган одам энди таний олмас, чунки шу топда унинг қаҳр-ғазабга тўла кўзлари олайиб, бўғриққан бақалоқ юзи бўзрайган, подшо яна бир қадам босса, гўё қопағон итга айланиб, ғанимига ўзини отадигандай шаҳди бор эди.

Нодиршоҳ кўзойнагини олди-ю, яна бир қадам босди ҳам, лекин бека ғанимига ўзини отишга улгурмади. Жон ҳолатда чинқираркан, бамисоли жарга қулаётган одамдай қўлларини бесаранжом ёзганча хонадан ғойиб бўлди.

Чинқирш навбати энди семиз аёлга келди. У лапанглаганча Нодиршоҳнинг орқасидан келиб, елкаларига дўппосларкан:

— Бекамни қаёққа йўқ қилдинг, безори?! Жодугар бўлсанг ҳам ҳозир кунингни кўрсатаман! — дея ўдағайлай кетди.

— Бас қилинг! — деди Нодиршоҳ яна кўзойнагини тақар экан.— Бас қилинг деяпман!.. Бекангиз шанғиллайвергани учун томга чиқариб қўйдим. Ишонмасангиз, бориб кўришингиз мумкин.

— Томга?! Нега энди томга? — яна шанғиллай кетди ҳисобчи аёл.— Нима ҳаққинг бор сени?! Вой, безори-ей!

Подшо зарб билан столга мушт туширди. Семиз аёл эхсонаси чиқиб, бир дақиқа жим қолди. Шу бир дам сукутдан фойдаланган Нодиршоҳ кутилмаганда:

— Жандарм чақиринг! — деди қатъий туриб.

Бу гапдан шу заҳоти семиз аёлнинг овози ўчди. У Нодиршоҳга саросима ва кўрқув билан тикиларкан, қулоқларига ишонмай:

— Нима-нима? — деб сўради.

— Жандарм чақиринг! — деди Нодиршоҳ яна тап тортмай.

— Эсингиз жойидами? Нималар деяпсиз ўзи?! — яна бидирлай кетди семиз аёл. — Ҳарҳолда, ёмон одамга ўхшамасиз. Боз устига меҳмонимизсиз. Жандарм чақирадиган бўлсам, нақ уйингизни куйдиради. Сургунга жўнатади, вассалом! — у оғзини подшонинг қулоғига яқинлаштириб, шивирлагудай овозда сўради:

— Сургун нималигини биласизми ўзи?

— Хабарим бор, — тагин салобот билан бош ирғади Нодиршоҳ.

— Ҳҳ-а, балли, — деди аёл яна баралла овозда, — яхшиси, келишиб қўя қолайлик. Мен ҳозир қоровулни чақираман, у сизни яхшилаб дўппослайди-да, эшикка олиб чиқиб ташлайди. Шунда майда безорилик қилган бўласиз, сургундан кутулиб қоласиз. Майда безорилик учун бизда модда йўқ. Бунинг эвазига менга қуруғидан чўзасиз. Ёки совға-повға қилсангиз ҳам бўлаверади. Қалай, маъқулми?

— Қоровулниям, жандармниям чақираверинг! — деди подшо ҳамон ўша қатъият билан.

— Вой, сурбет-эй! Мен боядан бери деворга гапираётган эканман-да. Яхшиликни билмаган ит-элва. Индамаган саринг бошга минади булар! Қани, жўнаб қол-чи бу ердан! Қоровул! Ҳой, қоровул!.. — семиз аёл шанғиллаганича эшикка қараб юрди.

Лаҳза ўтмай хонага бўйи икки газлар чамасидаги, пахмоқ сочли, катта қирра бурни бир оз чапга қийшайган шопмўйлов бир барзанги кириб келди.

— Тинчликми, бекам? Бизга нима хизмат бор? — сўради у дўриллаган товушда семиз аёлга тиржайиб тикиларкан. У ўта қадимги замонларда подшоларнинг саройларида хизмат қиладиган жаллодларни эслатарди.

— Манавини йўқот! — деди аёл қўлини нуқиб подшога ишора қиларкан. — Фирт безори экан.

— Ўзи роса зерикиб ётгандим, — барзанги тиржайган башарасини Нодиршоҳга ўгирди, — би-ир эрмак қиладиган бўпман-да. Бекам, сиз чиқиб туринг, мен дўппослаганимда, умуман, қон чиқармасликка ҳаракат қиламан-у, лекин билиб бўлмайди. Эгнингизга қон сачраши мумкин.

— Бир танобини тортиб қўй! — деди семиз аёл заҳарханда билан, уларни ҳоли қолдираркан.

— Тортганда қандо-оқ!.. — барзанги подшога яқинроқ келди. Унинг девдай баҳайбат комати, бўғма илон танасидай буралиб-эшилиб турган мушаклари ва чақчайган кўзларига тикиларкан, Муҳаммад Нодиршоҳнинг дилига фавқулдда ғулғула тушди. Қоровул гурзидай муштарини салмоқлаб оҳиста силкитаркан, бирдан овозини пасаптириб:

— Агар келишсак, қон тўкмаслик ҳам мумкин, — деди унга маъноли тикилиб, — қуруғидан чўзсанг, фуқарога 25 ақач ҳам етади, эт-бетингга анорнинг сувини суркаб, эшикка олиб чиқиб ташлайман, вассалом. Мабодо, беақча бўлсанг, тўнинг яхши экан, тўнингни олишга ҳам розиман.

— Ташқари салқин, — деди подшо журъатсизгина.

— Нима бўпти? — барзанги кўзларини чақчайтириб унга савол назари билан тикилди.

— Жуда салқин! Тўнсиз шамоллаб қоламан.

Ҳеч нарса унмаслигига кўзи етган қоровул бирданига кутуриб:

— Э-э, қурумсоқ! — дея бўкириб юборди-да, чўқмордай муштумини подшонинг боши узра кўтарди. Шу заҳоти Нодиршоҳ кўзойнагини олган эди, барзанги бўғизланаётган буқадай ўкириб, бамисоли улкан бўғма илон билан олишаётгандек қаттиқ чайқалди-да, бир ҳиқиллаб овози ўчди. Шу сониядаёқ ўзи ҳам кўздан ғойиб бўлди.

Эшикда кўринган семиз аёл қоровулнинг ҳам йўқолганини пайқаб, жон-пони чиқиб кетди.

— Вой-до-од!.. — чинқирди у бор овози билан негадир залнинг нариги чеккасига қараб югураркан. — У алвасти экан! ...Жандарм чақиринг керак! ...Жандарм!..

Шовқин-сурондан бирин-кетин эшиклар очилиб, айланма зина орқали кўнгил уйи ходимлари шошилишча пастга тушиб кела бошлашди. Уларнинг баъзилари қалдирғоч қанотларидай нафис иштонча кийган, холос, баъзилари яланғоч ва бўлиқ баданлари шундоқ кўриниб турган оч ҳаворанг шаффоф ичкўйлакда эдилар.

Муҳаммад Кабир Нодиршоҳ эшик остонасидан уларга юраги шиғиллаб тикиларкан, иштиёқ билан қўлларини бир-бирига ишқалаб қўйди.

Авлиё билан Самандар ғорда мажнунтол новдаларидан тўқилган гиламча устида чордона қуриб овқатланишаркан, у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтиришарди. Аллақайси ўсимликнинг супрадай-супрадай япалоқ барглари тўшалган «дастурхон»га чўғда пиширилган ёввойи картошка, қовурилган балиқ, сабзи-пиёз, шунингдек, ёввойи узум ва тоғ олчалари уюми қўйилган, устоз ва шогирд улардан шошилмай тамадди қилишаркан, ёғочдан ясалган ясси пиёлалардаги олма шарбатидан бот-бот ҳўплаб қўйишарди.

Ҳақим Амир Шайх овқатланиб бўлди чоғи, картошка пўчоқлари билан балиқнинг ортиб қолган бўлақларини кафтига солди-да:

— Қуртларим овқатланадиган вақт бўлди, — дея ўрнидан турди. У аста юриб, аввал деворнинг ўнг томонидаги, кейин чап томонидаги қавакчаларга оз-оздан балиқ бўлаги ва картошка пўчоқларидан қўйиб чиқди. Шипнинг бир неча жойига ёпишиб, ғор ичинини ёқимли кўкимтир нур билан ёритиб турган «чироқ»чалар секин-аста икки томонга, ҳозиргина авлиё ҳўрак қўйган жойларга қараб жила бошлашди. Булар — авлиё ўзига ўргатиб олган ёнарқуртлар эди.

— Уларга овқатланишни қандай ўргатдингиз? — сўради Самандар «дастурхон»ни йиғиштира бошларкан.

— Шартли майл ёрдамида, — жавоб берди Ҳақим Амир Шайх, — Бу борадаги тажрибалардан хабаринг борми? Урта мактабда ўтилади.

— Хабарим бор, — жавоб берди Самандар, — Тоғдаги мактабда ўқиганимда, учинчи синфда ўтгандик. Лекин энамнинг айтишларича, бизнинг тоғ мактабларида ўқитиш сифати анча паст-да.

— Ҳамма нарса одамнинг ўзига боғлиқ. Мана мен ҳеч қанақанги мактабда ўқимаганман. Лекин мустақил ўқиб-ўрганиб авлиё бўлдим...

Бирдан мўйсафид жим бўлиб қолди. У негадир безовталаниб, ташқарига қаради. Шу пайт кутилмаганда ғорга киравериш тарафдан қийқирган, чийиллаган ғалати овозлар эшитилди. Ҳақим Амир Шайх:

— Чамамда, маймунларим ташриф буюришди, — деди-да, дарров ташқарига қараб юрди. Самандар ҳам дик этиб ўрнидан туриб, унга эргашди.

Ғор этагидаги ялангликни таниб бўлмасди. Уртада дарахт пўстлоғидан тўқилган тўрда Тулки билан Чиябўри қамалиб ётар, уларнинг атрофида ўттизга яқин катта-кичик маймун чийиллаб-қийқирганча зир югурар, «асир»ларнинг теварагида гир айланишиб, бамисоли қадимий дарвешлардек зикр тушишарди. Бирдан улар Ҳақим Амир Шайхни кўриб қолишди-ю, кетма-кет гўёки таъзим қилаётгандай гоҳ тикка, гоҳ икки оёқлаб лапанлаганча унинг истиқболига қараб югуришди. Энг гавдали орангутан унинг қарши-сига келиб тўхтади-да, қўли билан гоҳ Тулки ва гоҳ Чиябўрига ишора қиларкан, алланималар деяётгандай бир-икки оғиз чийиллаб ғингишиб қўйди.

— Яшанглар, дўстларим! Яшанглар! — деди авлиё гавдали маймуннинг елкасига қоқиб. Ажабо, у маймунлар билан худди одамлардек мулоқот қилаётганди. — Булар Икс галактикасининг жосуслари, ёмон ниятли мавжудодлар. Эшитганмисизлар, — у қўли билан осмонга ишора қилди, — коинотда шунақа галактика бор, Сомон Йўли музофотида. Маҳаллийчиликка ружу қўйиб, аҳмоқона бир уюшма ҳам тузиб олишган. Булар ҳақида кейин яна гаплашамиз, албатта. Ҳозир эса, ҳаммаларингга катта раҳмат! Уларни қўлга тушириб зап иш қилибсизлар! Энди биз Самандарбек билан бирга улардан баъзи нарсаларни суриштириб, билиб олишимиз керак.

Энг гавдали орангутан орқасига ўгирилиб, алланималар дея чийиллаган эди, маймунлар тўрт оёқлаганча гурр этиб ўрмон томонга югуриб кетишди.

Авлиё энди негадир шериклари билан бирга кетмай, жойида қолган орангутанга мурожаат қиларкан:

— Танишинглар, менинг шогирдим Самандарбек, — деди, кейин маймунни шогирдига таништириб, — бу эса, дўстим Тарзанбой, — дея қўшимча қилди.

— Танишганимдан хурсандман, — деди Самандар Тарзанга қўлини узатиб. Маймун унга тақлид қилиб, чап қўлини унинг қўлига ёнма-ён ҳолда чўзган эди, Самандар маймуннинг панжасини олиб қисиб қўйди. Маймун хурсанд бўлиб кетди чоғи, чийиллаганча бир сакраб авлиёнинг ёнига ўтди-да, йигитга ўхшаб унинг ҳам қўлини қисди.

— Энди сизлардан илтимос, анави икковини тўрдан бўшатсанглар, — деди авлиё бу сафар ҳамроҳларининг ҳар иккаласига мурожаат қилиб.

Самандар ҳайрон бўлиб, аммо лом-мим демай, Тулки билан Чиябўрини чирмаган тўр боғламларини ечишга киришди. Тарзан унга ёрдамлашиб, хивичларни шоша-пиша тишлари билан уза бошлади.

— Қочининг фойдаси йўқ, — деди Ҳақим Амир Шайх энди Тулки билан Чиябўрининг тепасига келиб. — Авлиёлигимдан бохабарсиз деб ўйлайман, инчунин, истаган ғанимимни истаган масофадан туриб беҳуш қилиб қўйишим мумкин.

Авлиё Икс галактикаси жосусларининг тўрдан бутунлай бўшалиб чиқишларини пича пойлаб турди-да, сўзида давом этди:

— Мен Ерда доимо куч ва зўравонликка қарши курашиб келганман. Лекин баъзан зўравонликка қарши куч ёрдамида курашишга ҳам тўғри келади.

Гап ўзларига тегишли эканини дарров пайқаган Тулки озодликка чиққач, «уф» дея бир силкиниб, эгнидаги чанг-тўзонни қоқиб ташлади-да, айёрлик билан сўради:

— Кечирасиз, ҳазрат, сиз қандай зўравонликни назарда тутаяпсиз?

— Сизларнинг Икс галактикангиз томонидан Ерга нисбатан қилинаётган зўравонлик-да...

— Аввало сиз қанақа галактикани гапираяпсиз? Ундан кейин биз шу ерлик ҳайвонлармиз-ку, ахир?! Худо ҳаққи, гапларингизга тушунмадик.

— Узингизни гўлликка солмай қўя қолинг. Менга айтарли ҳамма нарса маълум, шу жумладан, сизларнинг ботқоқликка яшириниб қўйилган фазо кемаларингиз билан алоқа қурилмаларингиз ҳам...

Чиябўри Тулкининг биқинига ишқаланиб, афсус оҳангида минғирлади:

— Эҳ, расво бўлибмиз-ку!

Тулки «жим тур» дегандай унинг оёғини босиб қўйди.

— Зўравонлик масаласига келсак, само десантчиларингиз Нуристон мамлакатининг марказига ўт қўйишди, унинг подшоси Муҳаммад Кабир Нодиршоҳни эса, авлиёга йўйиб ўғирлаб кетишди. Бу етмагандек, яна бир ойдан кейин каминанинг ўзини ҳам ўғирлашни мўлжаллашган. Нима, сизнингча, булар зўравонликка кирмайдими?

— Лекин, ўлай агар, ҳазрат, бу гапларга бизнинг заррача ҳам алоқамиз йўқ, — деди Тулки тилёғламалик билан.

— Риёкорликни бас қилинг! — деди авлиё аччиғланиб. — Маълумотларимиз ўта ишончли манбалардан олинганлигига имонингиз комил бўлаверсин!

Чиябўри яна Тулкининг пинжига тиқилиб, паст овозда минғирлади:

— Бўйнимизга олмасак бўлмайди, йўқса итдай отиб ташлашади.

Ҳаким Амир Шайх ўзини унинг гапини эшитмаганга олиб, энди жиддий оҳангда огоҳлантирди:

— Агар жосусликларингга чин кўнгилдан иқрор бўлсанглар, ҳаётларингизни сақлаб қолишга ваъда берамиз.

— Сиз ҳеч нарсани исбот қила олмайсиз, — деди Тулки ўжарлик билан шерининг биқинига туртиб қўяркан. — Уша сиз айтган ботқоқликдаги фазовий кеманинг ҳам, алоқа қурилмасининг ҳам бизга ҳеч қандай даҳли йўқ.

— Яхши, — деди авлиё, ниҳоят, бир қарорга келгандай қатъий оҳангда. — Энди очикчасига гаплашайлик: жосусликларингиз учун қирол Ҳошнаҳаш сизларга қанчадан тўлайди?

— Ойига 1000—1200 ақачдан, — бу гап Чиябўрининг оғзидан беихтиёр чиқиб кетди-ю, Тулкининг қаттиқ турткисидан ўзига келиб, тилини тишлади. Лекин кеч бўлган эди.

— Ҳар доим шунақа қовун тушириб юрасан, — жеркиди Тулки ҳамроҳининг елкасига ўнг оёғи билан бир тушириб, кейин тусмолланиб, яна авлиёга юзланди: — Маъзур тутасиз, у бошқа нарсани назарда тутаяпти, ўзимизнинг ўрмон хўжалигида оладиган ойликларимизни айтаяпти.

— Аввало ақач — Икс галактикасининг пул бирлиги, ундан кейин ўзимизнинг ўрмон хўжалигида ойлик олтмиш йил аввалги ҳарбий тўнтаришдан буён ҳеч қачон 150 сўмдан ошмаган... Ана энди иқрор бўлишдан бошқа иложингиз қолмади. Яхши-си, келишайлик, биз сизларга қиролингиз Ҳошнаҳашга нисбатан икки баравар кўпроқ тўлашимиз мумкин.

Бу гапдан Тулкининг ҳам, Чиябўрининг ҳам кўзлари чакнаб кетди. Иккаласи бараварига бидирлаб, авлиёни саволга тутишди:

— Бунинг учун биз нима қилишимиз керак?

— Бизга Икс галактикаси ҳақида ахборот етказиб турасизлар, холос.

Икс галактикасининг жосуслари ўйлаб ҳам ўтирмай, яна бараварига:

— Биз розимиз! — дейишди.

— Ойликни биз сизларга оллит ҳисобида тўлашимиз!

Коинотдаги энг қимматбаҳо ҳомашенинг номини эшитган Тулки билан Чиябўрининг кўзлари ола-кула бўлиб кетди.

— Ҳақни қачон олашимиз? — сўрашди улар ҳаяжонларини зўрға босиб.

— Истасангиз, эртагаёқ, — деди авлиё бамайлихотир, — фақат бунинг учун аввал кичик бир топшириғимизни бажаришларингизга тўғри келади.

— Бош устига! Ҳозироқ бажаришимиз мумкин! — дейишди Тулки билан Чиябўри ёш болалардай бир-бирларига гал бермай.

— Бўлмаса, ҳозир кемаларингизга бориб, Икс галактикасининг илми нужум харитасини олиб келсанглар. Ундан кейин... бизга Тулки ёки Чиябўри билан гаплашиш бир оз ноқулай. Шунинг учун, илтимос, қайтганларингизда асл қиёфаларингизда бўлсанглар.

— Хўп бўлади, ҳазрат!

— Дарвоқе, бирор кичик учиш аппаратларинг борми?

— Бор!.. Бор!.. — чуғурлашди Икс галактикасининг жосуслари. — Хув пастки ўрмонга яшириб қўйганмиз.

— Балли. Энди уни яшириб юрманглар. Мана шу ялангликка бемалол қўндираве-ринглар. Сиз билан бизнинг энди бир-биримиздан беркитадиган сиримиз йўқ.

Тулки билан Чиябўри: «Биз тезда қайтамиз» — дея ўрмонга қараб югуриб кетиш-ди. Боядан бери гапга жимгина қулоқ солиб турган маймунлар сардори бирдан улар-нинг орқасидан интилди. Шу заҳоти авлиё қўлини кўтариб:

— Тарзан, орқага қайт! — дея уни тўхтатди.

— Ахир, улар қочиб кетишлари мумкин-ку?! — деди Самандар ҳам хавотирга тушиб.

— Ҳеч қаёққа кетишмайди, — деди Ҳаким Амир Шайх ишонч билан, — уларни биз оллитдан ясалган қопқонимизга илинтирдик, у ердан энди ҳайдасак ҳам, ҳеч қаёқ-қа жилишмайди.

Тарзан худди хахолаб кулгандай афтини буриштириб, қаттиқ биғиллаб қўйди. Кейин бирдан авлиёнинг атрофида ирғишлаб айлана бошлади. У яшин тезлигида бир қўли билан Самандарни, иккинчиси билан ўзини кўрсатди-да, кейин иккала қўлини кўтариб, осмонга ишора қилди.

— Ҳа, Тарзан, тинчликми? — сўради авлиё кулумсираб маймунлар сардорига тикиларкан. Тарзан ҳозиргина кўрсатган ҳаракатларини яна такрорлади.

— Э-ҳа, сен ҳам Самандар билан бирга Икс галактикасига учмоқчисан шекилли?

Тарзан тиржайиб, тез-тез бош ирғади. Авлиё бир зум ўйланиб қолди. Кейин негадир чеҳраси ёришиб, маймуннинг елкасига қўл ташлар экан:

— Лекин бу яхши фикр. У ёқда бизга кўп ёрдамнинг тегиши мумкин, — деди, сўнгра қатъий оҳангда қўшимча қилди: — Яхши, Тарзан, бу ҳақда биз ўйлаб кўрамиз, Ҳозир эса, сен бора қол, тирикчилигингни қил.

Маймунлар сардори ўзига сиғмай ирғишлаганича, ўрмонга қараб югуриб кетди. Боядан бери сукутда турган Самандар эса, таажжуб билан авлиёга тикилди:

— Иксга учадиган экипажнинг таркиби ҳақида Бирлашган Галактикалар Уюшмаси-нинг махсус қарори бор-ку? Тарзаннинг номзодини ҳам унга киритиш учун...

— Э, ўғлим, — деди авлиё афсус оҳангида, ўша Уюшма эсимни танибманки, маж-лислар ўтказаверади, юзлаб қарорлар қабул қилаверади. Лекин уларнинг бирорта-сининг ҳам бажарилишини назорат остига олмайди. Уларни осмондан бировлар тушиб амалга ошириб кетишади, деб ўйлашса керак-да...

Самандарни, бу жавоб, чамаси, унчалик қониқтирмаганини пайқади шекилли, энди бир оз қизишиб гапини давом эттирди:

— Тарзанин экспедицияга ола кетсанг, ҳеч нарса ютқазмайсан. У сенга маҳаллий аборигенлар билан мулоқот ўрнатишда яхши ёрдамчи бўлади. Бирлашган Галактикалар Уюшмасининг раиси билан эса, ўзим гаплашаман.

— Тушунарли, — деди йигит пича чеҳраси ёришиб. У энди ўрмонга шаталоқ отиб югуриб бораётган маймунлар сардорига кулумсираб тикиларкан: — Лекин жуда ақли расо маймун экан, нега унга Тарзан деб исм қўйгансиз? — деб сўради.

— Бунинг тарихи қизиқ, — деди авлиё ва фикрларини жамлаш учунми, бир зум ўйга толди-да, сал наридаги тўнка устига ўтириб, ҳикоясини бошлади: — Бундан ярим йилча аввал ўрмонда момақалдироқ гумбурлаб, қаттиқ жала қўйди. Жала тингач, ақл бовар қилмайдиган даражада кучли бўрон турди, чор-атрофда мисли кўрилмаган тўс-тўполон кўтарилган, дарахтлар қарсиллаб синар, катта-катта тошлар, харсанглар гум-бурлаб пастга, сойга думалар эди... Бўрон тўхтагач, ўрмон тарафдан ғалати шовқин-сурон овозини эшитдим-у, ғорга яширинган жойимдан чиқиб, ўша ёққа қараб юрдим. Ўрмонга яқинлашганим сари биғиллаган, чийиллаган овозлар тобора кучайиб бора-ди... Ўрмонга кириб, икки юз одимча йўл босдим-у, аянчли манзаранинг устидан чиқ-дим. Осмон ўпган улкан шунгларнинг бири бўронда илдизидан синиб қулаб тушган, унинг тахминан, икки қулоч келадиган йўгон танаси уч-тўрт маймунни босиб қолган эди. Уларнинг атрофида эса, йигирмага яқин катта-кичик маймунлар у ёқдан-бу ёққа бе-тартиб ирғишлаганича ҳамма ёқни бошларига кўтариб биғиллар, чийиллар, бамисоли одамлардай фарёд чекар эдилар... Мен кела солиб дарахтни чамаладим, у зил-замбил оғирлиги оздай бўйига ҳам жуда узун, жойидан жилдиришга менинг руҳий-динамик қувватим етмаслиги аниқ эди. Дарвоқе, бу ишга анави дод-фарёд чекаётганларни жалб қилинса-чи? Уларнинг бунга ақли етармикин? Ўйлаб ўтиришга вақт йўқ эди. Мен дарҳол дарахтнинг қоқ ўртасига яқинлашиб, танасининг остига қўлларимни тикдим-да, уни кўтариб жойидан жилдиришга уринаётгандай ҳаракатлар қила бошладим. Худди шуни кутиб тургандай маймунлар бараварига йиқилиб ётган дарахтга ёпишишди. Лекин: улар дарахт танасининг икки томонидан ёпишишган, бу ҳолда бир-бирларига халақит бериб, дарахт жойида туравериши мумкин эди. Мен бир амаллаб дарахтни ошиб, унинг нариги томонига ўтган эдим, ёнимда турган маймунлар ҳам кетма-кет мен ўтган то-монга, у ёқдагилари эса, қарама-қарши томонга ошиб ўтсалар бўладими?! Мен уларга турли ишоралар билан дарахтни бир томондан туриб кўтариш лозимлигини уқдиришга уриниб кўрдим. Лекин, афсуски, уларнинг ҳеч қайси бири на гапларимни ва на хатти-

ҳаракатларимни тушунарди. Шу пайт ҳайратланарли воқеа юз берди: оёқлари дарахт остида қолган барзанги бир маймун жон аччиғида афтини бужмайтирганча алланима деб биғиллаган эди, ҳамма маймунлар худди буйруқ берилгандай мен тарафга сакраб ўтишса бўладими! Азбаройи хурсанд бўлиб кетганимдан бор қувватимни ишга солиб, маймунлар ёрдамида эни икки қулоч, бўйи ўттиз беш газдан зиёд дарахтни кўтариб жойидан жилдиришга муваффақ бўлдик. Анча қариб қолганимни ана шунда пайқадим. (80—100 йил аввал бунақа дарахтларни парапсихологик йўл билан чап қўлимдаёқ кўтаришим мумкин эди). Ҳозиргина дарахт ётган жойда биз бешбаттар аянчли манзаранинг гувоҳи бўлдик. Ҳали бошқа маймунларга «буйруқ» берган барзанги орангутаннинг оёқлари синган бўлса, ундан сал наридагисининг кўкси чалпақдай парчинланиб ётар, лекин, ажабо, ҳалиям у тирик, ҳарсиллаб нафас оларди. Учинчи жабрдийда миттигина шимпанзе бўлиб, унга қараган одамнинг эти увишиб, кўнгли ағдариларди: дарахт остида унинг калласи қолиб кетган, миясининг «қатиғи» чиқиб ётар эди. Митти маймунининг бу ёруғ оламни тарк этгани кўриниб турарди. Мен шу заҳоти оёқлари синган барзанги маймуни даволашга киришдим. Телекинез усуллари ёрдамида аввал синган суякларини тикладим. Кейин биологик майдонимни ишга солиб, қон томирларию бошқа асаб толаларини жойига келтирдим. Кафтимни устида юргизиб, сонларининг тери ости танаси ҳужайраларини тиклашим ҳамон оғриқ азобидан кўзлари жиққа ёшга тўлган маймунга бамисоли жон киргандай бўлди. У сакраб ўрнидан турди-да, ёш боладай ирғишлаганча гоҳ оёқларим остига йиқилар, гоҳ атрофимда айланиб гирди-капалак бўлар эди. Бирдан у ерда азоб чекиб чилпарчин бўлиб ётган икки шеригига қўллари билан ишора қиларкан, гоҳ елкаларимни, гоҳ оёқларимни силар, гўё уларга ҳам нажот қўлини чўзишимни сўраб ялиниб-ёлвораётгандай эди. Мен унинг бу ялиниб-ёлворишлари га жавобан, ўлган мавжудоларни қайта тирилтиришга ҳатто авлиёларнинг ҳам қўли калталик қилишини ўқдиришга уриндим. Хуллас, шу бўлди-ю, биз у билан жуда қадрдон бўлиб кетдик. Мен унга ниҳоятда эпчил, уқувли ва мард эканлигини эътиборга олиб, Тарзан дея исм қўйдим...

Ҳаким Амир Шайх енгил кулумсираб, бор гап шу, дегандай қўлларини ёзиб қўйди. Самандар унинг антиқа ҳикояси таъсириданми, ҳайрат ва ҳаяжон ичида ўйга толганди. У устозига энди аллақандай ички завқ ва ифтихор билан тикиларкан:

— Чинакам авлиё экансиз! — деди.

— Гап авлиёликда эмас, — деди Ҳаким Амир Шайх бирдан жиддийлашиб. — Табиат, ҳайвонот ва наботот дунёси ҳам одамзод каби маълум маънода мушоҳада юритишга қодир сирли мавжудот ва жонзодлардан ташкил топган. Шунинг учун уларга худди одамлардай муомала қилиш керак. Шундагина улар сизга эътиқод қўйиб, ўз «юрак» сирларини очиши мумкин. Уларга нисбатан жиндек менсимаслик, озгина бифарқлик ёки кибру ҳаво ҳам ҳар қандай ҳайвон ёки ўсимликларнинг «ҳафсала»сини пир қилиб, охир-оқибат инсондан юз ўгиришига олиб келади. Табиат билан одамзод ўртасидаги қарама-қаршилиқ аслида мана шундай бошланган.

— Бу қарама-қаршилиқ илдизи, билишимча, жуда ибтидоий даврларга бориб тақалади, — деди Самандар ўйчанлик билан, — бизнинг олис ибтидоий аждодимиз илк марта қурол ихтиро қилиб, илк марта бизон овига чиққан маҳалларга...

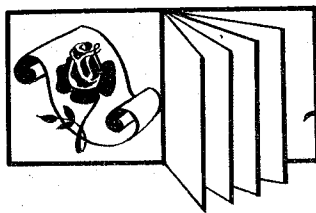
— Бизнинг давримизга келиб у янги «тараққиёт» чўққисига эришди, — деди авлиё истеҳзо аралаш. — Бинобарин, эндиликда инсон ердами, осмондами, умуман, коинотнинг қайси нуқтасида бўлмасин, табиатга таяниши, у билан бир жон-бир тан бўлиб яшаши керак. Бундан асло одамзод уларнинг ҳисобига текинхўрларча яшаш тарзига ўтиши лозим, деган хулоса чиқмаслиги зарур. Аксинча, у ҳайвонот ва наботот дунёсидан қанча олса, уларни жилла қурса шунча қилиб қайтаришни ҳам унутмаслиги керак. Ана шундагина ўша биз айтган инсон ва табиат ўртасидаги башарият асрлардан буён эришолмаётган уйғунлик вужудга келиши мумкин. Шунинг учун сенга маслаҳатим, ўғлим, ўша олис тажовузкор галактикада бўлганингда ҳам доимо табиатга, ҳайвонот оламига таяниб иш тут! Шундагина ишларинг ўнгидан келади...

— Устоз! Қаранг, ракета!.. — бирдан хитоб қилди Самандар қўли билан ўрмон тепасига ишора қилиб.

Авлиё у кўрсатган томонга қаради. Чинданам, ям-яшил ўрмон устида фор тарафга катта тезликда кичик ракетани эслатувчи ғалати аппарат учиб келаётганди.

— Тулки билан Чиябўри, — деди Ҳаким Амир Шайх, кейин салмоқ билан қўшимча қилди: — Асосий ишларимиз ана энди бошланади, ўғлим!...

Охири келгуси сонда

Ўктам Мирзаёр

ОСОЙИШТА ОҚШОМ ЧЎҚМОҚДА

Бобомнинг ўгити

Терак одиллиги учун адилдир,
Ғарази йўқ қўшниларига,
Япроқлари бирам чиройлик
Бирам силлиқ бадани унинг...

Болаларим, одил бўлинг!

* * *

Юлдузларга тўла юрт осмонида,
Шундай, чарақлаган Зуҳал ёнида,
Кафтида бир ҳовуч гавҳари — чигит,
Хиёл жилмайгандай чўнг деҳқон йигит
Нигоҳимга меҳмон бўлади беун.

«...Диққат, эфирда сўнги ахборот,
Дунё хабарларини тингланг...» —
Мурватни бурайман, мен ташвиш тортиб.
Ана, ҳаволанган самолётлар ҳам
Учмоқда, омонлик хатини ортиб.

Чулғай бошлар шунда кўксимни оғрик,
Онамдай соддадил, муштипар аёл.
Ойнаи жаҳонда кўз ёшин артиб,
Омонлик тилайди юртга — баркамол.

Хаёлан айланиб, дунё буржида
Инграган жонларга бераман таскин.
Омонлик, омонлик, азизсан жуда!
Омонлик, бунчалар хаёлинг мискин!

Мисоли бургутдай бошингда учиб,
Тоғ-тошу ур-сурдан олиб ўтайин,
Ҳориган бўлсанг гар беозор кучиб,
Сенга оромимни тортиқ этайин.

Фақат, чавандозин суйган тулпорлар,
Майдондан соҳибсиз қайтиб келмасин.
Фақат, бўсаларга тўймас шунқорлар,
Эшикдан «жангга» деб айтиб келмасин!..

* * *

Мен кузни севаман,
Ранглари синиқ бўлса ҳам —
Хунук бўлса ҳам.
Чунки, у бир тўлиб тошган —
борини барчага бирдай улашган,
Лаблари қовжирок, қўллари қадоқ
отамга ўхшагани учун ҳам
Севаман!

* * *

Боғда битган гулим, деди онам суйиб,
Менинг эрка улим, деди онам суйиб.
Атак-чечак, тилга кирдим омон-омон,
Ҳориш билмас шўх дулдулим, деди онам.

Чиноримсан, деди онам,
Сен — норимсан, деди онам,
Йиллар ўтиб йўлга кирдим,
Сен — оримсан, деди онам.

Кўзимга нур, қароғимсан,
Босар бўлсанг тупроғингман,
Мен соянгда соялайин,
Дарахт бўлсанг, япроғингман, деди онам.

Балоғат

Ой суришиб кетди
бир жуфт сояга!
Хижолатдан пилдираб кетди,
Этаги илашиб қолди қояга.

Шошиб, ҳали ҳушин йиғмасдан,
Адир бўйлаб чопти юлқиниб,
Ҳаяжонли, титроқ вужуди
Адирга ҳам қолди сиғмасдан.

Ишқ қўшиғи тебранди шу тун,
Шу тун қўшиқ, оҳ, янгроқ эди.
Ер осмонга яқинроқ эди.
Тунни афзал билдик кундуздан.

Сояларимиз майсаларга йиқилди.
Уялиб йироқлашди ой биздан.
Эҳ юлдузлар, юлдузлар-а,
Болалик қилди — тикилди...

Қандай ўтяпти тунларинг

Сайроқи қушлар ҳам тинган боғларда,
(Садо ҳам қолмаган у жаранглاردан.)
Ҳаёл оқар масрур чоғларга
Ўт ола бошлайман ёнар ранглاردан.

Ана, осойишта оқшом тушмоқда,
Ошифта қалб зарбин тинглагуси ким?
Ана, ой ўйинга арқон эшмоқда,
Мени бўсағада ғамгин кутар тун.

Юлдузлар сен билан суҳбат қурарми?
Улар менга заъфар, маъсум кўринар.
Ой сенга маҳлиё, шодон куларми?
У менинг бошимда йиғлаб ўтирар...

Манзара

Оппок, юмшоқ пахталар,
Ишончимга ўхшайди.
Чаноқлар — юрагимга.

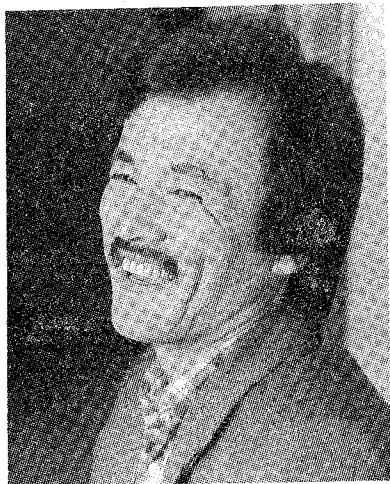
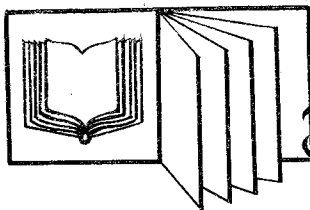
Теримчи қиз ортидан
Вўза қолди мўлтираб.
Чаноқларинг кўзидан
Вмғир оқар йилтираб.

* * *

Уйқусираган қиздай
Баҳор кириб келди...

Тонгнинг чинни пиёласидан
Булбулнинг қўшиғи тўкилиб кетди:
Гулга, баргақларга, ялпизларнинг дудоғига...

Титраб кетди улар,
Бўса тортиқ қилган қиздай энтикиб...

Муҳаммад Ражаб

Улусда бир одам бор

ҲИКОЯЛАР

Лақаб

Улусни билмайсизми? Йўғ-э. Ойига бир марта «Сўнги ахборот»га чиқадиган маш-хўр директор Нортоевнинг совхози Улусни-я? Саломат бўлинг. Шундоқ Қизилқумнинг адоғи, Нурота тоғларининг этагида жойлашган антиқа қишлоқ-ку Улус деганлари!..

Антиқалиги шундаки, ёнидан улкан газ қувири ўтган-у, газлаштирилмаган. Нимага десангиз, директор Нортоевнинг гапида жон бор: Газета ўқиш керак! Газеталарнинг учинчи саҳифасида: «Жаҳон ойнаси», «Планеталар овози» деган жойи учрайди. Фақат ана шу ергинасида кўпроқ рост нарсаларни ёзишади. «Фалон мамлакатда фалон минг киши газдан заҳарланиб ўлди». Ана сизга газлаштиришнинг оқибати! Бизнинг Улусда қарийб етмиш йилдирки, бирон киши ҳали тезакдан бўғилиб ўлгани йўқ.

Улусда водопровод ўтказилмаган. Лекин бу ерда у ҳеч кимга керак ҳам эмас. Нортоевнинг айтишича: «Краннинг сувидан зангнинг таъми келармиш. Занг эса инсон организмга кони зиён. Тўртта қудуқ бор. Ҳар хонадонда биттадан эшак, иккитадан плаг¹ бор. Емни егандан кейин ишлаш керак-да, эшшаклар!»

Улусда телевизор кўрсатмайди. Эфир тўлқинини тоғ пана қилармиш.

Лекин булар ҳаммаси шунчаки... Улуснинг антиқалиги асосан... одамларида. Бу ерда ҳаммининг — хоҳ катта, хоҳ кичик бўлсин — лақаби бор. Баъзиларда икки-учтадан. Мана, мисол учун менинг ҳам лақабим иккита. Бири — Дангал, иккинчиси — Жанжал. Дангаллигим — гапни пардозлаб ўтирмайман, Дангалига айтиб қўяқоламан. Жанжаллигим — доим нимадандир норози бўлиб юраман. Озгина ичиб олсам, мард-лигим тутиб кетади. Нопокроқ одам тўғри келиб қолса: ўғрисан дейман, поракўрсан дейман. Тўғри гап кимга ҳам ёқибди. Таппа-тайёр жанжал!

Мен-ку, ким бўлибман. Ҳатто директор Нортоевнинг ҳам лақаби бор. Говкалла. Пижон!

Говкаллалиги: Собир Анойи — чўпон, иккита шобдор² терини телпак қилиб киярсиз, деб берса, нима, мен сенга ёш боламидим, бунинг телпагимни кулоғигаям етмайди-ку, дебди.

Юз сўмга кўнмай, отаси тайинлагандек эшагини саксон сўмга сотган Собир Анойи, унга Бухоронинг бозоридан яна беш юз сўмга тери олиб келиб берибди. Оддий теридан шобдор тери фарқ қилгандек, оддий одамнинг калласидан директорнинг калласи катта бўлиши мумкин-ку?!

¹ Фляга, демоқчи. Шева.

² Қоракўл терининг тури.

Рапкоп раисининг лақабига нима дейсиз? Илон. Тиллатиш!

Шўрлик қанча еса ҳам семирмайди. Ёқтирмаган магазинчисини чақади. Тили заҳар. Илон. Бечоранинг айби нима? Папиросдан сарғайиб кетган, мулла Михлибойнинг қора ҳангисиникига ўхшаш катта-катта тишлари лаби-лабига етмагани учун доим бир-бирининг устига мингашиб турганидан, у — Тиллатиш, эмиш. Одамларга ҳам ҳайронсан. Ўзидан сўрамасдан лақаб қўйишаверади. Бировга ёқиши, бировга ёқмаслиги мумкин!

Мана, масалан, институтни битириб йўлланма билан келган ёшгина агроном. Лақаби — Олачопон! Икки ойга етмай кетди-қўйди. Ҳеч ким асли исмини ҳам билмай қолди. Бу боришда Улусга агроном чидайдими?!

Унга ўзи нима бўлди, дейсизми? У район марказидан юк машинасининг устида келибди. Куз ҳавоси. Шарт жомадонини очибди-ю, куёв чопонини кийиб олибди! Совуқданми, ҳаяжонданми, чопонини ечмасдан идорага кириб бораверибди. Қабулхонада унга кўзи тушган Нортоев:

— Ҳа, Олачопон, менда ишинг борми? — деб сўрабди.

Бундан буёғи кетди:

— Олачопон ука, уйга чойга ўтинг.

— Олачопон ака, манови қоғозга қўл қўйиб беринг.

— Олачопон ундай деди, Олачопон мундай деди.

Бечора мусофир, дардини кимга айтсин! Яхшиямки, комсорг Приятний-апитет билан шаҳарда ўқиб юрганида танишиб қолган экан. Секин ёрилибди: «Ширинбек, нима қилсам бу лаънати лақабдан қутулар эканман-а?»

Приятний-апитет ўлгудек айёр! Бировнинг уйига меҳмон келса, чақирилмаса ҳам айни овқат маҳали кириб боради. Одамлар ассалому алайкум деб кириб келсалар, бу кишим «приятний апитет» деб кириб келадилар. Қисқаси, у Олачопонга бажону дил маслаҳат берибди:

— Битта қўй сўясиз. Бир яшик қултамиссин оласиз. Сўнгги ахборотни, Жарчини, Лақабчини, Олтинчи отделни, Паханни, Дангални, яна икки-учтасини чақирасиз, сиздан лақабни оламиз-қўямиз.

Мусофир бечора қувониб кетибди. Эртасигаёқ ҳаммани чақирди. Бордик. Жуда қўли очиқ экан. Дастурхонни тўкин ясатибди.

Аввалига қимтинибгина узр сўради:

— Шу, лақабим ўзимга унча ёқмай турибди. Ўзгартириб берсанглр.

Дастурхондан кўзини олмай турган Лақабчи шартта янгисини айтди:

— Дўлоб...

Агроном рози бўлди. Едик-ичдик. Уйин-кулги қилдик.

Улусда бир одат бор, кетишда меҳмоннинг қўлига сув қўйишади. Ана кутамиз йўқ, мана кутамиз йўқ. Охири пишиб қолган Приятний-апитетнинг сабри чидамади:

— Ҳўв, Олачопон, дасшўйинг борми? Олиб келмайсанми. Утираберамизми, ҳали Қайроқникига ҳам боришимиз керак. Тезроқ қимирла, Олачопон...

Шу-шу яна агроном Олачопон бўлиб кетди. Йўқ, номусли йигит экан, икки ойдан кейин чидаёлмади.

Бу ҳикояни нима учун айтаяпман? Мабодо Улусга йўлингиз тушса, олачопон кийиб борманг. Ҳозир Улусда олачопон йўқ. Умуман, улусда чопон ҳам, чопонли кишилар ҳам кам қолган...

Де... деярли

Газеталар ёзаётганидек, мамлакатимизда қайта қуриш жуда секинлик билан боряпти. Бунга де... деярли қўшилмай иложингиз йўқ. Бунинг устига, қайси куни автобусда бир оймтилланинг гилосдек лабчалари орасидан деярли шивирлаб: «Қайта қуриш учун, аввало одамларда маданий онгни қайта қуриш, қолаверса асабни қайта қуриш керак» — деган гапларига ҳам қўшилмай бўлмайди. Ойимчани бундай дейишга мажбур қилган воқеа Улус — Тошкент автобусида рўй берган эди.

Биз деярли йўлга отланган эдик. Бир пайт радио-карнайдан кечаси билан ичиб чиққан алкашникидек бўғиқ овозда бекат ходимаси деярли ўзбекчалаб эълон қилиб қолди: «Ҳурматли пассажирлар! Тошкент—Улус маршрунти бўйинча билет олган пассажирлар, билетларингизни деяртий кассага возврат қилишларингизни сўраймиз! Икарус капремонтга кетган. Бошқа автобус бўлишига администрация отвечат қилмайди. Гараж хозрасчётга ўтган, бизга қарамайди. Сизлардан илтимос, шовқин кўтармасдан билетларни возврат қилинглр!»

Шундан сўнг кўтарилган шовқинни бекатда маймунлар бўлмагани учун ҳам, шу атрофда сомса сотиб юрган лўлибашара болалар мазза қилиб томоша қилишди. Анча ур-сурдан кейин мен ҳам паттани зўрға қайтариб топширдим. Жон деб олишди. Фа-

қат 25 фойиз чиқим ҳисобига. Начора, рози бўлдим. Қайтариб олмай қўйишса нима қилар эдик?!

Тўполондан омон-эсон чиқиб, энди нафасимни ростлаётган эдим, шундоқ эшик ёнида атрофига бир тўда улусликни тўплаб турган Шермат арманига кўзим тушди — бултур Хайдаркўлда йўқотган бузоғимни топиб олгандек қувониб кетдим. Ахир Шермат дегани Улуснинг автобусини ҳайдайдиган шофёр-да. Ҳеч ким унинг кимлигини билмайди. Уям ҳаммани Шермат дейди. Автобуста ким чиқса бас, кексами, ёшми, худди ўз ошнасидек мурожаат қилаверади: «Ҳа, Шермат-босмач, овулгами?»

Шундай қилиб денг, Шермат бир тўда улусликлар орасида тупук аралаш писта пўчоқларини атрофга бефарқларча туфлаб ғоз турибди. Ора-сира: «Оббо Шерматлар-эй!» деб қўяди. Пистасини қақиб бўлгач, мен ҳозир дедию бекат биносига кириб кетди. Орадан ярим соатча ўтиб, майдончага янги «Лаз» автобус миниб келди. Эшикчадан бошини чиқариб, бор овозда бақирди:

— Ҳов, шерматлар, кетдик Улусга. Билет керак эмас, бу арендний автобус.

Ана шундан кейин, автобуста қараб оломон-пойга бошланди денг. Кимдир тўсиқлар оша чопаетгандек, кимдир марофонча, кимдир узоқ масофага, ёнламасига, узунликка, тепаликка, пастликка чопаетган ким. Бир зумда ота боласини танимайдиган замон бўлиб кетди. Автобуснинг ичи ғиж-ғиж одам. Бу, Шермат қурғур, қани юра қолса. Йўқ, баттар авжига чиқади:

— Ҳой, шерматлар, қани кетдик, Самарқанд, Жиззах, Дўзах, Каттакўрғон, Кичикқўрғон, яна ким автобусдан қолғон, келсин, олиб кетамиз.

Гоҳо шу атрофда ўраллашиб юрган, оломон-пойгага лоқайд қараб турган ёшгина, қизил шапкали йигитчага ҳам гап отиб қўяди.

— Ҳой, Шермат, юр, Улусга олиб бориб келаман. Барра кабобга тўясан.

У шўрлик ё гунг, ё гаранг, ё бўлмаса Шерматни яхши таниса керак, индамай кулиб қўяди.

Автобус ҳам тўлди, Шермат ҳам инсофга келди. «Худо йўлимизни берсин, омин!» — деди-ю, автобусни юргизди. Икки кишилик жойда тўрт киши тиқилиб кетяпмиз. Ёнимда бояги оймтилла, нақ тиззамга чиқиб олган.

Бу, Шермат қурғур, жуда гапдон-да, ҳеч кимни зериктирмайди. Микрофон орқали гоҳ ичакузди латифалардан айтади, гоҳ ўзича хиргойи қилади, гоҳида одамларни ижара пудратига ўтишга тарғиб ҳам қилиб қўяди.

Шундай қилиб кетяпсиз, денг. Икки қадамда бир тўхтаб... Кузнинг куни бир тутам. Кун ҳам оғди. Аранг Жиззах чўлларига етиб бордик. Бе, бу ерларнинг чўллиги қолибдими? Ҳамма ер пахтазор. Оғаётган қуёш нурлари қип-қизил. Барглари тўкилган, сўнги чаноқ пахтасигача териб олинган ғўзалар қип-қизил. Ўнг ёнимиз Ўзбекистон, чап ёнимиз Қозоғистон, қозоқ биродарларимизнинг ҳоли бизникдан баттар. У ёнимиз ҳам қип-қизил, бу ёнимиз ҳам қип-қизил. Ҳамма ёқ қип-қизил. Кетяпмиз, тасмадай тортилган қоп-қора йўлдан, ҳар қадамда бир тўхтаб. Шермат арманига, унинг арендний автобусига ишониб. Бу кетишда манзилга қачон етиб боришимиз дарғумон. Ҳамма зериқкан... Зериқканда одам нималарни ўйлаб топмайди, дейсиз. Шунда мен ҳам бу чексиз пахтазорларни кўлга ўхшатдим. Ҳа, ҳа, кўлга! Узингиз бир тасаввур қилиб кўринг-а!

Куз. Чўл. Битта гиёҳ йўқ. Бори шу ғўза, унинг ҳам барглари тўкилган, пахтаси терилган. Кўз илғанча чексиз ғўзапоя. Кечки чўл шабадасида майин-майин чайқалади. Тепароқдан қарасангиз, таппа-тайёр кўл. Кўл-ку, лекин қонли кўлга ўхшайди.

Дарвоқе, қон деганларидай йўловчилар орасида қон босими борлар ҳам ўтирган эканми, автобуснинг навбатдаги тўхташида...

— Менга қара, хўв, эшшак, бу отангни кўқон аравасимиди, ҳар қадамда тўхтата-сан?! — деди кимдир орқароқдан бўкириб. Эндигина жилган автобус қайтиб таққа тўхтади. Эшак деганлари — Шермат арманининг башараси кабинадан орқага ўгирилди.

— Ким у, бўкираётган хўккиз! — деди тилла тишларига чаппа ёпишиб қолган писта пўчоғини туфлаб. Бунга ҳам қаноат қилмай, ханграгандан берироқ — хансираб-хансираб, бўлиб-бўлиб давом этди: — Нима, бу энангни қорнимиди, ялпайиб кетадиган. Бу арендний автобус, ёқмаса, туш!

Хўккиз деганлари одамларни туртиб-туртиб Эшакка яқинлашди. Эшак деганлари унга пешвоз чиқди. Одам деганингиз ҳаммаси жим.

«Эшак» «Хўккиз»нинг ёқасидан ғиппа бўғиб, уни автобусдан силтаб туширди. Эшикни тарақлатиб ёпиб, автобусини шарақлатганча, ҳайдаб кетди.

Ана шунда, бояги оймтилла гилосдек лабчалари орасидан деярли шивирлаб, шундай деди: «Қайта қуриш учун, аввало одамларда маданий онгни қайта қуриш керак, қолаверса асабни қайта қуриш керак. Кимки бизнинг сиёсатимизга ишонмас экан, мана шундай ярим йўлда ташлаб кетаверамиз».

Деярли унинг гапига қўшилишга тўғри келади.

Раҳмонали Улусдаги энг омадсиз одам. Шўрлик онадан эрта етим қолди. Отаси бошқага уйлангач, янги онанинг маслаҳати билан уни район марказидаги интернатга беришди. Раҳмонали у ерда хоҳлаганидек ўқиди, яшади. Оқибатда ҳеч бало бўлмади. Қайтиб Улусга келди. Улус катта қишлоқ бўлса-да, чўпонликдан бошқа иш топиш ўлимдан қийин.

Қариндошлариникида, унисидан хафа бўлса бунисиникида, буниси хафа қилса отасиникида, отаси хафа қилса бошқасиникида яшаб юрди. Бу хилдаги ҳаёт ҳарбий хизматдан кейин ҳам давом этди. Тўғри, бошқа юртларда ҳам ишлаб келди. Лекин бошқа ерларда қариндошлари йўқмикан, дарров қайтиб келди. Еши ўттиздан ўтиб яхшиларнинг ёрдами билан ўзи каби бир етимчага уйланиб олди.

Ҳамма бало шундан кейин бошланди. Бир кишини сиғдирган қариндошлар икки кишини сиғдиришмас экан. Қайси бириникига борса насиҳат эшитди.

— Энди, оғайни, ўз кунингни ўзинг кўр. Олаҳуржун бўйнингдами, аравангни торт. Икки ёрти бир бутун бўлиб аҳил яшанглар. Ишланглар! — дейишди.

— Ҳов, яхшилар, иш бўлмаса ўғрилиқ қилайинми?! — дерди етимча тутакиб.

— Уғрилиқ қиласанми, тўғрилиқ қиласанми, ишқилиб ўз кунингни ўзинг кўр, — дейишиб қариндошлар уни қишлоқнинг чеккасидаги бировнинг бўш кулбасига кўчириб қўйишди. Ҳар ким ҳолига қараб: биров қозон, биров товоқ, биров товуқ, деганларидай ёрдам қилишди. Лекин ҳеч ким энг яхши ёрдам — икки етимчадан бировига иш топиб бермади. Ишнинг ўзи йўқ эди.

Келин пишиққина экан, бир йилча амал-тақал қилиб яшашди.

Бу ёғига бундай яшаб бўлмай қолди, яхшилар!

Бир куни кечқурун, ҳа, бу қишда эди, қор эндигина тинган эди, Раҳмонали ҳайт деди-ю, уйдан чиқиб кетди. Ярим тунда бир қўйнинг гўштини орқалаб келди. У ҳам индамади, хотини ҳам, қаердан олдинг, демади. Фақат тенг ярмидан бўлиб:

— Қўшненикига олиб чиқиб беринг, — деди. Раҳмонали хотинининг олижаноблигига ичида тан берди. Қўшниси ҳам ўзидек камбағалгина йигит. Қарийб бир ҳафта-дирки, бола-чақасини тухум билан боқяпти.

Гўштни олиб чиқар экан, хотинини эркалаган бўлди:

— Кичкинагина калланга шунча ақл берган худойимдан айланай.

Қишлоқнинг чеккасидаги икки хонадонда қувонч узоқ давом этди. Алламаҳалгача ўчоқ ҳам, чироқ ҳам ўчмади.

Раҳмоналининг бахтиёрлиги эрталабгача экан. Йўғ-э, тушгача! Ишламагандан кейин нима фарқи бор, тушми, эрталабми?! Ишқилиб бахтиёр Раҳмонали эндигина турган, ҳали ювиниб улгурмаган ҳам эди. Бекорчиликдан семириб кетган Улуснинг участкавийи Ҳалим миршаб билан, шундай совуқда ҳам терлаб кетган — отаси, пишиллаб кириб келишди. Салом йўқ, алик йўқ, Ҳалим миршаб сичқонга ташланган мушукдай совуқдан тарашага айланган Раҳмоналининг даҳлиздаги этигига ташланди. Унг қўлида этик, чап қўли билан Раҳмоналининг ёқасидан тутди:

— Мана, — деди қиров қоплаган мўйловлари орасидан вишиллаб, — мана, далил, эпласанг ўғрилиқ қил-да, падарлаънати!..

Шундай қилиб эрталаб, йўғ-э, тушда, Улуснинг ёлғиз чойхонаси бекорчиларга тўлиб улгурган бир пайтда, ўз ишининг устаси Ҳалим миршаб қўлида этик, олдинда терга ботган отаси-ю, ўртада гўшт орқалаган Раҳмонали шўрлик — қишлоқ шўроси биносига йўл олишди.

Натижаси нима бўлди, дейсизми? Ҳеч нарса! Ота даъвосидан кечди. Уғил лақаблик, миршаб гўштлик бўлди. Девордан ошириб ташлаган гўшти учун қўшни хотин эридан ўлгудай калтак еди.

Эшмат

Эшмат шофёр, умуман, ичмайди. Сиз билан гаров боғлашим мумкин: тилла берсангиз ҳам, оғзидан қуйсангиз ҳам ичмайди. Бу Эшмат ичмаган дегани эмас.

Эшмат ичган. Эҳ-ҳе, ичганда қандоқ. Ҳатто бир сафар тўйиб олиб газагига қасам ҳам ичворган. Шундан кейин одамлар Эшматнинг ичганини кўришмаган. Лекин Улуснинг директори Нортоевни бўралатиб сўкканини кўришган. Улусда директор Нортоевни сўкадиган мард йўқ. Ундай одам ё аҳмоқ, ё ғирт маст бўлиши керак!

Бизнинг Эшмат бир сўзлик йигит. Бир сўзлик бўлмаса институтни ташлаб кетардими?!

Мадийёр этикдўзнинг гапича:

— Эшмат болапақир беш йил амал-тақал қилиб Абдурайимнинг пули билан ўқиди, ўқиди-ю, отчўт (диплом бўлса керак) ёзолмай, паттасиз келиб, шофёр бўлиб юрибди.

Отаси Абдурайимнинг айтишича:

— Ҳамма хато ўзидан ўтди. Эшматни уйламаслиги керак эди. Эшмат тентак ичмаганда, уни уйлаб қўймасди. Уйлаб қўймаганда, ўқишни битириб оларди. Уқишни битирганда, катта одам бўларди. Мана, ичкиликнинг оқибати: юрибди мойга ботиб!

Эшматнинг гапига қараганда:

— Ҳаммасига севги айбдор. Хотинини бунчалик севмаганда қишлоққа тез-тез келмасди, тез-тез келмаганда отаси хавотирланиб шаҳарга бормасди. Отаси бормаганда Эшматни урмасди. Урмаганда Эшмат қасам ичмасди. Қасам ичмаганда Тинч океанга кетиб қолмасди. Кетиб қолмаганда хотини хат ёзмасди. Хотини хат ёзмаганда қайтиб келмасди. Қайтиб келмаганда бундай қилиб мойга ботиб юрмасди!

Бу гапларнинг ҳаммаси рост. Фақат Мадийёр этикдўзнинг гапи унчалик тўғри эмас. Эшмат институтга пул билан кирди. У пайтларда пулсиз киришнинг ўзи қийин эди. Лекин у амал-тақал қилиб эмас, яхши ўқиди. Айтиш мумкинки, жуда яхши ўқиди. Узига ўхшаб кирган ғирт саводсиз болаларга чизмалар чизиб берар, эвазига пул ишларди. Шунинг учун ҳам оз-соз ичиб турарди.

Бунгача у икки йил ўқишдан йиқилди. Кейин Тинч океанда уч йил хизмат қилиб келди. Абдурайимнинг жонини суғурғудек қилиб Тошкентдаги йўл транспорти институтининг тайёрлов курсига кирди. Тўрт йилча тинчгина, аммо зерикарли ҳаёт кечирди. У кутган нимадир рўй бермади. Адашмасам, тўртинчи курсга ўтиб борган ёзги таътилда бўлса керак, онасига:

— Мен уйлансамми дегандим? — деди дабдурустан.

— Кимга? — деди онаси қувончини кўз ёшлари билан дока рўмолига артиб.

У тилига келган биринчи исмни айтди:

— Моҳигулга!

Моҳигул синфдоши. Қўшнисининг қизи. Мактабда ёшларга адаб ўргатади. Уям инсон, гоҳида ўқувчиларга топшириқ бериб қўйиб, адабни унутиб, бахтининг қачон очилиши ҳақида ҳаёл суриб кетади. Эшматга бу қиз ёқиш-ёқмаслигини билмадим-у, тўйдан кейин уни севиб қолгани аниқ.

Онаси узоқ ўйланиб қолди. Секин ошхонага чиқиб севинчини катта келини билан баҳам кўрди. Бир пайт янгаси катта сабзи олиб келди. Эшматнинг қўлига бериб:

— Боринг. Отам нариги уйда ухлаб ётибди, маҳсисига солиб қўйинг! — деди жилмайиб.

Эшмат отасининг феълини билади. Қўрқиб кетди.

— Боринг, бораверинг, қўчқор. Қўрқманг, одатимиз шунақа, — далда берди янгаси.

Эшмат қўрқоқ эмас, индамай чиқиб кетди.

Кечқурун Абдурайим ўнг чўнтаги дўппайиб Мадийёрникига келди. Эртасига Мадийёр Абдурайимнинг қўшнисиникига борди. Кузга яқин тўй бўлди. Тўйнинг қандай ўтганлигини айтиб ўтирмайман. Буни тўйдан кейин Эшматнинг хотинига гердайиб айтган шу сўзларидан билса бўлади:

— Юрган эканмиз-да, йигирма етти йил оғизни шамолга очиб. Уйланиш бундай бўлишини билганимда сени еттинчи синфдаёқ олиб қочган бўлардим!

Эшмат бир сўзлик йигит. Аввалроқ билмагани рост!

Шундай қилиб, Эшматнинг бор оёғи Тошкентда, бир оёғи Улусда бўлиб қолди. Авваллари икки ойда бир келадиган Эшмат энди тўрт-беш, баъзан олти-етти мартагача келарди. Бу унинг чизма чизишига боғлиқ эди. Қанча кўп чизса шунча кўп ичар, қанча кўп ичса, шунча тез йўлга чиқар, қанча тез йўлга чиқса, шунча тез келарди. Бу ҳол бора-бора Абдурайимнинг юрагига ғулғула солди. Бир куни Мадийёрга ёрилди:

— Бу энағар боланинг пайтавасига қурт тушиб қолди, уста. Ё энағарни кўч-кўрони билан олиб бориб ташласаммикан?!

Уста жўяли маслаҳат берди:

— Биринчидан, келин ишлаяпти. Мактабдан мўмайгина пул оляпсан. Иккинчидан, аввал текшириб кўр, ҳозир қайта қуриш замони Эшматингни сири фош бўлиб ҳайдалган бўлмасин.

Икки ошна қўй савдолашди. Эрталаб Абдурайим кенжа ўғлини ёнига олиб йўлга тушди. Кечқурун Эшматнинг ётоқхонасини аранг топишди. Эшикка рўбарў бўлишлари билан Абдурайимнинг кўзига биринчи бўлиб стол устидаги шишалар тушди. Эшматнинг қаршисида оқ картон қўлтиқлаган, оғзи эшикдай ланг очиқ икки-учта бола. Эшмат эшикка орқа ўгириб уларга оғиз кўпиртираяпти:

— Хотин деганлари бу кросворд, братишқалар. Бир қарасанг роҳат, бир қарасанг азоб. Мана, меники, жодугар, кўзингга қараб кўнглингдагини билади, қанжиқ. Между прочим, мен уни севаман. Ишонмасанглар, ҳозир поездга чиқиб кетишим мумкин!

Елғондакам ўрнидан турган Эшмат отасига тўқнаш келди. Ундан бир мушт, девордан бир мушт еди.

Шу куни Улусга кетадиган поездда Эшмат эмас, Абдурайим кенжа ўгли билан қайтди.

«Братишка»лари олдида изза бўлган Эшмат бир шиша ароқни бўғзидан кўтариб газагига қасам ичворди:

— Ичмайман!.. Кетаман! Тинч океанга!..

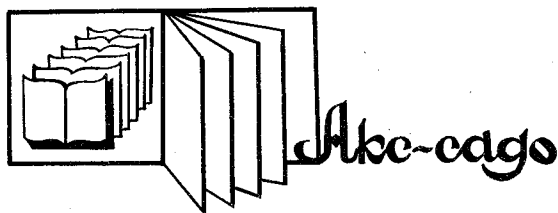
Эшмат бир сўзлик йигит. Кетди. Орадан бир ойча ўтиб, хотинига хат ёзди: «Кел!» Ундан жавоб олди: «Эшматжон акажон. Парэстикни қучоқлаб ётиш жонимга тегди. Келинг, ёки жавобимни беринг». Эшмат хотинини севарди. Келди. Лекин отаси билан ҳам, уста Мадийер билан ҳам қайта ярашмади.

Қишлоқда менинг боғимда яшаб турибди. Гоҳида қишлоққа борсам, кечқурунлари Моҳигул келин чиқади.

— Домулло, Эшматжон акам айтдиларки, шайтон сувидан олиб келган бўлсангиз, қарзга берар экансиз. Бу ерларники бўлмайди. Тошкентники табаррук экан. Узлари чиқардилару ҳозиргина дальний рейсдан келдилар, беллари оғриб турибди. Компресс қилмоқчилар.

Улай агар, Эшматни яхши кўраман. Ҳар сафар белига шайтон суви олиб бораман. Гаров бойлайман, Эшмат бир сўзлик йигит, ичмайди, тилла берсангиз ҳам, оғзидан куйсангиз ҳам ичмайди.

Тошкентнинг шайтон суви яхши-да, белни дарров тузатади. Кейин боғнинг бир четида ашула айтса ҳам бўлаверади: «Мен, шоҳ Машраб, икки дунёнг тепиб ўтгум».

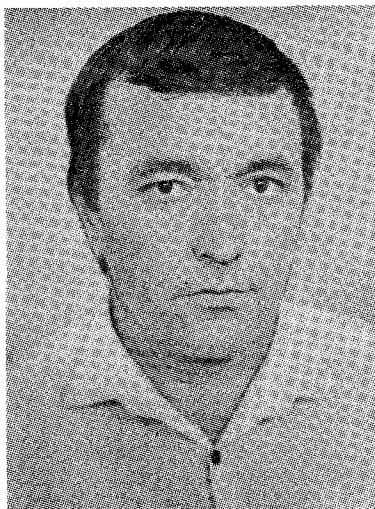
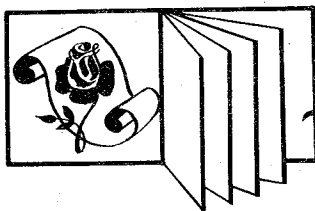
Сўнги вақтларда араб ёзувини ўрганишга қизиқиш кучайди. «Ёшлик», «Фан ва турмуш» ва адабиёт газеталари дарс ўтишини бошлаб юборди. Мен бу дарслар орқали имлони ўрганиш имкониятига эга бўлолмадим. Натижада «мустақил ўқиб-ўрганиб бўлмас экан», деган хулосага келдим. «Шарқ юлдузи»нинг дарсхонасини кўрдиму кўзим чарақлаб очилиб кетди. Карасам, номи қийин бўлса ҳам ҳозирги ҳарфлардек ягона товуш ҳосил қилиб, сўзлар тузиш мумкин экан. Дарсхонада келтирилган сўзларни ҳижжаладим, йўқотиб юрган нарсамни топгандек ўқиб кетавердим. Сўнг кўлимга «Фан ва турмуш»ни олиб, унда берилган дарсларни ҳам тушуниб ўқиш усулини топгандек бўлдим. Билдимки, сўзбоши, ўртаси ва охирида келган ҳарфлар икки томондан ҳарф қўйилганда озроқ ўзгаргандек туюлар экан.

«Шарқ юлдузи»да бу «аниқ нутқталар» орқали кўрсатилган.

Кўриниб турибдики, бу дарсларни Сизлар тўрт сонга планлаштирибсизлар. Агар имкони бўлса, эски ўзбек ёзуви дарсларини бир-икки сонда тўлиқ чиқариб берсаларингиз.

Журналингизнинг тўққизинчи сонидегидек ҳарфларни қўшилиш илаклари ҳам нуқталар билан аниқ бериб борилса, биз ҳарфларни қўшиб ёзиш ва ўқишни яхши ўрганамиз. Қисқаси, «Шарқ юлдузи»да дарс ўтаётган А. Маматов домлага катта раҳмат!

Кўчкор Бекмуродов,
Чироқчи, 22-мактаб муаллими

Матназар Абдулҳақимов

МЕНДА БИР ДУНЁ УМИД

Дўст

Бўлиб қадди ниҳолга мубтало, дўст,
Бу бир бошимга бўлди минг бало, дўст.

Умидим бир ажойиб тор — узилмас,
Агар билсанг, шу боис бу наво, дўст.

Висол дўст бўлмасин невчун юракка,
Бўлар малҳам билан доим яро дўст.

Ўзи бўлди кўзим оқу қароси,
Бўларкан оқ билан, тавба, қаро дўст.

Нафас олсам қаро сочи муаттар,
Бўлар райҳон билан боди сабо дўст.

Ситам айлар санам гоҳ, гоҳи шафқат,
Гоҳи шайтон дўстдир, гоҳ худо дўст.

Юрибсан Матназар ҳолини билмай,
Қачонлар ишққа ул бўлди фидо, дўст.

Ям-яшил

Бўлгани янглиғ баҳор келганда боғим ям-яшил,
Ташласанг сен қайга кўз, бўлсин илоҳим ям-яшил.

Соғиниб хўрсинганимда чайқалур райҳонларим,
Ёки бу тонг елими, ё бўлди оҳим ям-яшил.

Ям-яшил ўйлар суриб, ёнмоқдаман сен ҳақда, ёр,
Лоладан бил — шоҳидим алвон, гувоҳим ям-яшил.

Ям-яшил боғларни кездим, ҳеч гумоним сўлмади,
Ям-яшилдир, бил, савобим, бил, гуноҳим ям-яшил.

Боғман теккан хазон, эй навнихол, бағримга кел,
Заъфарон бўлсам-да мен, бўлсин кучоғим ям-яшил.

Туш кўрарман гоҳида: Жайхунману, кўпмиш сувим,
Талпинармишман санго — икки қироғим ям-яшил.

Матназар, бу боғ менинг, ҳар баргида бор минг ҳаёт,
Ишқ бир офтоб, урмагай, чунки паноҳим ям-яшил.

Умид

Айладим ҳар лаҳза васлингни, гули раъно, умид,
Ишқ муқаддас салтанат, бўлмоқ гуноҳдир ноумид.

Ишқ умиддир, бахт умид, сен ҳам умидсан, дилбарим,
Кўр, не чоғлик давлатим кўп, менда бир дунё умид.

Сенга термулмакдин орзу кўзларингдан бўсадир,
Сўзларимдан бўлгани янглиғ теран маъно умид.

Бўлдингу қалбимга ҳамроҳ, кўп ўлимдан сақладинг,
Не қилиб қарзимни мен сендан узарман, о, умид.

Тут мени маъзур, сиғиб ҳаддим, умид эттим сени,
Қилгани янглиғ чаманлар васлини сахро умид.

Сен фироқ ичра хаёлимни умид қилдингми, ёр,
Чақнамоққа тунни айлар ҳар маҳал Зухро умид.

Икки дил бир бўлмаса, шаксиз, муқаррардир фироқ.
Қутқаролмас бу балодан, бил, сени ҳатто умид.

Токи борсан сен ҳаётда, бахт, умид ҳам барқарор,
Барқарорсан, Матназар, бордир ҳаётдан то умид.

Куйласам

Куйласам кўнглимда соз, чалсам қўлимда тор йўқ,
Дилда меҳрим бир жаҳон, иқроқ бор, изҳор йўқ.

Муҳташам бир қалъадир кўнглим, нетай, бўлмиш хароб,
Тарҳини билгувчи таъмир этгали меъмор йўқ.

Ўзгалар пойига соч меҳрингни ҳеч тутмай дариг,
Қилма миннат ҳеч қачон, бил, бунда миннатдор йўқ.

Ишқи йўқлар мулки, айтгил, бўлмасин нечун талон,
Бор бир ўғри ҳар қадамда, битта ҳам бедор йўқ.

Дард чекиб рухсори гуллар ўз-ўзига қўйди ўт,
Ишқ аро кўлдир азоб, оташ аро озор йўқ.

Йўқ азоб кўз-кўзланур пайт бор азобинг тут ниҳон,
Истаганча кибр-ҳаво бордир буларда, ор йўқ.

Борми-йўқ ишқ бахти деб сен бору йўқ меҳрингни бер,
Матназар, қўй, толе боқма, очма фол, деб «бор, йўқ...»

Кўп

Гарчи юлдузлар ададсиз, гарчи маъшук сони кўп,
Иккимизнинг олдимизда барчасин нуқсони кўп,

Бебаҳо кўз ёшларингни дурга қилмишлар қиёс,
Яхшиларнинг яхшиларга бунчалар бўҳтони кўп.

Мен қошингдан гар йўл олсам ҳар қадамдир бир фирок
Эркпараст бу салтанатнинг бунчалар зиндони кўп.

Шоҳ қилиб қўймиш ақлни бошима тақдир нечун,
Бир итоат йўқ агарчи амри кўп, фармони кўп.

Бепоен сахро каби руҳимга сен қўйсанг қадам,
Оҳуларга тегмагил, бўл эҳтиёт, арслони кўп.

Кўп ғурурланма жамолингга чарақлаб, эй қуёш,
Хусни боқий бу фалакнинг сен каби меҳмони кўп.

Матназар, ҳасратга чек қўй, дардларинг кўз-кўзлама,
Ишқ-муҳаббат мулкининг, бил, сенсиз ҳам армони кўп.

Уртада йиллар

Уртада йиллар ва йўллар мисли бир девор жим,
Мен бу ёқда зор жимман, сен у ёқда, ёр, жим.

Ўзгалар дард чекмайин кўп чекдилар ёлғон фиғон,
Сен эса чекдинг жудоликда фақат озор жим.

Аҳли саводир бу юрт, ҳеч тинмади шовқин-сурон,
Ҳеч қачон бўлгаймиди айтгил, ахир, бозор жим.

Ўзгалар отганда оддий тошни минг миннат билан,
Тухфа қилдинг менга сен, жоним, дурри шахвор жим.

Жим қолур юлдузларга ҳолимни жим шарҳ айласам,
Дард ёмон — жимдир табиблар, дард ёмон — бемор жим.

Матназар, бир лаҳзалик ғофилсану, кўп сўйладинг,
Гур сочар осмонда офтоб мангуга бедор, жим.

Юракда

Ўт чақнади ногаҳон юракда,
Нурланди бутун жаҳон юракда.

Зангор кўзинг чарақ-чарақлаб,
Бўлди-ку нишон-нишон юракда.

Юракми осмонда бу кун
Ва ёким осмон юракда?

Севгач сени, орому осойиш
Бўлмади бир замон юракда.

Юракда бўл ҳамиша, жоним,
Бўлгайдир ҳамиша жон юракда.

Меҳринг бўладирми ош, дили тош,
Ниҳон, ахир, фиғон юракда.

Зохирда кўринди Матназар тинч,
Ҳар лаҳза минг имтиҳон юракда.

Бўлди дилдорларга кўп айёр ёр,
Кимки айёр, дамда минг тайёр ёр.

Кўзларим тўрт бўлди бир ёримни деб,
Гарчи маҳваш бешумор, бисёр ёр.

Ишқ бу савдодир, бироқ мезони йўқ,
Берса озор, билмагай меъёр ёр.

Кимдадир ёр барқарор тоғлар мисол,
Кимдадир бир ўткинчи сайёр ёр.

Телбаман, бир телбанинг мафтуниман,
Мастга маст, ҳушёргадир ҳушёр ёр.

Ёр шу бўлса, бўлгани минг яхшидир,
Бўлганидан ёр ёр, ағёр ёр.

Матназар, ўз қўшиғинг бағринга бос,
Васл эмас, ҳижронда айтдинг ёр-ёр.

Бизга етказган азобди

Бизга етказган азобидан фароғатландилар,
Бу азобдан кўнглимиз қаттиқ жароҳатландилар.

Номамизда номини ёзганда қилдик зарнигор,
Номасида номимиз бизнинг қаро хатландилар.

Қалбини забт этгали қилдик муҳаббатни қурол,
Қаршимизга қаҳрини айлаб яроғ отландилар.

Ишқи йўқлар, билмадик, дунёга келдилар нечун,
На азоб чекди улар ёки на роҳатландилар.

Шаънимизга тўхмат айтиб бетиним аҳли фасод
Ўзларига орттириб кулфат, қабоҳатландилар.

Кетдилар айлаб хиёнат бизга орому сурур,
Изтироб-андуҳга таҳсин, кўп садоқатландилар.

Сарвиноз бўй тортдилар деб кўп қувонманг, Матназар,
Меҳри топмасдан камол, жабри балоғатландилар.

Ўшоз каби юксалдим

Тоғ каби юксалдим, торлар мисоли титрадим,
Шу қадар ожизлигим бор, шу қадардир қудратим.

Ёшларим ёғду сочиб кўксимда тим-тим тиндилар,
Гоҳи юлдузларга, гоҳ шабнамга юқди ибратим.

Ям-яшил туйғуларимга сен кетиб тегди хазон,
Қовжираб, япроқ бўлиб бир-бир тўкилди ҳасратим.

Ҳуснингга мағрур бўлиб айтдинг: «Ўзингдан кетма, ёр!»
То яшайсан менда, мумкинми ўзимдан ҳажратим?

Чиқди ёдингдан нигоҳим, бўлди овозим унут,
Кўзларимни чирт юмиб олдим, товушсиз ўкрадим.

Тақлид этдим қушларим — қардошларимнинг феълига,
Кеча-кундуз нолалар қилдим, саҳарда мудрадим.

Кўкда чақмоқдек хаёл сершиддат эрди, Матназар,
Мен уни тўмтоқ қалам бирлан қоғозда судрадим.

Келур

Кўнғироқ сирли жаранглар... таъналар симдан келур,
Гарчи мен Фарҳод эмасман, дард тилсимдан келур.

Элга бахт ошкоро келгай — донг билан, сердабаба,
Мен ғарибга ҳар замон юз минг бало зимдан келур.

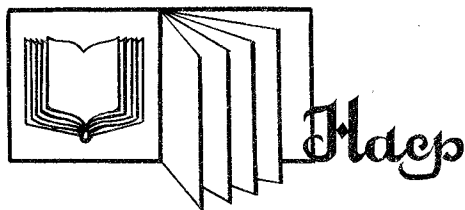
Қаҳратондан қор, баҳордан гул ёғур, куздан хазон,
Бошима тош мен ғарибнинг барча мавсумдан келур.

Неча йиллар келмаган завқу сўрур ҳам тантана
Кўнғироқ овозингизни тинглаган зумдан келур.

Алвидо, деб кулдингиз. Икки кўзимга қонли ёш,
Мен сира ўйлабмидим, олис табассумдан келур.

Юксалиб осмонга қалбим бўлди чилпарчин кулаб,
Рухга туғёнлар самовот бирла баҳсимдан келур.

Матназар, ёр меҳрини даъво қилурсан, келса не,
Ҳар қачон ўз ҳадини билмас бу нафсимдан келур.

Чингиз Айтматов

АСКАР БОЛА

Асил РАШИДОВ таржимаси

Ҳикоя

У беш ёшларида отасини биринчи марта кинода кўрди.

Бу воқеа ҳар йили совхознинг жун қирқими ўтказиладиган ўша катта қочарида содир бўлган эди. Қочар шифер билан ёпилган, у шундоққина адирнинг этагида, йўл ёқасида жойлашган бўлиб, узоқдан оқариб кўриниб турарди.

Аввалбек бу ерга онасига эргашиб ўйнаб келарди. Онаси, Жиянгул, совхознинг алоқа бўлимида телефонистка эди. Ҳар йили қирқим мавсуми бошлангач, у қирқим пунктига ёрдамчи бўлиб ишга жойлашарди. Бунинг учун Жиянгул ўзининг отпускасини ва экиш, қўзилатиш мавсумида коммутаторда кечаю кундуз иш вақтидан ташқари ишлаганлиги учун бериладиган дам олиш кунларини ҳам олиб, бу ерда ҳам қирқимнинг то охириги кунларигача тиним билмай меҳнат қилар эди. Жун қирқишга ҳақ тўлаш ишбай асосида бўлиб, яхшигина даромад олиш мумкин эди. Эри урушда ўлган бир бечора бева учун ҳар бир тийиннинг ўз ўрни бор-да ахир! Ҳалиям оила катта эмас, улар ниҳояти икки жон: ўзи-ю, боласи. Барибир каттами-кичикми, оила оила-да: озиқ-овқат, ўтин-чўп, кийим-кечак ва яна аллақандай нарсалар дегандай, ҳаммасини ўз вақтида ғамлаб қўйиш керак.

Ташлаб кетадиган кишиси бўлмаганлиги учун Жиянгул ўғлини ҳам ўзи билан бирга ишга олиб борарди. У эса бу ерда қирқимчилар ва чўпонларнинг ўзи тенги кир-чир босган болалари ва паҳмоқ юнгли чўпон ити билан куни бўйи чопқиллаб ўйнагани-ўйнаган эди.

Кунларнинг бирида Аввалбек қочарга кўчма кино келганидан биринчи бўлиб хабар

* * *

Адабий-илмий жамоатчиликка моҳир таржимон ва адабиётшунос сифатида танилган заҳматкаш ижодкорларимиздан бири Асил Рашидов 60 ёшга тўлди. У кўп йиллардан бери қардош халқлар адабиёти намуналарини, айниқса жаҳонга машҳур қирғиз ёзувчиси Чингиз Айтматов асарларини кунт ва маҳорат билан ўзбек тилига ағдариб келмоқда. Бугунги кунда атоқли ва ардоқли адабнинг асарлари ҳар бир ўзбек хонадонидан жой олган экан, бунда Асил Рашидовнинг улкан улуши бор.

Асил Рашидов адабиётшунослик илмида ҳам ўзига хос камтарона ўрин эгаллади. У ўзбек қиссаларида меҳнат мавзуининг ишланиши ҳақида бир неча салмоқли китоблар эълон қилди. «Сўнмас юлдузлар» номли йирик илмий тадқиқотида эса қардош халқлар адабиётининг бир қатор йирик вакиллари ижодини таҳлил этиб, уларнинг ижодини ўзбек китобхонига янада яқин қилишга муносиб ҳисса қўшди. Олимнинг илмий фаолияти республика Ҳамза мукофоти билан тақдирланди.

Асил Рашидов бадий таржимачилик ва адабиётшунослик фаолиятини мураббийлик билан чамбарчас алоқада олиб бормоқда. У кўп йиллардан бери Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика институтини адабиёт илмидан дарс бериб, малакали кадрлар тайёрлашдек хайрли ва масъулиятли ишда ҳам фидоийлик қилиб келмоқда.

топди ва бошқаларни ҳам кутилмаган бу қувончли воқеадан хабардор қилишга ошиқди:

— Кино келди! Кўряписизларми, ана кино келди!

Кино ишдан сўнг, қоронғи тушиши билан бошланди. Бунгача эса кутавериб унинг тоқати тоқ бўлди. Аммо кино ҳам ўйлаганидек уруш ҳақида экан. Қочарнинг тўридаги иккала устунга осилган оппоқ матода шиддатли жанг бошланиб кетди, ўқ овозлари гум-бурлади, визиллаб осмону фалакка учаётган ракеталар тун зулматини яшиндек ёритиб, ер қучиб ётган разведкачиларни айнан ёритар эди.

Ракеталар ҳам тинди, разведкачилар яна олға ташланди. Пулемётчилар эса ярим тунда шунақаям ўқ ёғдиришардики, ваҳимадан боланинг нафаси ичига тушиб кетди. Ҳа, уруш деб мана бунга айтса бўлади!

У билан онаси одамларнинг ортида, жун солинган кандир қопнинг устига ўтириб олишганди. Бу ёқдан, юқоридан яхши кўринарди. Унга қолса, албатта, шундоққина экраннинг ёнгинасида, совхоз болалари жойлашган биринчи қаторда ўтиргани маъқул эди. У бунга интилиб ҳам кўрди, аммо онаси уни ушлаб қолди:

— Бас қил, эртадан кечгача югурганинг югурган, ўтир ёнимда,— деди-да, уни тиззасига олиб ўтирди.

Киноаппарат лентани бир маромда ямлаб-ютар, уруш эса давом этарди. Одамлар уни чурқ этмай ҳаяжон билан томоша қилишарди. Онаси уларни мўлжалга олиб, яқин келаётган танкларни кўриб хўрсиниб кетарди. Шунда уларнинг ёнгинасида ўтирган аллақандай бир аёл ўзича пичирлаб қўйди:

— Э, худо, нималар бўляпти, ўз паноҳингда сақла!..

Булар Аввалбек учун унчалик кўрқинчли эмас, аксинча, баъзида, айниқса фашистлар ўққа учиб, кунпаякун бўлган пайтларда ҳатто завқли эди. Бизникилар қулаганда эса, бола уларнинг яна туриб, жангни давом эттириб кетишларига катта умид боғлар эди.

Умуман олганда урушда кишиларнинг ўққа учишлари ўзгача бир томоша. Уруш-уруш ўйнаган болаларнинг айни ўзгинаси, югуриб бораётиб бундай йиқилишни унинг ўзи ҳам қойиллатади. Аммо ўзига яраша азоби ҳам бор-да, тўғрими, лат ейишнинг мумкин, бироқ ҳечқиси йўқ, ирғиб турасан-у, яна ҳужум бошлайсан, оғриқни унутасан. Булар эса ўринларидан турмай йиқилган буйича ербағирлаб қолишар экан. Аввалбек ўққа учушнинг ўзгача йўлини ҳам биларди. Масалан, болалардан бирининг қорнига ўқ тегди деб фараз қилайлик. Шунда у дарҳол қулаб тушмайди, аввало қорнини ёғимлаб ушлаганча букчая бошлайди, сўнгра қўлидан қуролини тушириб юбориб, секин-аста ўт устига ағанаб тушади. Орадан сал ўтиб, «мен ҳали тирикман» дея яна жангга кириб кетади. Булар эса ётган бўйича ўринларидан туришмас экан.

Киноаппарат лентани бир маромда ямлаб-ютар, уруш эса давом этарди. Энди экранда артиллериячилар пайдо бўлди. Улар қасир-қусур портлашлари бурқсиб ётган дуд аралаш оловли жанг майдонларини кечиб, тўпларни итариб-судраганча ён-бағирлардан, ўйдим-чуқурликлардан ўтиб тепалик сари танкларни тўғри нишонга олиб борар эди. Тепалик осмонни ярмисигача тўсиб турарди. Ана шу чўзилиб кетган қияликлар орқали қора қуюн, портлашлар аралаш бир тўда артиллериячилар олға томон ёпирилиб боришарди. Уларнинг бутун ҳаракатларидан, қиёфаларидан боланинг юраги ҳаприқиб, ачишиб, ифтихор туйғуларига тўлганча аллақандай даҳшатли ҳодиса юз беришини кутар эди. Тўпчилар ҳаммаси бўлиб етти киши эди. Улардан бири кўринишидан русларга ўхшамасди. Эҳтимол, онаси ишора қилмаганда, бола бунга эътибор ҳам бермаган бўлармиди. Онаси унга:

— Кўряпанми, буниси сенинг отанг,— деб шивирлади.

Шу дақиқадан бошлаб ўша жангчи боланинг отасига айланди. Шундан бошлаб бутун фильм у ҳақда, боланинг отаси хусусида ҳикоя қилди. Отаси унинг кўзига совхоз йигитлари сингари ҳали жуда ёш кўринарди; жуссаси кичкина, кулча юзли, кўзлари эса ўйнаб турарди. Тутундан қорайиб кетган юзида кўзлари ғазаб билан ёнарди, умуман, у туриш-турмуши билан арслондай паҳлавон, чаққон, шиддатли эди. Ана: у елкаси билан тўп ғилдирагини итариб борар экан, пастга ўгирилиб қаради-да, кимгадир: «Қани тезроқ шайланинг!» дея қичқирди. Унинг қичқирғи янги портлаш овозларини босиб кетди.

— Ойи, бу менинг отамми? — сўради Аввалбек онасидан.

— Нима деясан? — она унинг сўзини дарҳол тушунмади.— Тинчгина ўтириб томоша қил, ана, кўряпанми?

— У сенинг отанг, деб айтдинг-ку ўзинг.

— Ҳа, албатта, у сенинг отанг. Аммо гапирмай ўтир, бошқаларга халал берма. Қаердан ҳам шу гапни айта қолди? Нега энди? Балким шунчаки, ўша дақиқаларда ўйламасдан, тасодифан, эҳтимол, ҳаяжон аралаш эрини хотирлаб шундай қилгандир. Бу тентак бола эса бунга ишониб ўтирибди: номаълум ва кутилмаган қувончдан саросимага тушиб, гўё жангчи отаси билан учрашгандай фахрланиб, унга меҳр қўйиб, ўзида йўқ қувониб ўтирибди. Ҳақиқий ота шунақа бўлади-да! Бу қаҳрамон — унинг отаси, ҳа, айни ўзгинаси! Баъзи болалар уни отаси йўқ деб масҳара қилишар эди. Энди улар унинг отасини кўриб қўйишин, майли, чўпонлар ҳам кўришсин! Бу чўпонлар қишин-

ёзин тоғу тошларда кезиб юриб, болаларни ҳам дуруст танимай кетганлар. Аввалбек қўйларни қирқим пункти ҳовлисига ҳайдаб киритишга ёрдамлашар, чўпон итлари талашиб уришиб қолишса, уларни ҳайдаб юборар, чўпонлар эса турли хил саволларни ёғдиравериб болани жон-ҳолига қўйишмас эди. Ҳар қайси чўпон, улар оламда нечтаки бўлса, ҳаммаси ҳам, албатта, шундай савол беришарди.

— Балли, балли, азамат, исминг нима?

— Аввалбек.

— Кимнинг ўғлисан?

— Тўхтасиннинг ўғлиман!

Чўпонлар гап ким ҳақида кетаётганлигини дарҳол англаб етишмасди.

— Тўхтасинни? — эгардан энгашганча улар қайта суриштира бошлашарди.— Шошма-шошма, бу қайси Тўхтасин?

— Мен Тўхтасиннинг ўғли бўламан,— дерди бола яна қатъий равишда.

Онаси шундай амр этганди унга, ожиз бўлиб қолган бувиси ҳам, отангни исмини унита кўрмагин яна, деб унинг қулоғини чўзиб, адабини берарди. Жуда баджаҳл эди...

— Ҳа-а, тўхта, тўхта, э, сен ҳалиги почта телефонида ишлайдиган жувоннинг ўғлимасмисан, шундай эмасми-а?

— Йўқ, мен Тўхтасиннинг ўғлиман! — давом этарди у яна ўз сўзида қатъий туриб. Шунда чўпонлар гап ким ҳақида бораётганлигини фаҳмлай бошлардилар.

— Дарвоқе, сен Тўхтасиннинг ўғлисан! Барақалла, ўғлим! Шунчаки биз сени кўрмоқчи бўлдик. Кўнглингга олма, йигит, йил бўйи тирикчилигимиз тоғда ўтади, сизлар эса бу ерда ўсиб-унаясизлар, бола-чақаларни ҳам танимай қоляпмиз.

Энди улар узоқ вақт унинг отасини ўзаро хотирлаб юрадилар. У фронтга жуда ёш кетган эди, шу боисдан ҳам кўпчилик уни яхши эслай олмасди. Ҳалиям, хайриятки, ундан ёдгорлик қолибди. Қанчалаб йигитлар фронтга бўйдоқ қолда кетганди, энди уларнинг номи фарзандларида абадийлаштирилмай қолди!

Мана энди онаси болага: «Кўряпсанми, буниси сенинг отанг» деб қулоғига шивирлаган лаҳзалардан бошлаб экрандаги жангчи унинг отаси бўлиб қолди. Бола уни беихтиёр ўз отасидай ҳис этиб, қалбига муҳрлаб олганди. Жангчи, чиндан ҳам, нимаси биландир отасининг армияда тушган суратига, пилоткадаги ёш аскарга жуда-жуда ўхшаб кетарди. Улар бу суратни кейинчалик катталаштириб, рамкага солиб осиб қўйишади...

Шу дамда Аввалбек отасига меҳрибон ўғил нигоҳи билан назар ташларди; унинг нозик қалбини ҳали бошидан кечмаган аллақандай қайноқ, муқаддас бир туйғу, болаларга хос меҳр ва қувонч чулбаб олган эди. Отаси экранда гўё ўзини ўғли кузатиб турганлигини сезгандай, гўё ўзининг кинодаги бир лаҳзалик ҳаётини, ўтган урушда қаҳрамонлик кўрсатган жангчини умр бўйи эслаб қолишини ва у билан мангу фахрланиб юришни истаётгандек эди. Шу дақиқалардан бошлаб уруш болакай учун томоша майдонидан ҳақиқий уруш майдонига айланди, одамларнинг ўққа учиб қулашлари ҳам унинг учун кулгули бўлмай қолди. Уруш қизигандан-қизиб, тобора даҳшатли тус олиб борарди. Бола эса энг яқин кишиси учун, эндигина топган қадрдон кишиси учун биринчи бор қўрқиб ҳиссини туймоқда эди.

Киноаппарат чархи шириллаб айланар, уруш эса давом этарди. Олдинда ҳужумга ўтган танклар кўзга ташланди. Улар филдираклари билан ерни тилкалаб, даҳшат солиб, миллиарини бурганча йўл-йўлакай ўқ узиб боришарди. Бизнинг артиллериячиларимиз эса шу пайт қолдан тойиб, кутрол-аслаҳаларини юқорига судраб чиқай деб қолган эдилар. «Тезроқ, тезроқ бўлинг, отажон! Танклар келяпти, танклар!» дея отасини шоширарди бола. Ниҳоят улар тўпларни тепаликка чиқариб олгач, ёнғоч буталари орасига жойлашиб, танкларга қарши ўқ ёғдира бошладилар. Танклар ҳам уларга қарши ўт очди. Улар кўпчилик эди. Даҳшатдан боланинг юраги ҳаприқиб кетди.

Гўё отаси билан бирга унинг ўзи ҳам олатасир отишмалар ичида юргандай туюларди. Аввалбек танклар қоп-қора тутун ичида ёнаётганда филдиракларидан занжирлари отилиб чиқиб кетганда ва рақиблар бир-бирига ўчакишиб даҳшат, адоват билан калла қилаётганларида, онасининг тиззасидан сакраб туриб кетарди. Бизнинг жангчиларимиз замбараклар ёнида ўққа учиб қулаётганларида у жим бўлиб, кесакдек қотиб қолди. Улар энди дам сайин камайиб бораётган эди. Онаси юм-юм йиғларди, унинг юзи қизиб, кўз ёшларидан жикқа ҳўл бўлиб кетган эди.

Киноаппарат бир маромда тириллаб, лентани ямлаб ютар, жанг эса давом этиб, қизигандан-қизиб борар эди. Танклар тобора яқинлашиб келарди. Отаси тўп ўрнатилган станокка энгашиб, дала телефони трубкасига жон-жаҳди билан бақирганча ниманидир айтаётган эди, бироқ суронли отишмалар ичида бирон нарсани илғаб олиш мумкин эмас эди. Мана, жангчилардан яна бири замбарак ёнига қулаб тушди: у инграганча туришга ҳаракат қилиб кўрди, бироқ туртиниб яна йиқилди. Унинг қонидан ер қорайиб қолди. Ниҳоят, улардан икки киши — отаси ва бир жангчи қолди, холос. Улар яна бир бор, сўнгра қаторасига икки бор ўқ уздилар. Аммо танклар ёпирилиб келарди. Мана, замбаракнинг ёнгинасида яна бир снаряд ёрилди. Чақин ва зулмат. Бу гал ердан фақат бир киши, Аввалбекнинг отаси бош кўтарди, холос. У гандираклаганича яна замбарак сари ташланди. Ўзи ўқлаб, ўзи мўлжалга олди. Бу — у отган сўнги ўқ эди.

Яна экранни портлаш манзараси қоплаб олди. Бу сафарги чийиллаб учиб келган снаряд отасининг замбарагини бир чеккага улоқтириб ташлади. Бироқ ҳали унинг ўзи тирик эди. У гарангсиб, ётган еридан аранг туриб, куйиб, илма-тешик бўлиб кетган уст-бошда, қўлида гранатаси билан яқинлашиб қелаётган танкка қарши чиқди. У ҳеч нарсани кўрмас ва эшитмасди. Ниҳоят, сўнгги кучини тўплади.

— Тўхта, ўтиш мумкин эмас! — деди у ва гранатани отишга ҳозирлаб, қўлини кўтарганча, алам ва нафрат аралаш афтини буруштириб, бир лаҳза туриб қолди.

Она ўглининг қўлини шу даража сиқиб ушлаган эдики, сал бўлмаса у инграб юборай дерди. Шунда Аввалбек онаси қўлидан ситилиб чиқиб, отасига ташланмоқчи бўлган ҳам эдики, танк пулемётидан ўқ ёғдира бошлади, отаси эса кесилган дарахт сингари кулаб тушди. У ерда ағнаганча туришга ҳаракат қилди ва қўлларини кенг ёзиб, яна чалқанчасига йиқилиб тушди...

Киноаппарат бирдан жимиб қолди, уруш тўхтади. Фильмнинг биринчи қисми тугаган эди. Киночи лентани жойлаштириш учун чироқни ёқди.

Қочарда чироқ ёқиши билан ҳамма кўзларини қисиб, киприklarини пирпиратиб кино оламидан, уруш даҳшатларидан холи бўлиб, яна одатдаги ўз ҳолатларига қайтдилар. Шу пайт бола юнг солинган қоп устидан сирғалиб тушиб, қувончи ичига сиғмай:

— Болалар, бу менинг отам! Кўряпсизларми? Менинг отамни ўлдиришди!!! — дея қичқира бошлади.

Ҳеч ким буни кутмаган ва нима содир бўлганини ҳеч ким англаб етмаганди. Аввалбек эса тантанали овозда қичқирганча биринчи қаторда, экран қаршисида ўтирган тенгқур дўстлари сари чопиб борарди, уларнинг фикрини билиш бола учун жуда-жуда муҳим эди. Қочарда аллақандай ноқулай бир жимжитлик ҳукм суради. Илгари ўз отасини бирон марта ҳам кўрмаган бу мурғак бола қалбидаги беҳуда, алдамчи қувонч мазмуни ҳали одамлар қалбига етиб борганча йўқ эди. Ҳеч ким ҳеч нарсани тушунмасди, ҳамма саросимада, елка қисиб сукут сақларди. Киномеханик лента солинган тунука қўтичани қўлидан тушириб юборди. У икки паллага бўлиниб, жаранглаганча филдираб кетди. Бироқ бунга ҳам ҳеч ким эътибор қилмади, киномеханикнинг ўзи ҳам уни ердан кўтариб олишга ошиқмасди. Ҳалок бўлган жангчининг ўғли эса ҳамон ўзиникидан қолмасди:

— Ўзларинг кўрдиларинг-ку, у менинг отам!... Уни ўлдиришди! — дер эди бола одамлар қанчалик сукут сақлаб турганини кўриб, шунчалик ҳовлиққанча, ҳаяжонланган ҳолда. Нега улар Аввалбек сингари унинг отаси учун қувониб фахрланмайдилар?! Катталардан кимдир норози овозда:

— Ҳе, тентак бола, бундай гапни зинҳор гапира кўрма! — деди.

Аммо бошқаси унга эътироз билдирди:

— Нега ахир? Унинг отаси урушда ҳалок бўлгани ёлғонми?

Шунда қўшнининг ўғилчаси, дабдурустдан унга бор ҳақиқатни айтишга жазм қилди:

— Э, бу сенинг отанг эмас. Нега мунча қичқирасан? Сенинг отанг эмас, у артист-ку, ишонмасанг анави киномеханик амакидан сўраб кўр.

Катталар болакайни унинг қайғули ва ажойиб хом хаёлидан маҳрум этишни исташмади. Улар киномеханик воқеа қандай содир бўлган бўлса, ҳаммасини бемалол айтиб беришига умид қилишарди. Ҳаммалари унга ўғирлиб қарашди. Бироқ у иш билан жуда банд одамдай, аппаратга тикилганча кўзини узмай турарди.

— Йўқ, у менинг отам бўлади, менинг отам! — дея тинчимасди бола бечора.

— Қайсиси сенинг отанг? — дея яна баҳслаша бошлади ҳалиги қўшнининг ўғли.

— У танкни ўққа тутди-ку! Наҳотки сен уни кўрмаган бўлсанг? У мана бундай қилиб йиқилиб тушди-ку!..

Бола ўзини ерга отиб, отаси қай тарзда йиқилганлигини думалаб кўрсатди. У қўлларини кенг ёзганча экран қаршисида ётиб олди.

Томошабинлар беихтиёр қулиб юборишди. Бола эса кулмасди, ўлганга ўхшаб чўзилиб ётарди. Яна ноқулай вазият юзага келганди.

— Бу нимаси, қаёққа қараяпсан, Жиянгул? — деди кекса бир чўпон аёл. Ва ҳамма беихтиёр Жиянгулнинг кўзларида ёш, қайғу-алам аралаш, мотамсаро жиддий қиёфада боласи томон бораётганини пайқади.

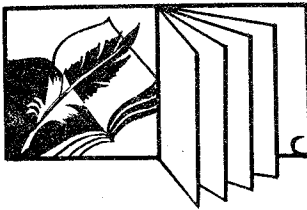
У болани ердан кўтариб олди.

— Юр, болам, юрақол. У сенинг отанг, — деди Жиянгул оҳистагина шивирлаб ва ўзи билан бирга болани қочардан олиб чиқиб кетди.

Ой кўкка бўй чўзган эди. Тиниқ мовий тун қаърида тоғ чўққилари оқариб кўринадди, пастда эса гирдоб сингари бепоён даштлик ястаниб ётарди...

Фақат эндигина, ҳаётида биринчи бор бола жудолик дардини қалбдан тушуниб етганди. Уни ногаҳон урушда ҳалок бўлган отанинг чидаб бўлмас ғам-андуҳи чулғаб олган эди. У бирдан онасини кучиб, аламдан дод солиб йиғлагиси келди ва онасининг ҳам ўзига қўшилиб йиғлашига умидланди. Бироқ она ўзини бардам тутиб турарди. Бола ҳам муштчаларини қаттиқ қисиб, кўз ёшларини ичига ютган ҳолда йиғидан тинди.

Худди мана шу дақиқаларда аллақачонлар урушда ҳалок бўлган ота боланинг қалбидан мангу жой олди, аммо буни боланинг ўзи ҳам билмас эди.

Аср садолари

Буюк Навоий сўз — адабиёт турлари ҳақида гап юритиб, «назмнинг пояси буюкракдир» деган эди. Дарҳақиқат, Шарқда шеърнинг рутбаси баланд келган. «Қуръон» шеър билан битилган. Савод шеър билан чиққан. Қўлига қалам тутган бирор киши йўқки, шеър ёзмаган бўлсин.

Навоий шеърнинг 16 хилдан фойдаланган.

Хўш, мана шу бой ва кўҳна шеърят бизнинг серғалаён асримизга қандай кириб келди? Минг йиллик шеърятимизнинг шаклу шамойилида, маъно-мазмунда қандай ўзгаришлар келди? Бугунги адабиётимизнинг сарчашмалари қай ердан бошланади?

Афсуски, адабиётимизнинг XX аср бошидаги қадду қамоли узоқ йиллар қийишқ ойналарда кўрсатилиб келинди. Бир қисмини диний-таркидунёчилик, иккинчисини буржуа миллатчилиги деб ўзимиздан узоқроқ тутишга уриндик. Буларнинг ҳар иккиси ҳам муайян тарихий давримизнинг ҳосиласи, акс-садоси эканлиги билан ҳисоблашмадик. Бугун адабиётшунослик уни қайта кўздан кечирмоқда. Беҳбудий, Фитрат, Чўлпон ижодини қайта баҳоламоқда. Ҳамза, Қодирий мероси бугунги тасаввур ва талқинларимиздан анча бой, рангдор эканлиги маълум бўлаётир.

Иккинчидан. Адабиётни ҳеч қачон уч-тўрт киши яратмайди. Адабиёт бир-икки ёрқин юлдуздангина таркиб топмайди. Унинг осмонда чақноқ юлдузлар билан бир қаторда милтираган сон-си-саноқсиз миттилари ҳам бўлади. Аксинча, порлоқ юлдузлар миттилари туфайли равшандирлар.

Лекин, гап шундаки, икки буюк аср сарманзилида яшаб ижод этган қалам эгалларининг жуда кам қисминигина биламиз. Муҳим бир қисми олимларимизнинг тадқиқотларидан четга чиқмай келади. Бир қисмини эса фақат мутахассисларгина биладилар. Яна бир қисмининг номларигина маълум, холос. Шуларни ҳисобга олиб, журналимиз XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX аср бошларида яшаган ҳамда бугунги адабиётимизнинг тағзаминини тайёрлашда озми-кўпми иштирок этган қалам эгалари билан таништириб боришни лозим топди.

«Аср садолари» деб номланган ушбу саҳифада шу давр шеърятидан намуналар ёритиб берилади. Материалларни тайёрлашда Тошкент Давлат дорилфунуни ўзбек филологияси факультети қошидаги «Ҳозирги ўзбек тили ва адабиётининг шаклланиши манбалари (1905—1929)» мавзусида иш олиб бораётган илмий ходимлар ёрдам берадилар.

Саҳифа филология фанлари доктори, профессор Беғали Қосимов таҳрири остида чоп этилаётир.

Писандий

(1816—1918)

Тўлиқ исми шарифи Авазмухаммад Ермухаммад ўғли. Кўқонда туғилган. Тўқувчилик-қосиблик билан шуғулланган. Узоқ умр кўрган.

Ўзбек ва тожик тилларида ижод қилган. Аксарият асарлари ҳажвий характерда. Фуркат ғазалларига мухаммаслари ҳам бор. Девон тартиб қилгани ҳақида маълумот йўқ. Мавжуд шеърлари турли даврларда тузилган баёзлар орқали етиб келган.

Ҳажвияларида Махмур, Муқимийга оҳангдошлик сезилади. Замондоши Мухйи ҳақидаги ҳажвияси шуҳрат қозонган. «Мухаммаси Писандий» деб номланган ҳажви машҳур товламачи Виктор Дмитриевич Ахматов ҳақидаги демократик адабиётда яратилган «Ҳажви Виктор» туркумига мансуб.

Ушбу мухаммасдан берилётган парча Д. Раҳматова томонидан 1982 йилда тайёрланган нашрдан олинди.

Мухаммаси Писандий

Парча

*Қажрав фалакдин айлай, эмди бу кун шикоят,
Бойлар ичида бўлди турфа ажаб ҳикоят,
Бектур деган норасо, бадшакл бениҳоят,
Бойларга бўлди гўё қаттиқ бало-ю офат,
Мундоғ кишига келсун ҳақдин ҳазор лаънат.*

*Ғафлат шаробин ичган дунёпараст бўлди,
Гўёки сажда қилди, дунёга маст бўлди,*

Бектурни ошно деб суҳбатнараст бўлди,
Бойларни эътиқоди чун зери даст бўлди,
Ботинлари бузилди, жўш урди кўб касофат.

Бир неча муғсифатлар йўл олдилар хатога,
Кўнгул қўюб ўшандоғ бедину бевафога,
Кўр бўлдилар адашиб, жойи чуқур жафога,
Солди алар ўзини бир дарди бедавога,
Бир-бирларига айлаб дунё учун адоват.

Фарзи худога мункир дунёни қилди пинҳон,
Акси шарият айлаб, банд этди хайру эҳсон,
Бектурки, яхши билди олмоқлиғ андин эҳсон,
Бу эътиқод бирлан сўм берди неча подон,
Бошига ҳақ юборсун ҳар кун ҳазор лағнат.

Юз макру ҳийла бирлан синди Ниёз кўса,
Муфлис қилиб ўзини бойлардин ул қутулса,
Ҳажга ирода қилди, мақсуди — чирки кетса,
Охир келиб чиқорди танзилга фойда бўлса,
Бу қилмаган жаҳонда ҳеч қолмади касофат.

Қорун хазинасидек қилсам деди Қосимбой,
Очликда ўлганидин ичган эди тезак чой,
Еғ кўрмаган эди ул тумшуглари йилу ой.
Бой кўрсатиб ўзини Бектурга сураёт орой,
Мақсадга етмади ул бошга олиб маломат.

Судхўрлик қилай деб сўм йиғди Ҳожи Собир,
Ислоҳ элида бўлмас мундоғ ўзига жобир,
Бектурга берди бул ҳам илкига олди бир-бир,
Кўп эътиқод қилди, дунё топарга моҳир,
Босди бу мурдашўйни дунёда кўп касофат.

Кўп меҳнат ила йиғди дунёни Абдужаббор,
Гўёки тумшугидин қарга илинди ночор,
Эшшак бозори қолмай даллолу бенавокор,
Кўп жустижў бирлан оламни қилди безор,
Бектурга жамъ айлаб берди бу бесаодат.

Бадшаклу беҳамият Собир буруни айёр,
Шайтонга халфа тушган, дунё топарга тайёр,
Бир пулга юз қасамни ичган эди бу беор,
Авқот гадоиликда жамъ этти сўм бисёр,
Бектурни отасидек билди бу беҳамият.

Жоҳил Ғуломжони ул зарсалла, номи — Афғон,
Бори бизоатини топшурди шоду хандон,
Ери қиёматим деб Бектурга аҳду паймон,
Йиғлаб-қуюб ёпишди, юзидин ўпти чандон,
Хешу таборин этмас, бўлса касал иёдат.

Пири иродатидек Қарим охун ёпишти,
Қал калки тумшугидин гўё таниб топушти,
Бир нечаларга бўлди кафил, арога тушти,
Ўзи тушуб бу ўтга, бир нечалар қовушти,
Бектурни захрин ичти, йўқ, кеча-кун фароғат...

Уратеппа ўғрисидин маккори Шоҳқосимбой,
Кўнглида макру ҳийла, ҳар кимга сўзи бежой,
Ноҳақ қасам топилса, айтур манга бу кўк чой,
Доғулидур атоси, устоди эрди кажпой,
Бектурга сайд бўлди, охир бу бедийнат.

Бой бўлди Шоҳносир, аввал эди қароқчи,
Гоҳ мардикор ишлаб, гоҳи жувоза ёқчи,
Ҳеч қилмаган иши йўқ, гоҳи бўлуб ямоқчи,

*Кирди, саройга, бўлди терговчига сўроқчи,
Бектурни ханжаридин бағри бўлур жароҳат...*

*Ғафлат босуб тиқилди лойхонага Назар кўр,
Шайтонсифат такаббур, дунёга бўлди мағрур,
Охир ёғиб бололар бошида қайнади шўр,
Бўлди бу дард бирлан гўё оёғи носур,
Бектурни қиссасидин эл ичра кўп хижолат...*

Шоиқ

(1833—1916)

Мираҳмадхон Мирабдурахим ўғли. Мирий тахаллуси билан ҳам шеърлар ёзган. XX аср бошида тузилган баёзларда ҳар икки тахаллус билан босилган шеърларини учратиш мумкин.

Тошкентнинг Кўкча даҳасида пўстиндўз оиласида туғилган. Бухорода «хатми кутуб» қилиб, Тошкент мадрасаларида дарс берган. Муфтилик, аъламлик қилгани ҳам маълум. Девон тузмаган. 1915 йилда «Иқдул дурар» («Дурлар шодаси») номи билан арабчадан бир китоб таржима қилиб бостиргани маълум.

Ғазалларида анъанавийлик кучли.

Шоиқ ҳақидаги маълумотлар ва ҳар икки ғазал Мўминжон-Тошқиннинг «Тошкент шоирлари» кўлөзмасидан олинди.

* * *

*Эй, жамолнинг шавқидин кўк узра саргардон қуёш,
Эл қуяр, меҳринг ҳадисин телба кўнглум қилса фош.*

*Лавҳи кўнглумга қазо суратгари чеккан қалам,
Ул бути Чин суратидин зоҳир ўлди интиқом.*

*Зулфи савдоси кўнгул мулкида пинҳон бўлмаса,
Дуди оҳим бўлди невчун тун саводиға туюш.*

*Ҳажр шомида ҳаётим нақдиға олғай эдим,
Бир нафас субҳи висолингдин муяссар бўлса кош.*

*Тийғи мужгонинг ила қилсанг жаҳон аҳлин қатл,
На ажабдур сенда бордур бу сифатлик кўзу қош.*

*Эйким, истарсан вафо савдосини тарк айламак,
Барча лақти ҳабгардин айла асбоби маош.*

*Табъ кўзгусин кудурат зангидин соф истасанг,
Қайғу савҳони ила кўнглунгни қил ҳардам харош.*

*Таън этманглар манинг расволиғимга, дўстлар,
Ким яротибдур мени аднойи аҳли шаҳри Шош.*

*Ҳажр жомида висол уммиди Шоиқ не ажаб,
Оҳинг авжи етти гардун жайбидин гар чекса бош.*

* * *

*Етдим Адам саҳросида йўқ оғзининг фикри билан,
Ўзлук йўлин топгум магар гарди хати хизри билан.*

*Кўйида жон бермак манга мушкул эмасдир, негаким,
Ҳайвон суйи хосиятин топдим лаби зикри билан.*

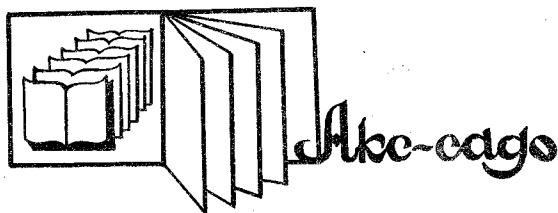
*Руҳим қушининг қуввати тан ичра лаъли шарбати,
Тўти начунким асрағай жон шаккари мисри билан.*

Не чарху не шамсу қамар бўлғай кўзумға жилвагар,
Олам ўти гулдур манго, ўтлуғ юзи меҳри билан.

Ваҳким, бути Лайли насаб, Мажнундирман бир қараб,
Сеҳр айлаюр юз минг хирад, жоду кўзи сеҳру билан.

Назмим суҳанварлар аро курсиға ўлтурса нетонг,
Сўз пояси бўлди буюк Маъсумхон шеъри билан.

Турки такаллум афсаҳи чун Мир Али шогирдисен,
Мир айлаб анга иқтидо, дам урмағил ғайри билан.

Ёзувчи Менгзиё Сафаровнинг «Айришоҳ» («Шарқ юлдузи», 1989 йил № 6) қиссасини ўқиган-дан кейин «Шарқ юлдузи» журналининг бир муҳлиси сифатида фикрларимни баён этишга жазм қилдим.

Қисса жуда оддий, халққа тез етиб борадиган равон тилда ёзилган. Шу кеча-кундузнинг долзарб масалаларини қамраб олган. Яъни, табиатни, ундаги борлиқ мавжудотни муҳофаза қилиши асосли тарзда кун тартибига қўйилган. Авлодлардан ўтиб келаётган бир нақл бор. Деҳқон деҳқонга бир йилда етса, чорвадор чорвадорга қирқ йилда етади. Демокчиманки, сурункасига давом этиб келган хатоларни тузатиш учун эндиликда озмунча вақт ва меҳнат талаб қилинадими?

Қиссада ўхшатиш поёнига етказиб ёзилган — айришоҳни инсон ўз фарзанди ўрнида тарбиялаши, шу ҳайвонга нақадар қаттиқ меҳр қўйиши жуда ишонарли тасвирланган.

Табиатга бўлган эътибор бизда кеч уйғонди. Оламга ҳусн бағишлаган сайроқи қушларни йўқотдик, ёқутдек товланадиган дашт товуғи (тустовуқ), дарёларда балиқлар жуда камайиб кетди. Буларнинг ҳаммасига фақат ўзимиз — инсонлар айбдор. Буни тарих кечирмаса керак. Ер ўзлаштирамиз деб тўқайзорларга ўт қўйдик, нафи тегадими-йўқми — тўғри келган ерни ўзлаштириб, кўплаб сувни сарфладик. Ўзбек халқининг миллий ифтихори экан деб, боғ-роғларни кесиб ташлаб, ўрнига пахта экдик. Охир-оқибат бутун жамиятимизнинг дармони қуриди, қолаверса Орол қурияпти.

Пахтага сепилган заҳарли химикатлар таъсиридан қанча инсонлар касалланиб, мажруҳ бўлиб қолди. Биринчи фарзандни кўришдек олий ниятдан маҳрум бўлганлар-чи? Бу ҳам етмагандек, шундоқ ёнгинамизда алюмин заводи қурилиб, шу кеча-кундузда бутун тирик мавжудот заҳарли химикатга гарқ қилинди. Қачонгача воқеанинг фожиага айланишини кутиб ўтирамиз? Худди Фаргона водийсида бўлганидек! Нима учун инсонларнинг саломатлигига, кадр-қимматига ўт-кинчи воқеалардек қараймиз?

Келажак авлодга ҳам моддий, ҳам маънавий — бой мерос қолдириш учун ҳаммамиз астойдил курашишимиз керак.

Ёзувчиларимиз ва шоирларимиз мамлакат, қолаверса республикамиз экологиясини яхшилашга ўзларининг ҳиссаларини қўшиб келмоқдалар. Бундан кейин ҳам улар сермазмун роман, қисса, ҳикоя, шеър ва публицистик мақолалар билан бу муҳим масалани кун тартибидан туширмайдилар, деган умиддамиз.

Ш. Сафаров,
Денов шаҳри.

СУТ ҲАҚИ

Ҳинд тилидан
Ансорибдин ИБРОҲИМОВ
таржимаси

Ҳикоя

I

Ҳозир катта шаҳарлардаги туғруқхоналарда доялар, ҳамширалар ва аёллар докторлари ишлаши одат тусига кирган, лекин қишлоқ туғруқхоналари ҳали ҳам бҳангий хотинлар тасарруфида ва яқин орада бу масалада бирон-бир ўзгариш қилинишига ҳеч қанақа умид йўқ. Бабу Маҳешнатҳ ўз қишлоғида катта ер эгаси, ўқимишли одам, туғруқхоналардаги аҳволни тубдан яхшилаш зарурлигини аллақачон англаган. Бироқ бу йўлдаги тўсиқларни у қандай қилиб енгсин? Яқинда шу масалада шаҳарга бориб келувди. Қишлоқда ҳамшира бўлиб ишлайман, деган бир зот топилмади. Қанча ялиниб-ёлворгандан кейин биттаси рози бўлувди, лекин эвазига шундай катта пул талаб қилдики, Бабу соҳиб лом-мим деёлмади, бошини эгиб чиқиб кетишдан ўзга чораси қолмади. Шу гапдан кейин аёллар доктори билан гаплашишга юраги дов бермади. Эҳтимол, унга маош бериш учун Бобу соҳиб ярим давлатини сотишга мажбур бўларди. Шунинг учун уч қиздан кейин, ниҳоят, тўртинчисига ўғил кўрганида, кунига яна ўша. Гудар билан унинг хотини яради.

Болалар, одатда, кўпроқ кечаси туғилади. Бир куни кечаси туғруқхона малайи келиб Гударнинг эшигини шунақанги тарақлатдики, бутун кўни-қўшни уйғониб кетди. Тарақлатади-да! Қиз туғилибдимики, ўлимтик овозда чақирса!

Гударнинг оиласи бу қутлуғ аёмга бир неча ойдан бери тайёргарлик кўрмоқда эди. Улар фақат бир нарсадан чўчирди — у ҳам бўлса, ишқилиб қиз туғилиб қолмасин, унда

*

*

Ҳозирги замон ҳиндий ва урду адабиётларига асос солган реалист ёзувчи ва танқидчи Премчанд (1880—1936) таваллуд топганига бу йил 110 йил тўлади. Асл номи Дҳанпатрай Шривастав. У Банорас шаҳри яқинидаги Ламҳий қишлоғида почта ходими оиласида туғилди. Бир амаллаб ўрта маълумот олгач, ўқитувчилик қилди, мактаблар бўйича район инспектори бўлиб ишлади. Унинг ижоди XX асрнинг дастлабки йилларидан бошланди. У 1920 йилдан миллий озодлик ҳаракатига қўшилди. 1930 йилдан бошлаб Оллоҳобод шаҳрида ҳиндий тилида «Ҳанс» («Оққуш») номли журнал чиқарди. 1936 йилда Бутунҳиндистон тараққийпарвар ёзувчилар уюшмасини тузишда фаол иштирок этди.

Премчанд асарларининг мавзуси турли-туман. Ёзувчи асарларида қишлоқ ҳаётини айниқса маҳорат билан тасвирлаган. Адабиётшунослар уни ҳинд деҳқонларининг орзу-умидлари куйчиси деб атайди. Премчанд 13 роман ва қисса, 300 га яқин ҳикоя, бир неча пьеса, бир қатор публицистик ва адабиётшуносликка оид мақолалар муаллифидир. Унинг икки юздан зиёд ҳикояси ҳинд тилида «Мансаровар» номли 8 жилддан иборат тўпламдан ўрин олган.

Премчанднинг асарлари дунёдаги йирик тилларнинг барчасига таржима қилинган. Унинг бир қатор ҳикояларидан ташқари яна тўрт романи рус тилида нашр этилган. Ўзбек тилида эса уч романи ва бир ҳикоялар тўплами босилиб чиққан. Улар қуйидагилар: «Қисмат» (асл номи «Ўдан» — «Қурбонлик сигир»), 1962, «Нирмала», 1967, «Нажот» (асл номи «Ғабан» — «Ҳиёнат»), 1976 ва «Бир келин ҳикояси» (ҳикоялар тўплами), 1975.

¹ Ҳинду дини ақидаларига кўра энг паст тоифа одамлари. Жамиятдаги энг оғир ишларни шулар бажаради. Бошқа тоифа одамлари булардан ҳазар қилади. (Тарж.)

суюнчига атаб кўйилган бир рупия пул ва битта сарий ўшандоқлигича қолиб кетади, дейишарди.

Шуни деб эр-хотин неча марта жиқиллашиб ҳам олишганди. Ҳатто бир гал гаров ҳам ўйнашган эди.

— Агар ўғил бўлмаса, — дерди хотини, — менинг бетимга қарамай қўя қолинг. Ҳа, ҳа, ростимни айтаяпман — бетимга қарамай қўя қолинг. Бутун белгилари шундоққина ўғил боланики.

Эри эса дерди:

— Мени айтди дерсан, қиз бўлади. Ҳа, қиз бўлади. Уғил бўлса-чи, ҳўв хотин, нақ мўйловимни олиб ташлайман. Билдингми?

Эҳтимол шундай деб Гудар хотинининг ўғил туғишига бўлган ҳавасини кучайтирган ва гўё шу тариха ўғил туғилишига замин ҳозирлагандир...

— Мана энди мўйловингизни олиб ташлайверинг, — деди Бҳунгий эрига қараб. — Уғил бўлади десам ишонмасдингиз, гапимни эшитдингиз ҳам келмасди. Нуқул ўзингизникини маъқуллаб ётардингиз. Мана энди мўйловингизни мен ўзимок олиб ташлайман, битта ҳам қўймай олиб ташлайман.

— Олсанг олақол, хотин, — деди Гудар мулойимлик билан. — Мўйлов жуда қайтиб чиқмайдиган нарсамиди? Бугун олсанг, уч кунда қарабсанки, яна бояги-бояги ўсиб турибди-да! Лекин менга қара, нариги хонадондан сут ҳақига тегадиган пул-мулнинг ярмини ишлатмай йғиб қўямиз. Хўпми?

Бҳунгий, йўқ, деб қўлидаги чақалоғини эрига тутқазди-да, Маҳешнатҳаникидан келган одамнинг олдига тушиб кета бошлади.

— Ҳой, менга қара, — деди Гудар. — Намунча чопмасанг? Мен ҳам чақалоқ муборақ бўлсин деб бирров бориб келмасам бўлмайди. Болага ким қарайди ахир?!

Бҳунгий узоқдан туриб деди:

— Уша ерга ётқизиб қўя қолинг. Келиб, кейин эмизаман.

2

Маҳешнатҳанин уйида Бҳунгийнинг иззат-ҳурматини жуда жойига қўйишарди — егани олдига, емагани кетида эди. Кунига бир эмас, тўрт маҳал овқат билан сийлашарди — ҳаммаси бир-биридан тансиқ, эмизикли хотинга сут бўладиган овқатлар. Фақат Бҳунгийнинг эмас, Гударнинг ҳам қорни шу ердан тўярди. Бҳунгий боласини бир кунда эмизса бир-икки маҳал эмизарди, бўлмаса шу ҳам йўқ. Болага асосан кўчанинги сутини ичиришарди. Бҳунгийнинг кўкрак сутини Маҳешнатҳ соҳибнинг пешонаси ярқираган арзандаси эмарди.

Соҳибнинг хотини тўладан келган, соғлом жувон эди, бироқ негадир бу гал кўкракига сут келмади. Олдинги учала қизини туққанида ҳам сути жуда сероб бўлувди. Лекин бу гал кўкракида бир томчи ҳам сут йўқ. Соҳибнинг боласига Бҳунгий ҳам доя эди, ҳам энага.

— Бҳунгий, — дерди соҳибнинг хотини, — шу боламизни катта қилиб берсанг бўлди, ундан кейин умрингнинг охиригача роҳатда яшайверасан. Хўжайинга айтиб, беш бигҳа ер ҳам олдириб бераман. Невара-чеваранг ҳам ғам-ташвиш нималигини билмай яшайди.

Бу ёқда эса Бҳунгийнинг эркатойига кўчанинги сути тўғри келмасди, ичган сути баданига сингмасди. Натижада бола кун сайин озиб-тўзиб кетмоқда эди.

— Кеннойижон, айтиб қўяй, болангизнинг сочини олдириш маросимида менга бир жуфт билагузук ҳадя қиласиз. Хўпми? — деди бир куни Бҳунгий.

— Вой, вой, сингилжон, билагузук сендан айлансин. Бор-йўғи шуми? Ахир шунга шунча дўқми? Қанақасидан бўлсин: кумушиданми ё тилласиданми? — деди қулиб бека.

— Вой, кеннойижоним-ей! Қайси юз билан кумуш билагузук тақаман. Эл-юртга кулги бўлмайманми?

— Ҳа, бўпти, бўпти. Тилласидан берганим бўлсин. Буёғига хотиржам бўлавер.

— Уғлингизни уйлантирганда-чи, менга бир шода маржон совға қиласиз, куёвингиз (яъни Гудар)нинг қўлларига эса биттагина тилла билагузук тақиб қўясиз-да.

— Жоним билан. Худо ўша кунларга етказсин.

Маҳешнатҳанин уйида бекадан кейин Бҳунгийнинг ҳукми ўтарди. Бутун оқсоч, ошпаз хотини хизматкор-малайларнинг ҳаммаси унинг буйруғини сўзсиз бажо келтирарди. Ҳатто беканинги ўзи ҳам ундан ҳайиқиб турарди. Бир марта Бҳунгий ҳатто Маҳешнатҳ соҳибнинг ўзига ҳам тикка гапирган эди. Лекин ўшанда у киши қулиб енгиб кетган эди. Бҳунгийлар тоифаси ҳақида гапира туриб соҳиб: «Дунё юз ўзгарсин, минг ўзгарсин, бу бҳангийлар ўзгармайди, ўша-ўшалигича қолади. Буларни одам қилиш қийин» деган эди.

Унинг бу гапига Бҳунгий бундай деб жавоб берувди:

— Тақсир, бҳангийларни одам қилишнинг ҳожати йўқ. Уларнинг ўзи манамен деганларни ҳам одам қилиб қўяди.

Бҳунгий шу гапини бошқа пайтда айтганида, тақсир уни соғ қўярмиди? Лекин Ма-

ҳешнатҳ соҳиб хоҳолаб кулди-да: «Оббо сен-ей! Шунақа дегин? Гапингдан жон бор», деб қўя қолди.

3

Бироқ Бхунгийннинг бу уйдаги ҳукмронлиги бир йилдан нари ўтмади. Қишлоқдаги аркони дин, казо-казолар боланинг бҳангий аёлнинг сутини эмаётганига қаттиқ норозилик билдирди. Ҳатто Мўтерам Шастрий жий кутилмаганда «булар бу қилмиши учун гуноҳини ювсин» деб таклиф қилиб қолди. Шу гаплардан кейин қолани-ку сутдан ажратиб олинди, лекин гуноҳни ювиш тўғрисидаги гапни ҳеч ким қаттиқ туриб талаб қилмади. Бир куни Маҳешнатҳ соҳиб Шастрий жийга бундай деди:

— Тақсир, гуноҳни ювиш керак, деб зап гапни айтдингиз-да! Куни кечагина-ку ўзингиз бҳангийннинг қонини ичардингиз. Энди у ҳаром бўлиб қолдим? Э, қойил қолдим сизнинг ўша мазҳабингизга!

Шастрий жий кокилини селкиллаб деди:

— Ҳа, гапингиз тўғри, куни кечагача бҳангийннинг қонини ичдик. Гўшт еганимиз ҳам рост. Лекин бу гапларнинг бари кечаги гаплар, ҳаммаси ўтиб кетган гаплар. Мўқаддас шаҳар Жаганнатҳ, пурийда паст табақа одамлари билан олий табақа одамлари ёнма-ён ўтириб бир идишдан овқат ейди. Овқат ейишдан олдин тоза кийим кийиш керак, яъни пок бўлиш керак, деган ақидамиз бор. Лекин бетобликда, мана, ўзимиз ҳам шу нарсага амал қилмаймиз. Саломатлик учун зарур бўлса бўтқа ҳам еяверамиз, тақсир. Бироқ тузалиб кетгандан сўнг яна эски ҳолга тушамиз, яъни, ақидаларга амал қила бошлаймиз.

— Яъни, дин ҳали унақа, ҳали бунақа бўлиб турланиб тураркан-да?

— Бўлмасам-чи?! Подшо-рожаларнинг дини бошқа, фуқаронинг дини бошқа. Худди шунингдек, бой-боёнларнинг дини ўзга-ю ғариб-ғурабоника ўзга экан. Рожамажарожалар нима овқат ейди, ким билан ўтириб ейди, кимга уйланадию кимга эрга тегади, буни ҳеч ким суриштириб ўтирмайди. Тўсиқ-ғовларнинг ҳаммаси фақат ўрта табақадагилар учун яратилган.

Иш гуноҳни ювиш даражасига-ку етиб бормади, лекин Бхунгий тахтдан тушишга мажбур бўлди. Хизмати эвазига унга шу қадар кўп совға-салом тортиқ қилиндик, бир ўзи кўтариб кетолмади. Ваъда қилинган тилла билагузук ҳам берилди. Бир эмас, бир жуфт сарий совға қилинди. Сарий бўлганда ҳам унақа-бунақаси эмас, қизларнинг сепига қўйиладиган қулинг ўргилсин сарийлар.

4

Ўша йили вабо тарқалдию биринчилардан бўлиб Гударни ўз домига олди. Бхунгий бир ўзи қолди. Рўзгорни амал-тақал қилиб тебратиб турди. Озиб-тўзиб ўлар ҳолатга тушиб қолди. Одамлар Бхунгий ана кетади-мана кетади, деб кўз тикиб турди. Лекин орадан беш йил ўтди ҳамки, у ўлмади. Бу орада Бхунгийннинг чўпдай озгин, касалманд ўғли Мангал ҳам чопқиллаб кетди. Маҳешнатҳнинг ўғли Сурешнинг олдида у худди чумчуққа ўхшарди.

Маҳешнатҳнинг уйдаги ариқ неча вақтлардан бери қаровсиз ётарди. Бир куни Бхунгий шу ариққа ётқизилган қувурни тозалашга тутинди. Қувурга узун йўғон бамбукни тикиб, бор кучи билан силкита бошлади. Унг қўлини бор бўйи қувурга тикдию чинқирганча қўлини суғуриб олди. Қувурдан бир қора илон чиқиб, бир томонга қараб ўрмалаб кетди. Бхунгийннинг чинқирганини эшитиб, одамлар югуриб келди. Улар дарҳол илонни янчиб ташлади, лекин Бхунгийннинг жонини сақлаб қолишолмади. Чунки ҳамма илонни сув илон, деб ўйлаганди. Шу сабабли бирон бир чора кўришга кечикишди. Заҳар Бхунгийннинг бутун баданига тарқаб кетди. Бирпасда оёқ-қўли чангак бўлиб тортишдию, бечора жон берди-қўйди.

Мангал энди бутунлай етим бўлиб қолди. Уззукун Маҳешбабунинг уйи атрофида сандироқлаб юрарди. Соҳибнинг уйдан ҳар куни шунчалик кўп сарқит чиқардики, Мангалга ўхшаган бир эмас, беш-ўнта боланинг қорни бемалол тўярди. Хуллас, бу уйдагилар овқатдан сиқилиш нималигини билмасди. Хизматкор Мангалга овқат бераётганида идишда бермасди, тақсимда опкеларди-да, сопол идишига ағдариб кетарди. Шунда Мангал жуда бир хил бўлиб кетарди. Нега энди ҳамма яхши-яхши идишларда овқат ейдию, мен сопол идишда овқат ейман, деб ўйларди у.

Аслида-ку, у паст тоифа, олий тоифа, деган нарсаларни унча тушунмасди. Лекин қишлоқнинг болалари қачон қараса унинг жиғига тегар, ҳақорат қилгани қилган эди. Паст тоифа билан олий тоифа ўртасидаги тафовут шу даражада эдики, ҳатто Мангал ётадиган шолча ҳам ҳаром ҳисобланарди, унга қўл тегизиб бўлмасди. Маҳешнатҳнинг

¹ Ҳинд жамаиятида энг олий табақа вакиллари — бараҳманларнинг бошида кокил бўлади (тарж.).

² Ҳиндларда гўшт ейиш, айниқса мол гўшти ейиш гуноҳи азим ҳисобланади (тарж.).

уйи рўпарасида Мангалнинг бир чайласи бор эди. Чайланинг бор-йўқ жиҳози биттагина йиртиқ шолча, икки дона сопол товоғу Маҳешнатҳ бабунинг битта эски дхўтийсидан иборат эди. Аёзда ҳам, саратону ёмғир мавсумида ҳам бу чайла унга бир хилда қулай ошён вазифасини ўтарди. Шундай азоб-укубатларга қарамай тақдир қурбони бўлмиш Мангал ҳамон тирик эди, саломатлиги ҳам чакки эмас эди. Унда ўзига қарашли биргина нарсаи бор эди — у ҳам бўлса ҳамжинсларининг жабр-зулмига чидолмай Мангалнинг паноҳига келиб қолган шу қишлоқнинг бир ити эди. Икковининг ейдиган овқати бир хил эди, иккови битта шолчада ётиб ухларди. Улар жуда бир-бирига мос тушган эди, икковининг орасида низо-жанжал деган нарса бўлмасди.

Қишлоқнинг дин аҳли Маҳешнатҳ бабунинг бу саховатига лол қоларди. «Ё тавба! — дерди улар. — Шундоққина тумшуғининг тагида, йигирма қадам ҳам чиқмайдиган жойда Мангалнинг ётиши қайси дину мазҳабга тўғри келади? Тавба? Агар шу аҳвол давом этаверса, яқинда дин ҳам адои тамом бўлади, деявер. Тўғри, бҳангийни ҳам худо яратган. Буни биз ҳам яхши биламиз. Уларга нисбатан адолатли бўлиш кераклигини ким билмайди, дейсиз?! Худонинг номини ўзи «осийларнинг дардига малҳам бўлувчи»¹, лекин жамиятнинг қонун-қоидалари, деган нарса ҳам бор-ку. Уша Маҳешнатҳнинг уйига боришга ҳеч оёқ тортмайди, бироқ нима бўлганда ҳам қишлоқнинг каттаси, ноилож борасан. Одам боришга боради-ю, лекин ирганади.

Мангал билан Тамий (кучукнинг оти шундай эди) жуда бир-бирининг кўнглини тушунарди. Мангал итга қараб:

— Ҳой, ўртоқ, сал нарироқ сурилсанг-чи, мен қаерда ётаман? Бутун шолчани ўзинг эгаллаб олибсанку, — дерди.

Тамий инг-инг қилиб думини ликиллатарди-да, нари сурилиш ўрнига юқорироқ сурилиб, Мангалнинг юз-кўзларини ялаб-юлқашга тушарди.

Мангал ҳар куни кечкурун ўзининг собиқ уйига боришни қанда қилмас, ўша ерга бориб йиғлаб-йиғлаб хумордан чиқарди-да, яна чайласига қайтиб келарди.

Онаси ўлган йили уйнинг похол томи босиб тушган эди. Келаси йили деворнинг ярми қулаганди. Деворнинг бутун қолган қисми кунгурадор бўлиб қолган эди. Мангал меҳр ва қадрни шу ерда топган эди. Уша кунлар хотираси, жозибаси ва ўша пайтлар меҳр-муҳаббати уни шу ерга етаклаб келар, ҳар гал Тамий унга ҳамроҳ бўлар эди. Мангал кунгурадор деворга чиқиб ўтириб оларди-да, ўтган кунлар ва келажак ҳақида хаёл суриб кетарди. У шу алпозда ўй сурар, кучук эса ҳадеб Мангалга қараб талпинар эди.

5

Бир куни шундай воқеа юз берди: кўчада уч-тўртта бола ўйнамоқда эди. Мангал ҳам келди-да, нарироқда туриб ўйинни томоша қила бошлади. Сурешнинг унга раҳми келдики ё ўйин ўйнашга одам етмай қолдими, ҳар қалай, ўртоқларига таклиф қилди:

— Келинглар, бугун Мангал ҳам биз билан ўйнай қолсин. Бу ерда бизни ким кўриб ўтирипти. Мангал, ўйнайсан-а?

— Йўқ, биродар, ўйнамайман, — жавоб берди Мангал, — Тақсир кўриб қолсалар борми, нақ теримни шилиб оладилар. Сенга нима? Сенга ҳеч бало бўлмайди.

Суреш деди:

— Э-э, калла, бу ерда сени ким кўриб ўтирипти? Ке, от-от ўйнаймиз. Сен от бўласан, биз сени минамиз. Сен чопасан.

— Ҳадеб мен от бўлавераманми ё мен ҳам минаманми? Қани, шуни айтчи, — шубҳа билдирди Мангал.

Бу жуда қалтис савол эди. Буни ҳеч ким ўйлаб кўрмаган эди. Чунончи Суреш бирпас туриб, деди:

— Сен ўзинг бир ўйлаб кўр: сен ўзи бҳангиймисан ё нимасан? Гапингни ўйлаб гапиряпсанми?

Мангал ҳам бўш келмади:

— Мен сенга «мен бҳангий эмасман» деяпманми? Лекин бир гапни билиб қўй: сени менинг онам сут бериб боққан. Агар мен ҳам минадиган бўлсам, ўйнайман. Бўлмасам, ўйнамайман, ўйинларинг ўзларингга сийлов! Жуда устасанлар-а, булар мазза қилиб миниб юрармиш-да, мен нукул от бўлармишман. Ҳа, ёқмай қолсин!

Суреш «от бўлмаганингга қўймайман», деб ўшқирди-да, унга қараб отилди. Мангал қочди, у қувлай бошлади. Мангал қадамини тезлаштирди. Суреш бўкиб овқат еявериб, пўк бўлиб қолмаганми, чунончи бир зумда нафаси бўғзига тикилдию, чополмай қолди. Тўхтаб қолди-да, бақирди.

— Ҳў Мангал, от бўл деяпман сенга. Бўлмаса, қўлга тушсанг, нақ ўласи қилиб ураман.

— Мен от бўлсам, унда сен ҳам бўласан.

— Бўпти, ке, мен ҳам от бўламан.

¹ Ҳинд мифологиясида уч олий худо — маъбуд Брахманинг номларидан бири (тарж.).

— Шунақа дейсан-да, бўлмайсан. Аввал сен от бўласан, мен минаман. Ана ундан кейин мен от бўламан.

Суреш ростдан ҳам уни лақиллатмоқчи эди. Мангалнинг талабини эшитдию ўртоқлариға қараб деди:

— Ана, эшитдингларми бу ярамаснинг гапини? Бҳангий-да, бҳангий!

Учала ўртоқ Мангални тутиб олди-да, от бўлишга мажбур қилди. Суреш Мангалнинг устига ўрнашиб ўтириб олди-да, «Чу, чу, отгинам, қани юрақол» деди.

Мангал озгина жойғача юриб борди, лекин Суреш шу қадар зил-замбил эдики, бечора Мангалнинг бели чиқиб кетай деди. Шунда у секингина энгашди-да, Сурешнинг оёқлари орасидан сирғалиб чиқиб кетди. Суреш «гурс» этиб ерга тушиб, ариллай бошлади.

Унинг йиғисини онаси эшитди. Суреш қаерда йиғламасин, онасининг ўткир қулоғи арзандасининг овозини дарров илғаб оларди, чунки у жуда бошқача йиғларди — товуши худди паровознинг чинқириғини эслатарди.

Бека хизматкор аёлға қараб буюрди:

— Сурешнинг йиғиси эшитилляпти. Чиқиб қара-чи, ким уриштийкин?

Шу пайт кўзини ишқалаб Сурешнинг ўзи кириб келди. У қачон йиғласа, албатта, йиғисини ойисининг олдиға опкеларди. Ойиси дарров айланиб-ўргилар, қўлиға бирон ширинликми, мева-чевами тутқазиб овуларди. У кишининг ёшлари саккизда эдию, лекин ақл деган нарсадан тариқча ҳам йўқ эди. Ҳаддан зиёд ош-овқат танасини қай аҳволға солган бўлса, беҳад эркалаш ҳам унинг ақлини шу кўйға солиб қўйган эди.

— Ҳа, Сурешгинам, нега йиғляпсан? Ким урди?

— Мангал тегиб кетди, — деди йиғлаб туриб.

Мангал шунчалик ювош эдики, ундан бирон-бир шумлик чиқади, деб ҳеч кимнинг хаёлиға ҳам келмасди. Шунинг учун онаси аввалиға ўғлининг гапиға ишонмади. Лекин Суреш ҳадеб қайтараверганидан кейин ишонмасликка иложи қолмади. Ўша заҳоти Мангални топтириб келди-да, койий бошлади:

— Ҳа, Мангал, жуда қилиғинг чиқиб қолиптими? Сенға минг марта айтганман, Сурешнинг у ер-бу ериға тегиб кетма, деб, ё эсингдан чиқдимми?

— Йўқ, эсимдан чиққани йўқ, — жавоб берди Мангал эшитилар-эшитилмас қилиб.

— Ундай бўлса, нега қўлинг тегиб кетди?

— Менинг қўлим тегмади.

— Қўлинг тегмаган бўлса, бу нега йиғляпти?

— Йиқилиб тушди, шунинг учун йиғляпти.

Ана сурлиғу мана сурбетлик! Беканинг аъзойи баданиға ўт туташиб кетди, лекин тишини тишиға қўйди. Қўли билан урса, ҳаром бўладию, ўша замони бошдан-оёқ ювинишға тўғри келади. Калтак олиб урса ҳам ҳаром, шу калтакдан ўтиб, унинг бутун баданиға тарқайди. У бисотидаги бор қарғишларини ишлатиш билан чекланиб қўя қолди.

— Қани, ҳозироқ чиқиб кет бу ердан, — деб ўшқирди у Мангалға. — Иккинчи шу ерда қорангни кўрсам, худди қонингни ичаман! Текин томоқни еб-еб, жуда пишқириб кетибсан-да, а?

Мангал-ку уят-пуят деган нарсани билмасди. Лекин кўркув деган нарса бор эди. У индамайгина сопол товоқларини олди, ётадиган бир бўлак шолчасини қўлтиғиға қистирди-да, елкасиға дхўтисини ташлаб, юм-юм йиғлаганча йўлга тушди. У энди ҳеч ҳам бу ерга қайтиб келмайди. Нима бўларди, очдан ўлиб кетади-да. Улса ўлар! Бунақа ҳаётдан ўлгани яхши эмасми? Энди қишлоқда паноҳ излаб қайға боради? Ким ҳам бҳангийға бошпана бераман, деб турипти? Мангал шу гапларни хаёлидан ўтказди-да, ўзининг ташландиқ уйиға боришға қарор қилди. Шу ерда ўтган яхши кунлар хотирасигина унинг дардиға малҳам бўлиши мумкин. Аҳволини ўйлаб, Мангал ўкириб-ўкириб йиғлай бошлади.

Шу топда кучук ҳам унинг олдиға етиб келди. Иккови яна бирға, икки ғариб бир-бириға ҳамдам, гўё ғам-аламлар унутилгандай эди...

6

Кун ботиб, қош қорайган сари Мангалнинг ғам-ғуссаси ҳам тарқай борди. Кўнглини беҳузур қилиб юборадиган очлик баданидаги қонни сўра-сўра тобора кучға кирмоқда эди. Мангал ўқтин-ўқтин сопол товоғиға қараб-қараб қўярди. «У ёқда бўлганимда, ҳозир Сурешнинг сарқитларини еб ўтирардим, — деб кўнглидан ўтказди у. — Бу ерда-чи? Очимдан ўламан шекилли».

Мангал кучугидан маслаҳат сўрагандай деди:

— Тамий, мен оч ётавераман. Сен нима ейсан?

Бунға жавобан ит инг-инг қилиб қўйди. Ҳойнаҳой, у ўзининг тилида бундай демоқчи бўлса керак:

— Бунақа хўрликни иккимизнинг пешонамизға ёзиб қўйибди. Энди ўлгунча шундоқ бўлади. Ҳалитдан руҳинг тушса, бу ёғи нима бўлади? Мана, мени қара: ҳали биров калтак билан урган, ҳали биров сўкиб ҳайдаган, лекин орадан бирпас ўтмай мен яна думимни

ликилллатиб ўша одамнинг олдига боравераман. Иккаламиз ҳам шунинг учун яратилганмиз. Тушундингми, биродар?..

— Бўпти, энди сен бор-да, у-бу нарса еб кел. Мени қўявер, — деди Мангал.

— Битта ўзим бормайман. Борсам сен билан бирга бораман, — деди гўё ит ўзининг соқов тилида.

— Унда мен ҳам бормайман.

— Очингдан ўласан-ку.

— Сен-чи? Сен ўзинг тирик қоласанми?

— Менинг бировим бормидики, менга куйиб йиғлайдиган. Менинг аҳволим сеникидан яхши эмас, — дегандек бўлди ит Мангалга қараб. — Қишлоқнинг четиди бир қанжиқ билан танишган эдим. Ўша энди бевафолик қилди — мени ташлаб бошқаси билан кетиб қолди. Яхшиямки, болаларини ўзи билан олиб кетди. Бўлмаса, бошим азобдан чиқмай қоларди. Бир эмас, беш болани ким боқарди, дейсан?

Бирпасдан кейин очлик навбатдаги ҳийлани ўйлаб чиқарди:

— Бека ҳозир бизни қидираётган бўлса керак. Сен нима дейсан, Тамий, — деди Мангал.

— Бўлмасам-чи! Бабужий билан Суреш ҳозир овқатланиб бўлишган. Хизматкор улардан қолган овқатни йиғиштириб олиб, бизни чақиришаётгандир.

— Бабужий билан Сурешнинг тақсимидаги овқат жуда ёғли бўлади-да. Анови мазали нарса бору, оти нимаёйди, ҳа топдим — қаймоқ! Бирам мазали, бирам ширинки ўша!

— Улар ҳамма овқатни шундоқ ахлатга ташлаб юборган бўлса керак.

— Қани кўрамиз, бизни битта-яримта одам йўқлаб келармикин.

— Ким йўқлаб келарди сени? Сен олий табақали бараҳманмидинг, сени биров сўраб келса. Бир мартагина «Мангал» деб чиқирган бўлса, чақиргандир. Ундан кейин овқатни ахлатга ағдариб, қайтиб кириб кетаверади.

— Бўпти, юр, бориб кўрамиз, лекин мен бир чеккада бекиниб тураман. Айтиб қўяй, агарда биров менинг отимни атаб чақирса чақиргани, чақирмаса, мен шартта қайтиб келавераман.

Иккови ётган жойидан турди-да, Маҳешнатҳнинг уйига яқинлашди, эшикнинг тагиди биқиниб туриб олишди. Лекин Тамий чидаб тура олармиди? Секингина ичкарига кириб кетди. Қараса, Маҳешнатҳ билан ўғли овқатни паққос тушириб ётишибди. Тамий даҳлизга кириб ўтириб олди, лекин битта-яримтаси таёқ билан солиб қолмасин деган хавотирда эди.

Иккита хизматкор ўзаро суҳбатлашмоқда эди:

— Бугун Мангал кўринмаяпти. Ҳали бека роса урушувди, кетиб қолган бўлса керак.

— Жуда кўнгилдагидек бўлди-да ўшанинг даф бўлгани. Каллаи саҳарлаб бҳангийга кўзинг тушарди, кейин кун бўйи одамнинг кўнгли хижил бўлиб юрарди.

Бу гапни эшитиб, Мангал турган ерида яна ҳам биқиниб олди. Бутун орзу-умидлари пучга чиқди.

Маҳешнатҳ овқатини еб, ўрнидан турди. Хизматкор унинг қўлига сув қўя бошлади. Энди чилимини чекадию уйқуга кетади. Ҳозир Сурешга ойиси эртақ айтиб беради. Кейин у ҳам ухлайди. Шўрлик Мангал билан кимнинг неча пуллик иши бор? Мана шунча пайтдан бери турипти, бир инсон унинг номини тилга олгани йўқ.

Мангал яна бирпас умидсизланиб турди. Чуқур бир хўрсинди-да, энди кетмоқчи бўлиб турувди, хизматкорнинг тақсимда овқат опкелаётганини кўриб қолди.

Мангал энди чидаб туролмади. Шартта бекинган жойидан ёруққа чиқди.

— Ие, Мангал, қаёқда юрувдинг? Биз сени кетиб қолди, деб ўйловдик. Ахлатга ташлагани опкетаётувдим. Ма, еб олақол.

— Мен қачондан бери шу ерда турипман, — деди Мангал ниҳоятда итоаткорлик билан.

— Нега бир оғиз индамадинг?

— Индагани кўрқдим.

— Ҳа, бўпти, ол, евол.

Шундай деб хизматкор қўлидаги тақсимни кўтариб, сарқитни Мангалнинг ҳовучига ағдарди. Мангал унга ўта миннатдор нигоҳ билан қаради.

Бу орада Тамий ҳам ичкаридан чиқиб келиб қолди. Иккови яна ўша найм дарахтининг тагига ўтириб, бирга овқат ея бошлашди.

— Кўрдингми энди қорин балоси қанақа бўлишини? — деди Мангал бир қўли билан овқат еб, иккинчи қўли билан итнинг бошини силаб туриб. — Агар шу сарқит овқат ҳам бўлмаганда, унда нима қилардинг, а, Тамий?

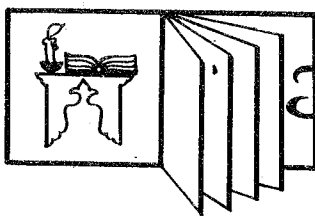
Тамий думини ликилллатиб қўйди.

— Сурешни менинг ойим сут бериб боққан.

Тамий тагин думини ликилллатди.

— Одамлар айтадики, сут ҳақини ҳеч қачон адо этиб бўлмас экан. Мана, менга тегаётган сут ҳақи!

Тамий яна думини ликилллатиб қўйди.

Қитъалар

1

*Ёмон одамнинг яхши рози бўлмас,
Сасиган кўлнинг ўрдак, ғози бўлмас.
Ҳумо янглиғ учар суйи самога,
Юзурган бирла кўппак този бўлмас.*

2

*Кимки донодир — айбни ёпадир,
Бадҳаволиқ отин қачон чопадир?
Ҳар ёмонлиғнинг бу мисоли эзур:
Ит қутурса, эгасини қопадур.*

3

*Ҳар ким ўз фаҳмидин нари билмас,
Ўй ҳисобини ташқари билмас.
Юз йил ўқурса гар муҳандисга,
Қари билган сўзин нари билмас.*

4

*Чақмоқ ўтининг бўлғониди чақғил,
Ҳуснинг шамъини шунда сен ёқғил.
Лоф урма ўзинга мен фалон деб,
Орқанга боқиб, ноғора қоқғил.*

5

*Жафодин ўзга не қилди, кўринг, жаҳоний
фасод,
Ҳамеша айлади вайрона, қилмади обод.
Замирида не эзур ҳар кимнинг, аён айлар,
Яхши кишидан от қолди-ю, ёмондин дод!*

6

*Бу сўзни деди бир пир,
Бўлма эшитиб дилгир.
Сичқон инига сиғмас,
Боғлар думига ғалвир.*

7

*Булбул деган қуш бўлур,
Қаноти кумуш бўлур.
Бўладиган азамат,
Ун бешида бош бўлур.
Бўлмайдиган бўшанглар,
Ўттузида ёш бўлур.*

...Чинакам шоир қайси даврда яшамасин, унинг дурри ноёб шеърлари, қуёш миллион йиллар мобайнида еру кўкка бирдай нур сочганидек, турли халқлар ва элатлар қалбига эзгулик ёғдусини сочади. Қуёш ўзининг қайноқ нури билан она замин ҳароратини ушлаб, уни ҳаракатга келтирганидек, шоирнинг шеъри ҳам одамларни асрлар мобайнида эзгуликка рағбатлантиради. Шу боис, талайгина шоирларнинг ижоди ўлимни билмайди, қатағонлардан, қилчу ҳибсхоналардан кўрқмайди.

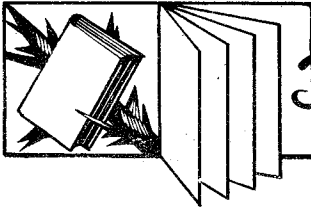
Яқинда сталинизм террорининг қурбони, атоқли адиб, таржимон, журналист, «Муштум» журналининг ташкилотчиси Ғози Юнуснинг шахсий архивини ул фазилатмаобнинг фарзандлари Тўлқин ака билан биргаликда кўрар эканман, кўзим сарғайиб кетган журнал (балки газета)нинг бир қисмига тушди. Бу парчада қуйидаги сатрлар битилган эди: «Яқинда идорамизга фарғоналик саҳофлардан бири эски кўл-ёзма асарлардан кўчирган бир тўда байтлар юборибдир. Бу байтлар Хўжандий Нозил имзоси билан ёзилган форсий ва туркий қитъалардан иборат.

Қитъалар тўртлик шаклида ёзилган бўлиб, ҳар қайсиси маълум мақоллардан бирини ўз ичига олади. Биз бунда шу қитъалардан намуна учун бир мунчасини босамиз.

Байтларни юборган киши Нозил ҳақида: «Маъдалихон замонасида яшаган бир шоир экан» деядир. Ҳар ҳолда Нозил адабиёт илми билан машғул кишилари-мизнинг диққатини тортатурғон бир киши кўринади.»

Нозил қитъаларини Тўлқин аканинг руҳсатлари билан кўчириб олиб, муҳтарам журналхонларимиз эътиборига ҳавола этишни лозим топдик.

Сирожиддин Аҳмедов.

Йўлдош Сулаймон

ЖАЛАДА ҚОЛГАН ГУЛ

очерк

Тожихон туш кўраётганга ўшарди. Нуқул азоб-укубатдан иборат бўлган бу қўрқинчли туш ҳамон давом этарди. У Сибирни биларди. Дунёда Магадан деган жой борлигини илгари эшитганми-йўқми эслолмайди. Аммо қишнинг бу ўлкада шундай узоқ ва қаҳрли бўлишини тасаввурига ҳам сиғдиролмасди. Тутқунликнинг қора бўрони уни кузги хазондай улоқтира-улоқтира, 1938 йилнинг октябрида ана шу овлоққа ташлади. СССРнинг шимолӣ-шарқӣ буржида жойлашган, атрофи Беринг, Охота денгизлари билан ўралган ва ҳувиллаган Магаданда кузнинг ўрталаридан бошлаб қаерга қараманг, бир хил манзарага кўзингиз тушади: еру кўк, тоғу ўнгирлар, аҳён-аҳёнда кўзга ташланадиган, бир-бирига туташ пастқам-пастқам уйлар, улар атрофини ўраган қалин сим деворлар — бари-бари оқ-оппоқ. Бутун борлиқ қорга кўмилган. Айтишларича, бу манзара апрель ойида ҳам ўзгармас экан. Бу қорлар, бу музлар май ойидагина эрий бошлайди.

Кеча эрталабдан бўралаб-бўралаб ёғаётган қор бугун тушлиқдан кейин тинди. Ўрмон ичини тўлдирган маҳбусларнинг бир гуруҳи арра ва болталар билан дарахт йиқитар, бир гуруҳи бутар, бошқалари эса силлиқланган ёғочларни бир ерга тахлар, аммо ҳеч биридан чурқ этган овоз чиқмасди. Баъзан арра ва болталар овозини назоратчиларнинг сўкинишларигина босиб турарди. Ҳар ер-ҳар ерга ёқилган гулханлар атрофида айланган назоратчиларнинг кўзи маҳбусларда, уларни хиёл нафас ростлагани ҳам қўйишмайди. Мажоли етмай қолганларнинг бошига, елкасига, бўйинларига милтиқнинг қўндоғи тушар, гап қайтарган ё ўзини ҳимоя қилган маҳбус сўзсиз-сўроқсиз отиб ташланарди.

Тожихон ҳам совуқда қотиб қолмаслик, ҳам калтак емаслик учун ёғочларни шошапиша бутарди. Қор тиниб, совуқ баттар кучайди. Охота денгизидан оқиб келаётган аччиқ изғирин маҳбуслар юзига игнадай санчилар, бурун ва оғизларини музлатар, озгина ҳаракатсиз қолган одамнинг музлаб қолиши ҳеч гап эмас эди.

«Кўёшнинг йилт этган нурини кўриш учун яна олти ой кутиш керак бўлса, — Тожихон ич-ичидан эзилиб, кўзларидан беихтиёр ёш тўкилиб, лабларини тишлайди, — бардошим етармикан бунга? Қани, Фарғона осмонидаги ўша кўёш. Ҳеч бўлмаса ҳафтада бир марта бўлса ҳам ров кўриниб турса, Фарғонани кўргандай, кўнглим кўтарилиб, оёқ-қўлларимни тортиб турган томирлар бушашиб, озгина ором олармидим? Наҳотки, бу кўраётганларим туш эмас? Наҳотки, юзимга шунчалар қора суртилган бўлса? Бундан ўлиб қўя қолганим яхши емасми? Йўқ-йўқ, яшайман. Гуноҳим нималигини аниқлаб беришин? Нега ўша тухматчилар билан юзлаштирамай, ҳеч нимани бўйнимга қўймай бу келса қайтмас жаҳаннамга ташлаб қўйишади? «Фирқанинг қизисан, шўронинг қизисан» деганлар қаёқда қолди? Ё чиндан ҳам адашганманми? Ҳамма мендан юз ўгирганми? Бундай бераҳмлик, бундай юзсизлик эртақларда ҳам йўқ. Бу қандай замон ўзи?!»

— Ҳой, Бухариннинг думи?

Тожихон новча ва ориқ назоратчининг сўзидан чўчиб, бошини кўтарди. Назоратчининг совуқ нигоҳини кўриб:

— Мени айтяпсизми? — деб сўради майинлик билан.

— Бухариннинг думи сен бўлмай менми?

Тожихон индамай ёғоч буташда давом этди. Илгари «Икромовнинг думи» деб

чақирарди. «Энди Бухариннинг думи бўлиб қолдимми? Бу гап яна қаердан чиқди? — Тожихоннинг боши айлангандай бўлди. — Бу билан бошимга яна қандай азоб-уқубат солишар экан?»

— Нега индамайсан?

— Нима десангиз ҳам розиман, калтакламасангиз бўлди, Фёдор Филиппович, — Тожихон кўзларини мўлтиратиб, раҳм-шафқат сўраб, унга жовдиради.

— Нега буталган жойга қайта-қайта болта уряпсан, ёғочни нобуд қилмоқчимисан?

— Кечиринг...

— Мана, кечиринг!

Назоратчи Тожихонни қулочкашлаб урди. Тожихон орқага йиқилиб, қорга кўмилди.

— Астойдил ишламасанг, ўлигинг шу қорнинг тагида қолади, билдингми?

У саволига жавоб кутмай нари кетди.

Тожихоннинг шериклари уни турғазиб кўйишса-да, бирор гап айтиб кўнглини кўтаришга ҳайиқишди. Фақат кўз қирларини ташлаб ҳамдардлик билдиришди. Тожихон бутун кучини ва ҳушини йиғиб, ўрнидан туриб, дарров болтасини олиб, ҳеч қабққа қарамай ишга тушиб кетди. «Нега мендан ёмонлик қидириб қолди? Узимизни хасдек кўрсатсак ҳам тинчимаса? Бошимизни кўтарсак, отиб ташласа, эгилган саримиз баттар тепкиласа, нима қилиш керак? Хузурларига кечирим сўраб борган бўлиб, мана шу болта билан ҳеч бўлмаса биттасининг бошига тушира қолайми? «Усмонжон билан маслаҳатлашим керак», — Тожихон бошини кўтариб, у ёқ-бу ёққа аланглади. Усмон Носир юз қадамча нарида дарахтларни йиқитаётган арракашлар орасида эди. Кўринмади. Назоратчиларнинг кўзига тушиб қолишдан хавотирланган Тожихон яна эгилди. «Кўшни баракдан беш кишини бошқа ерга кўчиришармиш, улар орасида Усмон Носир ҳам бор эмиш» деган миш-миш эсига тушиб, ич-ичида бир нима узилгандай бўлди. Тожихон яна арракашлар тарафга қаради. — Бу ердаги битта тоғимиз шу эди. Биздан айирмасин-да! Нима учун қамалганига бу йигитнинг ҳам ақли етмайди. Унинг ҳар бир қадамига меҳрини поёндоз қилганлар қани? Шоирни ардоқлаган, шеърларини ёд айтиб юрган, китобларини қўлдан-қўлга ўтказган ўша халқ қани?

— Тожихон!

Кимнингдир таниш овози чалиниб ҳуши йиғилган Тожихон сафга тизилаётган маҳбуслар ёнидан жой олди. Ҳар куни гоҳ битта, гоҳ иккита-учта одам калтакдан, мадор-сизликдан, хасталикдан ўзини кўтаролмай ўрмон ичида — қор тагида қолиб кетар, уларга кўмаклашиш қатъини ман қилинган эди. «Бугун қайси шўринг қургур музлаб қолди экан? — Тожихон орқага қайрилишга ботинмай икки ёнидаги, олдиндаги эркагу аёлларга қарайди. — Бу ерда изсиз-номсиз, дайди итдай ўлиб кетмасликнинг пайдан бўлиши керак».

— Бардаммисиз, Тожихон опа? — бу меҳрли овоздан Тожихоннинг вужудига илиқлик югурди.

Барак яқинига келиб сафлар тарқалиб, кимдир ўзини ичкарига уриб, кечки овқатгача озгина чўзилиб олишга шошилаётган, кимдир ўзига яқин одамни қидираётган пайтда уни Усмон Носир саволга тутган эди.

— Кунимиз шу зайлда ўтаберармикин? — деди Тожихон унга мўлтираб. Усмон Носир калтакдан кўқариб кетган юзини беихтиёр авайлаб-силаб, бир неча дақиқа индамай қолди. Кейин:

— Узингизни эҳтиёт қилинг, Тожихон опа, — деди худди саволни эшитмагандай гапни бошқа ёққа буриб, — анави «бўри»ларга ем бўлмасак бўлгани. Ойнинг ўн беши қоронғу бўлса, ўн беши ёруғ...

Тожихон шоирга худди туғишган укасига қарагандай меҳр билан тикилди. Кеча кечқурунги миш-мишни эслаб:

— Сизни яна кўчиришармикин, Усмон? — деб сўради.

— Сиз ҳам эшитдингизми?

Тожихон боши билан «ҳа» ишорасини қилиб, кейин:

— Сизни бу ерга олиб келганига бир ҳафта ҳам бўлгани йўқ-ку, — деди.

— Мен, негадир ҳеч ерга сизмаяпман, — истеҳзоли кулди Усмон Носир, — мисоли соққадай бўлиб қолдим. Хоҳлаган томонларига отишяпти.

— Қачонгача давом этаркин бу аҳвол?

— Улмасак кўрармиз.

— Йиқилиб кўрайлик, Усмонжон, — Тожихоннинг овози титраб чиқди.

— Сизга бир маслаҳатим бор эди.

— Нима эди, қулоғим сизда.

— Ноумид шайтон, тўғрими? — Усмон Носир сўзларидаги мунг оҳангини аллақандай қатъийлик эгаллади. — Сиз кечалари ўз кечмишларингизни ёзиш билан шуғулланинг.

— Кечмишимдан безорман-ку.

— Орқага қайрилиб, ўтган умрингизни кўз олдингизга келтиришга урининг. Сўзсиз, энг аввало аламу фиғонлар кўринади, — деди Усмон Носир ўз фикрини давом

эттириб, — бу ерда қанча-қанча тоза одамларимизнинг тухмат юкидан қадди букилиб, зулм ва ситам туфайли умри сўлиб бормоқда. Менга қолса, қанийди, бу ердагиларнинг ҳаммаси ўзи ҳақида рост гапларни қоғозга тушириб қўйса! Ёзинг, опагон, асқотиб қолади.

Тожихон суҳбатдошининг кўнгли учун боши билан «маъкул» ишорасини қилди. Кечкурунги йўқлама бошланиб, Усмон Носир Тожихонга «кейин гаплашамиз» деб, бараги томон кетди. Тожихон ҳам ўз барагига кирди.

Баракка эркагу аёл аралаш қўйилган эди. Айтишларича, Тожихон бу ерга келишидан бир ҳафта аввал ана шу хўрликка қарши бош кўтариб, аёлларнинг ётар жойини алоҳида қилиб қўйишни талаб этганларнинг ҳаммаси отиб ташланган экан. Тожихон баракда «207»-рақамли маҳбус аёл билан ёнма-ён ётарди. Унинг исм-фамилиясини ҳеч ким билмасди. Бўйдор, оқишдан келган, катта-катта кўзлари тиниқ, мовий, хипчабел, сийналари бўлиқ бу ёш рус аёл лагернинг йиртиқ, кир коржомаси ичида ҳам жозибали кўринарди. У анча одамовироқ, деярли ҳеч ким билан суҳбатлашмасди. Фақат қур-қур Тожихонни беҳос қучоқлаб, ўзидан-ўзи хўнг-хўнг йиғлар, ҳол-аҳвол сўраганларга «гапиролмайман» дегандай бошини тебратарди. Утган куни кечаси Тожихон унга ёлвориб:

— Жонгинам, сени рақам билан қақариш менга жуда ноқулай, бошқага айтмасанг ҳам менга айтгин, исмингни билай, — деди, — ёшимиз ҳам тенга ўхшайди.

— Қўй, қийнама, исмингни сўрама, — деди у ҳикиллаб йиғлаб, — «207»-деишяптими, шуни раво кўришибдими, демак, номим шундай.

— Нега ундай дейсан, ҳали ўн гулингдан бир гулинг ҳам очилгани йўқ, — деди Тожихон уни ўзига тортди. — Сендай гўзални умримда кўрмаганман!

— Гўзал деб сени айтса бўлади, — деди «207-» жонланиб. — Тата! (Тожихонни лагердагилар шундай аташарди) — Бирон одамни севганмисан?

— Ҳаммани севардим, ҳамманинг хизматига шошилардим.

— Бирор йигитни севганмисан, унга етишганмисан, демоқчиман.

— Э, бунақа севгими? — Тожихон анча вақт жим қолди. Сўнг:

— Хўш, аввал ўзингдан гапир. Шунақа севги ўзингда бўлганми? — деб саволга савол билан жавоб қайтарди.

— Севганман, севаман, севгисиз умр умрми, Тата?!

— Аввал исмингни айт?

— Дарвоқе, бугун гапирмасам ёрилиб ўламан, — деди «207-» ҳаяжонланиб. — Биласанми, бугун унинг туғилган куни!

— Кимни айтяпсан?

— Сашани айтяпман! У шундай йигит эдики...

— Нега «эди» деяпсан?

— Сўрама, — «207-» ўзини тутолмай, юзини ёстиққа босиб, пиқ-пиқ йиғлади. Тожихон дугонасига яқинлашишга, бирор нима деб кўнглини овлашга ботинолмади, уни ўз ҳолига қўйиб берди.

— Мени кечир, Тата, — деди «207-» ниҳоят бошини ёстиқдан кўтариб шивирлаб, — ҳушим жойида эмас.

— Барибир исмингни айтмадинг, а?

«207-» яна жим қолди. Бироздан кейин ўрnidан секин кўзғалиб, бош тарафга ечилган пахталик шими чўнтагидан тўрт букланган қоғоз олиб, уни Тожихонга узатди.

— Ҳеч кимга кўрсатмай ўқи, жўнатилган хатнинг нухаси.

«Совет халқларининг улуғ доҳийси, ҳақиқат қўриқчиси, жондан азиз отамиз И. В. Сталинга ноҳақлик жабрини тартаётган Наташа Доронинадан арзнома...» деб сарлавҳа қўйилган мазкур хатда қуйидагилар битилганди: «Салом, раҳнамомиз, ишончли доҳиймиз Иосиф Виссарионович! Улуғ ота, бошимга тухмат тоши ёғилиб, қутурган итларга талана-талана, ҳозир фақат ўлим билан олиша туриб, яна Сизга хат йўллаяпман. Ишонаманки, хатим қўлингизга тушса, садоқатли ва эътиқодли қизингиз сифатида мени бу жаллодлар, бу одамхўрлар исканжасидан қутқариб оласиз. Мени нима учун қийнайдилар, зўрлайдилар, ор-номусимни оёқости қиладилар. Нима учун?

Биз таг-тугимиз билан Нижний Новгороддан яъни ҳозирги Горький шаҳриданмиз. Отам Пётр Доронин, онам Елизаветта Доронина ўқитувчи эдилар. Инқилоб тарғиботчиси бўлган онамни ва ўн бешга кирган акамни оқ гвардиячилар 1920 йилнинг декабрида отиб ўлдирган. Синфий душманларнинг гоҳ очик, гоҳ яширин ҳужумидан бир неча марта тасодифан тирик қолган, бутун ҳаётини болалар тарбиясига бағишлаган отамни шаҳарда ҳамма ҳурмат қилади. Ўзим тарих ўқитувчисиман. Касбим бошимга бало бўлди. Утган йилнинг сентябрь ойи ўрталарида дарс пайтида ўқувчиларимдан бири: «Қадим-қадимдан то яқингача шаҳримиз Нижний Новгород деб аталган. Нега энди ўзгарди?» — деб сўради. Мен Горькийдай улуғ ёзувчи дунёга кам келишини, шаҳримиз унинг номи билан аталашидан ҳар биримиз фахрланишимиз лозимлигини айтдим. Аммо ўзим йўланиб қолдим. Ахир рус давлатининг асоси, Киев князлигининг илдизи қаерда? IX аср охирида Новгород князи Олег бу шаҳарни ўз князлигига қўшиб олганини, шаклланиш шу даврдан бошланганини ёш болалар ҳам билишади. Илғари бу ҳақда йўламаган эканман. Қадимий номнинг оёш ташланиши бора-бора ноҳақлик бўлиб

туюлди. Ұқитувчилар хонасида гурунглашиб ўтириб, бу ҳақдаги фикримни беихтиёр савол тарзида ўртага ташладим. Баҳс кучайиб кетди. Мени кимдир ўтмишни қўмсашда, кимдир маданиятсизликда айблади. Математика ўқитувчимиз Александр Воробьев баланд овозда: «Нега илгари яшаган лашкарбошилар ё князлар Новгород номини ўзгартирмаганлар? — деди. — Бутун Россия учун муқаддас бўлган Нижний Новгород номини осонгина ўчириб ташлаш инсофданми? Минин ва Пожарский 1611 йилда халқ лашкарларини қаерда ташкил этганлар? Новгородда! Қадимги рус давлатининг асосчилари Игорь, Святослав, Ярослав Мудрий, шаҳарга 1221 йилда чинакамига тамал тошини қўйган Владимир князи Юрий Всеволодович ва бошқалар аламдан ҳозир гўрларида тик турганларини наҳотки, ўйламайсизлар?»

Саша қизишиб кетди. У жуда хушрўй, покдил, билимдон йигит эди. Бир-биримизга кўнглимиз борлигини, тўйимиз ҳам яқинлигини кўпчилик биларди. Ҳозир ҳар хил фисқу фасодлар кўплиги хаёлимга келиб, Сашанинг сўзларини соддагина қилиб изоҳлаш учун: «Илгари Нижний Новгород шаҳридан ташқари Нижний Новгород губернияси ҳам бор эди. Уни Горький области деб атадик, ҳеч бўлмаса шаҳар эски номида қолса, Горькийнинг обрўйи тўкилиб қолармиди? Максим Горькийни ҳам, тарихни ҳам баравар эъзозласан! Саша шундай демоқчи, — дедим, — улуғ ёзувчининг номини асарларининг ўзи ҳам шарафлайди. Ўтмишга ҳурмат айбми?»

Сўхбатимиз қовушмади. Биров у, биров бу деди. Катта танаффус тугаб, ҳаммамиз дарсга тарқалдик. Бор гап шу. Кейин бу мавзуга ҳеч ким қайтмади. Эртасига эса Саша ишга келмади. Биз билан тортишган жисмоний тарбия ўқитувчиси бир-икки сирли қараганидан хушёр тортиб:

— Алексей Михайлович, — дедим уни ёлғиз учратиб, — менда гапингиз йўқми?

— Саша билан ишинг бўлмасин, — деди у атрофга ҳадик билан қараб, — унинг мафқураси чатоқ.

— Нима қилди унга?

— Мен сени яхши кўришимни биласан, сенга қийин бўлишини истамайман.

— Сиздан Сашани сўраяпман.

— Унинг номини тилиннга олма, Наташа, балога қоласан.

Алексей Михайловичнинг Сашани кўришга кўзи, отгани ўқи йўқ эди. У мени бир неча дақиқа кузатиб, саволимга жавоб бериш ўрнига: «Ўзингни эҳтиёт қил, Наташа, — деди менга яқинроқ келиб, — ёмон замонлар бўлаяпти. Тилим суяксиз, дейдиганларни гумдон қилишаяпти...»

У яна нималар деганини эшитмадим. Кўча тарафга беихтиёр югурганимда у орқамдан: «Тўхта, Наташа, тўхта», деганича қолди. Сашаларникига етиб боргунча қора терга ботиб кетдим. Эшик берк. Унга суянганимча, тилим оғзимга тиқилиб, ҳансираб, қўшниларни чақришга ҳам ҳолим етмай турганида узун йўлакдан «тап-тап» этган товуш эшитилди. Қайрилиб қарасам баланд бўйинини хиёл эгиб, Алексей Михайлович яқинлашиб келаяпти. «Қайсарлик қилма, Наташа, тезроқ кет бу ердан, — деди асабийлашиб, — уни қамаб қўйишди».

— Нега?

Алексей Михайлович бошини эгди. Қўшни хонанинг эшиги очилиб мункайган кампир кўринди.

— Сашани кечаси олиб кетишди, — деди у кўзларига ёш олиб, — бола бечора нима қилиб қўйди экан, билмадим. Лекин олиб кетишди.

Шаҳд билан бориб Алексей Михайловичнинг юзига шапалоқ тортиб юбордим.

— Аблах, бу сенинг ишинг!

— Менга тўхмат қилма, Наташа, ахир мен сени севаман!

— Севгинг билан қўшмозор бўл! Мен Сашани қутқараман.

Тикка шаҳар милициясига йўл олдим. Бу ерда одам кўп эди. Сашанинг онаси Мария Максимовна ҳам шу ерда экан... Кимдир йиғлаяпти, кимдир шовқин солаяпти. Бир амаллаб ичкарига кирдим.

— Хўш, бизда нима илтимосингиз бор? — деб сўради мени қабул қилган бўйлари худди Сашаникидай баланд, кулча юзли бошлиқ.

— Сашани нега қамадинглар? Шунини билмоқчиман.

— Қамалганлар орасида Сашалар кўп. Қайси бирини сўраяпсиз?

— Саша Воробьевни. Ахир у инқилобчининг ўғли, ўзи эса ўқитувчи.

— Ҳозир ҳамма бузғунчилик ўқитувчилардан чиқаяпти, — деди бошлиқ менга суқ билан қараб.

— Одамларнинг тақдири шунчалар ўйинчоқми?

— Ҳа, ўйинчоқ, — деди бошлиқ ва менга шилқим гаплар қила бошлади.

— Бошимни кўп қотирманг! — дедим мен овозимни баландлатиб. — Максим Горький номли мактаб ўқитувчиси Саша Воробьевни нима учун қамадинглар? Нега саволимга жавоб бермаяпсиз?

— Яхши-яхши, — деди бошлиқ бирдан жиддий тортиб, — мен сизни Воробьев билан учраштираман. Нега қамалганини унинг оғзидан эшитганингиз маъқул. Сизга одамгарчилик қиламан. Кечки пайт соат еттида шу ерга келсангиз, менинг машинам

сизни Воробьёвнинг олдига олиб боради. Фақат буни ҳеч ким билмасин. Акс ҳолда менга жабр қиласиз. Тушундингизми?.. Хайр!

Бошлиқ одоб билан хайрлашиш учун қўл узатди. Ташқарига чиқишим билан Мария Максимовна югуриб келиб, бўйнимдан кучоқлади-да: «Наташа, нима гап, ўғлимнинг қандай гуноҳи бор экан?» деди. «Билолмадим, Мария Максимовна, аммо хотиржам бўлинг, буни аниқлаймиз».

Оқшом айтилган пайтда яна милиция идораси олдига бордим.

— Сизни кутаяпман, — деган овоздан хаёлим йиғилди. Рўпарада турган «ЭМКА» машинасининг ҳайдовчиси кўзларини ўйнатиб ёнимга келди. — Қани, машинага чиқинг.

Саша билан учрашиш орзусида машинага ўтирдим. Лекин йўл-йўлакай ҳайдовчига миқ этмай бордим. Бир оқ бино олдига борганда машина тўхтади.

— Сизни шу ерда кутишяпти, — деди ҳайдовчи.

— Ичкарида ким бор? — деб сўрадим ундан.

— Ким бўларди, ўзингиз истаган одам.

Иккилана-иккилана остона ҳатладим. Ичкарида эса маҳбубасини кутаётган ошиқдай кўзлари ёниб турган бошлиққа дуч келдим. Ҳазабим қайнаганидан тилим айланмай қолди. Орқамга қайтмоқчи бўлдим. Лекин бошлиқ сурбетлик билан йўлимни тўсиб, билагимдан маҳкам ушлади.

— Мени кечиринг, Наташа, — деди у, — Сизни бир кўрганимдаёқ ошиқу беқарор бўлиб қолдим. Нима қиласиз ўша халқ душмани бўлган маҳбусни?

— Қани ўша сиз айтган халқ душмани? — дедим йиғлаб. — Кўрсатинг менга уни. Нега алдамчилик қилаяпсиз?! Эр кишимисиз ўзи?!

— Яхшиликни билмас экансиз, ҳозир халқ душманининг думи, деб қамаб қўйсам қўлингиздан нима келарди?

— Шу ишингиз яхшиликми?

— Баҳслашишни қўйинг, Наташа, — деди бошлиқ яна билагимдан ушлаб, хона тўрига тузаб қўйилган столга ишора қиларкан, — келинг, бироз чақчақлашайлик. Кейин илтимосингизни бир гап қилармиз.

— Вақтим йўқ, яхшиликча йўлимни бўшатинг.

— ...

Гапни чўзмай эшикка интилдим. Бошлиқ мени маҳкам кучоқлаб ўпмоқчи бўлди. Унинг ўнг елкасини шундай жон-жаҳд билан тишладимки, беихтиёр бақириб юборди. Қўлини белимдан бўшатиб, юзимга золворли мушти билан туширди. Кўзларимдан ўт чатнаб, бошим билан деворга урилиб, йиқилиб, хушимдан кетдим.

Бир маҳал кўзимни очсам ним қоронғу, исқирт хонада ётибман. Эртаси куни дастлабки терговда бўлдим. Менга халқ душмани Александр Воробьёвнинг думи деган айбни ёпиштиришди. Ун йилга ҳукм қилиб Магаданга жўнатишди.

Мана шу хатни, Иосиф Виссарионович Сталин, Сизга ёзишга тутиндим. Сизнинг атрофингизни ёмон одамлар, иккиюзламачилар ўраб олганга ўхшайди. Бошқа жойларни билмадим-ку, лекин бизнинг шаҳарда фақат чин коммунист, чин инсонларни қамашяпти. Бундай бесўроқ азоблашлар подшо замонида ҳам бўлмаган. Ҳозир мен бекордан бекорга қамоқда ётганимни, кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган хўрликларни кўрганимни ўйлаб, айбим бўлса майли, ҳамманинг иштирокида, ҳеч кимдан яширмай, истаганча одам йиғиб савалашса ё дорга осишга бажонидил розиман. Наҳотки, Совет ҳокимияти даврида инсонлар ҳақ-ҳуқуқи шунчалар оёқости қилинса?

Сизга ишонамиз, Иосиф Виссарионович, Ленинга ишонгандай ишонамиз. Бизни бу бало-қазолардан қутқаринг, уларнинг жазосини беринг. Мен каби ҳаёти топталганларнинг сон-саногии йўқ. Ёрдамингизни кутамиз.

Ҳурмат билан, қизингиз: **Наташа Доронина,**
Горький шаҳридаги М. Горький номли мактабнинг тарих
ўқитувчиси.

29 сентябрь, 1937 йил.»

Тожихон мактубни ўқиб чиққач Наташадан:

— Буни жўнатганмидинг? — деб сўради.

— Ҳа.

— Беш-олти ой бўлиб қолибди-ку, — деди Тожихон ўйланиб. — Сталинга етмагандир. Яна кўчириб, жўнат.

— Умид йўққа ўхшайди, — деди Наташа сўлғин овозда. — Сени нега қамашган? Менинг ҳам билгим келаяпти.

— Ҳали айтиб бераман.

Тожихоннинг шу ваъдасига ҳам бир ҳафта бўлди. У Усмон Носир билан хайрлашиб баракка кирди. Орадан бироз ўтгач Наташа ҳам келиб қолди. Унинг чеҳрасида аллақандай ёруғлик кўрган Тожихон:

— Тинчликми? — деб сўради. Наташа назоратчилардан бири унга ёрдам бермоқчи бўлганини, Сталинга ёзилган хатини кўчириб берганини айтди.

— Энди етиб боради, — деди Наташа ишонч билан, — Бу одам яқинда Москвага борар экан, Кремль почтасига ташлайман, деб ваъда берди.

— Дунёда яхши одамлар ҳам бор, — деди Тожихон ҳам руҳланиб, — сенинг хатинг етиб борса, мен ҳам қайта ёзиб кўраман. Мен Молотовга ёзаман. У мени танийди.

— Танийди? Сени Молотов танийдими?

Тожихон боши билан «ҳа» ишорасини қилди.

— Бугун сенинг қиссангни эшитарканман-да, — деди Наташа дугонасининг юзини силаб. Тожихон гапни қаердан бошлашни билмай ўйланиб қолди.

...Қизилқия кўмир конининг ишчиси мулла Тошмат қирққа кирмай соч-соқоли оқариб, борган сари эти суягига ёпишиб, кучдан қолаётганидан ваҳимага тушиб, вақт топдими, болаларининг ризқини қисиб, ҳали у, ҳали бу табибга бош уриб борарди. Ҳам пули, ҳам вақти кетгани билан бирор наф кўрганини сезмайди. Кунлар ўтган сари дарди оғирлашиб боряпти. Бу асли шахтадаги ўн икки соатлик меҳнатнинг оғирлигидан, емак-ичмакнинг тайини йўқлигидан, оилани тебратиш ташвишидан, оромсизликдан эканини на ўзи, на бошқалар ўйлайди. Ҳафтада бир кун бола-чақалари ёнида бўлади. Жума дам олиш куни ҳисобланади. Ана шу кунга етиб олиш умидида тинка-мадори қуриб бораётганини ҳам билмайди.

Ҳамиша орзиқиб қутилган навбатдаги пайшанба куннинг иш вақти тугади. Шахтадан тепага кўтарилган мулла Тошматнинг боши беҳос гир айланиб беихтиёр тиз чўкиб, иккала қўлини ерга тиради.

— Ҳеч ўзингни ўйламайсиз. Мана оқибати, — деди ҳамроҳларидан бири. Унга бошқаси лабларини тишлаб, бошини тебратганича «гапирманг, тинч қўйинг» ишорасини қилди. Мулла Тошматнинг атрофини ўраган саккиз қадрдони у ўзига келгунча оғиз очишмади. Коккилонлик тожик дўсти:

— Анави чойхонада бироз овқатланиб олмаса, етолмайди, — деб сой бўйига бошлади. Мулла Тошматга зўрлаб қанд чой ичирдилар. Ҳаммалари бир ҳафтадан буён кўрмаган оилаларига етиб боришга шошилишарди. Ўзини енгил ҳис қила бошлаган мулла Тошмат дўстларига бир-бир қараб, ҳаммасига миннатдорчилик айтишни ўйлаб, лойиқ сўз тополмади. Инсон юрагида сўз билан ифодалаш қийин бўлган ҳис-туйғулар кўплигини кўнглидан ўтказиб:

— Шунча эркак қилганим ҳам етар, — деди кулиб. У ботишига бир терак бўйи қолган қуёшга қаради. — Иссиқнинг тафти пасайсин, деб сизларни атай куттирдим.

Мулла Тошмат ярим ботган қуёшга қараб болаларини эслади. Қуёшнинг ҳолати унга худди узоқ сафарга ишлаб келиш учун хайрлашиб йўлга тушган отанинг орқасидан йиғлаб қолган болага ўхшаб кетди... Болаларим, оғзини очиб турган жўжаларим, йўлимни пойлаёпсизми? Ҳали замон етиб бораман...

У кета-кетгунча бойнинг эшигида оқсоч бўлган хотинини, энди бири ўн олтига, иккинчиси ўн тўртга, учинчиси ўн учга тўлган, аммо аллақачон кўёвга узатиб юборган қизлари Бувинисо, Лутфинисо ва Парқинисони ўйлаб юраги эзилди. «Учаласи ҳам бундай кўкарган оилага тушмади. Лутфинисони Бухорога бериб юбордик. Қари савдогар унинг қадрига етятимикин? Зуннун ўтган ойда ўн иккига кирди. Ҳозир лимонад заводида эртадан етти хуфтонгача шиша ювиб, ойига уч сўм топиб келяпти... Кимларнингдир оёғи тагида қолмасанг бўлди, ўғлим, — ҳам йўл азоби, ҳам ўй азоби мулла Тошматнинг елкаларидан яна эга бошлади. У энг кичиклари Қаҳҳор, Тожихон, Қудрат, Адолатхон, яқиндагина туғилган Моҳирахонларни кўз олдига келтириб, бошини кўтарди. — Букилишга ҳам, йиқилишга ҳам ҳаққим йўқ. Менсиз уларнинг ҳоли нима кечадими?!» У қадамларини дадиллаштиришга уринди. Ҳамроҳлари эса йўл-йўлакай уйлари томон бурилиб кетишарди. Тошмат кета-кета Абдулла сўфининг таъналарини эслади:

«Нега рўза тутмайсиз, жума куни масжидга чиқмайсиз?» — деб йўлимни тўсди. Гапиролмай бошимни эгдим. Сўровига жавоб беролмаганимдан ғазабланиб: «Бундай экан, маҳалладан ҳайдаимиз», — деди дабдурустан.

«Шунча одам менинг қўлимга қараб, оғзини очиб турган бўлса? — дедим унга йиғламсираб, — нима қилай, маслаҳат беринг!»

«Худо йўлига сочсангиз, кейин худо ҳам сизга сочади, — деди Абдулла сўфи юмшоқроқ гапириб. — Имоми хотибимиз сизга ўхшаганлардан ғазабланиб юрибдилар. Яна имонингиз куйиб, касри болаларингизга тегмасин!»

Сўфи «бошқа гапим йўқ» дегандай ҳассасини дўқиллатганча зарда билан кетди. Унга қараб, қақшаганимча қолдим. Шундан бери ўзимга келолмайман. Болаларим очку, қандай қилиб масжидга дастурхон киритаман, ўша пешволарни уйимга қандай қақираман? Ҳаммаси ўзингга ҳавола!» У қиблага қараб юриб, қиблага илтижо қилиб, аллақандай сеҳрли жавоб келишини кута-кута, дашт орқада қолганини, шаҳарга туташ Оқариқ қишлоғидан ҳам ўтиб бораётганини сезмасди. Садодан эса дарак йўқ эди. «Худо ҳам мендан хафа, — деб ўксинди. — Иложим йўқлигини ўзи билади-ку?» У ўз уйи олдига келиб, ҳуши беҳос йиғилиб, ич-ичини нимадир тирнади. Уйдагилар унинг етиб келиш вақтини билишар, ўчирилган чироқни ёқиб, унинг йўлига кўз тикиб ўтиришарди. Жинчироқ нега ўчирилган, — мулла Тошмат зимистон уйга оҳиста кирди. — Тинчликмикин? У секин-секин йўталди. Кичик ҳовлининг ўртасида ғуж бўлиб ўтирганлар бирдан ўринларидан ёпирилиб туриб, мулла Тошматга тирмашишди.

— Хайрият,— енгил нафас олди у,— чироқни нега ёқмадинглар?

— Қора ёғ ўтган кунни тугаб қолди,— деди Рузвон биби шунчаки гапни айтгандай оҳангда. Мулла Тошмат индамай қўлидаги тугунни ўртага ташлади. Рузвон биби унга янги гап топиб қўйган эди. У болалар ухлашини кутди.

— Тожихонга совчи келди,— деди у ниҳоят.— Ҳожи табиб деганлари ким?

— Уша совчи юборибдими? — мулла Тошмат жавоб қайтариш ўрнига савол берди.

— Ха,— деди Рузвон биби хавотирланиб,— уни танийсизми?

— Уними? — мулла Тошмат гапни давом эттиргиси келмади, чуқур нафас олди. «Энди ўн бир ёшга киряпти,— у ака-ука, сингиллари орасида ухлаб ётган Тожихонга бир қараб, яна индамай ёстиққа бош қўйди.— Бу ҳаммасидан бошқача эди».

Тожихон бўйга етмай туриб, қош-кўзлари пориллар, бўйи ҳам чўзилиб, кўзга ташланиб қолган эди. У қўни-қўшни қизларга эргашиб, отинчага икки-уч ҳафта қатнаганича қолди.

Унга гап қайтариб бўлмас эди. Рузвон биби бошини эгиб, «кечиринг» деган маънода иккала қўлини кўксига қўйди. Отинча Тожихонни «сен ўқишни эплолмайсан» деб калтаклаб, секин-аста ўзидан бездира бошлади. Бу ҳам етмагандек, аёллар ичида Рузвон бибини койиб: «Тожихонингизга ҳалиям паранжи ёпинтирмадингизми? Худди бездай очиқ юрганини кўриб, ерга кириб кетай дедим», деди. Уша куннинг эртасидан бошлаб, Тожихон Парқинисо опасидан қолган паранжини ёпинди. Таомил шундай бўлса, шариат шуни талаб этса, ота-онанинг қўлидан нима келарди. Ҳожи табибнинг кўзи унга қачон тушди экан? Ё кимдир уни хабардор этдимикин? Мулла Тошмат маҳаллада яқинда пайдо бўлиб қолган кўкнлик бу савдогарнинг дўконидан бир неча марта у-бу харид қилган эди. Унинг табиблик билан ҳам шуғулланишини биларди. Эрталабки нонуштадан кейин Рузвон биби:

— Тожихонни ўйладингизми? — деб сўради ундан.

— Иккала оёғингни бир пой маҳсига тикмай тур,— деди мулла Тошмат юмшоқ гапириб,— ахир бу умр савдоси!

— Ҳозир хотини йўқ эмиш. Ростмикин?

— Билмадим.

— Суриштиринг.

— Ўзи мендан озгина ёш холос.

— Лутфинисонинг куёви сиздан анча катта эди,— деди Рузвон биби.— Ишқилиб бирга яшаб турган хотини бўлмаса бошимиздан оширганимиз маъқулмиди? Катталарини ҳам ўн бир ёшга етганларида узатган эдик.

— Сен менга тушганинда ўн уч ёшда эдинг, — деди мулла Тошмат аллақандай паришонлик билан, «қиз болани дўппи билан урсанг йиқилмаса, куёвга узата бер», деб қайси аблаҳ айтган экан. Жабрда, онаси, ўйла, жуда жабр-да!

Рузвон биби уф тортиб:

— Камбағалнинг хонадонида қиз бола бўлиб туғилгандан туғилмаган тузук экан,— деди,— тирикчиликнинг ғамини тортмайдиган оиладан совчи келса қайтарсак, бахтини боғлаган бўламиз.

— Тўғри! — Мулла Тошмат хотинининг сўзини маъқуллади. Кейин кулди.— Отинча роса бошингни айлантирибди-да.

— Унинг совчи бўлиб келиши ҳам обрўймиз,— деди Рузвон биби,— айтишларича Ҳожи табиб ҳозир сўққабош экан.

— Сен рози бўлсанг, мен нима ҳам дердим,— деди мулла Тошмат,— аммо дастурхонини иккинчи келишидаёқ очма. Уч-тўрт қатнасин. Яна «жон деб туришган экан», деб ўйлашмасин.

Шу билан гап йўриғи ўзгарди. Мулла Тошмат Қизилқиядалигида бир ҳафта ичида отин биби икки марта келиб-кетди. Навбатдаги жумада Ҳожи табибнинг ўзи мулла Тошматни учратиб, унинг қўйинини пуч ёнғоққа тўлдирди. Отинча эса, Рузвон бибини кўлга олди. 1916 йил ёзининг охирида Ҳожи табиб кичкинагина тўй қилиб, Янги чекнинг ўзидан янги ҳовли олиб, Тожихонни тушириб келди. Тожихон бир ҳафта ўтар-ўтмас: «Бувимни соғиндим, дадамни соғиндим: — деб оёғини тапиллатиб йиғлашни бошлади. Ҳожи табиб ҳар хил ўйинчоқлар, қўғирчоқлар олиб келиб, уни алдаб-сулдаб юпатишга уринарди. Тожихон қочиб пайт пойлаётганини сезган Ҳожи табиб уни ота-онасига ҳам айтмай шарт Қўқонга, ўртанча хотини Ашур бўқоқнинг ёнига олиб бориб қўйди. Ҳожи табибнинг онаси ҳам шу ҳовлида яшарди. Кирди-чиқди қилиб юрган аёлларнинг айтишича, Ҳожи табиб Ашур бўқоққача беш хотин олган, ҳозир ўшаларнинг иккитасидан хабар олиб туради. Ҳожи табиб Ашур бўқоқнинг эътиборли уламолардан бўлган отасидан, юлдузни бенарвон урадиган икки акасидан ҳайиқиб, уни жинидан баттар ёмон кўрса ҳам, уриб-сўқолмас, ҳайдаб юборолмасди. Эри остона ҳатлаб кўчага чиқиши билан бутун аламини Тожихондан олиб, йўқ ердаги тухматларни қилиб, калтаклаб, яшашдан бездирарди. Ашур бўқоқнинг: «Сени барибир ўлдираман»,— деганини эшитган Ҳожи табиб Тожихонни яна Янги Марғилонга олиб келди. Бу ерда Шура исмли рус аёлини Тожихоннинг хизматига қўйиб: «Яна ёнинг-пинг десанг, ўлдираман»,— деб огоҳлантирди. Ўзи учун ҳам Қўқон ё Марғилондан кўра, Янги Марғилонда яшаш қулай

эди. Оқ подшонинг маҳаллий эркакларни уруш орқасидаги ишларга чақириш тўғрисидаги 1916 йилнинг 27 июнидаги фармониға қарши қўзғолони куз ойлариға келиб авжига минган, Фарғона водийсининг Янги Марғилондан бошқа шаҳарларида ур-йиқит кучайган эди. Бева-бечораларнинг бу бирлашишдан чўчиган бой ва амалдорларнинг баъзилари иккиюзламачилик йўлиға ўтиб олишға, баъзилари ўзларини хилватға уришға улгурган эдилар. Ана шундай алғов-далғовлик баджаҳл Ҳожи табибнинг тишини тишлашға мажбур этарди. У ҳали ҳам ўйинқароқлиги қолмаган кенжа хотинини мажақлаб ташлашдан ўзини зўрға тийиб турарди. Шура хола табибға ҳеч нима дея олмас, аммо у йўғида Тожихонни суяр, баъзан-баъзан уни бағриға босиб:

— Мусулмонлар аёлларға шафқатсиз экан, деб кўзига ёш оларди.— Ҳали сен гўдаксан-ку! Қандай ноинсоф бу одамлар!

Ўзбек тилини яхши биладиган бу аёл Тожихоннинг кўнглиға қандайдир ғулу ташлаб кўйди. У рус аёллари, уларнинг ҳақ-ҳуқуқлари ҳақида гапириб:

— Улар ҳам камситилган, бутун ҳокимият эркаклар қўлида,— деди,— аммо улар мусулмон аёлларидай оёғости эмас.

Тожихон унинг келишини, гапларини эшитишни орзиқиб кутарди. Юрагида тугиб юрган дардларини ўз онасига эмас, Шура холасига айтиб, ақли етмаган саволларға ундан жавоб олиб, хумордан чиқарди. Шура хола унга рус тилини яширинча ургата бошлади. Тожихон унга овуниб, яқин олти ойни қандай ўтказганини сезмай қолди. Оқ подшо ағдарилган кунлари:

— Замон бутунлай ўзгаряпти,— деб қолди Шура хола унга,— атрофингда нима бўлаётганидан беҳабар қолма!

Шура хола унга бошқа ёққа кўчиб кетаётганларини айтди. Иккалалари бир-бирлари билан йиғлаб хайрлашишди. Ўзини таний бошлаган Тожихон ниманидир тушуниб, нимадандир нафратланиб, ниманидир англолмай, тўрт девор орасига сиғмай қолди. У Йўлдошали тоғасининг уйига қочиб борди. Ҳожи табиб уни тоғасининг ўйи дан ўша куни кечқурун топиб, дўқ-пўписа билан қайтариб келди, ўн иккиға қадам қўя бошлаган хотинига шапалоқ тортиб, кўтариб-кўтариб ерга урди. Тожихоннинг аъзои-бадани кўкариб кетди. Бундан унинг ота-онаси беҳабар эди. Ҳожи табиб уни яна Қўқонға қайтариб олиб кетганини ҳам билишмади. Тожихонни энди ҳам кундоши, ҳам эри калтакларди. Авлиёотада яшаётган Парқинисо опаси эри билан Қўқонға келиб, савдогарликни ташлаб табиблик билан шуғулланаётган Ҳожи табибға: «Унинг жавобини беринг, кўнмасангиз судға берамиз,— дейишди қатъий қилиб,— зўравонликнинг вақти ўтди».

Опаси билан поччаси Тожихонни Қизилқияға кўчиб кетган ота-онаси ёниға олиб боришди.

— Уша бўқоғингдан кўрқардим,— Рузвон биби қизини хурсанд кутиб олди. Тожихон ялангоёк, йиртиқ кийимларда, бошланг юрган укалари билан сингилларини, мужмайиб қолган ота-онасини кўриб юраги эзилганини ҳеч кимға сездирмади. Опаси билан поччаси яна ўз яшаш жойлари бўлган Авлиёотаға жўнаб кетганларидан икки кун ўтгач Ҳожи табиб Қизилқияға келди, мулла Тошматни кондан суриштириб, уларнинг яшаб турган хонадонини топиб борди. Унинг бугунгидай катта совға-салом билан келганини эслашолмайди. Мулла Тошматға, Рузвон бибиға, кичик фарзандларға қишки кийим-кечак олиб келибди. Узи ҳам мулласифат қиёфа берадиган чопон ва салладан кечиб, рус зиёлиларига ўхшаб кийинибди. Соқолини қирдириб, кўнғиз мўйлов қўйибди. Икки ҳафтанинг ичиде шунчалар ўзгариб кетганиға мулла Тошматнинг ҳам, бошқаларнинг ҳам ақли етмасди.

— Шўро хизматиға кирдим,— деди — ўзларинг биласизлар, энди кўп хотинликка йўл йўқ. Бўқоқни ҳам талоқ қилдим. У Қўқонда қолади. Тожихонни Тошкентға олиб кетаман, уни ўқитаман,— деб онт ичди.

ЧК хизматиға кириб олган бу мунофиқ Тожихонни чиндан ҳам Тошкентға олиб кетди. Ижараға уй олиб:

— Кимгадир арзу ҳол қиладиган бўлсанг ўласан,— деб кўрқитди. У ишға эшикни устидан кулфлаб кетарди. Бундан кўни-қўшни аёллар хабар топиб, миш-миш чиқаришганини эшитиб, гап кўпайишдан, ўзининг ишончини йўқотишдан чўчиган Ҳожи табиб Шодиев:

— Фаол аёллар билан бирға ўқийсан,— деб Тожихонни партия мактабига олиб борди. Бу билан у ўзи қўл берган яширин ташкилотнинг топшириғини бажарди. Қўшнларға эса хотинимни ўқитаяпман, деб мақтаниб юрди. Тожихон ўқишға паранжида қатнарди.

— Юзингни бирор эркак кўрса, билиб қўй, чопиб ташлайман,— деб эри ҳар куни бир эслатиб кўярди. Тожихон индамас, ундан қандай қутилишни ўйлаб ўйига етмасди. 1921 йили яширинча комсомол сафига, кейинроқ партия сафига ўтди. Хотинининг Тошкентда танилиб бораётганини кўриб ҳадиксираган Ҳожи табиб ишини Қўқонға кўчирди. Хотинини ўз онаси ёниға қўйиб, ҳафталаб кўринмайдиган одат чиқарди. Сал вақт ўтмай унинг ёшгина Нозикой исмли қизға уйланиб олгани маълум бўлди. Бундан хурсанд бўлган Тожихон эри келганида жавобини беришни сўради. Аммо Ҳожи та-

бизнинг бундай мақсади йўқ эди. У Тожихонни ўласи қилиб уриб, ҳовлига ҳам рухсат билан чиқадиган қилиб қўйди. Фарғона вилоят партия комитетидан вакил келиб, уни суриштирганда эса, шошиб қолиб, калтак зарбидан қаддини кўтаролмай ётган хотинидан уэр сўради:

— Қилмишимдан пушаймонман,— деб ялтоқланди у.— Мени кечир! Онанг ўлганда борганимизча, Қизилқиядан ҳам хабар олганимиз йўқ. Эртага йўлга тушамиз. Кейин сени ўзим вилоят партия комитетига олиб кириб, ишинг масаласини ҳал қиламан. Битта илтимосим, паранжини ташламасанг бўлди. Қўқондан кетиб, Фарғонада яшаймиз.

Тожихон ишониб-ишонмай, ўрнидан бир амаллаб турди. Ҳожи табиб ваъдага биноан, уни Қизилқияга олиб бориб, мулла Тошматнинг кўнглини кўтарди. Қайтишда жажжи Моҳирани ўз тарбиясига беришни сўради. Қайнотаси рози бўлди. Шундай қилиб, Моҳира опаси билан Қўқонга кетди. Кейин Тожихонни эри вилоят партия комитети хотин-қизлар бўлими мудир Олимпиада Ивановна Ермакова ҳузурига олиб борди.

— Буни Тошкентга олиб бориб ўқитдим, фақат ҳозирча юзини очгиси йўқ,— деди у,— бирон-бир муносиб иш топиб берсангизлар.

Олимпиада Ивановна Тожихон билан суҳбатлашиб, уни ўзи билан ишлашга таклиф этди. Кўп ўтмай Тожихон Туркистон ўлка комсомолларининг V съездига, кейин эса Бутуниттифоқ комсомолининг VI съездига делегат бўлиб сайланди.

— Сенга шунчалар йўл очиб қўйдим. Энди чизган чизғимдан чиқмайсан. Москвадаги съездга эрим борса бораман, дейсан,— деди Ҳожи табиб хотинига.— Агар бир ўзинг кетадиган бўлсанг, кунингни кўрсатаман!

— Яхши,— деди Тожихон ва раҳбарларга эрининг талабини айтди. Улар рози бўлишди.

Тожихон Москвадаги съезд президиумида паранжида ўтирди, минбарга ҳам паранжида чиқди. Сўзини тамомлаб, ўрнига келиб ўтираётганда Надежда Константиновна Крупская унинг ёнига келиб, бошидаги рўдапони олмоқчи бўлди.

— Воз кеч энди бу сабилдан,— деди Надежда Константиновна,— ана, тожик, туркман дугоналаринг юзларини очиб ўтиришибди-ку! Ё ўзинг хоҳламайсанми?

— Йўқ, хоҳлайман!

— Ол-чи, бўлмаса.

— Эрим шу ерда,— деди Тожихон қалтираб,— у рози бўлса, майли! Пастда ўтирган Шодиев ўрнидан туриб, бор овози билан: — Қаршилим йўқ, ўзи паранжисиз юролмайди! — деди. Тожихон шу заҳоти паранжисини олиб улоқтирди.

Съезд тугагач, яна Фарғонага қайтишди. Поезддан тушишлари билан эри Тожихонни бир четга судрагандай олиб бориб:

— Шу ерда кутиб тур, мен ҳозир келаман,— деди. У анча ҳаяллаб кетиб, аллақадердан паранжи топиб келди.

— Дарров ёпиниб ол,— деди,— сен билан келишиб олганмиз-ку.

— Ҳазиллашяапсизми?

— Ҳазилни ёмон кўришимни биласан-ку.

— Ҳали ҳам кўзингиз очилмаган бўлса, ўртоқ Шодиев, йўлимни тўсманг, энди турмушимиз бўлмайди,— деди Тожихон умрида биринчи бор жасорат билан.

— Яхшиликка ёмонликми?

— Нима десангиз ихтиёрингиз.

— Устимдан арз қилмайсанми?

— Асло!

— Эрга тегсанг ё бирон йигитга кўз сузсанг, аямайман. Шуни ёдингда тут!

— Жуда яхши! — деди Тожихон эридан узоқлашаркан. Шу-шу улар ажралишиб кетишди.

1925 йилда Тожихон Ўзбекистон Коммунистик партиясининг Бухорода бўлиб ўтган I съездида қатнашди. Съезд президиумида М. И. Калинин, И. А. Зелинский, Ф. Хўжаев, А. Икромов, Д. Манжара, Й. Охунбобоев ва бошқа кишилар билан ёнма-ён ўтирди. Танафус пайтида у Йўлдош отанинг олдига бориб:

— Бухоро хотин-қизларидан вакиллар вакилларга келсак,— деди,— Михаил Ивановичнинг гапларини эшитишса, шунга нима дейсиз, ота, деди.

— Жуда яхши бўларди.

Бухоролик хотин-қизлардан вакиллар тўплашга чиққан делегатларга Тожихон бошчилик қилди. Улар шаҳарнинг бир қатор маҳаллаларида бўлишди. Тожихон шу баҳонада опаси Лутфинисони ҳам қидирди. Эроний савдогар опасини Бухорога олиб кетганда Тожихон сакиси яшар эди. Шундан бери у дом-дараксиз. Тожихон опаси яшайдиган маҳаллани ҳам, поччасининг номини ҳам билмасди. Аммо кўринган одамдан Фарғонадан келин бўлиб тушган Лутфинисони биласизларми, деб сўрайверди. Бир маҳал делегатлардан бири уни Мағоки аттор масжиди ёнига эргаштириб борди. Масжид ёнидаги ёймачилар яқинига боришганда, худди шотидай баланд, юзлари чўтир, қарашлари совуқ бир атторни Тожихонга имлаб кўрсатиб: «Танидингизми?» деди.

— Йўқ, бу одам ким?

— Поччангиз!

Тожихон поччасининг қиёфасини эслолмасди. Бирдан ҳаёлига «Наҳотки, суқсурдай опам шу иқиртнинг қўйнида ётган бўлса?!», деган фикр келди. У атторнинг олдига одоб билан бориб: — Ассалому алайкум,— деди. Аттор бошини истар-истамас қи-мирлатиш билан «алик» олгандан кейин Тожихон яна яқинроқ бориб:

— Фарғонадан келдим,— деди,— муслимангиз фарғоналикми?

— Ҳа.

— Исми Лутфинисоми?

— Ҳа! — деди аттор овозини баландлатиб,— нима ишларинг бор?

— Мен унинг синглисиман,— деди Тожихон кўзига беихтиёр ёш олиб,— ўзи ҳаётми?

— Ҳаёт, синглим, ҳаёт,— деди аттор хотиржамлик билан.

— У қаерда?

— Мурод нима?

— Кўриш, фақат соғ-саломатлигини билиш. Дадам, акаларим, опаларим, сингилла-рим саломини топшириш,— деди Тожихон чолнинг атай гапни чўзаётганига ғаш келиб,— чиндан ҳам поччам бўлсангиз учрашишимизга ёрдам беринг.

У бир ёймага, бир рўбарусидаги икки аёлга қараб, худди ниманидир эсламоқчидай ўйланди. У меҳмонларга қандайдир ҳадиксираш билан кўз ташлаб, қаерда яшашини тушунтирди. Шериги Тожихонни аллақандай қинғир-қийшиқ оралик кўчалардан олиб ўтиб, бир дўкон олдига келиб, Бужир атторнинг уйини суриштирди.

— Бу ёввойини ҳеч ким сўраб келмаган эди. У сизларга нима учун керак бўлиб қолди? — деди дўкондор суқсурдай бу фаол қизларга оғзининг суви келганини яширмай.

— Муслимасини кўрмоқчимиз.

— Очиқликка олиб чиқмоқчимисизлар?

— Ҳовлисини билсангиз, ёрдамингизни дариф тутманг, мулла ака, айтинг,— Тожихоннинг шериги босиқлик билан илтимос қилди. Аёлларни ўз ёнидан узоқлаштиргиси келмай гапни айлантираётган дўкондор атторнинг уйини кўрсатишга мажбур бўлди. Саҳни супрадай келадиган ҳовлига кириб бориб, Лутфинисони топиб, Тожихон ўзини ушлолмай йиғлади, орасининг ҳайратланиб турганини сезиб:

— Тожиман, синглингиз Тожиман,— деб кўзларини мўлтиратди.— Фарғонадан келдим.

— Фарғонадан?! — Лутфинисо шу сўзни эшитиб, беҳушланиб, худди жони чиқиб кетаётгандай гандираклади. Тожихон уни ушлаб қолди. Лутфинисо гапиролмас, кўзларига ишонмас, Тожихонни ўпар, яна йиғларди. Ўзига келгандан кейин уни сьезд ўтаётган тарафга етаклашди.

Шу топда Лутфинисо, назарида, энг бахтиёр дақиқалар бағрида эди. У синглиси билан бирга бутун Бухоро меҳнаткашлари ва сьезд делегатлари иштирокида ўтган митингда Михаил Иванович Калининнинг нутқини, кўпгина арбоблар, бир очиқ ва икки паранжилик аёллар сўзини тинглади. Лутфинисо сьезд ўтгунча кундузлари синглиси билан бирга бўлди. Йиғлаб-сиқтаб айтишича, уни Фарғонадан олиб келган эри бўлмиш эроний савдогар уч йил бурун номълум вазиятда йўқолган эди. Кимдир «ўғрилар Бухоро — Ғузур йўлида бор-йўғини талаб, ўзини ўлдириб кетган» деса, кимлар уни Мозори Шарифда кўрганини айтади. Ҳовлисини укаси эгаллаб, Лутфинисони ҳайдаб чиқарган. У уйма-уй оқсочлик қилиб юрганда Бужир атторнинг қўлига тушган.

Лутфинисо Тожихон ва унинг атрофидаги аёлларнинг ҳали ботиниб айтишга улгурмаган саволларига жавоб бераётгандай:

— Хушрўйлигига нон ботириб ермидим. Аёл кишининг ноз-фироғини кўтармайдиган эркак эркакми? Фарғонани соғиндим десам ҳам, қўни-қўшнилари билан кирди-чиқди қилишга йўл беришини сўрасам ҳам ҳақоратлаб қўл кўтарарди,— деди Лутфинисо кўзига ёш олиб,— бунинг устига шунча йилларим фарзандсиз ўтди. Бужир бўлса ҳам бу яхши. Бахтим энди очилди. Фарзандлик бўлдим. Мени бирор одам йўлдан уришидан қўрқиб, еру кўкка ишонмайди. Инжиқлик қилсам индамайди, қўл кўтаришни ҳаёлига ҳам келтирмайди.

Унинг ҳозирги ҳаётидан мамнунлиги Тожихонни хотиржам этди. У Фарғонага опасидан хушxabар олиб келди. Тожихон сьезддан қайтиб, вилоят партия комитетида ишлаб, коллективлаштиришни тезлаштиришда, қулоқлар билан курашда, фаол хотин-қизлар сафини оширишда кечани-кеча, кундузни-кундуз демай меҳнат қилди. У «жаҳон инқилоби» ҳақидаги қақриқларга қаттиқ ёпишиб, бу йўлда ким иккиланса, уни душман деб ўйлар ва аямасди. Одатдагидай уйига кеч қайтиб, дадасига яна «жаҳон инқилоби»дан гап очганда:

— «Жаҳон инқилоби, жаҳон инқилоби» дейсан,— деди мулла Тошмат чинакам хафа бўлиб,— жонга тегди шу сўзинг. Қачон осмондан пастга тушасизлар?

— Ие, дада, сизга нима бўлди? — деди Тожихон кўзларига ишонмай,— жаҳон инқилобига қаршимсиз?

— Йўқ,— деди дадаси,— аммо менга нимага керак бу инқилобинг? Мана, укаларингнинг қорни тўйиб овқат еяптими, янги кийим кийяптими? Зуннун, Қаҳҳор, Қудрат-

нинг топгани уст-боши тугул еб-ичишига етмайди. Бошқа давлатларнинг халқлари инқилобни ўзи қилсин. Бунинг ўрнига ўзимизнинг ялангоёқларни ўйлайлик. Уларни тўйдириш учун ким ёрдам беради. Бева-бечораларнинг қўлини кимнинг қўли ушлайди. Шундан гапир. Жаҳон инқилоби бўлса бир гап бўлар. Амриқадами, Оврупадами ишчи-деҳқонлар қандай яшаётганини билмайман, аммо Фарғонада тўқдан кўра очлар кўп. Буни ким ўйлайди? Мана, дадангнинг ранг-рўйига қара, нураб боряпти.

Тожихон гап тополмай қолди. Кўчадаги ғалваларга ўралиб, дадасига эътибор ҳам бермай қўйганидан уялди. Унга астойдил қаради. Ростдан ҳам ранги худди хазондай сарғайиб кетибди. Хиёл шабадага тўкиладиган кузги барглардек. Наҳотки, у ҳам тўкилишга келиб қолган бўлса?! Дадасининг кузги баргдек омонат турганини кўриб, Тожихоннинг вужуди зирқираб кетди.

Тожихонда нимадандир ҳадиксираш, кимларнингдир мақтовидан шубҳаланиш ҳисси кучайиб борардики, бир куни Олимпиада Ивановна Ермаковадан:

— Нега ўз одамларимиз ҳам бир-бирининг тагига сув қўйишяпти? — деб сўради.

— Ўз одамларимизга ишониб керак,— деди Олимпиада Ивановна.

— Ўзининг ҳузур-ҳаловат, шўхрати, гапининг тўғри чиқиши учун кимларнидир бемалол қон қақшатаётган одамлар ўз ичимизда ҳеч йўқ деб ўйлайсизми?

— Ўзи ишонмаган, аммо буни сездирмаслик учун кўр-кўрона тақлид қиладиганлар бор,— деди Олимпиада Ивановна Тожихондаги ўзгаришлардан хурсанд бўлганини яширолмайд кўзлари беҳос чақнаб,— мана, сен кураш «урра-урра»дан иборат эмаслигини англаб боряпсан. Ўзи ишонмай, бошқаларга буни ишонтирмоқчи бўлганлар билиб қўй, раҳмсиз бўладилар.

— Биз эса раҳмдилмиз,— деди Тожихон. Олимпиада Ивановна кулди. У Тожихон билан онгни ўзгаришига осонгина эришиб бўлмаслиги, бу борадаги шошқалоқликлар келтирган фожиалар ҳақида узоқ суҳбатлашди.

— Сен хотин-қизлар озодлиги курашчиларининг бири эмас, уларнинг раҳбарисан,— деди Олимпиада Ивановна суҳбат охирида,— Тожихон Шодиева энди вилоят партия комитети хотин-қизлар бўлими мудирининг ўринбосари, Ўзбекистон ССР Марказий Ижроия Комитетининг аъзоси, республика Компартияси Марказий Комитети аъзолигига номзод! Бу жуда оғир юк!

Тожихон унинг ҳузуридан қандайдир алам билан чиқди. «Бу жуда оғир юк»ни кўтара олмайтими? У зарур бўлса, ўтдан ҳам, сувдан ҳам қайтмасликни кўнглига тугиб қўйди. Гоҳ очик, гоҳ яширин дағдағалар ҳам, бир неча марта юзма-юз бўлган ўлим ҳам уни чўчита олмади. Бувайда қишлоғида маҳаллий Советларга сайлов ўтказиш бўйича махсус тушунтириш ишлари олиб бораётганда босмачилар тўдаси келаётгани ҳақида хабар келди. Дарров эски маҳси кийдириб, эски паранжи ёпинтиришди, кампир қиёфасига келтириб, ёнига бир чолни ёнбошлашиб қўйиб:

— Мана, чархни йгириб ўтирасиз,— дейишди унга. Кимдир «босмачилар таниб қолади» деб қўрқиди. Аёллар уни бир сомонхонага яширишди. Олтиариқининг Файзиобод қишлоғида эса, деҳқонлар уни ўтин орасига киритиб, босмачиларга чап беришди. Бунга ўхшаш воқеаларни Водилда, Риштоннинг Тўда қишлоғида бошидан ўтказди. 1926—1927 йилларда Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети ер-сув ислоҳоти ўтказишга бошчилик қилиш учун уни Бухоронинг Вобкент ва Хатирчи районларига юборди. Уни ўз ҳузурига чақиртирган Акмал Икромов:

— «Мен» деган большевиклар бажаролмаган ишларни бажардингиз, раҳмат, синглим,— деди.

Республика партия Марказий Комитетининг секретаридан мақтов эшитишни кутмаган Тожихон қип-қизариб кетди. Ҳаяжонланганидан баъзи саволларга тузук-қуруқ жавоб ҳам беролмади. Акмал Икромов унга синчковлик билан тикилиб:

— Сизни Марказий Комитетга ишга олмоқчимиз,— деганда Тожихон беихтиёр хушёр тортиб, рост гап, негадир чўчиб кетди. Бир неча дақиқалик жимликдан кейин:

— Бу ерда ишлашга билимим ҳам, тажрибам ҳам етмайди,— деди хиёл титроқ овоз билан.

— Бу ерга масъулиятни сиздай ҳис этадиган большевиклар керак,— деди Акмал Икромов ўрнидан туриб,— хотин-қизлар бўлимида ишлайсиз. Ҳали билимни ҳам оширишга улғурасиз.

Тожихон унинг ҳузуридан чиқиб туриб, устози Олимпиада Ермаковани беихтиёр эслади, «елкамга энг оғир юк энди тушди» деб кўнглидан ўтказди. Бутун республика бўйлаб кезиб, хотин-қизларни уйғотиш, саводсизликни битириш, уларни ижтимоий фойдали меҳнатга тортиш, болалар учун илк боғча-ясиллар, клублар очиш, хотин-қизларни камситувчи урф-одатларга қарши кураш, мунофиқларни фош этиш Тожихон Шодиева фаолиятининг мағизи бўлди. У 1930 йили республика партия Марказий Комитети бюроси аъзоси, Марказий Комитет секретарининг ўринбосари вазифасига кўтарилди. Уша йилнинг охирида ВКП(б) Ўрта Осиё Бюросининг агитация ва пропаганда бўлимида ишларди. ВКП(б) Ўрта Осиё Бюроси раиси И. А. Зелинский уни иш жараёнида кузатиб: «Сенда катта талант бор. Аммо Сийсий билиминг етарли эмаслиги сезилиб

туради,— деди,— ўқишни хоҳлайсанми?»— деб сўради. «Ягона орзум шу эди»,— деди Тожихон. У Москвада марксизм-ленинизм курсига кириб, ташналик билан ўқиган сари, назарида дунё кўзига яна бошқачароқ кўрина бошлади. 1933 йили ўқишни тамомлаб, Фарғона районидаги МТС сиёсий бўлими бошлиғи бўлиб, ўз ташкилотчилик талантининг янги-янги қирраларини кашф этди.

1935 йилнинг бошида у Молотов (ҳозирги Ленинград) район партия комитетининг биринчи секретарлигига кўтарилди. Ташкил топганидан буён водийда энг қолоқ ҳисобланиб, доим режа бажарилмай, раҳбарлари қайта-қайта алмаштирилган бу район ўша йилнинг якунида энг пешқадамлар қаторига чиқиб олди. Донишмандлар айтганидай, «инсонийликнинг бир шarti одамлар билан самимий муомалада бўлиш, муомаладан ҳам олдин муроса қилиш»ни ҳаёт тажрибасидан ўрганган Тожихон Шодиева ҳеч қачон қизиқонлик қилмасди. Акмал Икромов бир суҳбатда таъкидлаб:

— Раҳбар учун ҳиссиёт ва нафсониятга берилиш ақл ва камолот ойнасига доғ туширади, тўғри қарор чиқаришга моне бўлади. Улуғ донишмандларнинг ўғити шундай,— деган эди. Бу сўзларнинг нақадар ҳақлигини Тожихон ҳаётда кўрди. У ҳар қандай жанжал ёки ноҳақлик устидан чиқса ҳам, воқеани ўз кўзи билан кўриб турган бўлса ҳам масаланинг таг-туғига етмагунча хулоса чиқаришга шошилмасди. Ков-ковга берилиб, бир-бирининг оёғини чалиш билан овора бўлиб юрган кишиларнинг таноби тортилди. Шу йилнинг декабрида Урта Осиё республикалари пахтакорларининг Москвада ўтган кенгашида Тожихон Шодиева сўзга чиқди. Партия ва ҳукумат раҳбарлари унинг сўзини маъқуллаб, қарсақ чалаётганларини кўриб, кўзлари қувонч ёшларига беихтиёр тўлди. У Молотов билан учрашишга ва танишиб олишга пайт пойларди. Қулай вақт келганда ҳам унинг ёнига боришга ботина олмаган Тожихон танаффусда дадиллашиб:

— Мени кечиринг, Вячеслав Михайлович,— деди унинг ёнига бориб.— Мен Ўзбекистоннинг Молотов райониданман.

— Билдим,— деди Молотов,— яхши гапирдингиз.

— Районимиз сизнинг номингизда бўлиши ҳам катта мадад бўляпти.

— Ёрдамим керак бўлиб қолса, тортинманг,— деди Молотов.— У нарида давра бўлиб турган сафдошлари ёнига ўтиб кетиши билан таниш-билишлар Тожихонни ўраб, саволлар ёғдиришди. Унинг бу учрашувини Йўлдош Охунбобоев ҳам маъқуллади. Тожихон районга қайтиб, ҳаммани «Молотовнинг номига яраша ишлаш»га даъват этди. Тожихоннинг ўзи ҳам машҳур бўлиб кетди.

Унинг номига кимлар шеърлар бағишлашмади. Унлаб очерклар ёзилди. Машҳур чех публицисти Юлиус Фучик ўзининг «Тожихоннинг ҳаёт тарихи» очеркини Прагада чиқадиган «Руде право» газетасининг 1936 йил 27 март сонидида чоп эттирди. Ушанда у ўттиз икки ёшга қадам кўйган эди. Узи эса партия ва халқ ишидан бошқа ҳеч нимани ўйламасди. Кимлардир уни иғво қилаётганлар ҳақида хабар келтирса, кулиб қўя қоларди. Айтишларича, Сталин номли колхоз раиси Қурбонов улфатларига:

«Бу ер менга энди худди қамоқхонага ўхшайди»,— дебди. «Нега?» «Қамоқхонага тушиб қолганга ўхшайман»,— дебди яна. «Сабаби нима?» «Раис бўлиб, илгаригидай ўйнаб-кулолмасанг,— дебди қўлини силтаб.— Тожихон Шодиевадан қутулмагунимизча кўксимизга шабада тегмайди. Йўқотиш керак!»

Тожихон бу гапга ҳам парво қилмади. Уни ёмон кўрадиган фақат Қурбонов эмасди. Район МТС сиёсий бўлими бошлиғи Аҳмадали Қурбонов, район ижроия комитети раиси Исломова, район партия комитети агитация ва пропаганда бўлими мудир Умаров ва бошқалар пана-панада бир-бирларини топишиб, шивирлашиб туришарди. Узига ишонган Тожихон майда-чуйда гаплар оёғим остида қолиб кетади, деб ўйларди. Шунинг учун бир йиғилишда сўз орасида шундай деган эди:

— Суқротга «фалон киши сенинг ҳақингда кўп нолойиқ гап айтиб юрибди, нега бепарвосан?» — дебдилар. «Нима дейишим керак?» — дебди донишманд.— Ахир у бечора ҳар ким ҳақида кўп нолойиқ ва ярамас сўзлар айтиш касалига йўлиққан. Шунинг учун уни маъзур тутаман! Интиқом олиш ва жазо беришга қодир бўла туриб, ўша ёмонлик соҳибини кечириш ҳам фазилатдир».

Ана шу фазилатга ортиқча ишониб Тожихонга панд берди. Ва ниҳоят, уни «тутларни йўқотиш учун ерларни атайин кенгайтиришга буйруқ берган, квадрат уялаб экиш душмани, колхоз раисларининг ҳуқуқларини чеклаб кўйган» ва ҳоказо айблар рўйхатини тузиб, 1937 йил календарига ҳисба олишди.

Сўроқлардаги қалтакларга, кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган хўрликларга қандай чидади? Тожихон бу ҳақда ҳеч кимга оғиз очмас эди. «Ноумид бўлмай келажакни ўйлаш керак,— деб ўйларди,— ойнинг ўн беши қоронғи бўлса, ўн беши ёруғ келади-ку?» Унинг ҳикоясидан «207»-лол бўлиб қолди.

— Мен сенинг соянг бўлишга ҳам арзимас эканман-ку? — у ғазабдан қалтираб, ўрнидан қўзғалиб ўтириб олди.— Ҳаётинг худди қўрқинчли эртакка ўхшайди-ку?! Совет ҳокимияти учун жонингни тиккан экансан.

Сени бутун Ўзбекистон билар экан-у? Нега айириб қолиша олмади?

— Узингни-чи? — Тожихон бамайлихотирлик билан сўради.

— Эҳ, Тата, сен бошқа-ку? Сендайлар ҳатто кенг Россияда ҳам ё топилади, ё то-

пилмайди! — деди Наташа титроғини босолмай.— Молотовга ёз, сенинг хатингни ҳам Кремль почтасига ташлаттирамыз. Эгасига етади!

— Чиндан ҳам етармикин? — Тожихоннинг ич-ичини умид ҳарорати илитгандай бўлди. Иккала дугона бир-бирларини бағирларига босишди. Икки кундан кейин Тожихоннинг Молотов номига ёзилган мактубини ҳам ўша назоратчига топширишди. Иккаласи ҳам хат узидан хушхабар келишига, ҳақиқат қарор топишига ишониб, умид билан яшашарди. Улар Усмон Носирни ҳам қайтадан арзномалар ёзишга ундашса: «Мендан шеър сўранглар,— деб у ёқ-бу ёққа қарар, назоратчилар кўринмаса, гоҳ кулочларини, ёзиб гоҳ йиғлаб шеър айтарди.

— Дунё-дунё бўлибдики, ҳеч қайси замонда шеър ўқиш тақиқланмаган,— деди Наташа билан Тожихонга ҳоли қолганларида,— айтинг, Наташа, нима дейсиз, кимларнинг кўлига тушиб қолдик ўзи?

— Билмадим Усмон, билмадим,— деди Наташа Усмон Носирга жовдираб қараб,— Усмон, қани айт-чи, нега улар кўп? — деди у яна ёлғончи, иккиюзламачи ва риёкорларни кўз олдига келтириб,— нега улар доим кўп? Нега ҳақгўйлар икки йўлдан бирини танлаш вақтида ёлғиз бўлиб қоладилар? Нега туппа-тузук одамлар бирдан томошабинга айланиб қолади?

— Томошабин бўлишни истамаганлар қамалиб турган пайтда осон тутиб бўлмайди,— деди Усмон Носир ўзини-ўзи юпатаётган оҳангда.

— Яна инқилоб бўлишини кутяпсизми? — Тожихон Шодиева унинг гапини кесди.— Инқилоб нимага керак?

— Зулми ағдаргани!

— Йўқ, Усмонжон, бундай дейишга ҳаққимиз йўқ. Ўзимизга ўзимиз қарши курашамизми?

— Инқилоб хоинларига бўйнимизни тутиб беришни хоҳлайсанми? — Наташа Тожихонга ажабланиб қаради.— Агар қутулиб чиқсам одамлар юрагига ғулу соламан. Инқилобчи халқ нега кўрқок бўлиб кетяпти? Нега бир-бирининг гўштини ейяпти?

— Наташа, сиз жуда ҳам жасоратли кизсиз,— Усмон Носир яна бир нима демоқчи бўлиб турганда Тожихон «келяпти» деб шивирлади. Назоратчи яқинлашиши билан суҳбат бошқа мавзуга кўчди. Шу куни кечқурун яна бир неча махбус келтирилди. Тожихон улар орасидаги бир букри, чечакдан сочу кош киприклари тўкилган, чўтир, бурни пучуқ аёлга кўзи тушиб, у билан саломлашди:

— Қаердансиз? — деб сўради. У Тожихонга тикилиб қараб, бехос йиғлаб юборди.

— Опажон, мен сизни Бухорода кўрганман,— деди унга ёпишиб,— хотин-қизлар йиғилган кулубда ваъз айтган эдингиз.

— Сизни нега қамашди?

— Шаҳар маориф шўъбасининг идорасида фаррошлик қилардим. Мудир хонасининг деворида чиройли бир йигитнинг сурати осиглиқ турарди. Жуда-жуда ҳам чиройли. Ҳеч ким йўқ пайтида унга узоқ-узоқ тикилиб қолардим. Бир куни икки йигит хонага шошилиб кириб, ўша суратни туширишаётганда:

— Жуда ҳам чиройли экан,— дедим.

— Нима деяпсан? — деб биттаси мени бекордан-бекорга итариб юборди. Уларни қарғаб йиғладим. Қамаганларидан кейин билдим. Уша суратдаги хушрўй йигит Файзулла Хўжаев экан. Файзулла Хўжаевнинг думи экансан деб, шу томонларга улоқтиришди.

Бу воқеани эшитиб, Наташа билан Усмон Носир йиғлашни ҳам, кулишни ҳам билмай қолишди.

Боғида Тожикистон Компартияси Марказий Комитетининг собиқ биринчи секретари Уринбой Ашуров меҳмон бўлгани учун қамалган хўжандлик соҳибкор, Ўзбекистон комсомоли Марказий Комитетининг собиқ биринчи секретари Исроил Ортиқовнинг қариндоши бўлган фарғоналик деҳқон, кимнингдир тўйига борган ашулани, яна кимнингдир синглиси Усмон Носир ёзиб берган хатлар бўйича қайта текширилиб, озод бўлган эди. Усмон Носир шуни хаёлдан ўтказиб, букри аёлни суриштириб топди.

— Сизни бўшатиб юборишади,— деди Усмон Носир унга.— Сиз чиройли нарсаларнинг ошиғисиз, холос!

— Тўғри айтдингиз, иним, мендан ҳамма ҳазар қилгандай қочади, ўзим эса, одамми, уйми, итми, гулми, барибир, чиройли бўлса жонимни бергим келади.

Усмон Носир унинг номидан ариза ёзиб берадиган бўлди. Аёл хурсанд бўлди. Бир маҳал назоратчининг:

— 207-, қани олдимга туш, 173-, сен ҳам, тез-тез! — деган овози эшитилди.

— Нима гап? — Усмон Носир назоратчидан илтимос оҳангида сўради.

— Кўзимдан йўқол, ҳозир отиб ташлайман,— деб назоратчи худди чиндан отмоқчидай милтиқ ўқталди.

— Уни кечиринг,— деб икки аёл назоратчига ялинди. Усмон Носирга қараб «кетинг-кетинг» деб бақаришди. Усмон Носир нари кетди. Назоратчилар бошлиғи аёлларга ўшқира кетди.

— Горькийнинг обрўсини тўкканинг етмай, Сталиннинг сафдошларини ҳам қораламоқчи бўлган бузғунчи сенмисан? — деб Наташага ўқрайди.

— Улуғ Горькийнинг истаган асарини ёддан айтаман. Мен у билан фахрланаман!
— Бас! Сен унинг душмансан! — Кейин назоратчи Тожихонга юзланди:,— Мана буниси Молотов номини сотибди. Иккиси ҳам музхонага ташлансин!

Хавфли ҳисобланган махбусларни отиб ташлаш ёки бу ердан ҳам совуқроқ жойга кўчириш олдидан шундай буйруқ бўларди. Бунда икки киши сиғадиган совуқ хонага эркак билан аёлни яланғоч қилиб, оёқ-қўлини боғлаб ташлашарди. Тожихон билан Наташа назоратчилардан шафқат кутиб бўлмаслигини билсалар ҳам:

— Бундан кўра отинглар, ҳозир отсаларинг ҳам майли,— деб баравар йиғлашди. Аммо уларнинг кўз ёшларига эътибор беришмади. Икки аёлнинг музхонага ташланганлигини эшитиб норозилик билдирган Усмон Носирни ташқарига олиб чиқиб ўлгудай калтаклашди. У барагига эмаклаб кириб бориб, бир неча кун ўрнидан туролмай ётди.

Бир ҳафтадан кейин ўн кишини 47-километрдаги лагерга жўнатишди. Булар орасида Усмон Носир билан Тожихон ҳам бор эди. Тожихон дугонеси Наташа Доронина билан йиғлаб хайрлашди. Орадан бир ой ўтгач эса Наташанинг вафот этганини эшитди. «Хайр, Наташажон, алвидо, дунёдаги энг гўзал қиз!».

...Тожихон опа интиқлик билан «агар ҳақиқат қарор топиб, озодликка чиқсам, юртимга поезд билан бормаи, қанот чиқариб учсам керак», деб ўйларди. Ана шундай ёруғ кун 1954 йилнинг ёзида келди. Гуноҳсиз қамалганлар ҳақида ўқилган ҳукмда унинг ҳам номи бор эди. Ушанда махбусларнинг биронтаси ҳам озод бўлганларини эшитиб, ҳурсандликдан дик-дик сакраганлари йўқ. Ҳаммалари бир-бирларини қучоқлаб, фарёд кўтариб йиғлашди... Ўз юртига қайтиш ҳаяжони касалванд ва беҳол кишиларга аллақандай куч бағишлагани сезилиб турарди. Шундай кун келишини орзиқиб, йиғлаб-сиқтаб кутган Тожихонга нима бўлди? Нега у «кетмайман» деяпти? Нега бу ерда бутунлай қолмоқчи? Нега хафа? У ҳатто кадрдонларига ҳам кўнглидагини очмади. «Ҳаммага юзимни қора қилиб қўйишган, бориб нима қиламан? Мен туфайли урилиб-сурилиб, энди йўлини топиб олган қариндошларимни яна безовта қиламанми? Менга кимнинг кўзи учиб турибди? Кетмайман!» — Тожихон опанинг хаёлидан шу фикрлар ўтди. У Магаданда яна бир ярим йил қолиб кетди. Бу орада унинг номига хатлар ёғилиб кела бошлади. Ҳаммасида бир илтижо: «Сизни интизорлик билан кутяпмиз».

Тожихон опа ўйланиб қолди. «Наҳотки мени шунча кўп одам кутаётган бўлса? — деди у ўзига ўзи кўзидан ёш оқизиб.— Жоним, Ўзбекистоним, онажоним, Фарғонам, ҳаммиша сенинг меҳринг билан яшаяпман, сени бир дақиқа унутганим йўқ».

Уни Тошкентда республика партия ва совет раҳбарлари, жамоатчилик вакиллари кутиб олди. Беқияс иззат-ҳурмат оғушида бироз эсангираб ҳам қолди.

Вилоят партия комитетининг ўша пайтдаги биринчи котиби Турсун Қамбаров уни Фарғонанинг кун юриш тарафидаги ҳувиллаган даштликда икки йил илгари ташкил этилган бўлса-да, оёққа туролмаган янги боғдорчилик совхози билан таништирди. Эски боғлар қуриб, янги боғнинг кўчатлари ҳам сувсизликдан қақраб ётарди. Хўжалик бу қадар хароблигини кўриб Қамбаров анча хижолат бўлди.

— Бу ер сизга тўғри келмайди, Тожихон опа,— деди у,— қани кетдик, бошқа бир хўжаликни кўрсатаман.

— Йўқ, шу ерда қоламан! — деди Тожихон опа қатъият билан.

Шундай қилиб опа шу хўжаликка бошлиқ бўлиб қолди. Орадан уч йил ўтиб совхознинг донғи областга, 1961 йилда бутун республикага ёйилди. Чўл ва даштлар яш-наб, совхоз боғ-роғлари 80 гектардан 1000 гектарга етди.

Ҳар бир қурилишнинг ўз тарихи бор. Сутчилик, паррандачилик фермаси, вино заводи, типовой мактаблар, болалар боғча-ясиллари, янги-янги мевазор кўчалар, ҳовлилар, Фарғона районида ягона бўлган санъат саройи қандай қад тиклагани, совхоз табиий газ билан тўлиқ таъминлангани ҳақида гап кетса, ёшу қари баробар: «Ҳаммаси опамиз Тожихон Шодиевадан ёдгорлик!» — дейди. Ҳа, ёдгорлик!

Ўлимдан қўрқмай, ўзини ўйламай яшаган Тожихон опа ҳақида ёзиш истаги билан унинг узоқ-яқин кадрдонлари, қариндош-уруғлари, у билан бирга ишлаган кишилар билан учрашиб, совхоз далаларини кезиб юрганымда Фарғонанинг ҳар бир кўчаси ва одамларини ҳаммадан «кўп» ва «хўб» биладиган дўстим, истеъфодаги милиция полковниги Абдуллажон Умаров: «Тожихон Каримова деган онахонни танийсизми?» — деб сўраб қолди. Бундай номни биринчи эшитишим эди.— Усмон Юсупов номли боғдорчилик совхозида яшаётган бу аёл Магаданда Тожихон Шодиева билан бирга бўлган».

Тожихон Шодиева ҳаётини ёритиш боис бу она билан танишиб олдим. Қарилик бўй-бастини чўктуриб, елкалари эгилиб қолган бўлса-да, қадам босишлари ҳам, сўзлари ҳам тетик мўйсафид шинамгина ҳовли саҳнида кутиб олиб, мақсадимни эшитгач:

— Магаданда мен ҳам бўлганман,— деди,— тўрталла фарзандимиз ҳам ўша ерда туғилган. Холангиз ичкарида, қани, юринг!

Тожихон хола ўрнидан қўзғолишга қийналиб:

— Шунақа бўлиб қолдим,— деб соғлиғидан шикоят қилди.

Магадан ҳақида сўз очганимда:

— Мен 1941 йилгача Тошкентнинг Туясаройидаги қамоқхонада бўлганман,— деди,— уруш бошлангандан кейин полохмон тошидай отилиб, Магаданга тушдик. 47-ки-

лометр деган жой эди. У ерда ҳамма аёлларнинг маслаҳатгўйи Тожихон опам эдилар. Самарқанднинг Каттакўрғонидан бўлган Раҳима Исломова у ерга менадан бир йил илгари борган экан. Ичимизда энг ёши ўша эди.

— Сизни нима учун қамашган?

— Бағдод районидаги Жар қишлоғида боғча мудираси эдим. 1935 йили колхоз раислигига сайлашди. 1937 йил кузида уч киши куппа-кундузи ҳеч гапдан ҳеч гап йўқ идорага бостириб кириб, қамалганим ҳақидаги қоғозни кўрсатди, олдиларига тушимни буюришди. Сўроқ вақтида:

— Гуноҳим нима? — деб сўрадим. Терговчи, билмадим қайси миллатдан экан, ўзбекчани бузиб гапирди: «Сенда Гитлернинг расми бор. Уни кимдан олдинг?» — деб сўради. «Ие, нима деганингиз бу? — дедим ҳайрон бўлиб «Гитлер» сўзини «итлар» деб тушуниб, — итларнинг расмини нима қиламан?» «Мана, сенга итлар, — деб юзимга бехос устма-уст шапалоқ урди, — ўзингни гўл кўрсатиб, жўрттага Гитлерни итлар деясан, — деб қўли билан иягимни кўтариб, ўзига қаратди. — Ростини айтсанг қутулсан. Гитлернинг расмини кимдан олгансан!»

Ўша вақтда, эҳтимол, сиёсатга қизиқадиганлар билар, аммо «Гитлер» сўзи менинг қуроғимга чалинмаган эди. Тушунмаганимни айтдим. Шу билан сўроқ-жавоб тугаб, рақам билан қақириладиган маҳбуслар қаторига тушиб қолдим.

— Магаданда Усмон Носир деган шоирни кўрганмисиз?

— Йўқ, — деди Тожихон хола сўзлашга мажоли етмай бироз тўхтаб, — мен бормасдан бир-икки ҳафта илгари уни Сусумон деган жойга кўчиришган экан. Раҳматлик опам ўша шоир билан бир чиройли рус қизи ҳақида кўп гапирардилар. 1942 йили Тожихон опам билан Раҳимахон Исломовани, кейин мени ҳам Сусумонга ташлашди. Тожихон опам шоирни суриштириб юрганларини биламан, аммо унинг қаердалигини топганларми-йўқми эслолмайман. Туғилиб-ўсган жойи Риштон бўлган мана шу амакингизга Магаданнинг Сусумонида тегишимга ҳам опам сабабчи бўлганлар. Ҳасанжон билан Ҳусанжоним туғилганда опам шапкаларини очиб, маҳбуслардан, баъзи хизматчилардан пул тўплаб, чақалоқларни йўрғакларни материаллар олганлар, менга қувват бўладиган таомлар пишириб берганлар. Биз Магаданда 1960 йилгача яшадик.

— Нега ҳамма қатори қайтмадиларинг?

— Оёғимиз тортмай юрди. Опанинг қақириқларини қайторолмай тўғри шу совхозга келиб тушдик, — деди Тожихон хола. — Опамни сўнгги йўлга кузатишда Ҳасанбой билан Ҳусанбой «вой бувим» лаб йиғлаб, ўз ўғиллари ўрнида фотиҳани кузатишди.

Ҳусанбой мени Тожихон Шодиева яшаган ўша кўримсиз уйга олиб борди. Бу ҳовлида марҳуманинг кенжа синглиси, умрининг етмиш учинчи баҳорини кутиб олаётган Моҳирахон хола билан қизи Мамлакатхон ва унинг оиласи турар экан. Тожихон опадан қолган оддийгина уйда гурунглашиб, хотиралар айтишиб, суҳбатлашамиз. Бирин-кетин қилиб келиб, суҳбатга қўшилган қўни-қўшнилардан бири Мўмина Байрамова Тожихон опа ҳаётдан кўз юмган кунни эслаб:

— Кунни яхши ўтказган одам тинч ухлагандай, жасоратини, ақлу идрокини, бор кучини халққа бағишлаган одам қийналмай жон беради, деган ҳикматни қайси бир китобдан ўқиганманми ё бирор кишидан эшитганманми, аниқ айтолмайман, — деди, — аммо бу ҳикматнинг нақадар ҳақлигини ўз кўзим билан кўрдим.

— Ўша куни кечки пайт бувимнинг нафас олишлари оғирлашиб қолди, — деди Мамлакатхон, унинг сўзини давом эттириб, — ўзларини тетик туттишга уриниб, бир неча кадрдонларининг номини санаб: «Уларни телефонда чақир, қўшниларга ҳам хабар бер, — дедилар, — тез келишин!»

Тожихон опа ўзи йўқлаган кишилар етиб келганини, уларнинг ўзи учун жон беришга тайёр турганларини кўришга улгурди. Уларга нима гапи, қандай васияти бор эди? Қани, умри яна бир неча дақиқага чўзилса, унинг сўнгги сўзини эшитишса! Йиғилардан уй ичи, ҳовли, маҳалла, кейин бутун Фарғона титради. Дафн маросимига шошилишч ҳозирлик кўрилаётганда раҳбар аёллардан бири уй эгаларига буюрди: «Сандиқни очинглар, тобут тепасига ёпгани баҳмал керак!»

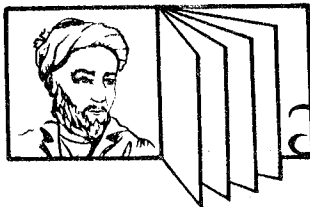
Биттагина сандиқ бор экан. Уни очишди. Опа ва жиянларнинг байрамларда кийиш учун олиб қўйилган бир сидирға уст-бошларидан бошқа ҳеч нима топилмади.

«Боғ совхозга шунча йил директорлик қилганлар-ку, — деди ўша раҳбар аёл, — наҳотки, сандиғи бўш бўлса!»

Моҳирахон опа йиғлаб туриб жавоб қайтарди:

— Опам ҳеч қачон сандиқ учун ишламаган!

Юракдан айтилган бу жавоб, назаримда, Тожихон Шодиева ҳақидаги хотираларнинг бошланиши эди.

Жунун водийсида

*Жунун водийсига мойил кўрармен жони зоримни,
Тилармен бир йўли бузмоқ бузилгон рўзгоримни.*

*Фалак бедодидин гарчи мани хокий ғубор ўлдум,
Тилармен, топмағайлар тўтиёлиғқа ғуборимни.*

*Шак эрмас партави тушгач уйи ҳам, рахти ҳам куймак,
Чу ғўристон гадойи сезмағай шамъи мазоримни.*

*Деманг, қай сори азм этгунг, манга йўқ ихтиёр, охир
Қазо илкига бермишмен инони ихтиёримни.*

*Туганди ашки гулгун, эмди қолмиш заъфарони юз,
Фалак зулми бадал қилди хазон бирла баҳоримни.*

*Диёрим аҳли бирла ёрдин бошимга юз меҳнат,
Не тонг, бошим олиб кетсам қўюб ёру диёримни.*

*Ёмон ҳолимга бағри оғриғай ҳар кимсаким кўрғай,
Бағир парголасидин қонга булғонгон узоримни.*

*Ҳаётим бодасидин саргаронмен асру, эй соқий,
Қадаҳқа заҳри қотил қуй, доғи дафъ эт ҳуморимни.*

*Жаҳон таркини қилмай чунки тинмоқ мумкин эрмастур,
Навоий, қил мени озод ўртаб йўқу боримни.*

Эркин Воҳидов

Улуғ Навоийнинг ҳар бири бир жаҳон маъно, бир олам ҳис-туйғу ифода қилувчи байтларини такрор-такрор ўқиб, ҳар сафар кўнглимиз сурур ва ҳаяжон билан тўлади, ҳар сафар бу олмос сатрларнинг янги қирраларини кашф қиламиз, янги-янги маъно тов-ланишларини кўриб ҳайратланамиз.

Навоий байтлари бизнинг ҳаётимизга болаликдан, дастлабки ўқиш китоблари билан кириб келади. Биз илк бор буюк шоирни донишманд муаллим сифатида таний-миз, «олим бўлсанг, олам сеники» деб айтган устоз сифатида ўрганамиз. Сўнг ўсмир-лик, йигитлик фаслида бизга Навоий муҳаббат, вафо дарсини беради.

Келгуси йил ҳазрат Алишер Навоийнинг таваллудига 550 йил тўлади. Бу кутлуғ санани му-носиб нишонлаш муродида журналимиз ушбу йилнинг январь ойдан то келаси йилнинг феврили-га қадар «Навоийхонлик» саҳифасини мунтазам давом эттириб боради. Мазкур саҳифада таниқ-ли шоирлар, олимлар билан бир қаторда, истеъдодли ёш навоийшунослар ҳам иштирок этиша-ди. Унда ҳазратнинг газалларидан, рубоийларидан, туюқларидан, қитъаларидан намуналар билан бирликда уларнинг шарҳлари берилади. Бундан мақсад — ҳазрат даҳосининг сеҳру синоатини янгича назар билан таҳлил этиш, Улуғ сўзнинг қатламларини очиш!

Редакциядан.

Ёник ишқий байтларни ён дафтаримизга кўчириб ёзамиз, илк севги мактубларига кўшиб битамиз. Вақт ўтиши билан буюк Алишер кўз олдимизда файласуф сифатида намоён бўлади, бизга ҳаёт дарсини ўргатади, унинг севинч ва андуҳлари, завқу-жафоларини сўзлаб, дунё ҳақидаги тасаввур доирамизни кенгайтиради.

**Жунун водийсига мойил кўрармен, жони зоримни,
Тилармен бир йўли бузмоқ бузилгон рўзгоримни.**

Мана шу матлаъ билан бошланувчи ғазал ўзбекнинг хонадонида дам-бадам меҳмон бўлади. Уни машҳур ҳофизларимиз мақом йўлларида жуда таъсирли ижро этганлар.

Бу ғазал дунёнинг ғаму андуҳидан зардоб бўлган шоир қалбининг афғонидир. Инсон юраги ва тафаккури ҳаддан зиёд севинччи ҳам, ғамни ҳам қабул қилолмаслик хусусиятига эга. Туйғуларнинг офатли сели кишини телба қилади. Шоир ўз жонини жунун, яъни телбалик водийсига мойил кўради, бузулган ҳаёти-рўзғори уни ақлдан оздиргани, яъни телбаликни бўйинга олиб дашту саҳролар кезишдан ўзга иложи қолмаганини ва телбалик — бузиш, вайрон қилиш экан, демак бузилган ҳаётини бир йўла вайрон қилмоқ тилагини фарёд билан ифшо қилади:

**Жунун водийсига мойил кўрармен жони зоримни,
Тилармен бир йўли бузмоқ бузилгон рўзгоримни.**

Шоир дунёдан шунчалар кўнгли қолган, совуганки, оқибатсиз одамлардан шунчалар меҳри қайтганки, бу ҳаётдан ҳеч бир нишонсиз йўқ бўлиб кетишни тилайди. Инсон жисмику хоки ғубор бўлмоққа маҳкум, лекин шоир истаги:

**Фалак бедодидин гарчи мани хокий ғубор ўлдум,
Тилармен, топмағайлар тўтиёликка ғуборимни.**

Яъни, зolim одамлар мени тириклигимда хўрладилар, қадримга етмадилар. Вақт келарки, менинг одамларга кўргузган меҳру садоқатим, фидойилигим аён бўлар. Кишилар менинг қадримга етарлар, мазорим хокини кўзларига тўтиё қиларлар. Лекин тириклигимда бедодлик қилганлар мен дунёдан ўтгач ўкинмоқлари бенаф, кўзларига тўтиё қилмоқ учун ғуборимни топмағайлар. Ушанда, эй аҳли ғафлат, Навоий қайга азм этди деб сўраманг, мен тириклигимдаёқ ихтиёрим жиловини қазонинг кўлига бериб қўйганман:

**Деманг, қай сори азт этгунг, манга йўқ ихтиёр, охир
Қазо илкига бермишмен инони ихтиёримни.**

Ошиқ дунёнинг жабру жафосидан кўп қонли ёшлар тўқди. Оқибат кўзларида ўша қон ёшлар ҳам қуриб тамом бўлди, фақат заъфардек сарғайган юзи қолди. Шоир бу ҳолатни ҳайратомуз ташбеҳга боғлайди: Золим фалак менинг баҳоримни олиб унинг бадалига хазон фаслини берди. Бу лоладек қон ёшларим қуриб, хазондек сарғайган юзим қолганидан намоён бўлиб турибди.

**Туганди ашки гулгун, эмди қолмиш заъфарони юз,
Фалак зулми бадал қилди хазон бирла баҳоримни.**

Навоий даҳр зулмидан бошига ёғилган балоларни байтдан байтга кучлироқ фарёд билан баён қилади. Биринчи байт ошиқнинг «жунун водийсига мойил» бўлганини, иккинчи байт дунёдан тамом йўқ бўлиб кетиш тилагини ифода қилса, ғазал сўнгига яқин шоир буларнинг барчасидан ўта офатни қаламга олади — бу офат телба бўлишдан ҳам, дунёдан беному нишон кетишдан ҳам оғир бир офат. Бу — ёру диёрдан жудо бўлиш мусибати. Навоий шундай ёзади:

**Диёрим аҳли бирла ёрдин бошимга юз меҳнат,
Не тонг, бошим олиб кетсам кўюб ёру диёримни.**

Яъни, агар мен ёру диёримни ташлаб бош олиб кетар бўлсам, бунинг боиси ёрим ва диёрим одамларидан бошимга минг балолар ёққанидир. Тақдир менинг бошимга солган бу савдо шундай оғир савдоким:

**Ёмон ҳолимга бағри оғриғай ҳар кимсаким кўргай,
Бағри парголасидин қонга булгонгон узоримни.**

Бағрим пора-пора бўлганидан қонга бўялдим, бу ҳолимни кўрган ҳар бир кимсанинг бағри оғримай иложи йўқ.

Тириклик шоирнинг наздида — дард. Бу дарднинг давоси эса ёлғиз ўлим. Асли шаробдан келган бош оғриқнинг давоси шароб. Аммо шоир учун тириклик шаробининг дафъи хумори заҳри қотилдир.

**Ҳаётим бодасидин саргаронмен асру, эй соқий,
Қадаҳқа заҳри қотил қуй, доғи дафъ эт хуморимни.**

Яъни, ҳаёт бодасини ичиб бошим оғирдур, эй соқий, қадаҳга заҳар қуйиб бергин-да менинг бошим оғриғини дафъ эт. Чунки бу дунёда ўлмай туриб тинчимак мумкин эмас, шу боис мени дардлардан озод қилмоқчи бўлсангиз, бору йўғимни ёкинг:

**Жаҳон таркини қилмай чунки тинмоқ мумкин эрмастур,
Навойи, қил мени озод ўртаб йўқу боримни.**

Навойининг бу машҳур ғазали фалак бедодидан, бемеҳр одамлар жабридан шоирнинг чеккан ноласи бўлиб, неча асрлар оша девондан-девонга кўчирилиб, оғиздан-оғизга ўтиб, ҳам китоб вақарларида, ҳам кўшиқлар қанотида бизгача етиб келди. Бу-кун биз улўғ бобомизнинг олис набиралари беқиёс истеъдод қаламидан тўкилган мана шундай сатрларни ўқиб, эшитиб онгимиз ва юрагимиз билан баҳрамандлик топамиз, узоқ-узоқ замонларнинг садосини тинглагандай бўламиз:

Жунун водийсиға мойил кўрармен жони зоримни...

МАЪРИФАТ ДЕНГИЗИНИНГ ДУРИ

898-ҳижрий. Ҳиротнинг изгиринли кузи. Кексайиб қолган Жомий шамоллаб хасталанади. Аъзойи бадани зирқираб, кундан-кунга, соатдан-соатга куч-қувватдан қола бошлайди ва ниҳоят, орадан кўп ўтмай кўрпа-тўшак қилиб ётиб олади. Бу ташвишли воқеадан чексиз дилгир бўлган Навоий ҳар куни, баъзан кунига бир неча бор устози ҳузурига йўқлаб келар, зиёрат этиб кўнглини кўтарар, дардидан хабар олиб, табиб ва дори-дармонлар чорасини кўрар эди. Аммо, касалнинг аҳволи борган сари оғирлашар, бу эса Навоийни баттар ташвишлантирарди. Унинг бутун фикру-зикри устозида бўлиб, заррача ҳам ҳаловати йўқ эди.

Муҳаррам ойининг ўн олтинчи куни. Пайшанба. Турли-туман хунук ўйлар, совуқ шубҳалар Навоийни яна чулғаб олди, хаёлини бутунлай банд этди. Кечга бориб, айниқса, жумага ўтар кечаси бу безовталиқ талвасага айланди, чуқур изтироб, дил ўртовчи ҳаяжон уйқуни тамоман ҳайдади ва ярим кечада шоир ҳузурига ошиқди. Навоийнинг тун зулматида хавотир ва таҳлика билан устози ҳузурига ҳаприқиб талпиниши бежиз эмас эди: шоирнинг неча ўн йиллар давомида чин ихлос ва самимий ҳурмат ришталари билан Жомийга мустаҳкам боғланган нозик юраги юзланаётган оғир мусибатни аниқ сезганди. У этиб келганда бемор тепасида энг яқин кишилари тўпланган, у бўлса гоҳ хуш, гоҳ беҳуш ётарди. Шундай бўлса-да, улуғ шогирди ва энг яқин дўстига кўзи қайта тушгач кўнгли тасалли топгандек бўлди. Аммо жума намози тугар-туғамас улуғ шоирнинг жони узилди. Жомийнинг яккаю-ягона ўғли Зиёвуддин Юсуф билан бирга Навоий ўз иборалари билан айтганда, «соҳиби мотам» ва «соҳиби аза» сифатида белини боғлади, таъзиялар қабул қила бошлади...

Бу айтилганлар бадий тўқима ёки тахминий гаплар эмас, балки тарихий ҳақиқат, Навоийнинг ўз сўзлари, ўз икромри. Биз уларни Абдураҳмон Жомийнинг ҳаёти ва ижодига махсус бағишланган «Хамсат ул-мутаҳаййирин» асарининг хотима қисмидан олдик.

Навоийнинг Жомий вафотини бевосита ўз бошига тушган оғир мусибат деб қабул қилиши шогирдлик бурчини ўринлатиш учунгина расмий юзасидан намойиш қилинган ҳаракат бўлмай, икки комил инсон ўртасидаги кўп йиллик катта дўстлик, самимий яқинлик, чин ҳурмат-эҳтиромнинг табиий кўриниши эди. Навоий узоқ вақтгача мотам либосини эгнидан ечмади. Йил тўлишига эса Жомий вафоти санасини мисраларга жойлаб таърих битди, унда устозини, жумладан, «ҳақиқат конининг гавҳари, маърифат денгизининг дури» дея таърифлади. Лириканинги ўн олти жанрида минг-минглаб намуналар яратган Навоийнинг улкан адабий меросида атиги икки дона — бири ўзбекча ва бири форсча марсия маълум. Кўринадики, Навоий фақат катта маънавий зарурат билангина бу ғамгин жанрга мурожаат қилган. Таркибанд шаклида ёзилган бу марсияларнинг ҳар иккиси ҳам шоирга энг азиз ва энг ҳурматли бўлган (ўз ибораси билан айтганда «ота ўрнида бўлган»), замонасининг ҳар жиҳатдан баркамол намояндалари Абдураҳмон Жомий ва Саййид Ҳасан Ардашер хотираларини абадийлаштиришга бағишланган. Жомийга бағишланган ва етти банд (етмиш байт)дан ташкил топган марсия вафотининг бир йиллигига бағишланган расмий йиғинда Ҳусайн Бойқаронинг ҳукмига кўра Ҳиротнинг машҳур нотик-воизи томонидан минбар устидан Хамсат овоз билан дам-бадам ўқиб турилган. Атайлаб Жомийнинг она тилида ёзилган марсияда чин муҳаббат, меҳру садоқатни ифодаловчи ва, айни замонда, оҳу нола билан йўғрилган мисралар бор эди...

Ҳар бир сатри улкан ҳурмат-эҳтиром, самимий садоқат ва дилбандлиқни ифодаловчи ва, айни замонда, покиза қалбнинг узланмиш оғир мусибат, чуқур қайғудан чекаётган фарёди каби жангловчи ўша марсия ва таърихни Навоий 1494 йилда тугатган «Хамсат ул-мутаҳаййирин» асарига илова этади.

* * *

Абдураҳмон Жомий хотирасига қўйилган илмий-адабий ҳайкал бўлмиш «Хамсат ул-мутаҳаййирин» адабиётимиз тарихида алоҳида ўрин эгаллайди — ўз характери, тузилиши, мақсади жиҳатидан унинг бошқа ўхшаши, қиёси йўқ. Жомийнинг баркамол Инсон ва буюк Ижодкор сифатида фазилатларини таърифлашга бағишланган бу асарнинг афзаллиги шундаки, у илк жумлаларидан тортиб то сўнгги нуқтагача илк манба ва ишончли далилларга, узоқ йиллар давомида мунтазам равишда сон-саноксиз уюштирилган адабий суҳбат-учрашувларда шаклланган таассуротларга, хотира-эсдаликларга, ўзаро ёзишма мактубларга асосланган. Навоийнинг ўзи эътирофича, устози ҳақида махсус хотира-асар яратиш нияти Жомий вафотидан кейиноқ, ҳали мотам маросимлари тугамасдан туғилган:

«Чун бу мотамда мажруҳ кўнгул озори ва маҳзун хотир изтиробу изтирори ҳаддан ошди. Бу ранж таскини ва бу ошуб итмиёни (ҳаяжоннинг тинчиши — А. А.) учун хаёлга андоқ келдики... ул меҳри авжи камол (яъни, Жомий — А. А.) била бу зарраи камсармоя (яъни Навоий — А. А.) орасида ўтган ҳолатдин бирнеча варақ нигориш қилғаймен ва мақолотдин бирнеча муқаддима гузориш бергаймен...»

Навоий бу ишни ўзи учун жуда муҳим деб билди, унга жиддий тайёргарлик билан киришди: Жомий қолдирган бутун илмий-адабий мерос билан, у ҳақидаги асарлар билан қайта танишиб чиқди, ўзаро ўтмиш суҳбатлар, учрашувлар, ёзишмалар тарихини яна бир варақлаб, хотираларни тиклади.

Шуни айтиш кифояки, «Хамсат ул-мутаҳаййирин»да Жомийнинг қирқдан ортиқ асарлари тилга олинади, улардан қатор намуналар ўзига хос таҳлил этилади, ўн беш-йигирма йил илгари битилган мактублар, матнлар айнан келтирилади, ўтмиш муҳим суҳбатлар, адабий баҳслар мавзуси эсланиб, улардаги лутф-мутоябалар мағзи чақилади. Бутун асар давомида Жомий асосан тўрт қиёфада — нозик дид-фаросат ва гўзал фазилатлар соҳиби, мулоийм табиат ва юксак маданиятли баркамол Инсон, улкан илмий-адабий мерос яратган буюк мутафаккир Ижодкор, ғамхўр раҳнамо, донишманд Устоз ва самимий, меҳрибон, сирдош Дўст сифатида гавдаланади. Асар беш қисмдан — муқаддима, уч мақолат (боб) ва хотимадан иборат ва шунга кўра ҳам Навоий уни «Хамсат ул-мутаҳаййирин» («Ҳайратланганлар бешлиги») деб атайтиди.

Муқаддима Жомий таржимаи ҳолининг қатор муҳим нуқталарини ёритади. Навоий устозининг ўз асарларига ишора-далиллар асосида унинг туғилган санаси, жойи, аждодлари, шунингдек, болалик йиллари тўғрисида ишончли маълумотлар келтиради. Бўлажак шоирнинг «кичик ёшлик экани»даёқ катта иқтидор, нозик таъб ва чуқур фаҳм намойиш қилганлигида далил сифатида Навоий келтирган қуйидаги мисол ғоят қизиқарли: кунларнинг бирида замонасининг фозили ягонаси ва орифи қомили мавлоно Фахриддин Буристоний «Жом вилоятида аларнинг (Жомийнинг — А. А) оталари уйига тушгандур. Алар тўрт ё беш ёшларда эмди мактабга борур вақтлари эрмиш. Мавлоно аларни ўз қошларида ўлтуриб, бармоқ ишорати била ҳавога машхур отларни: «Умар» ё «Али»дек битир эрмиш ва алар таамул (чуқур ўйлаш — А. А) била ўқур эрмишлар ва мавлоно аларнинг туфулиятида (болалик ёши — А. А), бу навъ зеҳн ва закосиди мутабабасим (табассум қилмоқ — А. А), балки мутаажжиб (таажжуб қилмоқ — А. А) бўлур эрмишлар». Навоий ҳали гўдак Жомийдаги катта туғма истевъодни кўрсатувчи бундай мисоллар кўп эканини айтиб, агар ҳаммасини баён «этарға машғул бўлдуса сўз узалур», деб таъкидлайди. Навоийнинг ўспирин Жомийнинг маданий-илмий марказ Ҳиротга келиб таҳсилни қиёмига етказишини «Жом вилоятида аларға фойда еткурур киши оз топилгон жиҳати» билан изоҳлаши ҳам диққатга сазовор.

Жомий жуда ёшлик йилларидаёқ ижодкор сифатида қўлига қалам олган ва «Хамсат ул-мутаҳаййирин»да ёзилишича, «ҳеч вақт назм оинининд холи эрмас эрдилар», «назмдин ҳаргиз фориф бўлмайдурлар».

Жомий Ҳиротдагина эмас, балки бутун Хўросонда етук шоир ва фозил, нақшбандия сулукининг йирик намоёндаси сифатида катта обрў-эътибор қозонди. Мамлакатнинг энг нуфузли ар-бобларидан бири бўлиб қолган Жомийнинг ниҳоятда оддий ҳаёт кечиргани, табиатан камтарин ва содда, мулоийм ва ширинсўз бўлгани ҳақида сўз очиб, «ўлтурур-қўларда ва айтмоқу эшитмоқу ва емоқу кийинмоқда ўзлари била соийр (бошқа — А. А) мулозимлари орасида тафовут йўқ эрди», деб ёзади Навоий ва шу боисдан ҳам «аларнинг камолоти овозасин эшитиб, йироқ йўллар қатъ қилиб, муборак суҳбатларига мушарраф бўлурға келганлар аларни асқоб (ҳамсуҳбатлар — А. А) аросида ...мутлақо танимас эрдилар», деб таъкидлайди.

Жомий билан Навоий ўрталарида ёш жиҳатдан тафовут жуда катта бўлишига (қарийб 27 йил) қарамай, бу икки улўф зот фақат устоз-шогирд бўлибгина қолмай, ўзаро ғоят меҳрибон, ҳаммаслак ва сирдош, самимий дўст ва беғараз маслаҳатчи бўлишган. Бундай яқинлик Навоийнинг 1476 йилда Жомийни ўзига расман пир деб тан олишидан анча илгари — Абусаид Мирзо ҳукмронлиги вақтидаёқ бошланган эди.

«Хамсат ул-мутаҳаййирин»нинг «аввалги мақолоти» ана шу кўп йиллик қалин муносабатлар жараёнида юз берган қизиқ воқеалар, кулги уйғотадиган тасодифлар, бўлиб ўтган завқли суҳбатлар ва ҳазил-мутоибалардан айримларининг тарихи ва шарҳига бағишланган. Бу нақл-хотиралар Жомийнинг етук шахс сифатидаги бўй руҳий олами ва юксак маънавий қиёфасини, комил хулқ-атвори ва нозик дид-фаросатини кўрсатиш билан биргаликда унинг ўтқир зеҳни ва хуш табиатини, ҳозиржавоблиги ва кулгили ҳодисаларни ҳис эта билиш қобилиятини ҳам намойиш қилади. Навоий келтирган қуйидаги хотира Жомий табиатидаги юморга мойиллик ва ҳозиржавобликдан дарак беради.

...1474 йил ёз кунларининг бирида Жомий Мурғоб вилоятига келади. Навоий устозининг хурмати юзасидан унга алоҳида оқ уй-чодир тиклатади. «Иттифоқо, — деб эслайди Навоий, — ул кеча ғариб тунд (шиддатли — А. А) ел эстиким, оқ уй чодирларини йиқиб, ажаб ошуб (тўс-тўполон — А. А) эл орасиға солди. Алар (Жомий — А. А) учун тиккан оқ уйни доғи йиқиб ушотубдур. Алар хизматидаги асқоб дегандурларким: — Ҳайф бу уйдинки, яхши уй эрди, ажаб пора-пора бўлди. Муни тиккан фаррошлар, оё, не дегайлар?»

Алар дебтурларким:

— Не дегайлар? Айтгайларким, кошки бу шум қадамлик муллолар бизнинг уйга келмасалар эрди!»

Табийки, икки буюк ижодкор ўртасидаги ёки улар иштирокидаги йиғин-суҳбатларда адабиёт ва санъат, хусусан, шеърят мавзуси марказда турган, ўтмиш ва даврдош қаламкашлар ҳаёти ва улар яратган бадий асарлар таҳлил ва талқини, адабий-ижодий баҳс-мунозаралар етакчилик қилган. Худди шунга кўра ҳам, «Хамсат ул-мутаҳаййирин»нинг биринчи бобида адабиёт аҳллари билан боғлиқ қизиқарли хотиралар, шунингдек, қатор шеъринг ҳажвияларнинг яратилишига туртки бўлган воқеалар баёни анча-мунча. Бу хотиралар яхлитлигича бутун асар олдиға қўйилган бош мақсадға — Абдурахмон Жомийни баркамол Инсон, чин Дўст ва меҳрибон Устоз сифатида тавсифлашда фаол хизмат қилади, шу ғоянинг шаклланишида муҳим тарихий-ҳаётий хужжат, ишончли далил вазифасини бажаради. Айтиш керак-ки, чиндан ҳам, Навоий Жомийнинг инсоний фазилатларини ва шоирлик маҳоратини ёрқин намойиш эта олувчи характерли мисолларни тиклай олган. Бугина эмас. Навоий уларнинг ҳар бирини ҳаётий бўёқларда шу қадар жонли ва таъсирчан тасвирлайдики, ҳозирда ҳам китобхон ўша лавҳаларни кўз олдиға жуда реал келтиради, худди тусал бадий ҳикоятчаларни ўқиётганидек мириқиб завқланади, мамнун бўлади. Қуйидаги айрим намуналар бу фикрни тўла тасдиқлайди, деб ўйлаймиз.

Момини - селвисе!

Хотиротлардан бирида Соғарий тахаллусли асли қобилиятсиз, аммо калондимоғ шоирнинг маза-матрасиз ёзмишларининг Жомий томонидан аччиқ масхара остига олингани ҳикоя қилинади.

Жомийнинг ҳажвий қитъаси иқтидорсиз шоирнинг худди шу даъвоси билан боғлиқдир: «Алар (Жомий — А. А) Мавлоно Соғарий била кўп мутояба қилурлар эрди. Бир кун алар хизматида Мавлоно Соғарий ҳозир эрди. Алар анинг шеърин таъриф қилур рангда анинг била мутояба қилур эрдилар. Ва мавлоно ўз шеърин бағоят эҳтимол (берилиб — А. А) юзинин карру фар (дабдаба, шовқин-сурон — А. А) билан ўқуғувчи эрди. Андоқки, бир оз нима бевуқуфроқ (беҳабарроқ — А. А) киши қошида ўқуса эрди, кўп яхшиликқа ўтқарур эрди. Фақир (Навоий — А. А) ўқумоғин ҳам таъриф қилдимким, бовужуди хўб айтмоқ, хўб ҳам ўқур. Алар табассум билан айттиларким: — Бизга мундоқ бозий берур.

Алар бу қитъани айтиб эрдиларким:

**Соғарий моғуфт: — «Дуздони маоний бурдаанд,
Ҳар кужо дар шеъри ман як маъние хуш дидаанд!»
Дидам: фақар шеърҳояшро яке маъни надошт,
Рост гуфтаст инки: «маъниҳошро дуздидаанд!»**

(Мазмуни: Соғарий: «фикр ўғрилари менинг шеърларимнинг ҳар қаерида бирор хуш маънони кўришлари ҳаманоқ ўғирлаб олганлар, — дейди. — Кўрдимки, унинг шеърларининг кўпчилиги бирор маънога эга эмас. Ҳа, «шеърларимнинг маъносини ўғирлаб олганлар!», деб тўғри айтибди).

Навоийнинг Соғарий бадий асарларининг тугуруқсиз эканини кулги остига олувчи Жомий қитъасига катта аҳамият бериб, махсус шарҳ билан келтириши тасодифий эмас. Устози қитъасидаги кучли танқидий руҳ Навоийнинг Соғарий шеърияти ҳақидаги ўз салбий баҳоси билан («баъд шеър эрди») тўла ҳамоҳанг эди. Худди шунинг учун ҳам Навоий Соғарий ижодига нисбатан салбий муносабатда «ул ҳазрат (Жомий — А. А) била фақир орасида таворуд (ўхшашлик — А. А) воқеъ бўлғони»ни таъкидлашни лозим топади.

Энди биз Жомийнинг бошқа бир юмористик қитъаси ва унинг ёзилиши тарихи ҳақида Навоий келтирган маълумотларга диққатни тортамыз. Қитъада Абдусаммад исмли котибнинг асарлардан нусха кўчиришда, жимжимадор қилиб безаб ёзишга урингани ҳолда, батамом саводсизлик билан мазмунни бузиб, кўп хатоларга йўл қўйиши кулги остига олинади.

Аввало, айтиш лозимки, умуман Жомий ижодига ҳам, Навоий меросида ҳам илмсиз котиблар фаолиятини танқид этувчи сатирик ва юмористик шеърлар анча-мунча учрайди. Гап шундаки, қалам аҳллари тўфайли асарлари халқ орасида тарқалар ва шунга кўра ҳам катта манфаатдорлик билан улар фаолиятини кузатиб борар эдилар. Ташқи безакка берилиб, мазмунини бузиб хом-хатала иш қиладиган, «ҳар» ўрнига «хар» битадиган котиблар Жомий ва Навоий сатирасининг доимий нишонларидан бири бўлганлар.

«Бир қатла фақир, — деб ёзади Навоий, — алар (Жомий — А. А)нинг қадимий девонин Мавлоно АбдусаммадҒақим — замоннинг хушнависларидиндур ва хуш таъби ҳам бор, — буюриб эрдим ва улча мақдур тақаллуфдур, қилили эрди.

Девон тугагандин сўнгра алар хизматиға элтиб, муқобала (қиёслаб чиқиш — А. А) истидъоси (илтимос — А. А) қилилди.

Алар айттилар:

— Бир-икки кун мунда турсин. Биз миқдоре мулоҳаза қилали. Котибин хуштабъ киши дерлар. Шоядки, эҳтиёт қилиб эркиним, муқобала қилурға эҳтиёт бўлмағай.

Тонгласи фақир алар хизматиға еттим. Айттиларким:

— Бу китобни ғариб навъ битибдур. Анга ўхшарким, илтизом (мажбурият олмоқ — А. А) қилмиш бўлғайким, — ғалатсиз (хатосиз — А. А) мисраъ битмағай. Баъзи ерда бирор-иккирор, балки ортуқ абъёт ҳам тарк қилибтур (тушуриб қолдирибди — А. А)... гуфту шунид (гап-сўз — А. А) кўп ўтти, охир фақир дедиким:

— Агар Сизнинг муборак қаламингиз била ислоҳ (тузатиш — А. А) топса мужиби мубоҳот (фахрланишга сабаб — А. А) ва зебу зийнат бўлур.

Оқибат қарор анга туттиким, ўз муборак қаламлари била ислоҳ қилғайлар. Ҳад ва ниҳоятдин ортуқ ғалатлар эрдиким, ҳам ҳақ (ўчириб — А. А) ва ҳам ислоҳ қилдилар. То итмомға етти-девоннинг охирида бу қитъани битиб эрдиларким:

**Хушнависе чу орази хўбон
Суханамро бахати хўб ораст.
Лек ҳар жо дар ў зи саҳви қалам —
Гоҳ чизи фузуди гоҳе кост.
Кардам ислоҳи он ман аз хати хеш,
Гарчи номад чунончи дил мехост.
Ҳар чи ў карда буд босуханам,
Бахати ў қусур кардам рост!»**

(Мазмуни: Хушхат котиб асаримни гўзалларнинг юзидек чиройли хат билан безади: лекин унинг ҳар ер-ҳар ерида қалам хатоси билан гоҳ нимадир ортиб кетган, гоҳ нимадир камайган; гарчи кўнгул тилагандек ҳолда бўлмаса ҳам, мен уни ўз хатим билан тузатиб чиқдим; у менинг асарим устида нимаики қилган (яъни, қанчалик бузган) бўлса, мен ҳам унинг хатига шунчалик зиён етказдим.)

Кўриниб турибдики, Навоий мазкур ҳажвий қитъанинг майдонга келишига туртки бўлган воқеани ёритишга анча тўхталган. Бунда айтилганидек, Жомий кўтарган мавзуга — жоҳил, илмсиз, шошма-шошар котиблар танқидига Навоийнинг ўзи ҳам жиддий масала деб қарагани сабаб бўлгандир. Ҳар ҳолда, ҳеч иккиланмай айтиш мумкинки, Навоийнинг шарҳсиз қитъадаги танқидий руҳ, аччиқ киноя, фош этувчи кулги бу қадар атрофлича очилмаган бўлур эди. Навоий ўз шарҳи

билан воқеа иштирокчиси, жонли гувоҳ сифатидагина эмас, балки, биринчи навбатда, шу қитъанинг таҳлил этувчиси, баҳо берувчиси сифатида ҳам гавдаланади.

Айтиш керакики, асарнинг Жомий билан Навоий ўртасидаги ёзишмалар мазмун-руҳига бағишланган «иккинчи мақолоти» ҳам ҳар иккала улуг шоирнинг шахсий хислатлари ва ижодий фаолиятлари бўйича кўплаб қимматли маълумотларни ўзида жамлайди. Чиндан ҳам, бевосита учрашиш имкони бўлмаган кезларда ўзаро йулланган бу мактублар мазмунан ҳам, шаклан ҳам оддий-одатий салом-алик ва ҳол-аҳвол сўраш доираси билангина чекланиб қолмаган. Навоий келтирган ҳар бир намунада кўплаб шеърини парчаларнинг, тугал рубоий ва қитъаларнинг мавжудлиги, асло тасодифий эмас. Шу тариқа «Хамсат ул-мутаҳаййирининг бу бобини ташкил этувчи мактуб-лавҳалар заминида ҳам шеърят мавзуи, бадийи адабиёт ҳақидаги баҳс-мушоҳада катта ўрин эгаллайди. Айниқса, Жомийнинг «Лужжат ул-асрор» ва Навоийнинг «Тухфат ул-афкор» қасидаларининг яратилиш тарихига оид лавҳалар китобхонлар учун жуда қизиқарли, тадқиқотчилар учун эса муҳим ҳулосаларга асос бўлади.

Навоийнинг гувоҳлик беришича, форс-тожик ва ўзбек шеърятлари хазинасига жиддий улуш бўлиб кўшилган бу қасидаларнинг яратилиши тарихи Жомий ҳузурда бўлиб ўтган бир адабий мажлисдаги суҳбатдан бошланган.

«Бир кун ул ҳазрат хизматларида эрдим, — деб эслайди Навоий, — ва ҳар навъ назмдин сўз ўтар эрди. Сўз асносида Мир Хисрав (Дехлавий)нинг «Даръёи аброр» отлиғ қасидаси мазкур бўлди. Бу фақир (Навоий — А. А.) гўё анинг таърифида муболаға қилдим ва муҳик (ҳақ — А. А.) эрдим. Невчунким, Мир Хисравдек кишидин мундоқ машҳурдурким, демиш бўлғайким: «Агар афлок ҳаводиси ва рўзгор навоибидин (фалак ҳодисалари ва турмуш мусибатларидан — А. А.) менинг борча назим замона саҳифасидин маҳв бўлса ва бу қасида қолса, манга басдур. Невчунким, ҳар киши ани ўқуса билурким, назм мулкида менинг тасарруф (куч-қудрат — А. А.) ва иқтидорим не мартабада эркандур!» ...Ул ҳазрат ҳеч нима демадилар, то мажлис тарқади».

Аммо, кейинроқ маълум бўлишича, Жомий бир қатъий қарорга келган эди. Уша суҳбатдан бир кун ўтгач, Навоий Марвага кетиш олдиан устози билан хайрлашгани келади. Шунда «кўюнларидин бир жузв (ўрам қоғоз — А. А.) чиқориб фақирға иноят қилдилар, — деб ёзади Навоий. — олиб очтим эса «Даръёи аброр» жавоби «Лужжат ул-асрор» эрдик, ҳамул кунларда айтиб эрдилар. Ҳар киши ўқуса билурки, «Даръёи аброр»дин якдастроқ ва рангинроқ... От устиди ўқуб хуш-ҳоллиқ била борурда хаёлға «Тухфат ул-афкор» қасидасининг матлаи келди. Манзилға тушгандин сўнгра битиб, бир беқдн ул ҳазрат хизматлариға юборилдиким, агар тугатурга лойиқ бўлса ва ишорат бўлса, машғуллуқ қилайин, йўқ эрса, хайр. Ул ҳазрат руқъа (хат)ларида таърифлар қилиб, муболагалар айтиб эрдиларким, «калбатта тугатсун!» деб. Фақир Марвага боргунча ани ул ҳазрат отига тугаттим ва Марвдин ул ҳазрат хизматлариға битиб йиборилди...»

Жомий билан Навоий ўртасидаги яқин ижодий ҳамкорликни тасдиқловчи кўп сонли тарихий далиллардан бири бўлмиш бу воқеа, айни замонда, ҳар иккала ижодкорнинг улкан туғма иқтидорини ҳам, қалам тебратишдаги катта суръатини ҳам равшан намойиш қилади. Агар Жомий Дехлавий қасидаси юзасидан суҳбатдан кейин икки-уч кун ичида «Даръёи аброр»ни тугатган бўлса, Навоий ҳам сафар давомида шу муддат ўтар-ўтмас чуқур ижтимоий мазмун билан суғорилган бадийий гўзал асарини яратади.

«Хамсат ул-мутаҳаййирин»да Навоий устози шахсияти, покиза ҳаёти ва ижодий фаолияти ҳақида имкони борича мукамал маълумотларни тўплашга, китобхонларда устози ҳақида тўлароқ тасаввур шакллантиришга интилади. Бу жиҳатдан асарнинг «кучунчи мақолоти» алоҳида аҳамият касб этади. Унда Навоий Жомийнинг деярли барча муҳим асарларини бирма-бир санаб ўтади. Худди шу ишончли манбадан Жомийнинг бир қатор асарларининг майдонга келишида Навоийнинг ҳам жиддий улуши борлиги, аниқроғи унинг илтимос ва таклифи билан устози қалам сургани маълум бўлади. «Ва бу фақир алар таснифиға (ёзилишиға — А. А.) сабаб ва таълифиға (тузилишиға, яратилишиға — А. А.) боис бўлубмен», деб кўрсатган асарлар жумласига, аввало, «Нафохот ул-унс»ни кўрсатади ва уни «андоқ китобни ҳаргиз ҳеч киши не битибдур, не битмакка имкони ҳам бор», дея юқори баҳолайди. Шуни ҳам айтиб ўтайликки, Жомий бу асарни ёзиш жараёнида битган қисмларини ўқиб, фикр билдириш учун пешма-пеш Навоийга бериб турган.

Умуман эса, эндигина тугатилган асар (ёки хатто боб, қисмлар)ни маслаҳат ва фикрлашиш ниятида ҳаммадан олдин бир-бирларига ўқиш учун бериш улар ўртасида узил-кесил қатъийлашган яхши одат бўлган. Навоий шу асарнинг бошқа бир ўрнида Жомий «Арбаин»ни тугатиши ҳамано «маъхуд (машҳур — А. А.) одат била борча асҳобдин буруноқ фақирға илтифот қилиб, мусаввадасин (биринчи нусхасин — А. А.) бердилар. Чун мутолаасиға машғул бўлдум» деб яна бир бор шу яқин ижодий ҳамкорликка очиқ ишора этади. Кўринадики, «Хайрат ул-аброр» дostonидаги:

**Номағаким, роқим этиб хомасин,
Кўрмади мен кўрмайин эл номасин,**

яъни «у бирор асар ёзса, менинг кўрмасимдан-ўқиб чиқмасимдан олдин элга кўрсатмас эди», деган таъкидда Навоий ортиқча муболаға ёки мақтанишга йўл қўйган эмас.

Жомий билан Навоий ўртасидаги ижодий ҳамкорликнинг доираси ниҳоятда кенг ва шакллари ранг-баранг бўлган.

Маълумки, Абдурахмон Жомий ўз лирикасини уч девонга жамлаган. Улар «Фотиҳат уш-шаббоб» («Ёшлиқнинг бошланиши»), «Воситат ул-икд») («Ўрталикдаги дур») ва «Хотимат ул-ҳаёт» («Умр хотимаси») деб номланган.

Ҳар бир девонга бундай махсус номлар қўйилишида эса бевосита Навоийнинг ҳал этувчи хизмати бор. Гап шундаки, «Хамсат ул-мутаҳаййирин»да ёзилишича, кунларнинг бирида Жомий «ўз муборак хатлари била битилган учунчи девон»ни Навоийга «иноят қилади». Шунда Навоий «ўз қайсиға бир муносиб от қўйган»ини айтиб: «Сиз дағи бу девонлариға муносиб отлар қўйсангиз», деб таклиф қилади. «Алар қабул қилдилар, — деб давом этади Навоий, — икки кундин сўнгра яна алар хизматиға еттим: жузв кўюнларидин чиқориб фақирға бердилар, девонлар учун феҳрист

(дебоча — А. А) битиб эрдилар ва ҳар бирин мавсум бир исмға қилиб эрдилар ва бу ишқа фақир боис бўлғонимни доғи зоҳир қилиб эрдилар».

Шу ҳам эътиборга сазоворки, Навоий таклифини ўринли деб қабул этган Жомий унинг ўзига ҳам худди шундай тadbир кўришни маслаҳат беради.

«...Бу фақирға ҳам амр қилдиларким:

— Сенинг доғи низминг туркча алфозда чун мутааддид (бир неча девон — А. А) бўлубтур. Сен доғи ҳар бирисини бир исм била мумтоз қил ва ҳар қайсини бир лақаб била жилвасоз этгил!»

Жомий ва Навоий девонларининг эндиликда машҳур бўлиб кетган номларининг қўйилиш тарихи «Хамсат ул-мутаҳаййирин»да ана шундай баён этилган.

Маълумки, Навоий деярли ҳар бир йирик асарида, жумладан, «Хамса»нинг барча дostonларида Жомий мадҳига махсус боб-парчалар бағишлайди, ўз устозининг гўзал хислат-фазилатларини, ижодий меросини кўкларга кўтаради. Худди шундай мақтов-мадҳларни Жомий ҳам Навоий шаънига кўплаб битган.

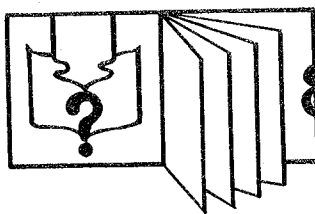
«Хамсат ул-мутаҳаййирин»нинг шу «учинчи мақолат»ида Навоий ана шулардан ҳам қатор намуналарни келтирадики, бу ҳол асарни янада бойитиб, унга мукамаллик, яхлитлик бахш этади.

Шу маънода унинг «Хотима» бобини ташкил этувчи маълумотлар ҳам жиддий қизиқиш уйғотади. Унда Навоий Жомий раҳбарлигида, бевосита тавсия-таклифига кўра мутолаа қилган илмий-адабий асарларининг рўйхатини келтиради, айримларини эса шарҳлаб ўтади.

Биз мақола аввалида келтирганимиз Жомийнинг вафоти билан боғлиқ тафсилотлар баёни, шунингдек, устози хотирасига бағишланган таърих ва марсияси ҳам «Хамсат ул-мутаҳаййирин»нинг шу якуновчи бобидан ўрин олган.

Қисқаси, Навоийнинг бу асари буюк ижодкор ва мутафаккир Абдураҳмон Жомийнинг таржи-маи ҳоли, юксак хулқ-атвори, ибратли қилмиш-айтмишлари, бой руҳий олами, чуқур билими ва зеҳн-заковати ҳақида ишончли маълумотларни ўзида мужассамлаштирган, унинг сермахсул илмий-ижодий фаолияти, ўша давр ижтимоий онги тараққиётига қўшган катта улуши тўғрисида муҳим илмий манбаъ даражасига кўтарилган. Худди шу хусусиятлари билан «Хамсат ул-мутаҳаййирин» жомийшуносликка мустаҳкам пойдевор бўлди.

Абдурашид АБДУҒАФУРОВ,
филология фанлари доктори

Ёчишини Кутдёмизди муаммолар

ХАЗИНА КАЛИТИ ҚАЕРДА?

«Шарқ юлдузи» журнали уюштирган «Мактаб ва адабиёт» мавзуидаги давра баҳсида профессор Акрам Каттабеков жиддий бир фикрни илгари сурди: «Биз адабиётга таъриф бериб, у «Санъатнинг бир тури, идеологиянинг бир қисми» деб атаймиз. Дарҳақиқат у энг аввало санъат тури. Инсоннинг шуурига, қалбига, ҳис-туйғусига таъсир қилиш орқали унинг маънавиятини, ахлоқини, мафқурасини тарбиялайди. Мавжуд дарсликларимизда эса бунинг акси бўлиб келяпти. Унда бадий асар биринчи навбатда фақат мафқуравий, ахлоқий тарбия воситаси сифатида таҳлил қилинади, унинг бадийлиги, эстетик таъсири, ижодкор маҳорати, асар поэтикаси охириги бир неча сатрда тилга олинади ёки умуман тушуриб қолдирилади». Дарҳақиқат, бадий асарга, юқорида жуда тўғри таъкидлангандек, фақат тарбия воситаси, мафқуравий қурол деб қараш; ҳар қандай асарнинг фойдали-фойдасизга, маълум мафқурага хизмат қилишига қараб яхши-ёмонга ажратиш ўқувчиларни ўтмиш ва ҳозирги даврда яратилган жуда кўп буюк асарлардан бебаҳра қолишига олиб келди. Биз ушбу мақолада чет эл адабиётининг олий ўқув юртларида ўқитилиши ва янгича тафаккур туфайли айтиш имконияти туғилган баъзи мулоҳазаларимизни кенг жамоатчилик ҳукмига ҳавола қилмоқчимиз.

Ўзбек тилида чиққан биринчи «Антик адабиёт тарихи» дарслигининг муаллифи марҳум А. Алимўхамедов шундай ёзган эди: «Юнон-Рим ҷамияти, санъати ва адабиётига нисбатан қўлланиб келинаётган «антик» сўзини фақат Европага татбиқан англамоқ даркор, негаки Европа халқлари ўзларининг маданий тараққиётлари йўлида ёлғиз Юнон-Рим маданияти билан алоқадор бўлганликлари сабабли, шу халқлар бунёд этган маънавий бойликларни энг қадимий деб таниганлар...»

Муаллиф яна шуни таъкидлайдики, гарчи «антик» («кўҳна») термини фақат Юнон-Рим адабиётига нисбатан қўлланилса ҳам, «маданиятнинг асл бешиги Шарқ бўлган; дастлабки адабий ёдгорликлар, олдин Миср, Эрон, Хитой, Ҳиндистон, Бобил (Вавилиония) каби мамлакатларда яратилган».

Бироқ энг қадимий давр Шарқ маданияти ҳақида мунтазам тадқиқотлар яратилмаган. Турли манбалар орқали етиб келган айрим маълумотларга қараганда, янги эрадан олдинги 3 мингинчи йиллар атрофида Урта Осиёда ҳам маълум даражада ривожланган адабиёт, маданият бўлган. Бу маълумотлар фарб шарқшунослигида, инқилобдан олдинги рус олимларининг тадқиқотларида анчагина ишланган. Совет даврида, айниқса академик Н. И. Конраднинг бу борадаги йирик тадқиқотлари мўътабар манбалардан саналади.

Бироқ чет эл адабиёти тарихи билан шуғулланувчи олимлар, тадқиқотчилар назаридан қочган жиддий муаммо борки, бу — «чет эл адабиёти тарихи» деганда фақат европа халқлари адабиёти тарихини тушунишдир.

Албатта, СССРнинг Европа қисмидаги халқлар — рус, украин, белорус халқлари учун қадимги Юнон-Рим адабиёти онабағир бўлган. Ана шу халқлар маънавиятининг илдизлири асосан антик давр адабиёти ва санъатига бориб тақалади. Европа халқлари: немис, француз, инглиз, скандинавия халқлари учун ҳам антик адабиёт бирдай бошланғич нуқта вазифасини ўтайди. Бироқ бу фикрларни Урта Осиё, Кавказ халқлари ва Волгабўйи туркий халқлари адабиётига, маданиятига нисбатан айтиб бўлмайди. Биз талабаларга дунё адабиёти ва маданияти тараққиёти ҳақида тўла билим беришимиз учун қадимги Юнон-Рим адабиётидан ташқари қадимги Шарқ адабиёти, энг аввало ҳинд, хитой, форс, араб адабиёти тарихидан тўла маълумот беришимиз жуда зарур.

Шуни айтиш керакки, бизда инқилобдан кейинги даврда айниқса хорижий Шарққа беписандлик билан қараш, унинг ўтмиши, маданияти, санъати ҳамда адабиётига жуда юзаки, диний қобиққа ўралган, фақат сарой адабиётига қарагандек муносабат етакчилик қилиб келди. Ҳолбуки, барча туркий халқлар ва туркий бўлмаган Шарқ халқларининг бутун маданияти ўзининг ўқ илдизлири билан қадимий ҳинд, араб, форс, қолаверса, хитой адабиётига бориб боғланади. Жумладан, кўп асрлик ўзбек шеърияти оғзаки ижодидаги ҳодисалар, маданият, урф-одатлар ана шу булоқлардан сув ичиб ривожланган. Шу маънода ўзбек адабиётидан дарс берадиган мутахассис мазкур халқлар ўтмиши тарихини, маданият ва адабиётини тўла билмаслигини ҳеч қанақасига оқлаб бўлмайди.

Бундан ташқари, қадимий Шарқ халқлари маданиятини олий ўқув юртларида асосий фан сифатида ўтиш зарурлиги шундаки, инсоният томонидан яратилган буюк ёдгорликларда уларнинг ҳам муносиб ҳиссалари бор. Айниқса, чет эл адабиёти тарихининг илк ўрта аср ҳамда ўрта асрлар қисмини ўрганиш пайтида уларнинг аниқ ўрни сезилиб туради.

Қадимги Юнон-Рим адабиётидан кейинги Эллин халқлари маданияти таназзулга юз тутган бир пайтда — IV асрларда араб ва ҳинд адабиётларида жонланиш бошланди. Айниқса IV—VI асрлар Ҳиндистон маданияти тарихининг олтин даври ҳисобланади. Бу даврда Ҳиндистонда жуда қудратли давлат ташкил топиб, фан, маданият, санъат беқиёс бир юксаликка кўтарилди. Ҳиндистон тарихида катта из қолдирган янги Гупталар сулоласи ҳукмронлиги гуллаб яшнайди. Бу сулолага Чандрагупта I асос солган. Сўнгра тахтни эгаллаган Самадрагупта Ҳиндистоннинг жанубий қисмини ҳам ўзига бўйсундириб, марказлашган давлат яратади. Гупталар сулоласи II асрга яқин ҳукм-

ронлик қилганлар. Ана шу даврда Ҳиндистонда маданият, адабиёт, фалсафа равнақ топади. Самарагуптанинг ўзи истеъдодли шоир ва муғанний эди. Унинг саройида ўз даври ва кейинги даврларнинг улугъ шоири Харишен яшаб ижод қилган. Чандрагупта II саройида Вирасен Саба исмли шоир гўзал асарлар яратгани тарихдан маълум. Кейинги даврларда яшаб ижод қилган ва ўнлаб гўзал асарлар, яратган Викрамидития, Ватҳабсатти Бҳайрави, Субҳанду, Асанг, Дигнага, Шудрага каби ўнлаб истеъдодли шоирлар ва носирлар яшаб ижод қилганларки, уларнинг шеърӣ тўпламлари, романлари, пьесалари, эпик достонлари ҳинд адабиётининг олтин фонди ҳисобланади. Ривоятларга қараганда, «Панчататра» ҳам шу даврда яратилган. Шуни таъкидлаш керакки, чет эл адабиёти тарихи курсининг программасида II—XII асрлар адабиёти, яъни деярли минг йиллик даврни ўрганишга жуда кам вақт ажратилган. Шу туйғайли ўн асрлик адабиётни олти соат ичида қамраб олишга тўғри келади. Худди шу ўрта асрларда бошқа бир регионда—Арабистонда ўз даврига нисбатан жуда тараққий этган романчилик мактаби мавжуд эди. Ҳолбуки, VIII—IX асрларда Арабистонда яратилган роман намуналари Европада XII—XIII асрлардагина пайдо бўла бошлади.

Араб халқлари маданияти ва адабиётининг буюк тадқиқотчиларидан И. Ю. Крачковскийнинг ишлари жамоатчиликка маълум. Кейинги даврларда Ғарбда ҳамда ўзимизда ҳам шарқшуносликка яна эътибор кучайди. СССР Фанлар академияси Шарқшунослик институти яқинда нашр этган «Шарқ адабиётида поэтика муаммолари» тўпламига кирган Б. Я. Шидфарнинг «Араб бадийий насрининг тараққиёти» мақоласида VIII—X асрларда арабларда романчилик ривожланганини, у жанр ва маҳорат жиҳатидан ўз даврига нисбатан жуда юксакликка кўтарилганлигини таъкидлайди.

Мақолада VIII—X асрларда араб бадийий прозаси тараққиётида катта роль ўйнаган Ибн Ал-Муқаффа, Ал Жаҳиз, Асдулзамон ал Ҳамадоний, Шамс ал Маали Қомусий каби йирик носирларнинг номлари алоҳида тилга олинади. Шоир ва олим Ибн Шухайднинг айтишича, машҳур «Қалила ва Димна» ўрта аср араб насрининг илк намунасидир. Гарчи бу асар келиб чиқишига кўра ҳинд адабиётига мансуб бўлса-да, у Ибн ал Муқаффа томонидан шу қадар қайта ишланиб, сайқал берилганки, натижада бу асарни оригинал асар деб қабул қилиш мумкин. Шу маънода Ибн ал Муқаффа араб насрининг қадимий усталаридан бири саналади.

Араб насри тараққитининг иккинчи босқичи Ал Жаҳиз номи билан боғлиқ. Бу санъаткор ижоди ҳақида фикр юритганда энг аввало унинг юксак услуги ҳақида гапириш керак. Бутун ўрта аср адабиётида шакл ва мазмун мутаносиблиги учун курашган бошқа ижодкорни топиш қийин.

Ал Жаҳиз насрда нақадар юксакликка кўтарилганлигини унинг қуйидаги сўзларидан билса бўлади. У ёзади: «Сўзларда иложи борича кам товушлар иштирок этсину бироқ фикрлар аниқ ва куюқ бўлсин, токи уларни сира қисқартириб бўлмасин. Шу билан бирга тасвир сунъийликдан холи бўлсин». Бу фикр улугъ рус ёзувчиси А. П. Чеховнинг жумла тузганда оз сўз билан кўп фикрни баён қилиш кераклиги ҳақидаги машҳур ақидасига оҳангдош эканлигини ҳисобга олсак, араб насрининг VIII—X асрлардаёқ қанчалик тараққий этганлигини тушуниш мумкин.

Ўрта Осиё халқлари адабиётлари ва умуман маданияти тарихини ўрганишда ҳинд, араб, форс-тожик адабиёти тарихини нақадар яхши билиш зарурлигини тасдиқловчи далиллар етарлича. Масалан, ўзбек адабиётида наср у қадар тараққий этмаганлиги ҳақида кўп гапирилади. Бироқ биз бу фикрни Ғарб адабиётидаги наср намуналарига қиёсан қўлламайиз. Аслида насрий баён Шарқда ҳам жуда қадимдан мавжуд бўлиб, унга мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Ўзбек насрида Октябрь инқилобигача бўлган даврдаги жимжимдорлик, баланспарвоз услуб VIII—X асрлардаги араб адабиётидан ўтиб келганлигини кўпчилик билмаса керак. Шунингдек, халқ оғзика ижодида учрайдиган сажъ—насрдаги қофия худди ўша даврлардан бошлаб келаётган бадийий ҳодисалардир.

Ўрта аср араб адабиётининг йирик намояндаларидан бири Бадиуззамон ал Ҳамадонийдир. Унинг асарлари маъно ва мазмун жиҳатидан ўша давр насрининг юксак чўққиси ҳисобланади. Сўз санъатининг ҳамма жиллоларидан фойдаланиб араб тилининг маъно ранг-баранглиklarини намойиш қила олган Бадиуззамон ал Ҳамадоний кейинги асрларда бутун Яқин Шарқ, Ўрта Осиё, ҳинд насрига таъсир этганлиги шубҳасиздир.

Шунинг учун ҳам олий мактабда айниқса, филология факультетларида бу давр адабиёти кенг ўрганилиши керак. Агар чет эл адабиёти тарихи курсининг Эллин адабиёти билан XIV аср итальян уйғониш давригача бўлган даврида Шарқ адабиёти ўрганилса, студентларнинг жаҳон адабиёти тараққиёти тўғрисидаги тушунчалари тўла бўлар эди. Бу давр адабиётини ўқитиш учун мавжуд 110 соатнинг тахминан 30—40 соатини Шарқ адабиётига ажратиш мақсадга мувофиқдир.

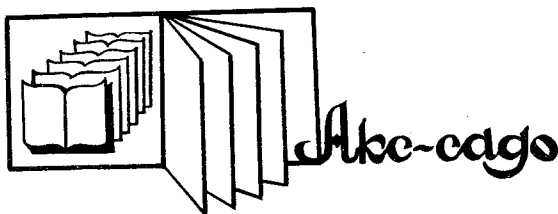
Шу ўринда яна бир нарсани таъкидлаш керакки, Ўрта аср хитой адабиёти ҳам инсоният маданиятига жуда катта ва ўзига хос ҳисса қўшган. Бу нарса, айниқса, академик Н. И. Конраднинг хитой ва япон адабиётига оид тадқиқотларида жуда кенг таҳлил қилинган. Ҳолбуки, «Чет эл адабиёти тарихи» дарслигида хитой адабиёти ҳақида бирон оғиз ҳам сўз юритилмайти. Хитой халқи ҳам дунёдаги энг қадимий ва буюк халқлардан бири бўлиб, у инсоният маънавий тараққиётига катта ҳисса қўшган. Хитойлар бир неча минг йиллардан бери жанубий Шарқда Ҳиндистон, шарқда Ўрта Осиё халқлари, айниқса, уйғурлар билан ижтимоий-иқтисодий, маданий алоқаларда бўлиб келган.

Академик Конраднинг «Ғарб ва Шарқ» китобида Бағдод халифалиги ҳамда Тан империяси давлат чегараларини кенгайтириш мақсадида бири Ғарбга (Тан империяси қўшинлари), иккинчиси Шарққа (Бағдод халифалиги қўшинлари) юриш бошлаб, Талас водийсида тўқнашганлиги ёритилади. Улар ўртасида бўлиб ўтган жанг кучларнинг тенглигини кўрсатди. Шу жой икки буюк империянинг чегараси бўлиб қолди. Олимнинг ишонарли далиллар асосида таъкидлашча, араб адабиёти ва маданиятининг таъсири Ўрта Осиё, Шарқий Туркистон орқали Хитойга ва ундан ўтиб Япониягача етиб борган. Бундан шундай хулоса чиқадики, ғарбу шарқ маданияти турли вуситалар орқали бири бири билан тўқнашиб, аралашиб, бир бутун жаҳон маданиятини вужудга келтирган. Шунинг учун ҳам чет эл адабиёти курсида фақат Европа халқлари адабиёти ҳақида тўхташмасдан, балки ер юзидеги барча маданий халқлар адабиёти, санъати, маънавий олами ўрганилиши керак. Ҳолбуки, биз Кельт эпоси, Серб адабиёти ҳақида гапирамайиз Ҳиндистон ва Хитой адабиёти, араб адабиёти ҳақида лом-мим демаймиз. Тўғри, чет эл адабиёти программасида Хитой ёзувчиси Лу Синь ҳамда ҳинд адаби Р. Тагор ижодига маълум соат ажратилган. Бироқ бу икки сиймо ижоди икки буюк халқ адабиёти ҳақида мукамал тасаввур бера олмайди.

Дарвоқе, «Чет эл адабиёти тарихи» курсида баъзан шундай сиймолар танлаб олинганки, уларнинг ижоди ҳеч истисносиз бизнинг коммунистик мафкурамизга хизмат қилади. Ижодий эътиқоди бир-бирига жуда ҳам ўхшаш ва яқин. Масалан, XIX аср охири француз адабиёти намояндалари А. Франс, Р. Роллан ёки XX аср адабиётидан Т. Манн, Г. Манн, А. Зегерс, Б. Брехт ижодлари бунга мисол бўла олади. Уларнинг асарлари таҳлилида ҳам кўпроқ ғоявий жиҳатлари таъкидланади. Бу ёзувчиларнинг ижодкор сифатидаги санъаткорлиги, маҳорати ҳақида кам гапирилади. Дунёқарашидаги маълум зиддиятларга қарамай, турли йўналишдаги санъаткор ёзувчиларнинг ижодидан намуналар киритилса, талабаларнинг бадиий тафаккури ўсишига ёрдам берарди.

Ижтимоий ҳаётимизнинг ҳамма жабҳаларида қайта қуриш, янгича тафаккур учун кураш кетаётган ҳозирги пайтда олий ўқув юртлирида чет эл адабиёти ўқитишни ҳам тубдан яхшилаш долзарб муаммолардандир. Юқорида ўртага ташланган фикрларга шу соҳанинг мутахассислари, талабалар ва барча қизиқувчи ўртоқлар ўз мулоҳазаларини билдирар деган умиддамиз.

Тўлқин ЙУЛДОШЕВ,
Жума ХУЖАҚУЛОВ,
филология фанлари номзодлари.

«Шарқ юлдузи» журналининг 1989 йил тўққизинчи сонида босилган ВАСХНИЛ академиги Саид Усмонов билан суҳбатни диққат билан ўқиб чиқдим. Бу суҳбатда пахтакорлик касбининг қадр-қимматини ошириш, унинг меҳнатини тўғри баҳолаш борасида анча адолатли фикрлар айтилган.

Ҳозир республикада пахтадан ўртача 25-26 центнер ҳосил олинаёпти. Илғор колхоз ва совхозлар эса 35-40 центнерга етказиб хирмон кўтаришяпти. Лекин гектаридан 15-20 центнер атрофида ҳосил олаётган хўжаликлар, бригадалар борлиги ҳам ҳақиқат. Пахтанинг ҳозирги нархи шароитида бундай хўжаликларнинг икки дунёда ҳам қосаси оқармайди.

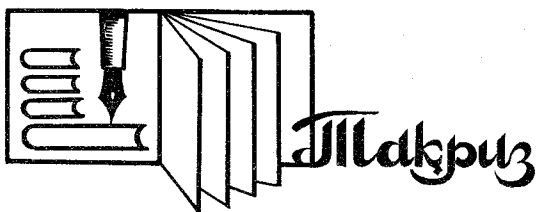
Эҳтимол, баъзилар яхши ишлаб, ҳосилдорликни кўтариш керак, деб таъна қилишар. Лекин ҳосилдорлик фақат деҳқоннинг ҳаракатигагина боғлиқ бўлса майли эди-я... Масалан, Андижон области 1988 йилда пахта тайёрлаш планини бажара олмади. Аммо бу аҳвол деҳқонларнинг айби билан содир бўлди, дейиш у қадар тўғри бўлмайди. «Андижон» сув омборининг салбий таъсири натижасида, ўша атрофдаги районларда тупроқ унумдорлиги пасайиб кетди. Жумладан, 50, 60-йилларда республикадаги илғор хўжаликлардан бўлган «Савай» совхозида илгариги 35-37 центнер ўрнига, ҳозир аранг 22-23 центнер ҳосил олинаёпти.

Ҳозир пахтакор хўжаликларда оила пудтари, ижара пудрати кенг жорий этиляпти. Булар яхши усуллардир. Аммо битта «лекини» бор. Маҳсулот бирлиги учун кетган ишчи кучи сохталаштирилади (озайтириб кўрсатилади). Раҳбарга эса шу керак: бир ишчи ҳисобига олинган маҳсулот миқдори юқори бўлади, 5 гектар ерда 4 киши ишлайди-ю, 2 нафари ҳақ олади.

Ҳозир республикадаги айрим мутахассислар гектаридан 30 центнердан кам ҳосил берадиган ерга пахта экмасликни маслаҳат беришяпти. Бу фикрнинг нотўғрилигини кўпчилик сезиб турибди. Агар шундай қилинса, бир миллион гектар атрофидаги ерга пахта экмаслик керак.

Мен олий маълумотли агрономман, ўн беш йилдан бери пахта ичидаман. Фақат моддий манфаатдорликни ўрнига қўйиш билангина пахтакорлик касби обрў-эътиборини ошириш мумкин. Пахтанинг харид нархи масаласи 1991 йилда ижобий ҳал этилади, деб айтилди. Эндиликда гап бу масалани қай даражада адолатли ҳал этишида қолди. Менимча, ўрта тонали пахтанинг ҳар килограммига камида 1,2-1,5 сўмдан ҳақ тўлансагина оқилона йўл тутилган бўлади.

А. Ортиқов.
Поп районидagi «Навбахор» совхози
агрономи.

Ҳақиқатга масъуллик

(Миразиз Аъзамнинг «Ҳақиқатнинг кўзлари» китобини ўқиб)

Ниҳоят, илғор адабиёт аллақачон башорат қилган янгилиниш ва тозаариш фасли бошланди. Бугунги кун санъаткори руҳиятидаги ижтимоий-сиёсий ўзгаришларни адабиёт илми янгича қарашлардан такомил олган фуқаролик нуқтаи назарида ўлчаши бежиз эмас. Зеро, умумбашарий муаммоларга фаол муносабат, ўзни юксак инсоний эътиқодлар кўриқчиси деб билиш, ватан, халқ, тарих олдидаги масъуллик, рост ва аччиқ ҳақиқатни қалб ва виждон тугёнларида, янгича диалектик тафаккур ойинасида акслантира билишдай ифтихорли юмушлардаги иштироки билан ижодкорнинг таржимаи ҳолини ўқиймиз.

Миразиз Аъзамнинг кейинги ўн йил орасида ёзган шеърлари жамланган «Ҳақиқатнинг кўзлари» мажмуасининг асосий мундарижаси уйғоқ фикрга чорловчи мисралардан таркиб топган.

Тўпلامнинг китобхон онгига, шуурига таъсири — бу ундаги УЗЛИКни англаш, идрок этиш ва шу йўл билан «ҳақиқатнинг қондалаш кўзларига» нур, тийрак қорачиқ бўлишдир. Бу масъуллик тўпلامнинг дастлабки шеърларида ташбеҳнамо маънода келган бўлса, ҳаёт зиддиятларидан туғилган туйғулар талоши натижасида шоир «мен»и шоир ШАХСИга ўсиб боргани сайин йўналтирувчи мазмун касб эта боради:

**Курашга отланди, юракда олов
ёшгина ўспирин чаптаст ва ботир.
Икки-уч зарб егач, қайтди у дарров,
бунга қаролмайман бамайлихотир, —**

деган сатрларда шоир онгидаги ўжарлик — навбатдаги авлод фаолиятидаги таслимчиликка кўникмасликин сезсак, бундай қониқмаслик ҳисси тўплам охирида — янги шеърларида эл-юртнинг шу кунги ижтимоий-сиёсий аҳволини росманна чизишга асос бўлганини кўрамыз:

**Қайси элдан омад кетса, доҳийси бўлмас,
доҳийси йўқ элнинг эса ҳомийси бўлмас.
Доҳийси йўқ элни доим талайди зўрлар,
доҳийси йўқ элни зўрлар тинимсиз хўрлар.
Зўрлар айби кўринмайди, жаҳонга марғуб,
зўрларга айб қўйилмайди, жавобгар мағлуб.**

«Виждон учун, ҳақиқат учун курашда адабиёт ўзига чорламайди, балки қаерда ёрдами зарур бўлса, ўша ерга етиб боради», — дейди машхур

ёзувчи В. Распутин. Миразиз Аъзам ўқувчини куни кеча ўзи бошидан кечирган, бугунги кунда ҳам шароитга мослашиш туфайли бошқача усулда такрорланаётган аянчли воқеалар қаршисига олиб боради:

**Ўтлоғинг заҳар,
сувлоғинг заҳар,
тупроғинг заҳар,
Ҳуштак чал, ўғлим!**

**Элинг чекланган,
қўлинг чекланган,
тилинг чекланган.
Ҳуштак чал, ўғлим!**

Бу ердаги аччиқ, ҳаққоний тасвир ҳам, заҳарли пичинг, киноя ҳам аниқ мақсадга — маънони таранг ва шиддатли, таъсири ифодалашга қаратилган. Шунга ўхшаш мисолларни кўплаб келтириш мумкин.

Тўпلامнинг навбатдаги ижтимоий-бадий қиммати ундаги граждандлик пафосида, танқидий руҳнинг кучлилигида, образларнинг залворлигида кўринади. «Момосидан...», «Рассом дўстга», «Сувчи деҳқон», «Эгилган бўйинлар» каби шеърларида ҳаёт ҳақиқатларини бетакрор манзараларда акс эттириш, кўнгилдаги севинчлар ҳамда алам-изтиробларни ёрқин, таъсирли ифодалаш майли етакчилик қилади. Шоир халқимиз насибасини қийиб яшашга ўрганган бир ҳовуч текинхўрларни фош қилар экан, халқчил образлар яратишга, жонли тилга хос содда ва аниқ иборалар қўллашга интилади.

**«...Исфан, отнинг думига боғла, албатта
еб тўймас, текинхўр, талончиларни
Биз — сен ва мен — ўшалар деб
бир жуфт ип пайпоққа,
тўрт қулоч ётоққа
ёлчимай ўтапмиз ҳаётдан, Исфан.»**

Миразиз Аъзам «ғўзалар ичида кўмилиб қолган» ўзбекка, унинг далалари манзарасига тўплам давомида жуда кўп марта мурожаат қилади. Бу мурожаатлар шаклан жўн кўринса-да, ғоявий жиҳатдан оғоҳлантириш, таъкиддир. Зеро, чор атрофдаги ҳалоқатлару кўз тутганимиз — иқтисодий ва маънавий фаровонликлар ўзбек деҳқони даласи, унинг ҳаёт тарзи билан асосланади. «Ҳақиқатнинг кўзлари» тўпламидаги «Яшасин», «Сафарбарлик», «Олтинчи миллион», «Қайта қуриш душманларига», «Сохта ҳакимлар» каби шеърларида адолат, ҳақиқат манзараси кўпроқ рамзий, мажозий усулда чизилган. Бу ҳам турғунлик даврида қайта туғилган «ғоявий-бадий жанр» усулидир. Чунки ҳар қандай қатағон даврда ҳам рост сўз айтиш истаги, чинакам граждандлик бурчи санъаткорни янгича усул ва шакллار топишга мажбур этади. Мажоз ва киноялар, «коса тагида нимқоса»ли, медалнинг иккинчи томони ҳам борлигини писанда қилувчи образлар ана шундай шароит маҳсулидир:

**Ҳа, дастлаб миллионни терарсан ўйнаб,
Тўртинчи миллионни терарсан ўйлаб.
Бешинчи миллионда тугайди имкон,
Сендан олти миллион қиларлар талаб...**

Миразиз Аъзам боши эгик, чексиз пахтазор бўшлиқлари ичида ўраллашиб қолган мунисаларга алам-аянчга йўғрилган чексиз меҳр билан муносабат билдиради: «бунга айбдор — бизнинг авлод, қўтқарувчи ҳам ўзимиз», дея ўзини виждон ҳукмига рўбарў қилади шоир:

**...Мен сенинг шу аламли кўзларингга
тик қараёлмайман.
Мен айбдорман
сенинг шу ёрилган кўлларинг учун
тўпроқларни тимдалай-тимдалай.
Мен айбдорман
сенинг шу йиртилган кўйлақларинг учун
ғўзапояларга илина-илина.**

Тўпلامда шоир сўзи поёнига етмаган, ғоявий таъсир кучи сулшлашган, мушоҳада давомида фикр қабатига кириб қолган бегона сатрлар ҳам бор, албатта. Аммо «Ҳақиқатнинг кўзлари» Миразиз Аъзамдай шоирнинг ҳам ижтимоий ҳаётдаги, ҳам шеърятдаги граждандлик мавқеини, ўрнини белгилаб бериши билан муҳимдир.

Миразиз Аъзам тўпلامидаги фазилатлар фалол ижтимоий мавқе орқалигина кашф этилади, ҳақ учун курашда аниқлашади, ҳақиқатга масъулик мезони билан баҳоланади.

Тўпلام ниҳояланган сари ҲАҚИҚАТ сўзи шеър сарлавҳасига чиқа бориши бежиз эмас («Э, ҳақиқат!..», «Ҳақиқатнинг кўзлари», «Сўз байроғи», «Уч йўл» каби). Чунки юқорида санаб ўтилган шеърлардаги тасвир, ҳиссиётлар тажассуми шоирнинг ҳақиқий қиёфасини чизиб берар экан, бу қиёфа УЗЛИК бўлиб рост сўзга — ҲАҚИҚАТга интилади.

Муродил МИРЗАЕВ,
Обиджон КАРИМОВ

Ниятларнинг улғайиши

**Мирпўлат Мирзаев. Сунбула. Ғафур Ғулом
номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.
Тошкент — 1987. Мовий дарё — «Ёш гвардия»
нашриёти. Тошкент — 1989.**

Қадимдан бир яхши гап бор — шоири бор халқ бахтли халқ деб келинади. Шу маънода халқимизни жаҳон халқлари орасида энг бахтлиларидан, деб айтишга тўла ҳақдоримиз. Сабаби, асрлардан бери унинг қувончу қайғуларини, ғаму шодлиқларини ҳар турфа оҳангларда шоирлари куйлаб келмоқдалар. Бугунги кунда ҳам элнинг дилида ниманики гапи бўлса, шоирларимиз орқали айтилмоқда, ёзувчиларимиз орқали ифшо қилинмоқда. Ана шу боисдан халқ ўзини ҳамиша руҳан бардам ҳис қилади.

Халққа ҳамдардлик, ҳамнафаслик ҳар бир ижодкорда ўз имконияти даражасида воқе бўлади. Биров бирдан ёниб, гувиллаб юртга ҳамдардлик қилади-да, сўнади-қолади. Биров эса юртга, халққа ҳамдардликни пинҳон тутади. Аммо халқ орзуларига, ўйларига пинҳона ҳамдардлиги аста-

секин ошкор бўлиб боради. Пировардида шоирнинг собитлиги, ҳар хил сиёсий «шамоллар» олдида эсанкирамаслиги, унинг ўз юртидан, ўз халқидан бошқа имони йўқлиги кўзга ташланади. Унинг шеърятига бўлган ҳурмат ортади, унинг ижодига бўлган эҳтиром кучаяди.

Мирпўлатнинг «Яхши кунлар» китобига кирган «Акам насиҳати» шеъриси шундай сатрлар бор:

**Ука, шоир бўлмоқ истабсан —
Эзгу ният, тилайман оқ йўл!
Айтиб қўяй: эплай олмасанг,
Ҳозирдан воз кечганинг маъқул.**

Уша тўпلامдан жой олган қуйидаги сатрларни:

**«Сен ҳақингда кўп шеърлар битдим,
Ўқимадим аммо ўзингга.»**

ёки:

**«Ёрин мадҳига лол ошиқлар балким
У чоқ қасидамдан олар андоза.»**

ёки:

«Орта қолди исканжа ғамлар»ни

ўқиган шеърхон кўнглида ғашлик уйғотган бўлса ҳам, барибир ўша тўпلامдан ўқувчига нималардир юққан эди. Навқирон ўғлонлар ибораси билан айтганда, шоирнинг «ўғил болача сўзи» эди у. Дангал, юзга қараб туриб айтилган сўз юртида жасорат борлигини халқимиз азалдан яхши билади. Мирпўлатнинг «Яхши кунлар» китобидан кейин чоп этилган «Сунбула» тўплами ижодкор комилликка интилаётганини, илгариги ийманиб туришдан, тортинишдан халос бўлганини исботлади.

**«Ҳали завқ — мўъжиза кўпдир дунёда,
Мудом туймоқ эсанг, ҳайрат кўзинг оч», —**

дейди муаллиф. Ижодда «ҳайрат кўзи» очилганини шоир тўпلامдан жой олган «Еғду», «Ака бўлиш қийин...», «Газли манзаралари» туркуми ва бошқа шеърларида исботлай олган. Энг муҳими, у дунёда самимият деган бир қудратли куч борлигини қалбан ҳис эта олган. Рўйи рост, тўғри гапиришга интилган. Шунданки, шоир шеърларида дилга яқинлик — дўстлик ниятлари барқ уриб туради. Унинг сўз олдидаги масъулияти ҳам ортган. Воқеа-ҳодисаларни тасвирлашдаги мантиқий асосга эътибори яна бир бор улғайганлиги сатрдан сатрга яққол намоён бўлиб боради. Юсуф Хос Ҳожиб таъкидлаганидек, ҳар бир сўзнинг ўнта ўрни бор, уларнинг тўққизтаси тийиладиган, биттасигина айтиладиган. Мирпўлат ўша айтиладиганини топиб олган. У сўз содда, эзгу ҳисларга тўлиб-тошган. Шунинг учун шеърхон бир шеърдан иккинчисига бемалол тортинмай ўтаберидади, уларни ўқийди. Узига керакли бўлган маънавиятни олади.

«Сунбула» тўпلامي кўтариб турган, китобхонни ўзига қадрдон этадиган асар шоирнинг «Насиба» достонидир. Мўъжиз бу асар ўзининг ҳиссиётларга бойлиги билан, қолаверса, лирик қаҳрамоннинг асарда тасвир этилаётган воқеаларга ва шу воқеа объекти бўлган Насиба ҳамда унинг бевафо турмуш ўртоғи Саидга муносабати орқали ўқувчи дилига яқин бўлиб қолади. Айтиш мумкинки, бу асар ҳаётнинг бир парчасини ҳамма жиҳатлари билан кўрсатаётгандай. Қувонч ҳам, қайғу ҳам, меҳнату роҳат ҳам, муҳаббат

бевафоликлар — ҳаммаси уйғунлашиб кетган. Шу уйғун ҳолатни акс эттириш учун муаллиф кишлоқдаги машаққатли меҳнатни — пахта етиштириш манзарасини шундай тасвирлайди:

**Ҳа, пахтамиз заҳмати улуг,
сўрар юрак меҳрини фақат.
Номин юрtdа қилар табаррук,
кўрсатса ким тўзим, матонат.
Бежизмаски,
ўзбек ва пахта —
сўзи янграр эгизак сўздек.**

Тўғри, «Оқ олтин»ни олтин қўллар яратади» деган, кишиларнинг ғашига теккан сохта шиорлар улоқтириб ташланган бир дақиқаларда пахта ҳақида сўз айтиш озгина бўлса-да эриш туюлади. Пахта «илоҳийлаштириш» оқибатида халқ ҳам маънавий, ҳам моддий инкирозга юз тутиб турганини англаган ижодкор олдида катта жавобгарлик андишалари ғалаён кўтаради. Ниҳоятда эҳтиёткорлик билан пахта қисматларга тутшиб кетганини англаш орқали пахта ни эмас, ўша қисматларни тушуниш йўли шоирга мадад беради. Натижада, рассомлар тили билан айтилганда кичкина бир этюд кўз олдимизда жонланади. Ҳа, буюк бир ҳақиқатни айтиб турган этюд! Уни кўриб, у билан сўзлашгандай, у билан бир лаҳза бўлса-да, бирга яшагандай алланечук енгил тортилади. Достонда тасвирланган:

**Поезд елар...
ошно манзара,
ғуссаларни кўма бошлар қор.
Насибанинг кўнглида яна
ғира-шира жонланар баҳор...**

манзарасида на фақат Насибанинг, тўпламини ўқиб тугатган ўқувчи кўнглида ҳам баҳор жонланади. Шеърхоннинг ижодкорга ишончи мустаҳкамланади. Очиғини айтганда, «Сунбула» шоир ва шеърхон ўртасида барпо бўлган ишонч зинаси. Шундай экан, бир мухлис сифатида Мирпўлат Мирзаев турган ўша зинадан туриб, унинг кейинги «Мовий дарё» тўпламидаги шеърларни таҳлил қилиб чиқишга ўзимизни ҳақли деб биламиз. «Мовий дарё» манзаралари анчайин ўзгача. Унда тиниқлик, унда жўшқинлик, даврга ҳамнафаслик ва шундан келиб чиқиб, XX аср алғовдалғовларидан безовталиқ жўшиб туради. Ана шунинг учун ҳам шоир «Безовталиқ» туркум шеърларининг бирида ёзади:

**Юлдузлар, мен сизни севаман,
лекин юрагимни чулғар бир ҳасрат!
Уфқлар, мен сизни севаман,
лекин юрагимни чулғар бир ҳасрат!
Дарёлар, мен сизни севаман,
лекин юрагимни чулғар бир ҳасрат!
Мен сени севаман, эй она-замин,
лекин йўғриламам ваҳм-ҳасратга;
бир замон ҳувиллаб қолсанг-а, наҳот!!
Йўқ! Йўқ! Бешиқ бўлгин мангу ҳайратга!**

Она сайёранинг ҳувиллаб қолиши ҳақидаги ташвиш биргина шоирнинг эмас, балки бутун бир инсониятнинг ташвиши. Ерга, ҳаётга жавобгарлик ҳисси ортиб бораётган бир пайтда ижод кишисининг ўйи шулар ҳақида қайғуришдир.

Муаллиф туркумга Ф. Достоевскийнинг «Дунёни гўзаллик қутқариб қолади» деган сўзларини етакчи фикр сифатида келтирган. Бу билан у безовталиқнинг бош мақсади гўзалликни сақлаб қолиш эканини уқтиради. Чернобыль кулфатию Валерий Ходемчук фожеасининг заминидан гўзалликка жавобгарликнинг сусайганлиги турганини таъкидлайди.

Дунёни қутқариб қолиш — гўзалликка жавобгарликни кучайтириш йўлида катта ишларни амалга ошириш шарт эмас. Шоир қарашича ҳар қадамда, кундалиқ турмушда ёки бўлмасам баҳор келганда боғчаларни ўтган йилги хору хаслардан тозаласандай, бужур тошларни улоқтириб ташлаб, «ҳаётимиз кунжақларида» турган тошларни олиб ташласак, эзгулик ниҳолларига умр бахш этсак, ўша ниятларимиз рўёбга чиқажак. Шунинг учун у тўлиб-тошиб, ҳайқириб айтади:

**Сира қуволмадим дилдан ғашларни,
яйрасам-да,
кўклам куртакларидан.
Айтинг, ким итқитар бужур тошларни
бугун
ҳаётимиз кунжақларидан!!**

Бу гаплар давримизда ошкоралиқ ва қайта қуриш сиёсати кенг қулоқ ёзиб турган бир фурсатда айтилганлиги билан яна бир ўзгача маъно касб этганки, бу ижодкор қалбининг истаса-истамаса давр билан ҳамфикрлигини намоён қилади. Шундан бўлса керак, бир шоирнинг «Ойдиндаги фарёд» шеърида ўз жонига ўзи қасд этган аёлларимиз образини кўрамыз. Бирдан юрагимиз титраб, танамиз қақшашга тушади...

Булар машаққатли меҳнат эвазига муаллиф қўлга киритган муваффақиятлар. Лекин тўпландан жой олган ҳамма шеърларни баркамол деб бўлмайди. Айримларида фикрий мавҳумлик мавжуд. Баъзи ибораларнинг такрор ишлатилиши, ҳаттоки камтарлик доирасидан чиқиб кетади. («Пушкин» деган шеърида):

**Шоир дўст! Биз шундоқ яшайлик, токи
Ватан бахти бўлсин
бизнинг чеккан ғам.
Зулмат, қабоҳатнинг сўкилсин чоки,
ҳайиқсин ғанимлар
қабримиздан ҳам!**

«Шоир дўст!.. Қабримиздан ҳам!» дейиши азиз шеърхонга бир оз малол келса керак.

Қисқаси, бу икки тўплам Мирпўлат Мирзаев ижоди шеърдан шеърга ўсиб бораётганидан дарак бериб турибди. Зотан, муаллиф ўзи айтганидай: «Туйғулар яшайди одамда турфа...»

Фарид УСМОН

Мундарижа

ДРАМАТУРГИЯ

Шукрулло. Унсиз фарёд	2
---------------------------------	---

НАСР

Ўлмас Умарбеков. Қайтар дунё. Ҳикоя	28
Набижон Боқий. Бир муҳаббат қиссаси. Қисса	41
Ҳожиакбар Шайхов. Телба дунё. Сеҳрли фантастик роман	100
Муҳаммад Ражаб. Улусда бир одат бор. Ҳикоялар	152
Чингиз Айтматов. Аскар бола. Ҳикоя	163

ЖАҲОН ТАРАҚҚИЙПАРВАР АДАБИЁТИ

Премчанд. Сут ҳақи. Ҳикоя	171
-------------------------------------	-----

ШЕЪРИЯТ

Абдулла Шер. Севги олмоши	36
Аҳмад Тошхўжаев. Қайга шошдинг, эй кўнгил	97
Уктам Мирзаёр. Осойишта оқшом тушмоқда	149
Матназар Абдулҳакимов. Менда бир дунё умид	158

АСР САДОЛАРИ

Писандий. Муҳаммаси Писандий. Парча	167
Шоиқ. Ғазаллар	169

НОДИР САҲИФАЛАР

Нозил Хўжандий. Қитъалар	177
------------------------------------	-----

ТАРИХНИНГ ОҚ ДОҒЛАРИ

Йўлдош Сулаймон. Жалада қолган гул	178
--	-----

НАВОИЙХОНЛИК

Эркин Воҳидов. Жунун водийсида	193
Абдурашид Абдуғафуров. Маърифат денгизининг дури	196

ЕЧИМИНИ КУТАЁТГАН МУАММОЛАР

Тўлқин Йўлдошев, Жума Хўжақулов. Хазина калити қаерда?	201
--	-----

ТАҚРИЗЛАР

Муродил Мирзаев, Обиджон Каримов. Ҳақиқатга масъуллик	204
Фарид Усмон. Ниятларнинг улғайиши	205

«СУРХОН» МУКОФОТИ ЛАУРЕАТЛАРИ

«Шарқ юлдузи» журнали таҳрир ҳайъати Сурхондарё область Жарқўрғон районидаги «Сурхон» совхози меҳнаткашларининг ташаббуси билан ташкил этилган «СУРХОН» НОМЛИ МУКОФОТНИ 1989 йилда қуйидаги муаллифларга беришга қарор қилди:

БУРИВОЙ АҲМЕДОВ ва **ҲАБИБУЛЛА ҚАРОМАТОВ**га «Темур тузуклари» асарини нашрга тайёрлагани учун (8-сон),

АБДУЛЛА ОРИПОВга «Ранжом» драматик достони учун (1-сон),

УКТАМ УСМОНОВга «Кишан» қиссаси учун (4—5-сонлар),

САИД УСМОНОВ ва **МАХАМАТВАЛИ МУРОДОВ**га «Қўшиб ёзиш илдилари» суҳбати учун (9-сон).

«ШАРҚ ЮЛДУЗИ»ДА БОСИЛГАН ЭНГ ЯХШИ АСАРЛАР сиртқи конкурсда журналхонлар фикрига кўра қуйидаги асарлар ғолиб деб топилди:

ЭРКИН САМАНДАРОВнинг «Дарёсини йўқотган қирғоқ» романи (1—3-сонлар),

ХАЙРИДДИН СУЛТОНОВнинг «Кўнгил озодадур» қиссаси (6-сон),

АЙДАР ОСМОНнинг «Олишув» қиссаси (9-сон),

ХУРШИД ДУСТМУҲАМЕДОВнинг «Жажман» ҳикояси (8-сон),

ЭШҚОБИЛ ШУКУРнинг «Сургун» (7-сон),

ЗЕБО РАҲИМОВАнинг «Сизга нисор менинг гул умрим» (5-сон),

САДРИДДИН САЛИМОВнинг «Ҳайрат уруғлари» (11-сон) шеърий туркумлари.

ЗАЙНИДДИН БАҲРИДДИНОВнинг «Учқора қадри» мақоласи (4-сон),

АЛИНАЗАР ЭГАМНАЗАРОВнинг «Орол бўлмаса, биз ҳам бўлмаймиз» суҳбати (3-сон),

АБДУҒАФУР РАСУЛОВнинг «Романнинг машаққатли йўли» (7-сон),

ЭНВЕР ХУРШУТнинг «Амир Умархоннинг канизи» (9-сон),

Муртазо ҚАРШИБОЕВнинг «Рухнинг мангу қўнғироғи» (11-сон) мақолалари.

«СУРХОН» МУКОФОТИ СОВРИНДОРЛАРИ ВА КОНКУРС ҒОЛИБЛАРИНИ ҚУТЛАЙМИЗ!

На узбекском языке
«ШАРҚ ЮЛДУЗИ»

№ 1

Орган Союза писателей Узбекской ССР

Ордена Трудового Красного Знамени типография издательства
ЦК КП Узбекистана, Ташкент — 1989

Техник муҳаррир **Ю. Абдуллаев.**

Рассом **Ғ. Алимов.**

Корректор **М. Имомов.**

Редакцияга келган бир босма тобоқча бўлган материаллар муаллифларига қайтарилмайди.
Журналдан олинган материалга «Шарқ юлдузи»дан олинди, деб кўрсатилиши шарт.
Редакция ўз тавсиясига кўра амалга оширилган таржима асарларни қабул қилади.

Теришга берилди 15.11.89 й. Босишга рухсат этилди 22.12.89 й. Қоғоз формати 70×108¹/₁₆.
Р-02851. Офсет босма усулида 2-қоғозга босилди. Босма листи № 13. Шартли босма тобоғи 18,2+
+0,25 (зарварақ) Шартли-рангли босма листи 19,95+0,25. (зарварақ). Нашриёт ҳисоб листи 20,5.
Тиражи 162732. Буюртма 2117. Баҳоси 1 сўм.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмахонаси. Тошкент — П, «Правда» газетаси кўчаси, 41.